

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ШЫҒЫС ФИЛОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ АУДАРМА КАФЕДРАСЫ

**«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ АСПЕКТІСІНДЕ
ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЫҒЫС ШЕТ ЕЛДЕРІНДЕГІ
АУДАРМАТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ»
атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
материалдары
14 маусым**

**Материалы
международной научно-практической конференции
«АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ В
КАЗАХСТАНЕ И СТРАНАХ ЗАРУБЕЖНОГО ВОСТОКА В
АСПЕКТЕ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»
14 июня**

**The materials
of the international scientific and practical conference
«CURRENT PROBLEMS OF TRANSLATION STUDIES IN
KAZAKHSTAN AND FOREIGN COUNTRIES OF THE EAST
ACCORDING TO THE «RUHANI ZHANGYRU»
14 June**

АЛМАТЫ, 2019

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

**АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБАЯ
ABAI KAZAKH NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY**

**ФИЛОЛОГИЯ ЖӘНЕ КӨПТІЛДІ БІЛІМ БЕРУ ИНСТИТУТЫ
ИНСТИТУТ ФИЛОЛОГИИ И ПОЛИЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
INSTITUTE OF PHILOLOGY AND MULTILINGUAL EDUCATION**

**ШЫҒЫС ФИЛОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ АУДАРМА КАФЕДРАСЫ
КАФЕДРА ВОСТОЧНОЙ ФИЛОЛОГИИ И ПЕРЕВОДА
DEPARTMENT OF EASTERN PHILOLOGY AND TRANSLATION**

**«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ АСПЕКТІСІНДЕ
ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЫҒЫС ШЕТ ЕЛДЕРІНДЕГІ АУДАРМАТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ
МӘСЕЛЕЛЕРІ»**

**атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары
14 маусым**

**Материалы
международной научно-практической конференции
«АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ И СТРАНАХ
ЗАРУБЕЖНОГО ВОСТОКА В АСПЕКТЕ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»
14 июня**

**The materials
of the international scientific and practical conference
«CURRENT PROBLEMS OF TRANSLATION STUDIES IN KAZAKHSTAN AND
FOREIGN COUNTRIES OF THE EAST ACCORDING TO THE «RUHANI ZHANGYRU»
14 June**

АЛМАТЫ, 2019

УДК 80/81 (063)
ББК 81.2 (Восточ)
Қ 22

БАС РЕДАКТОР

Балықбаев Такир Оспанұлы – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің ректоры,
педагогика ғылымдарының докторы, профессор

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

М.А. Бектемесов, А.А. Сәтмырзаев, А.Т. Құлсариева, Г.К. Кенжебаев, Б. Әбдіғазизұлы, К.И. Мирзоев, А.Қ.
Жұмабекова, А.Т. Тохметов, К.Х. Абдрахманова, И.Б. Кураев

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Балықбаев Такир Оспанович – ректор КазНПУ имени Абая, доктор педагогических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

М.А. Бектемесов, А.А. Сатмырзаев, А.Т. Құлсариева, Г.К. Кенжебаев, Б. Абдіғазизұлы, К.И. Мирзоев, А.К.
Жұмабекова, А.Т. Тохметов, К.Х. Абдрахманова, И.Б. Кураев

EDITOR

Takir Balykbayev – Rector of Abai Kazakh National Pedagogical University, Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor

EDITORIAL BOARD

M. Bektemesov, A. Satmyrzayev, A. Kulsarieva, G. Kenzhebayev, B. Abdigaziuly,
K. Mirzoev, A. Zhumabekova, A. Tokhmetov, K. Abdrakhmanova, I. Kuraev

Издано по проекту «Распространение опыта модернизации независимого Казахстана в странах зарубежного Востока: лингвокультурологические и переводческие аспекты».

Қ 22 «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аспектісінде Қазақстан және Шығыс шет елдеріндегі аударматанудың өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының мат. 14 маусым 2019. = «Актуальные проблемы переводоведения в Казахстане и странах зарубежного Востока в аспекте программы «Рухани жаңғыру»» мат. Межд. науч.-практ. конф. 14 июня 2019. = Mat. of the international scientific and practical conference «Current problems of translation studies in Kazakhstan and foreign countries of the East according to the «Ruhani Zhangyru». 14 June 2019. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ-дың «Ұлағат» баспасы, 2019.

ISBN: 978-601-298-701-0

Жинаққа конференцияға қатысушылардың келесідей: Шығыс тілдерін оқыту әдістемесіндегі дәстүрлілік пен жаңашылдық; тілді үйрену әлемі және мәдениетаралық қарым-қатынас; шығыс халықтарының танымдық лингвистикасы және әлемдік бейнесі; мәдени сөйлесім: әдебиет, аударма, және мәдениетаралық қарым-қатынас төрт бағыт бойынша баяндамалары енгізілді. Жинақ жоғары оқу орындарындағы гуманитарлық және педагогикалық мамандандырылған оқытушыларға, магистрларға, студенттерге білім беру саласындағы қызметкерлерге және көпшілік оқырман қауымына арналады.

В сборник включены доклады участников конференции по четырём направлениям её работы: мир изучаемого языка и межкультурное взаимодействие; традиции и инновации в методике преподавания восточных языков; когнитивная лингвистика и «картина мира» восточных народов; диалог культур: литература, перевод и межкультурная коммуникация.

Сборник адресован преподавателям, магистрантам, и студентам гуманитарных и педагогических специальностей высших учебных заведений, работникам системы образования, а также широкому кругу читателей.

The digest includes papers of participants in the four areas of work: the world of the learning language and intercultural interaction; tradition and innovation in the teaching methods of oriental languages; cognitive linguistics and the “world view” of the Eastern peoples, dialogue of cultures: literature, translation and intercultural communication.

It is addressed for teachers, undergraduates and students of the humanities and teaching specialties of higher educational institution, educators, as well as for a wide range of readers.

ISBN 978-601-298-701-0

УДК 80/81 (063)
ББК 81.2 (Восточ)
Абай атындағы ҚазҰПУ, 2019

**ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС
ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ
PLENARY SESSION**

Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ректоры, п.ғ.д., профессор Балықбаев Такир Оспанұлының конференцияға қатысушыларына арналған құттықтау сөзі

**ҚҰРМЕТТІ ЗИЯЛЫ ҚАУЫМ, КОНФЕРЕНЦИЯ ҚОНАҚТАРЫ,
ҚАДІРЛІ ӨРІПТЕСТЕР!**

«Рухани жаңғыру» бағдарламасы аспектісінде Қазақстан және Шығыс шет елдеріндегі аударматанудың өзекті мәселелері» Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясына қош келдіңіздер!

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында «Біз ХХІ ғасырдың жаһандық картасында ешкімге ұқсамайтын, дербес орны бар ұлт боламыз десек, «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын іске асыруға тиіспіз. ... Отандық мәдениет БҰҰ-ның алты тілі – ағылшын, орыс, қытай, испан, араб және француз тілдерінде сөйлеуі үшін мақсатты ұстаным болуы шарт» деп айырықша атап көрсеткені баршамызға мәлім.

Осы орайда «Тәуелсіз Қазақстанның жаңғыру тәжірибесін Шығыс елдерінде тарату: лингвомәдениеттану және аударма аспектілері» жобасы аясында өткізіліп отырған «Тәуелсіз Қазақстанның Шығыс елдеріндегі бейнесі: үдерістер бүгінгі мен болашағы» аты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының маңызы зор екендігі түсінікті.

Қазақ жеріндегі шетелдік Шығыс тілдерінің даму болашағы зор. Шығыс елдерімен экономикалық-іскери қарым-қатынастың нығаюы нәтижесінде соңғы он жыл ішінде республикамызда аталмыш тілдерге деген қызығушылықтың жоғарылай түскені байқалады.

Біздің еліміз үшін бүгінгі күннің басты міндеттердің бірі әлемнің алдыңғы қатарлы дамыған 30 елінің қатарына кіру үшін бәсекеге қабілетті адами капиталды қалыптастыру болып табылады.

2016 жылғы 26 сәуірде Қазақстан халқы Ассамблеясының «Тәуелсіздік. Келісім. Болашағы біртұтас ұлт» ХХІV сессиясында «Мәңгілік Ел – Патриоттық акт» құжаты қабылданды. Құжатта мемлекетіміздің базалық құндылықтары, Қазақстан халқының мүдделері мен тарихи тағдырларының ортақтығы көрініс тапқан «Мәңгілік Ел» жалпы ұлттық идеясының жеті мызғымас негіздері, жеті ұстанымы ұсынылды. Онда Елбамысыз Н.Ә.Назарбаев: «Біз жаңа белестерге қарай ілгері басқан қадамымызды компаспен тексергендей, патриоттық акт арқылы анықтайтын боламыз» – деп тұжырымдаған болатын..

«Тәуелсіз Қазақстанның жаңғыру тәжірибесін Шығыс елдерінде тарату: лингвомәдениеттану және аударма аспектілері» Ғылыми жобасы қазақстандық және халықаралық ауқымда алғаш рет шетел Шығыс елдерінде тәуелсіз Қазақстанның жаңғыру тәжірибесін кеңінен тарату үшін шығыс тілдері мен әдебиетінің жағдайы мен перспективаларын зерделеу тәжірибесін ұсынады. Жобаның ерекше теориялық құндылығы мен практикалық жаңашылдығы шығыс елдеріндегі түрлі аудиторияларға арналған радио, теледидар хабарларын дайындау, мерзімді баспасөз беттерінде тәуелсіздік жылдары Қазақстанның қол жеткізген жетістіктерін насихаттау қажеттілігімен де ұштасады. Компьютерлендіру, ақпараттандыру, жаһандану және т.б. сияқты әлеуметтік маңызды факторлар ықпалынан болатын өзгерістер тұрғысынан алғанда Шығыс елдерінде қазақстандық қоғам жаңғыруының құнды тәжірибесін насихаттау мен таратудың әлеуетті мүмкіндіктерін зерделеу өте өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Қазақстанның шетелдік Шығыс елдерімен экономикалық және мәдени байланыстарының күшеюіне байланысты, халықтар арасындағы терең өзара түсіністік ахуалын орнату үшін сол халықтың мәдениетін, тілдері мен салт-дәстүрлерін белсенді түрде өзара зерделеу қажеттілігі бірінші кезекке қойылады. Осы елдермен өзара қарым-қатынасты кеңейту мен нығайту тілдерді еркін меңгерген аудармашылар қажеттілігіне әкеледі.

Сондай-ақ ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында еліміздің мықты, әрі жауапкершілігі жоғары Біртұтас Ұлт болуы үшін таяудағы міндеттерді белгілеп берген болатын. Мемлекет басшысы: «Болашақтың негізі білім ордаларының аудиторияларында қаланады. Біздің әлеуметтік және гуманитарлық біліміміз ұзақ жылдар бойы бір ғана ілімнің аясында шектеліп, дүниеге бір ғана көзқараспен қарауға мәжбүр болдық. Әлемнің үздік 100 оқулығының қазақ тілінде шығуы 5-6 жылдан кейін-ақ жемісін бере бастайды. Сол себепті, уақыт ұттырмай, ең заманауи, таңдаулы үлгілерді алып, олардың қазақ тіліндегі аудармасын жасауымыз керек.

Бұл – мемлекеттің міндеті. Үкімет мұны аудармашы мамандармен қамтамасыз ету, авторлық құқық, оқу-әдістемелік бағдарламалар мен профессорлық-оқытушылық құрамды белгілеу сияқты жайттарды ескере отырып, кешенді түрде шешуі керек», - деп атап көрсеткен еді.

Бүгінгі конференция бағдарламасында қамтылған тақырыптар осы маңызды істерді атқаруға бағытталғаны байқалады.

Конференция жұмысына сәттілік тілеймін!

Abstract

The universe is similar to a global village with diverse population of more than hundred inhabitants. Each of them is unique. However, there is one thing, which unites them: cultural dialogue and cross-cultural communication. Role of cultural interpretation is one of the vital phenomena in cross-cultural dialogue. Therefore, process of translation is directly connected with discipline of cross-cultural communication. Process of translation was analyzed as phenomenon of civilization, as civilization is the result of cultural development. It is considered to be a phenomenon of civilization, as this is the result of long-lasting process of cultural development. Only civilized cultures can be open to interpretation of cultures. Consequently, terms like dialogue, communication and connection have very close relation to translation process. In the paper authors made attempt to distinguish these terms from each other and to analyze their role in civilization of cultures.

Key words: civilization, interpretation, cross-cultural communication, cultural dialogue, Gutenberg galaxy.

Резюме

Вселенная похожа на глобальную деревню с разнообразным населением. Каждый из них уникален. Однако есть одна общность, которая объединяет их: культурный диалог и межкультурное общение. Роль культурной интерпретации является одним из важнейших явлений в межкультурном диалоге. Поэтому процесс перевода напрямую связан с дисциплиной межкультурной коммуникации. Процесс перевода анализировался как феномен цивилизации, поскольку цивилизация является результатом культурного развития. Оно рассматривается как феномен цивилизации, поскольку это результат длительного процесса культурного развития. Только цивилизованные культуры могут быть открыты для интерпретации культур. Следовательно, такие термины, как диалог, связь и взаимоотношение, взаимосвязаны с процессом перевода. В статье авторы попытались отличить эти термины друг от друга и проанализировать их роль в цивилизации культур.

Ключевые слова: цивилизация, перевод, межкультурная коммуникация, культурный диалог, галактика Гутенберга.

1. Introduction

‘Culture is a national concept, and civilization is an international category. If culture is connected with one specific nation’s religion, moral, rights, thinking, aesthetics, language, economy and way of life, civilization is level of development peculiar to several nations’ social way of life’ (Kokalyp 2000: 21). Hence, level of development degree of society equals to level of society, which requires translation. It means it equals to civilization level of culture. It can be explained with the reason that in cultural level of isolated society, translation activities can occur very rare, and it cannot be transformed into systematic requirement of society. Unlike in civilizational society, which is based on stable relation of cultural dialogue, there is always necessity of translation activity. These societies have all required conditions to prosperity of translation process.

Translation is necessity of civilization and it is civilizational fruit. The reason for this is in intersection of different societies and cultures in civilization level. ‘Societies with different national culture and religion can co-operate in civilization’ (Kokalyp 2000: 36). For instance, Japanese are different from Europeans by its language, religion, race etc. However, they are partners in civilization with Europeans. Maybe this is the reason why Japanese pay great attention on translation. Any kind of new idea creation in any language can be found in Japanese translation not later than a year. This fact proves again the real civilization level of Japanese culture.

1. Complicacy of communicative means and direction of civilization

Process of transition of translation from the colloquial translation to computer translation of today’s movies, radio, TV programmes is acclaimed history of complicacy of human communication means. Then what’s the term civilization? Term ‘civilization’ was introduced in science in 18th century by French philosophers. They proposed that civilization is a society based on wisdom and justice. Morgan related concept of civilization with the stage of human society which arise from barbarian level to stage of government and rights formation degree.

As we see from these concepts ‘culture’ and ‘civilization’ have different historical capacity. Culture’s capacity covers all periods of human’s creation period. Unlike civilization is related with the recent 1-2 millenniums of cultural history.

Number of definitions given to term civilization and schools concerned with phenomenon of civilization is huge. This fact shows complexity of phenomenon of civilization. Initial concept definitions were in opposition of civilization with primitive societies. According to Child there are 10 main measurements, which separate civilization from primitive society. They are the following:

- occurrence of wide habitat place like city;

- development of manufacturing sector;
- formation of tax system;
- development of economy with trade and commodity circulation;
 - realization of skillful professionals;
 - formation of written language;
 - development of several types of science (arithmetic, geometry, astronomy, philosophy);
 - appearance of developed art types;
 - occurrence of social differences;
 - formation of state institutions.

In our opinion, these criterion are already old ones and they cannot be extrapolated into current cultural society. Main reason for this is that Child used this criterion for comparison of civilization with archaic society. Secondly, today there is no a country which hadn't passed all these stages.

It is worth to mention that none of the theories offered for the term civilization can describe society before civilization, because that period covers more than hundred times longer period than civilization. According to cultural genesis it covers about 4 million years. It's impossible to cover such vast period of time, and there is not enough written data and material proofs for this. Hence, interest to investigate that period is not so active amongst scientists. Even in case of research, it would be based on hypothesis.

The word civilization derives from word civil which means a polite, well brought-up, good-mannered man. In Arabic-Muslim cultures word civilization means 'tamaddun' from Arabian. Tamaddun derives from word madina – city. Hence it means townman. Therefore in Arabian Muslim discourse words culture and civilization have the same root and evaluate the city life. For this reason most scientists relate term civilization with material values. These values can be such material achievements like towns, communication means, huge architecture buildings etc.

White proved that concept of 'civilization' was introduced because of 'city revolution'. Later city became a center for type of culture as 'civilization'. These cities were initially place to live for fancy-workers. They are initial builders and first habitats of contemporary cities.

In comparison to cattle-breeding and agriculture needle-work was innovative type of economics at those times. Both cattle-breeding and agriculture were formed because of natural necessity to survive from archaic times. Unlike needle-work was more creative kind of work. Needle-workers had to create new things by their own and to bear highly cultural items. As result, there was formed new type of people with new consciousness. This type of consciousness realized that human can be independent from nature and this formulation was given by Protagoras: 'Human is measure for essence and absence of all things'.

Thus, after formation of needle-workers guild, after transfer of needle-work into professional work, after formation of goods for consumer, and after creation of middle-men who can work for commodity circulation there began to appear processes of civilization. As result, mathematics science was improved. There were created methods of writing, which served as the means of transformation of collected information to next the generation. Later there were formed social institutions, which could teach to writing and counting skills. Science began to feel its independence from religion. Consequently, in places where fancy-work was developed there were developed trades, mathematics, writing. There were built cities. Process of formation of professionals was active. Educational, governmental services were improved. All these factors prove direct relation of concept civilization with city.

Cultural relativism is peculiar for contemporary scientists of civilization. According to American scientists Toffler and Bell human history is divided into pre-industrial, industrial and post-industrial stages. But in investigation of civilization recent researchers take into consideration peculiarity of each country like cultural, historical, ethical religious, economic, geographical etc. Contemporary scientists refer civilization to countries with peculiar economy, culture, language, currency, which could establish stable relationship with other countries based on general human values. Hence, civilization can be considered as a way of achievement of necessity of unity.

In spite the fact that most theories oppose culture to civilization, we should take into account that civilization is a part of culture. Some scientists offer an idea that civilization is cover of culture. According to Spengler culture is considered as soul and civilization is flesh. Hence, culture is eternal as soul and civilization is changeable as material object. Academician Esym states that meaning of development is equal with changes.

Civilization is an open system. Open system always requires new information and work with it. Significant function of civilization is communication. Civilization is always in contact with other civilizations. Communication is the source of civilization. It is one of the main conditions for civilization. According to the theory of Toynbee, who is one of the founders of civilization, civilization has to cope numerous difficulties. Man will never get tired of cognizing new things. It is an essence of humankind. Civilization as reflection of this innovative peculiarity sources from innovations.

Genesis of civilization as superiority above nature is reflected in two aspects. From one aspect, a man gets controls over his nature and becomes free from social development influence. From the second point, it requires domination from man over his inner nature as he perceives himself as a part of a society. These two aspects constitute a condition for development of a man and society and together they make manufacturing tendency of social wealth. Civilization is natural process and result of innovative actions. Only collection of social wealth shows signs of civilization in human life. Values of civilization are universal values, which supports development of world relation.

21st century is an age of techniques and innovative technology. The most significant achievement of technology is evolution in storing and delivering of information. All kinds of information beginning from pictographs scripted in

stones, hand-written books, polygraph productions, movies, radio programs, TV, internet, mobile phone connections can be transferred, stored and delivered.

Essential part of today's society internet was initially created in the sake of unification of computer centres and academic organizations of the US defence ministry in 1969. Vital peculiarity of that system was included either in its unique and profitable ability information transfer, and either in ability of transferring and delivering of much information. No doubt, that in future transformation of information by 'papers' will be totally replaced by digital means. First or last, all book heritage with movie sources and musical creation collections will be only in electronic format. Hence, in future internet system can become the only mean of communication. This will be the result of world progress. In fact, even today, Internet system had risen people's informational potential and gave possibility for billions of people to contact easily.

Concluding consideration of the term civilization we may say that civilization is fruit of long-term historical development of culture. The main concept related with civilization is in its relation to man who became independent from tribal consciousness (Marshall McLuhan).

Herbert Marshall McLuhan was one of the founders of researchers who began to investigate impact of mass media means on society in the fifties of twentieth century. After this he became known as 'prophet from Toronto' who prophesized electronic age in details. Words from his books became popular expressions. For example the term global village became well-known term today for internet-users. Term Gutenberg Galaxy is also become comprehensible term for majority of the universe. Prophecy of McLuhan about human history based of leading communication means in society, phrase 'The Medium is the Message' became as contemporary rules of civilizational consciousness.

It is interesting to look through into his list of communication means, since he considered as communication means ways of clothing, automobiles, money, advertisement, electric light, houses, watches, photos, games, guns, transport means and other things. He considered all things which surround a man as communication means. Communication means, by changing its form, change way of world perception of a man and changes way of life of a man.

Communication means is 'enlargement' of a man to outer world. For instance, telephone, telegraphs are his ears, plane, space rocket are his feet, TV and computer are his eyes, and brain etc.

Any kind of sense after becoming as more intensive as possible makes other senses power feeble. Powerful sense acts as anesthetic. For example, dentists use music or other noises in order to weaken teeth pain. Intensive sense makes other senses dependent on it. This effect was called by M. McLuhan 'amputation' of senses. Development of technological infrastructure made to be amputated human's senses. For example a person who use calculator is not capable to solve easy arithmetic tasks. Person who is dependent from virtual live is not capable to communicate with real people. The main danger is in 'amputation' of human's consciousness.

He related main periods of all humanity with change of communication means. To communication means he referred language, printing, science, computers, television etc. If to say concretely, communication means are tool of social unification of its time. It means that either content, either transfer ways, either its form has great importance.

In 1967 most people referred McLuhan's work "The Medium is the Message" for typographic mistake. It had to be message instead of message. However this mistake was made on purpose. First reason for this was in epithet meaning of message. Mass media means influenced on people as message and made people relax. Mass media means acted as tool for controlling people's consciousness. Second meaning was related with words Mass-age, which meant era of informative technologies.

McLuhan related directly process of social cultural process with changes of communication interchange means. He opposed discrete idea to continual idea of culture development. One of his main theses in his work is 'all issues are in mass media means'. All issues are identified by scientist by dominating communication type. Person's perceptual, cognitive level is identified with the speed of transformation mean of information. This type of communication identifies either social structure. History of humankind is a history of gaining communication means from each other.

McLuhan divided three stages of human history development according to communication means changes. They are following:

1. transfer from oral speech culture into written speech culture;
2. transfer from oral speech into book culture;
3. transfer from 'Gutenberg printing galaxy' into electronic communication means.

Each historical cultural stage has its own peculiarities. First stage is barbarian period. Main communication mean at those times was colloquial speech. People used to live in acoustic space based on sounds. At that period humankind was not able to realize his independence and individuality from society. Hence his consciousness formed on the tribal, group form (Beisenov 1994: 4).

As main communication mean was colloquial speech, there were wide-spread tradition and customs, myths, rituals, folklore in oral form. They were basis of generation inheritance. Language was main communication mean. Therefore, it made people to be in unity.

Human senses changes based on technology changes accord with cultural changes. Karotes stated in his article 'Culture, psychiatry and visual word' (Psychiatry 1959, November), 'In my opinion, word had lost its power and sense after being printed in paper' (McLuhan 2005: 50). This statement makes conclude that word loses its individual peculiarity when it becomes visible. From this moment word become sign of transcendence. Sacredness and holiness become peculiar to book' (Kristeva 2004: 530).

Creation of writing made human transfer from acoustic space into visual space. Wisdom, experience of long-period times began to be printed as texts. 'Pen made from duck's feather made barrier for language domination; it neglected sacred secret of life; It made to be born architecture and cities, roads and army, bureaucracy. It brought consciousness from darkness to light. And it became absolute metaphor which lead to civilization' (Kukarkin 1970: 363).

Main sense of touch before creation of alphabet in tribal society was ear. Hearing was equal with believing. Phonetic alphabet transferred ear world into eye world. From that time main sense of touch became an eye.

But complicity of communication means system of thinking, world perception, actions, mentality of humans had changed. As result, people became to be separate from each other. Isolation process, which began from writing creation became vaster after creation of printing-press in Europe. In the 15th century Johann Guttenberg switched on his creation printing-press. As stated, McLuhan 'Guttenberg galaxy' made real informational revolution. It was printed the first conveyer of good – book with help of 'Guttenberg galaxy'. It opened doors to enormous opportunities.

If in first stage of communication development experience of previous generation was passed by tribe leaders, now it could be delivered by book to individuals. Each person began understand that he is an individual. Now he felt himself as individual with his own features. Idea of nationalism either arose as collective identification.

From this stage of human communication development, history people felt necessity to spread information broader than ever before. Books as holders of wisdom became common property of humankind. Any kind of significant book was evaluated to real wealth and other nations tried to get it. This condition was good base for formation of professional translators. All countries which refer themselves to civilized country try to be in pace with contemporary human achievements. This is surely achieved by translators input.

3. Closing remarks

Above given analysis of civilization shows that civilization was directly connected with appearance of alphabet in human life. Visual space of people offered wider opportunity to cognize more knowledge. Knowledge is information. However, in order to perceive this information along with human sense touch it was required language knowledge of 'others'. Hence, it bore high necessity in translation. Consequently, translation was always in one stage with innovation. By translation activities people could allow to get numerous kinds of information from different cultures. If to consider innovation as main key of civilization, civilization can not be regarded as whole without translation processes. As it was mentioned above, main function of civilization is in unification of cultures and keeping stable conditions for this unification. Therefore, translation as mean of communication in cross-cultural communication had great impact on formation of civilization. No doubt, that translation can be regarded as phenomenon of civilization.

References:

- Kokalyp Z., 2000, *Turikshildiktin negizderi*. Almaty. Meray.
- Kukarkin A., 1970, *Burzhuaaznoe obshestvo i kultura*. Moscow. Politizdat.
- Kristeva U., 2004, *Izbrannie trudi: razrushenie poetiki*. Moscow: ROSSPEN.
- McLuhan M., 2005, *Guttenberg Galaxy*. Translated into Russian. Moscow: Akademicheskii proekt: Fund 'Mir'.
- Beisenov Kh., 1994. *Kazakh topiragindagi kalitaskan gakiatti oi keshu urdisteri*. Almaty: Glyym.
- Tytler A., 1972. *Essay on the Principles of Translation*. London.
- Savory T., 1985. *The art of Translation*. Leipzig.
- Steiner G., 1975. *After Babel: Aspects of language and translation*. New York, Oxford: OPU.
- Catford J., 1965, *Linguistic theory of Translation*. London.
- Newmark P., 1981, *Approaches to translation*. New York, Oxford: OPU

Short bio of authors.

1. Aktolkyn Kulsariyeva, Abai Kazakh National Pedagogical University, Doctor of Science, professor. Vice-rector of academic affairs, e-mail address: aktolkyn777@mail.ru & a-kulsarieva@kaznpu.kz
2. Zhuldyz Zhumashova, Turan University, PhD, senior tutor in the department of Regional studies and international relations.

УСТНЫЙ ПЕРЕВОД С/НА КИТАЙСКИЙ ЯЗЫК: ВЫЗОВЫ И ОТВЕТЫ НА НИХ

Н. Н. Воронаев
(Россия, Москва)

Резюме

Автор статьи анализирует проблемы качества услуг устного перевода (последовательного и синхронного) с русского языка на китайский язык и с китайского языка на русский язык в России и странах на пространстве бывшего СССР. Эти проблемы носят как лингвистический, так и экстралингвистический характер. Также в статье

затрагиваются некоторые вызовы, с которыми сталкивается устный переводчик китайского языка. Автор предлагает пути решения вышеуказанных проблем и варианты ответов на некоторые вызовы.

Resume

The author of the article analyzes the problems of the quality of interpretation services (consecutive and simultaneous) from Russian into Chinese and from Chinese into Russian in countries of the former USSR. These problems are both linguistic and extralinguistic. The article also addresses some of the challenges faced by the Chinese interpreter. The author proposes ways to solve the above problems and answers to some challenges.

Хотя активное взаимодействие республик бывшего СССР с КНР насчитывает уже почти 30 лет, тем не менее в сфере устного, да и письменного перевода, существует множество проблем.

Так как русский язык остаётся ещё достаточно востребованным во многих странах на пространстве бывшего СССР, то и устный перевод (последовательный и синхронный) часто ещё идёт в режиме русский-китайский. И даже если в каких-то странах перевод уже выполняется чаще с использованием своего национального государственного языка, наш анализ всё равно, надеемся, будет полезен многим.

Попытаемся разобраться с тем, почему качество русско-китайского перевода до сих пор оставляет желать лучшего.

Полная смена социально-экономического уклада, демократизация и коммерциализация многих сфер жизни в этих странах привела к тому, что услуги перевода в основном оказываются независимыми переводчиками-фрилансерами. Государственные учреждения из-за экономии, ограниченности ставок, как правило, не склонны брать в штат переводчиков с китайского. Как правило там на постоянной основе по традиции работает несколько переводчиков с западных языков. Коммерческие же структуры принимают на постоянную работу переводчиков с китайского только при острой необходимости, когда есть соответствующие проекты сотрудничества с Китаем.

Таким образом, переводчик с китайского языка, затративший большие силы и длительное время на изучение этого труднейшего языка, вынужден с большим трудом находить себе возможности зарабатывать переводческий опыт, ведь сразу после окончания вуза в своей стране и даже после учёбы в Китае мало кому удаётся сразу начать идеально переводить. Эта сфера деятельности всегда требует накопления опыта. И далее, нарабатывая опыт, переводчик с китайского язык, получается, может быть задействован очень неравномерно.

Всем известно, что чаще всего активная переводческая жизнь сосредоточена в столицах и крупных экономически развитых городах. Именно здесь проводятся разного рода форумы и переговоры. И сейчас в таких регионах возникает перенасыщение рынка действующими переводчиками. Но квалификация и уровень переводчиков совершенно разные. Опытные переводчики работают по рыночным ставкам, которые фактически соответствуют общемировым. Начинающие же или переводчики с низким уровнем владения языком, с низкой квалификацией готовы брать заказы за очень символическую оплату. Здесь играет роль или желание накапливать опыт, тренироваться, иногда просто не информированность об уровне ставок за такую работу, а порой субъективная оценка себя и стоимости своих услуг.

Учитывая то, что большинство заказов на перевод контролируется профессиональными бюро переводов, с которыми заключают договоры и сотрудничают большинство крупных заказчиков, то, естественно, рыночные условия вынуждают бюро переводов (или переводческие компании) направлять на заказы иногда самых невзыскательных в плане гонораров переводчиков.

Иногда, если заказ несложный, всё проходит благополучно. Но иногда такие переводчики просто не справляются с работой и приходится в срочном порядке высылать замену.

Складывающаяся система госзаказов и тендеров часто приводит к тому, что государственное учреждение или корпорация выбирает бюро переводов с самыми низкими ценами, заключается контракт, в котором фиксируются ставки. Далее бюро переводов вынуждено соблюдать контракт. И оно не может позволить себе направить на заказ опытного переводчика по высокой ставке. Приходится отправлять на заказ кого угодно, согласившегося пойти по указанной в контракте низкой, утверждённой тендером, цене.

Надо отдать должное некоторым переводческим компаниям, во главе которых стоят бывшие или действующие переводчики, а также люди, понимающие специфику этой отрасли. Такие компании находят возможности заключать контракты с ведущими корпорациями и государственными структурами по достойным ставкам, и имеют возможности приглашать на проекты опытных квалифицированных переводчиков.

Считаем, что самым благоприятным способом решения проблем качественной коммуникации с Китаем может стать практика приёма государственными ведомствами на работу в штат людей, владеющих китайским языком.

Сейчас достаточно востребованным можно считать синхронный перевод, но и здесь много нюансов. Обычно и бюро переводов и ведомства приглашают уже знакомых или опытных переводчиков по рекомендациям, но не всегда удаётся договориться о приемлемых ставках из-за ограниченности бюджета. Синхронный перевод является самым сложным и с языковой, и с чисто технической точек зрения видом перевода и используется на очень важных мероприятиях.

Также приходится констатировать, что устный переводчик некоторыми субъектами-организаторами рынка относится к вспомогательному или техническому персоналу сферы услуг, они воспринимают переводчиков своего рода сервис-координаторами коммуникации. Происходит это из-за того, что часто менеджеры этих организаторов сами переводчиками не являются и не понимают специфику и разного рода трудности передачи смыслов средствами разных языков. Под такими субъектами рынка я имею в виду менеджеров бюро переводов (посредников между переводчиком и заказчиком) и заказчиков, которые проводят с иностранцами лишь кратковременные переговоры, не отличающиеся глубиной и широтой содержания.

Но существует также немало представителей разных языков и культур, которые поддерживают тесные личные взаимоотношения и глубокую дружбу, и для таких людей длительное общение через некомпетентного переводчика является пыткой. Ведь простое человеческое общение не ограничивается никакими тематиками. И порой некоторые подобные заказчики меняют 5-6 устных последовательных переводчиков пока не найдут того, кто их удовлетворит. Конечно, для них было бы великим благом, если бы они смогли общаться без переводчика. Но, понимая, что язык выучить достаточно сложно и нет времени, они принимают услуги компетентного переводчика, и ценят его и оценивают его труд намного дороже, чем просто сервис-координатора коммуникации.

По-иному дело может обстоять с представителями министерств, ведомств и корпораций, где мероприятия и контакты с использованием переводчиков происходят может быть и регулярно, но не отличаются особой длительностью и глубиной, и часто проводятся лишь для протокола. Здесь не все успевают проникнуться пониманием специфики работы переводчика и оценить его важную роль. И для многих переводчик остаётся лишь сервис-координатором.

Часто при выполнении устного последовательного перевода переводчик становится своего рода активным и важным координатором коммуникации. Практика показывает, что переводчику недопустимо позволять выступающим наговаривать слишком большие блоки текста без перевода. Каким бы опытным ни был переводчик и как бы хорошо он не владел методом переводческих записей, при переводе он при полной передаче смысловой части может забыть передать некоторые важные эмоциональные нюансы. К тому же тем, кто не владеет языком выступающего, очень некомфортно слушать так долго речь на чужом языке, и потом слушать столько же перевод. Общение должно быть динамичным, живым и интерактивным. Поэтому считаю, что переводчик имеет полное право инициативно регулировать своё взаимодействие с выступающим и переводить комфортными для всех фрагментами. Как правило, опытные выступающие делят свою речь/выступление на удобные и комфортные отрезки. Но переводчик даже обязан начать переводить, если вдруг ощущает, что какой-либо блок речи выступающего затягивается. Ведь иногда выступающий может просто забыть о том, что его сообщение сопровождается переводом. И если переводчик своевременно не проявит инициативу, то может произойти очень неудобная ситуация (например, сказано слишком много, а гостям уже надо на самолёт или на другую важную встречу), в которой могут обвинить переводчика же, его могут спросить: «Что же вы не переводили!?»

Если перенестись в зал с кабинками для синхронного перевода, то здесь происходят и такие ситуации. Часто заказчики просят переводчиков прибыть на площадку за 3-4 часа до начала мероприятия для проверки оборудования. Хотя на самом деле за эту проверку отвечают совершенно другие люди – инженеры-поставщики оборудования для синхронного перевода, которые могут самостоятельно его проверить. Это не позволяет переводчику полноценно отдохнуть особенно во время командировок в отдалённые регионы или страны.

Разумеется, переводчики также обязаны проверить готовность оборудования к работе, но они вполне могут это сделать за один час до начала мероприятия. Иногда бывают форс-мажорные ситуации, когда техники рапортуют о готовности и исправности оборудования, а переводчик не имеет возможности сам проверить это, и когда дело доходит до единственного спикера, говорящего на китайском языке, при полном англоязычном окружении, кнопка вдруг никак не включает микрофон, и приходится выбегать на сцену для последовательного перевода.

Следует также заметить, что оборудование для синхронного перевода речи в некоторых государственных ведомствах старое и уже не вполне исправное и чисто технические неполадки иногда влияют на качество перевода, создают переводчику большие неудобства.

Часто переводчику усложняют и без того его непростую работу. И не всегда удаётся своевременно защитить своё право на комфортное и качественное выполнение своей работы.

Выше я затронул некоторые экстралингвистические аспекты того, как приходится иногда переводчику в среде своих заказчиков, и с какими вызовами ему приходится сталкиваться. Но, конечно же, наиболее важным является то, как переводчик чувствует себя в среде своего рабочего языка, какие языковые вызовы постоянно подстерегают его в процессе перевода.

Относительно этого начну с банальной идеи о том, что самое главное условие успешной работы переводчиком является хорошее или отличное знание рабочего языка, достаточный опыт работы с языком. К сожалению, об этом некоторые начинающие переводчики часто забывают после получения каких-либо дипломов или сертификатов в своей стране или Китае.

Учитывая тот ажиотаж, который формируется в связи со стремительным развитием этой страны на

рынке переводов китайского языка, многие из изучающих китайский язык, подумывают о том, чтобы пойти работать переводчиком. Однако следует осознавать, что в этой сфере деятельности, как и в любой другой, много подводных камней. Попробуем их рассмотреть сквозь бурлящие потоки Хуанхэ. Здесь снова не получится обойтись без привлечения экстралингвистических факторов. Такова уж профессия переводчика, что часто на первый план выходит уже не сам факт отличного владения языком, а именно то, как сделать так, чтобы ваше владение языком не было нивелировано техногенными и антропогенными нарушениями процесса перевода.

Полагаю, уместно разделить работу переводчика на два больших аспекта. Первый аспект – это восприятие переводчиком потока китайской речи и её перевод на русский язык. Если на начальном этапе овладения китайским языком многие полагают, что самым сложным в изучении этого языка являются китайские иероглифы и тоны китайского языка, то на этапе беглого владения китайским языком любой китаист приходит к мысли, что самым сложным является полное понимание сказанного на слух и создание стилистически правильного и понятного носителям языка потока китайской речи. Об этом я писал в статье [2].

Главные лингвистические трудности здесь связаны с проблемой двух форм существования китайского слова и вообще с закономерностями формирования лексических единиц в потоке китайской речи. Но на этом я остановлюсь подробнее при рассмотрении второго большого аспекта работы переводчика.

Экстралингвистические трудности для устного переводчика также связаны со следующими факторами. Часто спикеры спешат зачитывать свой текст, напечатанный на бумаге. Как правило, китайские чиновники всегда имеют заранее написанный и согласованный с компетентными органами текст выступления. Часто они его просто зачитывают, и выполнять синхронный перевод такого потока китайской речи весьма затруднительно. Выходом из этой ситуации является знакомство с данным текстом хотя бы за 15 минут до выступления, но чем раньше, тем лучше.

Однако и наши российские спикеры тоже иногда показывают совершенное непонимание того, как следует выступать под синхронный или последовательный перевод. Они или слишком спешат, или не делают пауз, или забывают говорить в микрофон.

Видимо настало время вводить соответствующий аспект обучения для чиновников и руководителей, если их ведомства заинтересованы в адекватной подаче информации иностранцам их представителями.

Что касается последовательного перевода, то иногда спешка или высокая скорость коммуникации обусловлена объективными и уважительными причинами (очень ограниченное время встречи, формальная обзорная презентация компании, которая есть и в открытом доступе на сайте, формальные шаблонные блоки на заседаниях советов директоров совместных предприятий и т. п.). И здесь переводчик обязан содействовать заказчику и осуществлять перевод максимально быстро, используя все свои наработки и большой опыт.

Второй большой аспект работы устного переводчика заключается в том, как гости заказчика, то есть иностранцы, в нашем случае китайцы, воспринимают наш перевод на их родной язык. Здесь, конечно же, встаёт вопрос о качестве перевода, уровне владения языком переводчиками. Это важно и для переводчика: ему хочется, чтобы его снова приглашали на подобные мероприятия. Это важно и для заказчика: гости довольны, всё понимают и получили необходимую информацию и знания, а следовательно, оценят отношение и заботу. Это важно для иностранцев: они видят, что приглашены хорошие переводчики, а это означает, что принимающая сторона заботится о них и заинтересована в дальнейшем взаимодействии.

Получается, что приглашение хорошего опытного переводчика – это прекрасная имиджевая, и не только, инвестиция заказчика.

Но, к сожалению, не все заказчики понимают специфику работы устного переводчика, и не понимают, почему ставки разных переводчиков отличаются в разы. Приходится объяснять, что опытный и начинающий переводчик различаются по всем аспектам также как, например, врач или адвокат со стажем и врач или адвокат начинающий, слесари, сварщики, повара и прочие специалисты разных разрядов.

Некоторые заказчики также не понимают, что опытный и квалифицированный переводчик способен качественно переводить фактически по любой тематике, а если ему ещё и предоставят материалы для подготовки, то тем более, чего не скажешь о начинающем переводчике (о проблемах становления устного переводчика я писал в статье [1]).

Некоторых заказчиков особенно волнует вопрос о владении переводчиком их тематикой. И иногда приходится отвечать, например, на такие вопросы: «А вы разбираетесь в газовых горелках?».

Здесь налицо проблема глубокого непонимания вопросов языка, владения языком. Ведь очень трудно объяснить человеку далёкому от изучения языков, что если кто-либо профессионально владеет иностранным языком, то выучить ещё несколько новых слов на нём и вникнуть в какие-то детали какой-либо отрасли или технологии не представляет большого труда. Ведь мы и на родном языке сейчас часто слышим и выучиваем новые слова, термины, узнаём о новых технологиях. Разумеется, здесь я имею в виду иностранный язык, выученный как основной на классическом факультете иностранных языков и активно использующийся в течение достаточно длительного времени. К тому же работать переводчиком приглашают на какое-то мероприятие, ограниченное по времени и количеству обсуждаемых проблем, и переводчик не является основным субъектом, отвечающим за дальнейшее существование и развитие газовых горелок, каких-либо проектов, технологий и т. п. Ни один устный переводчик не может посвятить свою жизнь какой-то одной

отрасли. Он может посвятить свою жизнь только профессиональному изучению одного или нескольких иностранных языков. И здесь переводчик находится в постоянном поиске и анализе своих слабых мест.

Если говорить о китайском языке, то здесь важнейшими аспектами, которым, на основе своего личного опыта полагаю, необходимо уделять особое внимание, являются следующие:

1. Необходимо постоянно развивать навыки формирования фрагментов китайской речи в полном соответствии с нормами китайского языка и стилистики. Это означает хорошее знание всех основных значений всех часто употребляемых морфем (односложных слов, письменно выраженных иероглифами), устойчивых двусложных слов и словосочетаний, а также правил их сочетания и использования в потоке речи, например: 国 (国家) 'страна', 家 (家庭) 'семья', 德育 'нравственное воспитание', 石化产业 'нефтехимическая промышленность', 炼化企业 'нефтеперерабатывающее предприятие', 减人 'сокращать персонал', 降本 'снижать себестоимость', 增效 'повышать эффективность', 肉类 'мясо (как объект торговли)', 禽类 'мясо птицы (термин в сельском хозяйстве)', 运维 'эксплуатация и техническое обслуживание', 试点

'1) провести эксперимент на отдельных участках 2) экспериментальный участок 3) пилотный проект' и т.п.

2. Необходимо знать широко известные сокращения, например: 美联储 'Федеральная резервная система США', 医保 'медицинская страховка; медицинское страхование', 俄标 'ГОСТ РФ' и т. п.

3. Расширять арсенал широко известных имён собственных, особенно названий компаний, например: 中粮 COFCO (китайская национальная корпорация по производству зерновых, масел и пищевых продуктов), 康佳 KONKA (фирма-производитель электроники), 创维 Skyworth (китайский производитель электронной техники), 中兴 ZTE (китайская телекоммуникационная компания).

4. Знать самые употребительные пословицы, устойчивые выражения, фразеологизмы, например: 远亲不如近邻 'близкий сосед лучше дальней родни', 百闻不如一见 'лучше один раз увидеть, чем сто раз услышать', 大船必能远航 'большому кораблю – большое плавание'.

5. Знать популярную терминологию, например: 区块链 'блокчейн', 人工智能 'искусственный интеллект', 外骨骼机器人 'экзоскелет', 初创公司 'стартап', 企业孵化器 'бизнес-инкубатор', 无人机 'беспилотник', 科技园 'технопарк', 物联网 'интернет вещей' и т. п.

Также в связи с китайским языком часто упоминается проблема так называемых диалектов. Часто заказчики меня спрашивают, владею ли я кантонским диалектом. Я отвечаю, что не владею, и всегда стараюсь объяснить им бессмысленность этого вопроса. Полагаю, учитывая степень отличия звучащей речи на диалектах от речи на стандартном языке, некоторые китайские диалекты правильнее называть региональными языками. Даже сам китайский термин диалекты (方言), если его правильно перевести на русский язык, означает «местные наречия». Так вот, необходимо заметить, что эта страна давно позаботилась о едином языке нации на международной арене, и проблема эта актуальна в основном только внутри Китая. Она заключается в том, что китайцы из одних регионов не понимают, что говорят китайцы между собой на своём местном языке (диалекте) в других регионах. Но обязательно ли им это понимать?! Ведь если приезжий китаец обратится к местным соотечественникам какого-либо диалектного региона на стандартном языке путунхуа с какой-либо просьбой и проблемой, то ему обязательно помогут и его поймут, потому что уже минимум 70 лет (с 1949 года) этот язык распространяют и преподают по приказу правительства по всей стране. Ещё в древности эта проблема была обозначена. Губернаторы южных провинций на приёме у императора говорили на своих языках, и он их не понимал, использовали переводчиков. На протяжении веков предпринимались разные меры по стандартизации китайского языка. А само активное государственное строительство единого общенационального языка (сначала он обозначался термином 国语, позже 普通话) в Китае началось более 100 лет назад (в 1907 году). Сейчас все госслужащие сдают экзамен по путунхуа. Подавляющее большинство китайцев, ходивших в школу и младше 70 лет, говорят и понимают общенациональный язык путунхуа. Об этом подробнее в моей статье [3] и энциклопедии [4, 640-650]. На международном же уровне этой проблемы нет. Вероятность того, что глава или член китайской делегации за пределами Китая на официальной встрече с иностранцами заговорит на своём родном региональном языке (диалекте) очень невелика. За всё время работы с китайским языком (а это уже 22 года) мне известно лишь об одном таком случае.

Эта проблема связана только с китайцами старшего поколения и такие случаи большая редкость. Хотя необходимо всё же помнить, что китайцы, выходцы из некоторых регионов Китая неспособны артикулировать правильно и чётко некоторые звуки стандартного китайского языка. Это поначалу иногда может сбивать с толку, но касается ограниченного числа звуков и, вовремя сориентировавшись по контексту, всё можно понять. Здесь опять же необходим некоторый опыт восприятия речи таких людей.

Как я уже отметил выше, иногда заказчики меня спрашивают, владею ли я кантонским диалектом. Здесь существует проблема незнания большинством россиян языковой ситуации в Китае. На самом деле эта ситуация полностью совпадает с российской. Ведь, например, кто-либо, проживающий в России и владеющий только русским языком, как правило, не считает проблемой то, что он не понимает того, о чём говорят между собой посторонние люди на каком-либо языке народов РФ. Подавляющее большинство жителей РФ владеет единым языком страны – русским. И при необходимости всегда смогут осуществить

языковую коммуникацию какой бы национальности они ни были. Также и в Китае, все социализированные жители КНР обучены и владеют общепонятным китайским языком. Да, кантонский диалект, или правильнее сказать региональный язык юэ (粵語), охватывает большой высокоразвитый экономически регион и крупные города Китая (Шэньчжэнь, Гонконг, Гуанчжоу), и, возможно, действительно какой-то важный бизнесмен в преклонном возрасте не может говорить на стандартном языке путунхуа. Но выход опять же в двойном переводе: язык юэ (кантонский диалект) ↔ путунхуа ↔ русский. Найти переводчика носителя русского языка со знанием какого-либо китайского регионального языка (диалекта) или китайца выходца из данного региона, владеющего русским языком, в России весьма затруднительно. Точно также, как и найти переводчика, владеющего каким-либо языком народов РФ в Китае.

Так что вопрос с диалектами на международном уровне общения с китайцами в настоящее время не является камнем преткновения.

И всё-таки необходимо помнить, что восприятие и полное понимание китайской речи на слух, произнесённой даже в режиме нормативного общенационального литературного языка, всегда является сложной задачей из-за специфики фонетической системы китайского языка, его высокой скорости и особенностей формирования лексических единиц в потоке речи, поэтому необходимо постоянно развивать навыки аудирования и пополнять лексический запас.

Литература

1. Воропаев Н. Н. О проблемах становления устного переводчика с китайского языка // Китайский язык: лингвистические и методические аспекты: материалы международной научной конференции / Забайкальский государственный университет; ответственный редактор В. Н. Соловьёва. – Чита: ЗабГУ, 2016. – 146 с. С. 130-135. Доступна на сайте www.vokitai.ru в разделе «Статьи» под номером 48.
2. Воропаев Н. Н. Компетенции переводчика в современных условиях (на материале китайского языка) // Научно-художественный журнал «Переводчик» (Печатный орган Забайкальского регионального отделения Союза переводчиков России). Выпуск 14 / главный редактор О.В. Стельмак. – Чита: Издательство Забайкальского государственного университета, 2014. – 266 с. С. 180-198. Доступна на сайте www.vokitai.ru в разделе «Статьи» под номером 40.
3. Воропаев Н. Н. О китайском языке и китайской культуре в России и странах СНГ // Восточные языки в современном мире: актуальные проблемы и тенденции развития: материалы международной научно-практической конференции (Алма-Ата, 10 апреля 2015 г.) – Алматы: Казахский национальный педагогический университет имени Абая, 2015, — 282 с. С. 12-19. Доступна на сайте www.vokitai.ru в разделе «Статьи» под номером 44.
4. Духовная культура Китая: энциклопедия в 5 т. / гл. ред. М. Л. Титаренко; Ин-т Дальнего Востока. – М.: Вост. лит., 2006, [Т. 3:] Литература. Язык и письменность / Раздел китайский язык [Текст] / О. И. Завьялова / ред. М. Л. Титаренко и др. – 2008. – 855 с.: ил.

KAZAKÇADAN TÜRKÇEYE YAPILAN ÇEVİRİLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

C. KINACI
(TÜRKİYE/Ankara)

Түйін

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы арасында саяси, экономикалық және мәдени қарым-қатынастар дами бастады.

Екі ел арасындағы мәдени қарым-қатынастардың басым бөлігін әдеби байланыстар құрайды. Қазақстан өз тәуелсіздігін алған күннен бастап бүгінгі таңға дейін әдеби шығармалар мен зерттеулерден тұратын көптеген кітаптар қазақ тілінен түрік тіліне аударылды. Тәуелсіздік алған күннен бүгінге дейінгі кезеңдегі Түркия мен Қазақстан арасындағы әдеби қарым-қатынастардың дамуында аударманың алар орны ерекше.

Бұл баяндамада қазақшадан түрікшеге аударылған еңбектер негізге алына отырып аударма мәселелері қарастырылды. Аудармада кездесетін мәтінаралық мәселелер мен жалпы аударма саласындағы мәселелер атап көрсетілді.

Кілт сөздер: қазақ әдебиеті, түрік әдебиеті, аударма, әдеби қарым-қатынастар, аударма мәселелері.

Özet

Sovyetler Birliğinin dağılmasından ardından Kazakistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasında siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Kültürel ilişkilerin önemli bir bölümünü edebî ilişkiler oluşturmaktadır. Bağımsızlıktan bu güne edebî eser ve inceleme kitapları olmak üzere çok sayıda kitap Kazakçadan Türkçeye çevrilmiştir. Bağımsızlıktan bu güne kadar geçen sürede Türkiye-Kazakistan edebî ilişkilerinin

gelişmesinde çevirinin büyük bir önemi vardır. Bu bildiride Kazakçadan Türkçeye yapılan çeviriler ışığında çeviri hususları ele alınmıştır. Çevirilerde karşılaşılan metin içi sorunlar ve genel çeviri sorunları ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kazak edebiyatı, Türk edebiyatı, çeviri, edebî ilişkiler, çeviri sorunları.

Giriş

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Türkiye ile Türk Dünyasındaki kardeş devletler ve halklar arasında siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Türkiye ve Kazakistan Cumhuriyeti arasında da Kazakistan bağımsızlığını ilan ettiği andan itibaren sıkı ilişkiler kurulmuştur. Her iki devlet arasında kurulan ilişkiler otuzıyla yaklaşmaktadır. Geçen bu süre zarfında Türkiye ile Kazakistan arasında sıkı diplomatik ve kültürel ilişkiler kurulmuştur. Kültürel ilişkiler içerisinde ise edebî ilişkiler önemli bir alanı oluşturmaktadır. Özellikle son birkaç yıl içinde Kazak edebiyatının önemli yazarlarının edebiyat tarihinde iz bırakan eserleri, Türkiye Türkçesine çevrilerek yayımlanmıştır. Bu eserler vasıtasıyla şiir, hikâye ve roman gibi türlerle Kazak edebiyatı Türk okuyucuya ulaşmıştır. Aynı şekilde Türk edebiyatından eserlerin, birkaç eserle sınırlı da olsa, Kazakçaya çevrilmesiyle Kazak okuyucu Türk edebiyatından az da olsa haberdar olmuştur. Bunun yanı sıra edebiyat bilimi ile ilgili inceleme eserleri de her iki edebiyat içerisinde yayımlanmıştır. Karşılıklı eser basımı iki ülkenin edebî ilişkilerinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bütün bu yayın faaliyetleri ile birlikte, önemli yazar, şair ve edebiyat bilimcilerle ilgili, edebiyat toplantılarının, anma günlerinin düzenlenmesi de Kazak edebiyatı ile Türk edebiyatı arasında devamlı bir ilişkinin tesis edilmesinde önemli bir işlev görmektedir.

Kazak edebiyatı ile Türk edebiyatı arasındaki ilişkilerin gelişmesinde özellikle çevirinin çok önemli bir misyonu var. Her iki edebiyattan yapılan çeviri faaliyetlerinin artması iki ülkenin edebî ilişkilerinin her geçen gün daha da gelişmesine imkân sağlıyor. Özellikle son birkaç yıldır Kazak edebiyatından çok sayıda eser Türkiye Türkçesine çevrildi. Sadece Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği ve Bengü Yayınları işbirliği ile Kazak Edebiyatı serisinden yayımlanan eser sayısı 40'a yaklaşmıştır. Bunun yanı sıra başka resmî kurumların ve sivil toplum örgütleri tarafından basılan eserler de mevcuttur.

Bu bildiride Türkiye'de Kazakçadan Türkçeye çevrilen eserler ışığında, Kazakçadan Türkçeye çeviri hususları bildiri sınırlılıkları içinde genel olarak ele alınmıştır. Kazakçadan Türkçeye yapılan çevirilerdeki çeviri sorunları ortaya konulmuştur. Kazakçadan Türkçeye yapılacak çevirilerde gelecekte izlenilmesi gereken yöntemler üzerinde durulmuştur.

Kazakça-Türkçe Çeviri Faaliyetleri

Son birkaç yıl içinde Kazak edebiyatından şiir, hikâye, roman gibi edebiyatın pek çok türünde kıymetli eserler Türkiye Türkçesine çevrildi. Bunlar arasında büyük Kazak yazarı Şerhan Murtaza'nın *Ay ile Ayşe* romanı, Smagul Elübay'ın *Ak Boz Üy* (Arasat Meydanı), Rahimcan Otarbayev'in *Bas* (Baş) eserleri gibi Kazak tarihinin önemli meselelerinin ele alındığı romanlar yayımlandı. Yine Marhabat Baygut'un *Davıstın Tüsi* (Ses Rengi), Nağaşibek Kapalbekulı'nın *Kuş Kanatı* adlı hikâye seçkileri ve Beksultan Nurjekeulı'nın *Bir Ökiniş Bir Ümit* (Bir Pişmanlık Bir Ümit) romanı gibi Kazak edebî zevkini tadabileceğimiz kıymetli eserler Türk okuyucuya ulaştı. Ayrıca henüz kitap haline gelmemesine rağmen Kazak yazar Nurgali Oraz'ın hikâyeleri gibi, çok sayıda hikâyesi çevrilen ve başta *Kardeş Kalemler* dergisi olmak üzere Türkiye'deki çeşitli edebiyat dergilerinde eserleri parça parça yayımlanan Kazak yazarlar da var [1, 332]

Kazak şiirinin örnekleri de az da olsa Türk okuyucuya sunuldu. Son zamanlarda Mağcan Cumabay'ın şiirleri Türk şairi Ali Akbaş tarafından *Uzaktaki Kardeşime* adlı eserle şiir sever ve Mağcan meraklısı Türk okuyucularla buluştu. Yine Mahambet Ötemisulı'nın şiirleri [2] ve günümüz şairlerinden Galım Jaylıbay'ın şiirleri de Türkiye Türkçesine çevrilerek az da olsa Kazak şiir geleneği hakkında Türk okuyucuya bir fikir vermek mümkün oldu [3].

Bunlara ek olarak tarafımdan çevrilen Gabit Müsirepov'un *Ulpan* romanı ile artık Türk okuyucu Kazak halkının Ulpan Anasını tanıyor, onun hayatını biliyor. Onun şahsında Kazak halkının tarihte yaşamış pek çok Kazak kadınının hayatlarından haberdar oluyor. Bu eser aracılığıyla Kazak halkının kıymetli analarına saygı ve hürmet besliyor. Büyük bir zevkle çevirdiğim Berdibek Sokpakyayev'in *Benim Adım Koca* eseri, bir Kazak çocuğunun geniş hayal gücünü, ruh halini, yaşam tarzını Türk okuyucunun öğrenmesine kapı arıyor. Kazak edebiyatından Türkiye Türkçesine yapılan çeviri eser sayısı gün geçtikçe artıyor. Özellikle kadınlar hakkında yazdığı edebî eserleri ile tanınan Kazak yazar Şerbanu Beysenova'nın üç kitabı da tarafımdan *Kızıl Kırgın'ın Kadınları Marguva, Süzge Hanım & Bozok Güzeli* adıyla Kazakçadan Türkiye Türkçesine çevrilen yeni kitaplar arasında. *Süzge Hanım & Bozok Güzeli* ile Türk okuyucu uzak geçmişteki kahraman Türk kadınlarından haberdar oluyor. *Marguva* romanı sayesinde ise Kazakistan'da 1930'lu ve 1940'lı yılların zor günlerini, Stalin devrinin zulmünü öğreniyor. Bu bakımdan Kazak edebiyatı ile Türk edebiyatı arasındaki ilişkilerin gelişmesi için edebî çeviriler çok önemli bir işlev görüyor. Dolayısıyla çeviri faaliyetlerini kurumsal bir çatı altında, planlı olarak yürütmek son derece elzem. Böyle bir çeviri kurumu kurulduğu takdirde iki edebiyatın güçlü edebî şahsiyetlerinin başarılı eserleri çevrildiğinde yalnızca iki ülkenin dil bilenleri, Türkologları değil, halkın geneli birbirinin edebiyatından haberdar olacaktır. Bu yolla karşılaştırmalı Türk Dünyası edebiyatı da gelişme gösterecektir. Bu da hiç şüphesiz sadece Kazak ve Türk halkı için değil, bütün Türk Dünyası edebiyatı açısından ve Türk Dünyası'nda karşılaştırmalı edebiyat bilimi açısından büyük bir kazanç olacaktır.

Kazakçadan Türkçeye Yapılan Çevirilerde Rastlanan Bazı Sorunlar

a) Metin Merkezli Sorunlar

1) Ortak Bir Terminolojinin Olmaması/Özel İsimlerin Yazılışıyla İlgili Sorunlar

Çeviri alanındaki en büyük sorunlarımızdan biri ortak bir terminolojiye sahip olmayışımızdır. Diğer bütün Türk lehçeleri ve Türkiye Türkçesi arasında yaşanan bu terminoloji sorunu Kazakça ve Türkiye Türkçesi arasındaki çevirilerde de dikkat çekiyor. Her çevirmen, kendince doğru olduğunu düşündüğü şekli kullanıyor. Böylece her çeviri metninde aynı kavramlar farklı farklı şekillerde yer alıyor. Bu da karmaşaya yol açıyor. Yer adları, yazar, şair, edebî şahsiyet adları, eser adları başta olmak üzere çeviride ortak terminolojinin belirlenip çeviri faaliyetiyle uğraşan kişilerin bu terminolojiye uyması gerekmektedir. Bu konuda bir örnek vermek gerekirse Kazak şairi Oljas Süleyman adı ortak terminolojinin gerekliliğini bize en bariz şekilde göstermektedir. Oljas Süleyman ile ilgili yapılan edebî yayınlarda şairin adının Oljas Süleyman, Olcas Süleyman, Olcas Süleymanov, Oljas Süleymanov, Olcas Süleymanov gibi birbirinden farklı şekillerde yazılması büyük bir sorun yaratmaktadır. Türkiye’de Kazak şair Oljas Süleyman ile ilgili bir ansiklopedi maddesi yazılması gerekse bu yazılış biçimlerinden hangisi esas alınacaktır. Hangi gerekçe ile hangi biçim tercih edilecektir? Yine bir araştırmacı ya da edebiyat meraklısı Oljas Süleyman hakkında bilgi edinmek istese hangi yazılış varyantını esas alıp arama yapmalıdır? Bütün bu yazılış şekillerini denemek zorundadır, zira her birini ayrı ayrı kullanan çevirmenler ve edebiyat bilimciler vardır. Aynı durum Mirjakıp Duvlatulı, Mircakıp Duvlatov, Mirjakıp Dulat vb. örneğinde de görülmektedir. Kazakçadan Türkçeye yapılan çevirilerde Kazak kişi adları ile ilgili farklı farklı kullanımlara rastlamak mümkündür.

Sadece kişi adlarında değil, yer adlarıyla ilgili de bir karmaşa söz konusu. Aynı mekândan söz edilmesine rağmen farklı eserlerde farklı şekilde Aladağ, Alatağ gibi kullanımlar mevcut. İçinde yer adı geçen aşağıdaki iki örnek bu durumu ortaya koymaktadır.

Ör: “Ertesi günü öğle saatlerinde danayı alıp **Atırau**’ın hayvan pazarına giden İsa’nın kendisinden önce haberi ulaşmıştı köye.” [4, 124]

Ör: “**Aladağ**’ın omuzundan aşarak sarkan kara bulut dağılacak gibi değildi.” [4, 124]

Benzer bir örnek de Ertis/İrtiş nehriyle ilgili karşımıza çıkmaktadır. Kazakçadan yapılan bazı çevirilerde Türkiye Türkçesindeki kullanımı esas alınarak *İrtiş* kelimesi tercih edilirken kimi çevirilerde nehrin *Ertis* olarak Kazakça adı esas alınmaktadır.

Bu sebeple ilgili kurumların, edebiyat bilimci ve çevirmenlerin katılımıyla en kısa zamanda ortak terminolojinin oluşturulması yönünde faaliyetler düzenlenmeli ve bu karmaşaya bir çözüm yolu bulunmalıdır.

2) Kültüre Bağlı Ögeleri Çevirme Zorluğu

Edebî çeviride dili çok iyi bilmek yeterli değil, aynı zamanda çeviri yapılacak kültüre de vakıf olmak gereklidir. Mesela Kazakça çeviri yaparken çevirmen Kazak halkının at kültürünü bilmezse, atın Kazak hayatındaki önemini bilmezse ya da kartalla avcılığı, Kazak avcılık geleneğini, konargöçer devirdeki o şaşalı göç sahnelerini bilmezse bunu sadece elindeki metni esas alarak okuyucuya doğru yansıtmayı mümkün değildir. Bu sebeple edebî çeviri yaparken çeviri yapılan dili bilmek yetmez, aynı zamanda o dili yaratan kültürü de çok iyi bilmek gereklidir. Bu sebeple teknik bir metni çeviren çevirmen ile edebî bir eseri çeviren arasında da farklar vardır. Teknik bir metni çeviren çevirmenin elindeki metni sadece kelime kelime çevirmesi yeterli olabilir. Ancak Kazak edebiyatından edebî çeviri yapan bir çevirmenin Kazak mentalitesini de bilmesi elzemdir. Alanı ve oradaki yaşamı bilmesi zorunludur. Bütün bunlara vakıf olan çevirmenin yapacağı çeviri metinlerinin niteliği de hiç şüphesiz artacaktır. Bu bahis Kazak çevirmenler için de aynıdır. Onlar da Türk mentalitesine vakıf olarak Türk edebiyatından çeviri yapmalıdırlar.

Bu konuyu da örneklerle açıklamak faydalı olacaktır. Mesela Kazakçada “koy üstüne boztorgay yumırtlagan zaman” (koyun üstüne serçenin yumurtladığı zaman) şeklinde bir ifade vardır. Kazakçada barış ve huzur ortamını ifade eden bir deyimdir. Bu deymi Türkiye Türkçesinde ya benzer bir deyimle karşılamak ya da Kazakça deymi koruyarak dipnot yöntemi ile açıklamak gereklidir [5, 103]. Bunun gibi kaynak metnin söz varlığında yer alan ancak erek metinde bulunmayan bazı atasözü, deyim gibi kalıplaşmış ifadeler erek metinde korunabilir [6, 16]. Bu yöntem Türkçe ve Kazakça arasındaki iletişimi zenginleştirecektir.

Yine benzer pek çok örnek sıralamak mümkün. Mesela Kazakçadaki bazı zaman kavramları doğrudan kültürle ilgilidir. *Biye savım uvakit* “kısırak sağım süresince” (veya konar göçer hayatın zaman kavramları olan *süt pisirim uvakit* “süt pişirimlik vakit”, *et pisirim uvakit* “et pişirimlik vakit” gibi kavramlar için bu süreleri tahminen bilmek gereklidir) ifadesini doğru çevirebilmek için Kazakların kısırakları sağdıklarını ve at sütü içtiklerini bilmek gerekir. Ayrıca bu sürenin ne kadarlık bir zaman olduğunu doğru çevirebilmek için kısırakın kaç saatte bir sağıldığı da bilinmelidir. Dolayısıyla doğrudan kültürle ilişkili kelimelerin, kalıp ifadelerin, deyimlerin çevrilmesinde dipnotlar yoluyla okuyucuya bilgi vermek doğru bir yöntemdir.

Mesela Kazakçada “ala ipten atlamak” şeklinde bir deyim vardır. Bu deyim birinin hakkı olana el uzatmak, birine saygısızlık yapmak anlamlarına gelir [7, 27]. Böyle bir deyim Türkiye Türkçesinde doğrudan karşılığı varsa onunla ifade etmek gereklidir. Ancak doğrudan bir karşılığı yoksa deymi koruyarak dipnot ile açıklama yapmak Türk okuyucu için yararlı olacaktır.

Kazak kültüründe yer alan daha buna benzer pek çok öge vardır. Mesela Kazaklarda *şildehana*, bebek doğduğunda yapılan bir toydur [7, 44]. *Kız kovalamaca* (kız kuuv), *kökpar* Kazak millî oyunlarından [5, 139,154]. *Köje*, Kazak halkının millî yemeklerindendir vb. [7, 98]. Kazakçada Kazak kültürüne has çok sayıda kelimedenden oluşan bir söz varlığını sıralamak mümkündür. Bu gibi kültür kelimelerini metin içinde koruyarak dipnotlarla açıklamak okuyucu için gereklidir. Çünkü bu kültürel kelimeler Kazak Türklerine özgü oldukları için Türkiye Türkçesinde karşılıkları yoktur ve Türk okuyucuya yabancıdır. Bu nedenle söz konusu kültür kelimelerini dipnotlarla açıklamak doğru bir yöntemdir.

3) İmla-Noktalama İle İlgili Sorunlar

Kaynak lehçenin tesiriyle erek metinde kaynak lehçeye özgü noktalama işaretlerinin ve imla kurallarının uygulanması sıklıkla karşılaşılan çeviri hataları arasında yer almaktadır. Buna bağlı olarak Kazakçanın imla ve noktalamasının Türkiye Türkçesinin imla ve noktalamasından farklı olması Kazakça-Türkçe çevirilerinde bazı sorunlar yaratmaktadır. Aslında Türkiye Türkçesinde olmayan ve Kazakçaya özgü kimi noktalama işaretlerinin Kazakçanın tesiriyle aynen kullanıldığı görülmektedir. Bu hataların başında kısa çizginin (-) ikilemeler arasına konulması ve virgül yerine kullanılması gelmektedir [8, 678].

Mesela Türkiye Türkçesinde ikilemeler arasına kısa çizgi işareti (-) konulmamasına rağmen Kazakçanın bu kuralının Kazakçadan Türkiye Türkçesine yapılan çevirilerde yanlışlıkla kullanıldığına şahit oluyoruz. Bir örnekle açıklamak gerekirse;

“İki-üç ay evinde sessiz yattı.” [9, 129]

Yine bir başka örnek;

“Yayınlandıktan sonra büyük-küçük bütün okuyucuların sıcak ilgisiyle karşılaştı.” [10, 130]

Benzer bir noktalama hatası da yine Kazakçadaki çizgi işaretiyle (-) ilgilidir. Kazakçada çizgi işareti, Türkiye Türkçesindeki virgül (,) işlevinde de kullanılmaktadır. Kazakçadan Türkiye Türkçesine yapılan çevirilerde bu işlevdeki çizgi işareti yerine virgül işareti kullanmak gerekirken, çizgi işaretinin aynen kullanıldığına rastlanmaktadır. Bu durumu şu örnekle ortaya koymak mümkündür:

“Yetmişinci yıllar – Kazak edebiyatının her türünün farklı filizlenip, güllenip gelişen dönemi idi.” [10, 193]

b) Genel Çeviri Sorunları

1) Kazak Edebiyatından Türk Edebiyatına ve Türk Edebiyatından Kazak Edebiyatına Yapılan Çevirilerdeki Sayısal Orantısızlık

Son yıllarda Kazak edebiyatından çok sayıda eser Türkiye Türkçesine kazandırılırken ne yazık ki Türk edebiyatından aynı oranda eserin Kazakçaya çevrilmediği gözlemlenmektedir. Haldun Taner’in birkaç tiyatro eseri ve yazar Malik Otarbayev’in son günlerde Kazakçaya çevirdiği Yunus Emre’nin şiirleri az sayıdaki Türk edebiyatından Kazakçaya yapılan çevirilere örnek gösterilebilir. Günümüzde Kazakistan’da katıldığımız edebî faaliyetlerde Kazak halkının tanıdığı ve Kazakçaya çevrilen (Rusça aracılığıyla) Türk yazar ve şairlerin hâlâ Nazım Hikmet, Aziz Nesin ve Orhan Pamuk’tan ibaret olduğunu görmekteyiz. Türkiye’de Orhan Pamuk dışında da çok sayıda nitelikli yazar var. Türk edebiyatında klasik eserlere imza atmış onlarca yazar mevcut. Kazak halkının günümüzde Türk edebiyatını sadece bir iki yazar üzerinden tanıyıp olması ki onlar da büyük ölçüde ideolojik sebeplerden ötürü tanınmaktadır, günümüz edebî ilişkilerimiz açısından son derece üzücü bir durum. Bu bağlamda en kısa zamanda Türk edebiyatının güçlü kalemlerinin eserlerinin de planlı bir şekilde Kazakçaya çevrilmesi yerinde olacaktır. Bu konuda başarıya ulaşmanın yolu ise her iki ülkenin ilgili makamlarının (Millî Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığının yayıncılık birimleri, Büyükelçilikler vb. olabilir) ve edebiyatçıların, çevirmenlerinin katılımıyla çeviride öncelikli eserler listesi oluşturulmasıdır. Her iki ülkenin kendi edebiyatının klasik eserlerini belirleyerek bu eserlerin çevrilmesine destek olması, iki ülke arasındaki çeviri işini düzene sokacaktır. Bu sayede Kazak ve Türk edebiyatları arasındaki çeviri alanında daha çok verim sağlanacaktır.

2) Kazakistan Üniversitelerinde Çeviri Bölümlerindeki Türkçe bilen çevirmenler ile Türkiye’deki Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümlerindeki Kazakça Çevirmen Kadrosunun Birbiriyle İletişim Eksikliği

Kazakistan’da pek çok üniversitede lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde çeviri bölümleri mevcuttur. Türkçe’nin de yer aldığı bu çeviri bölümlerindeki çevirmenlik faaliyetiyle uğraşan hoca ve öğrencilerin, Türkiye’deki Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümlerinde görev yapmakta olan Kazakça bilen çevirmenler ile ilişki içerisinde olmaları gereklidir. Üniversitelerin ilgili birimlerinde görev yapmakta olan Kazak ve Türk çevirmenlerin birbirleri ile iletişimde olması, ortak projeler yapması, birbirlerinin edebiyatından çevirdikleri eserlerden haberdar olması, çeviride öncelikli yazar ve eser konusunda fikir alış verişinde bulunması elzemdir. Zira Kazakistan Cumhuriyeti’nin kuruluşunun ardından bu güne kadar geçen zaman içinde hâlâ Türkiye üniversitelerinde Kazakça eğitim verildiği, çeviri yaptırıldığı, Kazak dilinin, tarihinin ve edebiyatının bilimsel düzeyde öğretildiği Kazakistan’daki meslektaşlarımız tarafından bilinmemektedir. Ayrıca Kazak meslektaşlarımızın Türk edebiyatı ile ilgili yaptığı çalışmalardan da Türkiye’deki Kazak edebiyat bilimci ve Kazakça bilen çevirmenler habersizdir. Her iki taraf da kendi çapında ayrı ayrı eser üretmekle birlikte çalışmalarını bir araya getirememektedirler. Dolayısıyla çeviri bölümlerindeki Türkçe çeviri yapan Kazak meslektaşlarımızla Türkiye’deki üniversitelerde Kazakça çeviri faaliyetiyle uğraşan Türk akademisyenlerin arasında ilişki kurulması ve birbirlerinin faaliyetlerinden haberdar olmaları gereklidir. Ayrı ayrı birbirlerinden habersiz çalışan bu çevirmen kadrosunun emeklerini boşa harcamayarak çalışmalarını planlayıp nitelikli eserler üretmeleri elzemdir.

Sonuç

Kazak edebiyatı ve Türk edebiyatı arasındaki edebî ilişkiler her geçen gün daha da güçlenmektedir. Türkiye’de Kazak edebiyatı ile ilgili çalışmalar yeterli olmasa da son birkaç yıl içinde bu alanda çok hızlı bir gelişme yaşanmıştır. Sadece Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği ve Bengü Yayınları işbirliği ile Kazak Edebiyatı serisinden yayımlanan eser sayısı 40’a yaklaşmıştır. Bunun yanı sıra başka resmi kurumların ve sivil toplum örgütleri tarafından basılan eserler de mevcuttur. Yine Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği ve Avrasya Yazarlar Birliği başta olmak üzere çeşitli kurumların yaptığı pek çok edebî toplantı (edebiyat adamlarını anma toplantıları, panel, konferans vb.) da Kazak-Türk edebiyatı arasında sıkı ilişkilerin kurulmasına katkı sunmaktadır.

İlerleyen süreçte Kazakistan ve Türkiye arasındaki edebiyat ilişkileri ve özelde çeviri faaliyetleri açısından daha başarılı çalışmaların ortaya konulacağı kesindir. İki ülke edebî ilişkilerinin artarak devam edeceği konusunda ümit vadeden bir süreç yaşanacağını söylemek mümkündür. Ancak şu ana kadar alanda gözlemlenen sorunların da konunun muhatapları tarafından dikkate alınarak iki ülke arasındaki edebî ilişkilerin tesis edilmesi ve çeviri faaliyetlerinin ortak bir zeminde düzenlenmesi gerekliliği de açıktır.

Kaynaklar

1. Kınacı, Cemile (2018), “Kazakistan men Türkiye Arasındağ Adebıyet Salasındağ Katınastar Jane Avdarma Maseleleri” Nursultan Nazarbayev Ulı Dalanın Ruhaniy Janğıruvı”, Kazakistan Respublikasının Ankaradağ Elşiligi, Ahmet Yesevi Üniversitesi, s. 330-339.
2. Söylemez, Orhan- Bayniyazov, Ayabek (2016), Bağımsızlığa Adanan Ömür: MahambetÖtemisulı, Ankara: Bengü.
3. Jaylıbay, Galım (2018) Yankı, (Çevirenler: Biray, Nergis- Ayan, Ekrem-Kınacı, Cemile), Ankara: Bengü Yay.
4. Otarbayev, Rahimcan (2016), Baş, (Türkiye Türkçesine Akt. GülzadeTemenova), Ankara: Bengü Yay.
5. Beysenova, Şerbanu (2019), Süzge Hanım&Bozok Güzeli, (Çev. Cemile Kınacı), Ankara: Bengü Yay.
6. Musaoğlu, Mehman (2003), “Türkçede Çeviri ve Aktarma”, Bilig, Kış 2003, sayı: 24, s. 1-22.
7. Beysenova, Şerbanu (2019), Kızıl Kırğın’ın Kadınları Marguva, (Çev. Cemile Kınacı), Ankara: Bengü Yay.
8. Usta, Çiğdem (2008), “Lehçeden Lehçeye Altarma Sorunlarına Ek: İmlâ ve Noktalama Hataları”, TurkishStudiesInternationalPeriodicalForTheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic, Volume 3/6 Fall 2008, s. 668-691.
9. Otarbayev, Rahimcan (2016), Beyaz Kelebekler (Türkiye Türkçesine Akt. Malik Otarbayev), Ankara: Bengü Yay.
10. Ergöbek, Kulbek (2018), Alaş’ın Azaplı Yolu Kazak Edebiyatı ve Eleştirisi Dünyası, (Çev. Cemal Şafak), İstanbul: Cizgi Kitabevi.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОД КАК ДВИЖУЩАЯ СИЛА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЛИТЕРАТУР

Ананьева С.В.

кандидат филологических наук, доцент

Многие крупнейшие научные форумы в разных странах мира посвящаются проблемам художественного перевода, который продолжает оставаться в центре изучения представителей школ литературной критики и литературоведения. Главным критерием переводческой деятельности является единство содержания и формы подлинника, его верная и точная передача на другом языке. Для изучения современных литератур и художественного перевода в ведущих научных центрах и университетах мира открываются кафедры интеркультурального литературоведения (interkulturelle Literatur wissenschaft) и лаборатории, исследующие механизмы ассимиляции текста в чужой культуре (lestransferts culturels).

О художественном переводе как движущей силе взаимодействия национальных литератур вели речь участники Международных симпозиумов писателей, переводчиков, издателей в Алматы, Астрахани, Баку, Гродно, Каневе, Киеве, Лондоне, Минске, Москве, Нью-Йорке, Оксфорде.

«Настало время напомнить миру о месте Слова в культуре и жизни», – уверен главный редактор журнала «Вопросы литературы» И. Шайтанов. В дни III Международного симпозиума «Русская словесность в мировом культурном контексте» (Москва/Покровское, 18-22 декабря 2009 года) работала специальная секция «Проблемы художественного перевода» (ведущие – ныне почетный директор Института русской литературы – Пушкинский Дом РАН В.Е. Багно и Н. Муранска (Университет Константина Философа, г. Нитру, Словакия). Диапазон выступлений ее участников был разнообразным, актуальным и остродискуссионным: от презентации книги «Зарубежная поэзия в переводах Вячеслава Куприянова» (В. Куприянов: «Это моя зарубежная поэзия») и глобального аспекта переводов Осипа Мандельштама (П. Нерлер) до лабиринтов переводоведения (Н. Муранска), проблем перевода и издания русской литературы в современном Азербайджане (Т. Джафаров) до итальянских (С. Мальцева) и японских переводов (К. Мацумото) произведений Ф.М. Достоевского.

Успех гарантирован там, где есть школа переводчиков и осуществляется перевод культуры в культуру, а не текста в текст. Усваивается, как правило, то, что соответствует национальному самосознанию, встречное течение (по Веселовскому). Переводчик выступает представителем культуры. Об этом ярко и убедительно говорил В.Е. Багно, подтверждая свое выступление разнообразными примерами: «Языковое чутье подсказывало необходимость переводов в пушкинскую эпоху, хотя все читали по-французски». Важен хронологический концепт, бывают, порой, и неудавшиеся попытки контакта, шероховатости и разноцветия перевода, тогда и название повести А.С. Пушкина «Капитанская дочка» звучит в переводе на японский следующим образом: «Размышления бабочки о судьбе цветка».

Особую миссию выполняет художественный перевод, школу которого следует возродить на всем постсоветском пространстве, преодолев травму разрыва и осуществив выход на международную арену. Необходимо повернуть общество в сторону серьезной литературы, которая оттеснена, по мнению главного редактора журнала «Дружба народов» А. Эбаноидзе, на обочину жизни, но более отточенного инструмента анализа современной жизни нет. Это главные тезисы выступления А. Эбаноидзе в Москве на семинаре переводчиков «Страны СНГ и Балтии: единое межкультурное пространство» (28-29 мая 2010). «Лучше знать, чаще переводить друг друга – самый надежный путь к взаимопониманию и сотрудничеству, к сохранению наших культурных традиций», – убежден Л.О. Гуревич, главный редактор журнала «Мир перевода».

В Год литературы знаковым стал форум «Литературная Евразия» (3-4 сентября 2015), организованный Литературным институтом имени А.М. Горького при поддержке Федерального агентства по печати и массовым коммуникациям и НП «Российский Книжный Союз» в рамках Московской Международной книжной выставки-ярмарки. О художественном переводе как искусстве хождения по канату вел речь председатель Союза переводчиков «Тержиман», главный редактор журнала «Простор», известный поэт, переводчик К. Бакбергенов.

В рамках круглого стола «Проблема сохранения национального и исторического колорита подлинника» обсуждались состояние, проблемы и перспективы переводческого дела, сложности перевода русской классики и проблемы перевода на монгольский язык, подготовка переводчиков художественной литературы и сохранение национального колорита при переводе на фарси. Участники дискуссий и ярких, вдохновенных выступлений были заняты поисками золотой середины между формальной достоверностью и художественной выразительностью перевода. Необходимо обобщение опыта, накопленного современным литературоведением в области истории и теории, в выявлении доминантных эстетических идей и художественного мастерства деятелей словесности, определении литературных веяний и направлений, перспектив развития.

На всемирной конференции в Москве «Соотечественники и их вклад в мировую культуру» в октябре 2013 года важность художественного перевода была подчеркнута выступающими из разных стран мира

Активно обсуждались задачи художественного перевода на проходившем в Московском государственном университете имени М.В. Ломоносова педагогическом форуме «Билингвизм в СНГ: Русский плюс» (17-19 ноября 2010) и на форуме прикаспийских государств «Каспий – море дружбы» в Астрахани (24-25 мая 2015). В Астрахани в рамках форума проведена Международная научная конференция «Художественный перевод как средство укрепления и развития межнациональных отношений, взаимообогащения культур народов России, государств и территорий Прикаспия» и подведены итоги первого областного конкурса переводов с казахского, азербайджанского, калмыцкого, татарского и аварского языков. А. Эбаноидзе вновь обратил внимание на роль художественного перевода в современном мире, ведь между литературой и переводом существует неотразимое поле притяжения.

Природа переводческой деятельности, по убеждению М. Метляевой, «состоит в ее двойственности: с одной стороны она вторична, с другой – первична» [1, с.141]. Причину этого известный ученый из Кишинева видит в сходстве и различиях процесса создания оригинала и перевода. Переводчик «воссоздает исходный материал в иной этно-лингвистической среде собственными, имеющимися в его распоряжении произвольными и непроизвольными (интуиция и эвристическое озарение) образными средствами» [1, с.142].

Аспекты современной переводческой «географии» и основные принципы перевода с близкородственных и генетически далеких языков были центральными у участников круглого стола «Художественный перевод как фактор формирования национальной картины мира» II Международного симпозиума литераторов «Писатель и время» (Минск, февраль 2016 года). Главным критерием переводческой деятельности, по мнению критиков, издателей, писателей Армении, Сербии, Италии, Литвы, Франции, Израиля, Китая, Таджикистана, было и остается единство содержания и формы подлинника, его верная и точная передача на другом языке.

Международный симпозиум литераторов «Писатель и время» за пять лет его проведения стал «площадкой для обмена мнениями по актуальным литературным и общесовременным вопросам» [2, с.8].

Реалии и перспективы международных литературных контактов и роль в них перевода национальных литератур на другие языки, совместные издательские проекты как способ расширения культурного взаимодействия были обозначены как ведущие темы III Международного симпозиума литераторов «Писатель и время: 500-летие белорусского книгопечатания как часть мировой книжной истории» (Минск, февраль 2017 года).

Восстанавливается вектор литературного сотрудничества, но уходит старшее поколение переводчиков, переводы чаще всего приурочиваются к юбилейным датам. Предложение о необходимости возрождения Дней литературы стран СНГ по-прежнему актуально и особо востребовано в этом году, который объявлен в СНГ Годом книги.

В Минске 6-8 февраля 2019 года в рамках XXIV Минской книжной выставки-ярмарки состоялся V Международный симпозиум литераторов «Писатель и время», организованный министерством информации Республики Беларусь, Союзом писателей, РИУ «Издательский дом “Звезда”». В его работе приняли участие писатели, поэты, критики, переводчики, литературоведы, издатели Азербайджана, Беларуси, Великобритании, Венгрии, Италии, Казахстана, Латвии, Литвы, Молдовы, США, России, Таджикистана, Узбекистана, Украины, Франции. XXIV Минская книжная выставка-ярмарка проходила под девизом «Больше чем книги».

Открыл работу симпозиума министр информации Республики Беларусь А.Н. Карлюкевич, особо подчеркнувший значение мероприятия как площадки для укрепления миролюбивых и добрососедских

отношений. «Традиция нашего симпозиума, – напомнил Александр Николаевич, – выросла из тех “круглых столов”, которые проходят в рамках Дня белорусской письменности в сентябре каждого года, начиная с 2007-го... “Круглый стол” и симпозиум помогают соединиться переводчикам разных стран, благодаря которым белорусскую литературу начинают представлять шире в мире. Таким образом мы переходим от разговоров об разьединенности к делам, ведущим к единению, консолидации и осмыслению того, что мы должны быть вместе. А нашим помощником в достижении благих намерений должно являться художественное слово». Так, в рамках традиционных Дней белорусской письменности 3 сентября 2013 года был проведен международный круглый стол «Созвучие. Язык и литература в контексте историко-культурного наследия» (Беларусь, Быхов), на котором работала секция «Художественный перевод как средство взаимообогащения национальных литератур».

Создать Всемирную ассоциацию писателей и ассоциацию критиков предложил Председатель Союза писателей Беларуси Николай Чергинцев, высказав уверенность в том, что Минский форум, безусловно, работает на объединение писателей.

Казахстан на V Международном симпозиуме литераторов «Писатель и время» представляли директор Института литературы и искусства имени М.О. Ауэзова КН МОН РК, Заслуженный деятель культуры РК, доктор филологических наук К.С. Матыжанов; главный научный сотрудник Института, член Правления Союза писателей Казахстана, доктор филологических наук, писатель Н. Акыш; секретарь СП Казахстана по литературным связям, поэт, переводчик, директор Издательского дома «Жибек жолы» Б. Канапьянов; заместитель главного редактора журнала «Простор», заместитель Председателя Совета по русской литературе и литературным связям, член Правления СП Казахстана Л. Шашкова и автор этих строк.

Директор Института литературы и искусства имени М.О. Ауэзова К.С. Матыжанов в своем выступлении обратил внимание на то, что 2019 год объявлен в странах СНГ Годом книги. Популяризация чтения и развитие национальных литератур станут ключевыми темами многих научных конференций, форумов, встреч, «круглых столов», семинаров по художественному переводу, а старт всем последующим мероприятиям начался в Беларуси. «Читая литературу другой страны, мы лучше понимаем ее народ. Обогащение национальных литератур мировым опытом идет через художественный перевод, актуальность и значимость которого в XXI веке возрастают», – подчеркнул известный ученый.

В центре внимания участников симпозиума – состояние современного литературного процесса, художественный перевод, литературная критика, книгоиздание. Высокой, по мнению председателя Правления Союза писателей России Н. Иванова, должна быть нравственная ответственность писателя в современном мире. «Оставить Отечество детям!» – призвал всех участников симпозиума Н. Иванов.

Об актуальности художественного перевода и важности голоса писателя в решении конфликтов размышлял Р. Найджел (Великобритания).

Насколько писатель должен выражать свое время? Вокруг данного вопроса выстроил выступление поэт Г. Муратджа (Италия), предложив выработать общую концепцию понятия «писатель и время». Сохранять национальные культуры и языки, формировать школы художественного перевода призвали с трибуны симпозиума председатель Союза писателей Республики Башкортостан З. Алибаев и руководитель аппарата Центра переводов при Кабинете Министров Азербайджана Я. Алиев.

Доказательно, приводя факты о современном литературном процессе своих стран, новых формах самовыражения автора говорили прозаик В. Кинг (США), публицист, переводчик, писатель М. Серватка Мариан (Словакия), главный редактор журнала «Радуга» Ю. Ковальский (Киев) и филолог, публицист Г. Кудряшов (Полтава). Взаимообогащению и взаимопроникновению литератур и культур посвятил выступление поэт, переводчик, председатель Астраханского регионального отделения Союза писателей России Ю. Щербаков, прочитав в заключении свое стихотворение – поэтическое посвящение писателям и поэтам-единомышленникам.

«Именно книга способствует расширению культурного, информационного и образовательного пространства. Книга, по праву, считается одним из величайших изобретений человечества... Книга за историю своего существования претерпела много горестей и испытаний, но как легендарная птица Феникс всегда возрождалась из пепла и продолжала свое служение благодарному человечеству», – убежден писатель, драматург А. Ходжаев (Таджикистан).

Имагологическому дискурсу художественного отображения и восприятия современных литератур, проблемам национальной идентичности и перевода на примере творчества присутствующей на симпозиуме писательницы В. Кинг (США) посвятила свое выступление автор этих строк. Межкультурный диалог помогает понять «другого», «иного», «отличного в чем-то от тебя». «Самoidентификация» и «диалог» воспринимаются как ключевые категории современного гуманитарного знания.

Литературоведы Института стали активными участниками Международного «круглого стола» в Союзе писателей Беларуси «Малая Родина». Эта тема актуальна в Казахстане в контексте статьи Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева «Семь граней Великой степи». Лейтмотив статьи Лидера нации, обращенной к каждому казахстанцу, – конкретизация места Великой Степи в глобальном историческом процессе, расширение горизонта национальной истории, воспитание чувства гордости за историю своего Отечества со школьной скамьи.

На приеме у министра информации Республики Беларусь А.Н. Карлюкевича делегацией из Казахстана были обсуждены перспективы дальнейшего сотрудничества, новые издания и новые переводы произведений казахской литературы на белорусский язык, белорусской литературы – на казахский язык, презентованы первые

номера журналов «Простор», «Жулдыз» за 2019 год и газеты «Казах әдебиеті» с публикациями произведений и статей современных белорусских авторов в переводе на казахский и русский языки.

На страницах газеты «Літаратура і мастацтва» опубликовано интервью с Н. Акышем и новые переводы на белорусский язык стихотворений председателя Союза писателей Казахстана, известного поэта У. Есдаулета, Б. Канапьянова, Л. Шашковой и др.

Впервые в Минске в средней школе имени М.О. Ауэзова, расположенной на улице имени М.О. Ауэзова, 8 февраля 2019 года прошёл Казахско-Белорусский литературный форум «Литературный диалог в пространстве и времени». Большим вкладом в развитие белорусско-казахских культурных и литературных отношений характеризует его министр информации Республики Беларусь А.Н. Карлюкевич.

Директор Института литературы и искусства имени М.О. Ауэзова К.С. Матыжанов подчеркнул особо тот факт, что школа в Минске – единственное учреждение среднего образования за пределами Казахстана, которой присвоено имя М.О. Ауэзова. В XIX веке Казахстан посетили уроженцы белорусской земли – член Русского географического общества Зигмунд Сераковский; издатель, художник, журналист Бронислав Залесский, родившийся в Минской губернии, и поэт, этнограф Адольф Янушкевич, родина которого – Несвиж. И сегодня мы развиваем наше сотрудничество по многим направлениям: участие в симпозиумах, «круглых столах» и Днях белорусской письменности; публикации рубрики «Ученые Института литературы и искусства имени М.О. Ауэзова о национальном своеобразии в мировом контексте» на страницах журнала «Нёман», статей казахстанских литературоведов в журналах «Полымя» и «Белорусская думка»; издание научных монографий и публикация раздела «Белорусская литература» А. Карлюкевича и автора этих строк в коллективной монографии «Мировой литературный процесс XXI века», изданной Институтом литературы и искусства имени М.О. Ауэзова.

Национальные литературы влияют на международный имидж государства, делая его привлекательным для расширения интеграционных процессов и контактов. Единение культур, обогащение национальных литератур мировым опытом происходят через художественный перевод, который выступает движущей силой взаимодействия национальных литератур в XXI веке.

Литература:

1. Мировой литературный процесс: контент, направления, тренды. Учебное пособие / Отв. редактор С.Ананьева. – Алматы: Ғылым ордасы, 2017. – 202 с.

2. Ананьева С., Карлюкевич А. Литература Беларуси // Мировой литературный процесс XXI века / Отв. редактор С. Ананьева. – Алматы: Әдебиет әлемі, 2016. – С.8-40.

РЕАЛЬНОСТИ КАЗАХСТАНСКОГО ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ

Сагандыкова Н.Ж.

доктор филологических наук,

**профессор, академик МАИН, главный научный сотрудник
Института востоковедения им.Р.Б.Сулейменова КН МОН РК**

Проблема художественного перевода в современных условиях является одной из значительных дисциплин. Это объясняется глобализацией и взаимной интеграцией духовных, культурных, социальных, экономических отношений на международном уровне, что требует определенных усилий, в том числе и преодоления языкового барьера.

Язык и перевод - неотъемлемые части одного целого, поэтому всевозможные вопросы перевода будут, пока существует любой язык. Следовательно, проблема перевода одна из насущных потребностей общества, требующая постоянного внимания, где сосредотачиваются как жизненный, так и литературный опыт переводчика, и многовековой опыт его предков, переданный ему через гены.

Прошлый, XX-ый век, озаменованный советской эпохой, привнес в теорию и практику, много ценного и интересного, но о других ипостасях этого вопроса пока умолчим. Поскольку государственным языком был русский язык, с него и на него переводилось очень много мировой классики. Также на русский язык систематически переводились произведения представителей национальных республик, в том числе и казахских писателей.

О качестве переводов того периода говорилось очень много. С позиций настоящего времени отчетливо видно, что подавляющее большинство поэтических переводов с казахского языка на русский оставляют желать лучшего.

Справедливо будет отметить, что в мировой теории перевода существует мнение о ветшании любых интерпретаций, в отличие от оригинальных произведений. Это утверждение имеет полное право на существование, так как методы и принципы перевода совершенствуются и развиваются. Например, в 20-30 годы прошлого столетия, многие практики и теоретики были убеждены, что правильный перевод – это перевод

буквальный, дословный или даже калькированный, но мы с вами уже хорошо знаем, что это глубоко ошибочный подход к тактике художественного перевода. Кроме того, были сторонники вольного и адаптированного переводов, которые также не могут полностью отразить сути и назначения оригинала, заданных автором

Переводы бывают разные, начиная от художественного перевода, до перевода документов различного характера, синхронных переводов на самых различных встречах, форумах, симпозиумах, простых писем, да и бытовых бумаг, поэтому качественный уровень подготовки специалистов имеет важнейшее значение. Как видим, в жизни почти не обойтись без помощи переводчиков - специалистов и просто двуязычных людей, не говоря уже о полиглоттах, которые способствуют межнациональному общению, иногда, помогая изъясниться, даже в простых жизненных ситуациях, например, во время путешествий, в аэропортах, вокзалах и т.п

Художественный перевод принадлежит к тем областям творческой деятельности, где именно на ошибках предшественников можно основательно научиться очень многому – куда большему, пожалуй, чем на их достижениях. Шарль Батье писал, что «Живописец копиист находится в положении гораздо более выгодном, чем переводчик: что в его распоряжении такие технические средства (краски), как и у создателя оригинала».

Переводчик использует отнюдь не те же самые краски, что использовал автор подлинника, но от него требуется, чтобы он достиг в своем переложении, такой же силы и такого же воздействия, как и автор оригинального творения. Главное и сугубо непреодолимое препятствие, делающее невозможным идеально верное воспроизведение оригинала в переводе - это решительно отличное средство языковой выразительности, которыми пользуется автор, от средств языковой выразительности иного народа, иной лексической стихии, а именно той, из которой черпает переводчик. «Переводить – это значит высказать ту самую мысль на другом языке» - заявил Ксендз Копчинский. «Что в чеканке денег штемпель, то в переводе – слова».

Современные этнологи утверждают, что каждый язык представляет собой свой аспект действительности, а отличный друг от друга образ мысли отдельных языковых групп выражается, между прочим, в синтаксисе их языка. И, более того, - признается решающее влияние языка на мышление. Известна фраза: «Мы есть мысли во вселенной, которую заранее сформировал и смоделировал наш язык». Ведь ученые эзотерики, психологи, астрологи давно утверждают, что слова и мыслеформы, будь то положительные или отрицательные имеют определенные свойства, поэтому они рано или поздно сбываются. Известно также, что слово может излечить или повергнуть в негативные эмоции, и они способны погубить человека. Не зря веками существуют заговоры, заклинания, проклятия и т.п. Народные целители, экстрасенсы - особенные сверхчувствительные люди именно магией слова иногда излечивают болезни, неподдающиеся никаким медикаментам и медицинским процедурам. В жизни имеется этому немало подтверждений и фактов. Подобное маленькое отступление я позволила себе для того, чтобы сказать, дабы сила слов оригинала не потеряла свою суть, что необходимо очень внимательно и осторожно следует обращаться с текстом оригинала, потому что он несет в себе национальную энергетику, мысленную и виртуальную силу своего автора. Конечно, между различными языками существуют весьма и весьма глубокие различия. Однако, это еще не дает оснований говорить о какой-то принципиальной, вечной и неискоренимой Непереводимости, потому что практическая деятельность мастеров перевода, как правило, опровергает всяческие пессимистические настроения. Выше уже говорилось, что переводы бывают разные, начиная от художественного перевода, до перевода документов различного характера, самых простых писем и бытовых бумаг. Как видим, в жизни почти не обойтись без помощи переводчиков специалистов, поэтому качественный уровень их подготовки имеет важнейшее значение. О переводчиках талантливых, не очень талантливых, а иногда откровенно бездарных и безответственных написано много их цитируют во всех переводческих трудах, проводя сравнительно-сопоставительный анализ с оригиналом, приводя неопровержимые факты достижений и лягушусов, допущенных при воссоздании того или иного литературного произведения. В большинстве своем, допущенные ошибки типичны и характерны для деятельности переводчиков с любого языка. Существует несколько незыблемых ориентиров, которых непременно обязан придерживаться переводчик: сохранение сюжетной линии, смыслового содержания, национального колорита, образа лирического героя, других персонажей, равноценная передача фразеологизмов, не превышение общего объема произведения и т.д. Все остальное, что требует доведения воссоздания до определенной кондиции, способствующей функциональному соответствию оригиналу, зависит от таланта и искусства, скажем так, ретранслирующего субъекта. Именно от него зависит полноценная передача подлинника на другой язык, в другую этнокультурную сферу общения, где начинается новая жизнь интерпретированного оригинала. С этой обретенной новой формы начинается его новая судьба и жизнь. Если это - замечательная участь шекспировских, балзаковских произведений, переведенных на русский язык или «Пути Абая» М.О.Ауэзова, переведенного на десятки различных языков и пользующегося неувядаемой славой у многих народов мира, то писателю и его сочинению повезло. Известны и другие примеры: произведение английской писательницы Лилиан Войнич «Овод», переведенное на русский язык Н. Волжаниным, пользовалось большей популярностью у 250-миллионного русскоязычного населения СССР, чем у себя на родине. Повесть Александра Бека «Волоколамское шоссе» о Великой Отечественной Войне, где главным героем является советский офицер командир батальона казах Бауыржан Момышулы, который в самых экстремальных условиях борьбы с фашистскими захватчиками, принимая решительные и действенные меры, побеждал врага. Эта книга, переведенная на испанский язык, обрела невероятную популярность и была на Кубе настольной книгой не одного поколения кубинцев, а Бауыржана Момышулы, как национального героя, сам Фидель Кастро неоднократно приглашал в гости на

государственные праздники. Думается, такой успех книга русского писателя А.Бека приобрела благодаря переводу.

Возникает естественный вопрос «Почему?». Попытаемся ответить по порядку.

Во-первых, несомненно, талантливый перевод талантливого произведения не может остаться незамеченным.

Во-вторых, говоря о процессе перевода романа М.О.Ауэзова «Путь Абая», мы должны отметить, что Мухтар Омарханович, будучи прекрасным знатоком русского языка, принимал самое активное и скрупулезное участие в процессе перевода на русский язык своей фундаментальной эпопеи. Он уточнял, корректировал, иногда отстаивал каждую строку (об этом подробно сказано в воспоминаниях переводчиков Л.Соболева, А.Никольской, а также автора подстрочного перевода профессора Т.Нуртазина). Русский текст был настоящим авторизованным переводом с непосредственным участием автора.

Наряду с этим часто встречаются авторизованные переводы, когда автор, ставя свою подпись, персонально разрешает публиковать свои сочинения, хотя слабо знает язык перевода, и не в состоянии оценить стилистических, лингвистических, фразеологических особенностей и тонкостей другого языка. Это можно назвать ложной погоней за популярностью, которая ведет к безвестности из-за плохого качества интерпретаций.

В-третьих, русский «Овод» наряду с качественным исполнением соответствовал духу и идеологии советского государства, где пропагандировалась твердая непоколебимость характера, гордость, целеустремленность, неоспоримое стремление к достижению своей цели.

В-четвертых, «Волоколамское шоссе» на революционно и воинственно настроенной Кубе, хорошо переведенное на испанский язык зазвучало в унисон с национальными проблемами, найдя отклик в сердцах миллионов людей.

В-пятых, что касается шекспировских, балзаковских и других представителей западноевропейской литературы, прочно вошедших в сокровищницу русской культуры,

Их выполняли мастера перевода, в совершенстве владевшие романо-германскими языками: В.Брюсов, А.Блок, С.Маршак, М.Лозинский, Б.Пастернак, Н.Заболоцкий, Т.Гnedич, Л.Гинзбург, И.Кашкин, В.Левик, В.Луговской, Т.Щепкина-Куперник и многие другие.

Вот всего несколько штрихов сопутствующих гарантии успеха мы обнаружили при небольшом поверхностном и кратком обзоре общеизвестных вещей.

Художественный перевод принадлежит к тем областям творческой деятельности, где именно на ошибках предшественников можно научиться многому – куда большему, пожалуй, чем на их достижениях. Шарль Батье писал, что «Живописец копиист находится в положении гораздо более выгодном, чем переводчик: что в его распоряжении такие технические средства (краски), как и у создателя оригинала»

Переводчик использует отнюдь не те же самые краски, что использовал автор подлинника, но от него требуется, чтобы он достиг в своем переложении, такой же силы и такого же воздействия, как и автор оригинального творения. Главное и сугубо непреодолимое препятствие, делающее невозможным идеально верное воспроизведение оригинала в переводе – это решительно отличное средство языковой выразительности, которыми пользуется автор, от средств языковой выразительности иного народа, иной лексической стихии, а именно той, из которой черпает переводчик. «Переводить – это значит высказать ту самую мысль на другом языке» – заявил Ксендз Копчинский. «Что в чеканке денег штемпель, то в переводе – слова».

Современные этнологи утверждают, что каждый язык представляет собой свой аспект действительности, а отличный друг от друга образ мысли отдельных языковых групп выражается, между прочим, в синтаксисе их языка. И, более того, – признается решающее влияние языка на мышление. «Мы – мысли во вселенной, которую заранее сформировал и смоделировал наш язык». Конечно, между различными языками существуют весьма и весьма глубокие различия. Однако, это еще не дает оснований говорить о какой-то принципиальной, вечной и неискоренимой Непереводимости, потому что практическая деятельность мастеров перевода, как правило, опровергает всяческие пессимистические настроения.

В новейших концепциях понятие адекватного перевода подчинено понятию перевода эквивалентного. Здесь вполне уместно привести высказывание известного польского филолога З.Клеменевича, который писал, что задача перевода состоит не в копировании, не в воспроизведении, и тем более, не в преобразении элементов и структур собственного языка, которая была бы, по крайней мере, субститутами и эквивалентами равной функциональной работоспособности, пригодности и действенности. Искусство художественного перевода требует многого.

Художественный перевод – это в основном эвристический процесс. Аналитическим методом переводчик пользуется не только на подготовительном этапе, когда он изучает все данные, необходимые для верного понимания и воссоздания подлинника. Анализ оригинала не должен прекращаться в течение всей работы над подлинником.

Национальный характер, традиции, обычаи, быт народа, на языке которого написано оригинальное произведение, являются основой для создания качественного перевода. Хотелось бы отметить, что самые выдающиеся переводные произведения создаются людьми, по-настоящему двуязычными – теми, кто достаточно владеет обоими языками и глубоко чувствуют культуру и ментальность обоих этносов. Это, как правило, люди обладающие языком оригинала и перевода. Словари тут мало помогают, ибо прямое словарное значение слова в данном контексте почти никогда не соответствует тому комплексу ощущений, чувств и мыслей, которые нужно

воссоздать. Разговорная речь, устойчивые выражения и слова реалии играют немаловажную роль при переложении произведения. При трансформации этих специфических составляющих языка должна соблюдаться большая осторожность, с тем, чтобы найти равнозначный и уместный аналог.

Конечно, аналитический метод дает свои определенные результаты, но чтобы произведение ожило, заговорило на чужом ему языке, переводчик должен также полагаться на свою интуицию и поэтический дар.

Тут сосредотачиваются как жизненный, так и литературный опыт переводчика, и многовековой опыт его предков, переданный ему через гены.

Только после того как все эти составляющие сплавляются воедино тяжелым трудом, исканиями и бурными эмоциональными переживаниями, в одно чудесное мгновение, иногда после долгих мучений рождается новое творение.

Искусство в переводе начинается именно тогда, когда переводчик «видит себя» в произведении, которое он переводит «чувствуя себя так, как будто бы сам пишет это произведение». Однако вносить «отсебятину», нельзя, это значит вмешиваться в чужие дела, это может делать лишь тот, кто, в сущности, равнодушен к переживаниям автора. А «видеть себя» - это творческий акт, это слияние переводчика с автором, это акт любви, без которого не может быть настоящего творчества, настоящего искусства. Переводчикам хорошо известна расхожая фраза: перевод – это дитя любви. Причем при переводе какого-либо произведения переводчик должен чем-то жертвовать, но это должно принести пользу при достижении наибольшего положительного результата. С помощью переведенных литератур мы узнаем много интересного из жизни другого народа, другой литературы, культуры, традиций и быта. Благородное и трудное дело художественного перевода имеет особое значение для литературы народов СНГ, самой сущностью которой является ее многонациональность. Обращаясь к истории, которую мы не можем никак обойти, следует отметить, что в годы становления советской литературы уровень развития отдельных национальных литератур был не одинаков. Рядом с древними, завоевавшими широкую известность литературами России, Закавказья, Прибалтики и Украины, прошедшими уже путь критического реализма, в советскую семью вошли литературы Средней Азии, которые имели прочные древние поэтические традиции, но в новых исторических условиях делали еще первые шаги в освоении крупных форм прозы. Говоря о казахской литературе, мы можем сказать, что еще в конце XIX века великий Абай перевел «Горные вершины» и «Письмо Татьяны», которые стали народными песнями. К удачным переводам произведений Абая можно отнести перевод текста песни поэта «Көзімнің қарасы...» - «Ты зрачок глаз моих...» переведенный на русский язык М.Петровых, в целях экономии времени оригинал опушу. Вот как звучит русский перевод:

Ты – зрачок глаз моих,	И мудрец весь седой,
Пламень душ золотых;	Покачивая головой,
Сердцу мук не избыть	Скажет: «Нет, средь живых
И не скрыться от них.	Не встречал я такой!»

Переводы В.Рождественского также в большинстве своем, считаются удачными, чтобы убедиться в этом, процитирую пару строф на русском языке из Асана Кайгы, выполненных русским поэтом:

Чистейший и бесценный жемчуг,
На дне морском в тиши лежит.
Чистейшее, цены безмерной слово
В глубине души лежит.

Тот жемчуг, что на дне морском лежит.
Порой выносит бурная волна.
Чистейшее, безмерной мысли слово
Выносит горе с глубины, со дна.

Примеры плохих переводов не буду приводить, дабы не портить вам настроение, они не стоят того, чтобы их цитировали столь высокой публике. Далее следует отметить, что становление перевода большого количества произведений казахской литературы на другие языки союзных республик, началось с 30-х годов двадцатого века. Это ознаменовалось выходом к широкому всесоюзному читателю таких представителей литератур, как Самед Вургун, Сакен Сейфуллин, Галымжан Ибрагимов, Максим Рыльский и т.д. В Казахстане еще в 1926 году появился «Скупой рыцарь» в переводе Абдильды Тажибаева. Большими мастерами художественного перевода и русских классиков и Шекспира стали Мухтар Ауэзов и Габит Мусрепов. В Молдавии – Андрей Лупан подарил народу «Гамлета», Г.Менюк «Слово о полку Игореве». Труд переводчика – это кропотливый труд, требующий большой затраты сил. Ведь если не знаешь язык, традиции, быт того народа, чью литературу ты перевоодишь, то вряд ли мы сможем передать читателю основную суть и настроение произведения, которую хотел высказать автор. Но что бы ни говорили о недостатках переводческой работы, труд переводчика был и остается одним из важнейших и достойнейших дел, связующих воедино народы.

Давно замечено, что плохой перевод может отвратить, не только от одного писателя, но и от целой национальной литературы. Все, что было сказано выше, можно отнести к области общей теории перевода, а каковой является на данный момент реальность казахстанского переводоведения?

Лет 25-30 тому назад на различных конференциях, заседаниях на секции художественного перевода в Союзе писателей Казахстана, на Всесоюзном совещании переводчиков СССР в Москве (1989г.) мы всегда говорили о проблемах подготовки квалифицированных переводчиков. Нам представлялось, что при филологических факультетах вузов возможно и даже необходимо открытие групп, отделений переводчиков или даже самостоятельных факультетов по подготовке переводчиков, много говорилось о написании специальных книг и методических пособий для обучения будущих переводчиков и т.п.

Словом, каким-то образом и наши пожелания были осуществлены и при НПУ им. Абая в 1989 году на филфаке было открыто отделение переводчиков с казахского на русский и наоборот. В 1994 году состоялся первый выпуск переводчиков, как раз в канун 150-летия великого Абая. Затем такие отделения стали открываться и в других вузах, например в Каз_Гу им. Аль-Фараби, в Университете международных отношений и иностранных языков им. Абылайхана, а также в некоторых областных вузах нашей страны. Словом, проблема подготовки кадров стала решаться.

Какие новейшие проблемы сегодня стоят перед казахстанскими переводоведами? На наш взгляд, это систематизация подготовки кадров, улучшение качества получаемых знаний, специализированная профилирующая подготовка переводчиков - прозаиков, поэтов, фольклористов, театроведов и т.д. Подготовка переводчиков, владеющих иностранными языками, которые могли бы переводить с оригинала (без посредников) с казахского на любые иностранные языки и наоборот, что особенно важно в свете принятой Государственной программы о культурном наследии казахского народа. Необходимой важнейшей задачей является написание учебно-практических и теоретических пособий для всех курсов переводческих отделений, привлечение к семинарским практическим занятиям практиков переводчиков, которых достаточное количество в Казахстане.

Таким образом, эти проблемы требуют скорейшего решения в целях подготовки высококвалифицированных переводчиков, нехватка которых на сегодняшний день продолжает остро ощущаться.

КАЗАХСКО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ

*Мирзоев Князь Ибрагимович
д.ф.н, профессор,
Заведующий кафедры восточной филологии
и перевода КазНПУ им.Абая г.Алматы*

Тюркская история и культура является одной из самых богатых и древних культур мировой цивилизации, несмотря на то, что, в силу многих причин это историко-культурное наследие до сих пор недостаточно изучено. Все больше и больше приобретает актуальность правильное понимание сложных исторических процессов, происходивших и происходящих в различных исторических периодах, возникает много вопросов, касающихся проблем историко-культурных взаимосвязей тюркских народов с древности по настоящее время в Евразийском пространстве.

В этой связи особый интерес представляют экономические, политические и культурные связи между государствами, созданными нашими предками, географическое расположение которых, с древнейших времен оказалось одним из факторов, сближавших наши народы. Например, Государство Атабеков Азербайджана (1136-1225) и государство Хорезмшахов в Средней Азии, в составе которой были и казахские земли, существовали в один исторический период, их правители, особенно атабек Джахан-Пехлеван (1175-1186) и хорезмшах Текиш (1172-1200), поддерживали дружеские отношения (1, с. 5).

Кроме того, основная трасса Великого Шелкового пути по территории Казахстана пролегла через юг страны, от границы Китая торговые караваны двигались через города Сайрам, Яссы, Отрар, Тараз (Тираз, Талас), далее в Центральную Азию, Персию, на Кавказ и оттуда в Европу. К стати, великий азербайджанский ученый XV века Абд Ар-Рашид Ал-Бакуви в своем географическом сочинении «Китаб Талхис ал-Асар Ва Аджаиб Ал-Малик Ал-Кахлар» (Сокращение [книги о] «памятниках» и чудеса царя могучего) так представляет город Тараз: «Тараз – город в отдаленнейшей части области аш-Шаш, примыкающий к Туркистану. Это граница ислама. Он имеет плодородную землю, хорошую воду, прекрасный воздух и чем-то напоминает райский сад. У жителей его очень красивые лица – как у мужчин, так и у женщин. Об их красоте сложена поговорка» (2, с. 95).

Однако, исторически азербайджанский и казахский народы объединяли не только дороги, мосты, торговые и экономические отношения. Духовное единство – общий язык, единая религия, схожая судьба и история являются главным фактором сближения азербайджанского и казахского народов. Древнетюркская античность является общим арсеналом, источником и азербайджанской, и казахской культуры. Неслучайно что, многие материальные и духовные ценности далекого прошлого является общим достоянием тюркского мира, в

том числе азербайджанских и казахских народов. Например, по мнению исследователей, в формировании народного эпоса «Китаби-Деде Коркут» и «Огузнаме», есть вклад многих тюркских народов, в том числе азербайджанских и казахских. Так, в географических пределах нынешнего Казахстана, в кыпчакско-огузской среде в бассейне реки Сырдарья в VIII-X вв. складывалась песни «Коркыт-Ата», но эпос окончательно сформировался и был записан в Азербайджане под названием «Китаби-Деде Коркут» (Книги моего Деда Коркута). Как указывал великий востоковед В.Бартольд, «каково бы ни было происхождение легенды о Коркуте, связанный с именем Коркута эпический цикл вряд ли мог сложиться вне обстановки Кавказа» (3, с. 126).

Кроме того, для историко-сравнительных наблюдений достаточный материал дают и азербайджанский, и казахский варианты народно-героического эпоса «Кероглы». Так, поразительно схожи сюжеты и даже имена главных действующих лиц азербайджанского эпоса «Кероглы» и эпоса «Гороглы» у казахов (имя Кероглы, крепость Чанлибель (азербайджанская версия эпоса) и Гороглы, Чембиль (казахская версия эпоса).

В духовной общности между двумя народами ведущую роль играл и играет религиозный фактор. Практически на всей протяжении истории азербайджанцы и казахи исповедовали одну религию — ислам. А в древности наши предки поклонялись силам природы, солнцу, огню, воде, богине плодородия, быку и другим рогатым животным, коню, существовал и культ предков. Культы и верования породили схожую символику.

На протяжении веков большую роль в формировании общетюркской культуры, в том числе усиления духовного единства азербайджанского и казахского народов сыграли выдающиеся личности этих народов. Было бы несправедливым, не отметить заслуги в развитии тюркизма Ходжа Ахмеда Ясеви. Видный азербайджанский поэт Салман Мумтаз в своей статье «Туркменские поэты», опубликованной в 1923 году в журнале «Просвещение и культура», отнес Ясеви к одному из четырех выдающихся личностей общетюркской литературы (наряду с Сеид Имадеддин Насими, Мир Алишер Навои, Мухаммед Физули), отметив при этом, что: «... Нет ни одного тюркского улуса, деревни или села, где не знали бы этих четырех великих гениев и их стихов. Как на Западе славятся Гомер, Шекспир, Мольер, так и на Востоке известны они (4). Ученый-фольклорист Бахлул Абдулла, основываясь на источниках, называл великого поэта Ясеви «имеющий 99 тысяч учеников или последователей», «великая личность, способная совершать чудеса, шаманом — близким к Богу». Литературовед, профессор Яшар Караев, характеризуя ясевизм в культурологическом аспекте, писал: «Ясевизм- это прежде всего культурное событие, религиозно-духовная ценность и богатство, дарованное мировой цивилизации тюрками... Это богатство (суфизм) именно с деятельностью Ясеви вернулось к своему исконному хозяину — тюркам» (5, с. 30).

Этнологические исследования доказали, что в этногенезе и этнической истории азербайджанцев и казахов большую роль сыграли древние огузы и кыпчаки. Иначе говоря, азербайджанские и казахские народы органически связаны «огузскими и кыпчакскими родственными связями». Любимая жена великого азербайджанского поэта и мыслителя XII века Низами Гянджеви (1141-1209) Афак была кыпчачкой, и неслучайно современный казахский поэт К.Бекхожин создал поэму «Аппакнаме» (Афакнаме). Поэма А.Кунабаева «Искендер», в которой нашли отражение высокие гуманистические идеалы выдающийся казахского поэта и мыслителя, занимает достойное место среди литературных произведений об Александре Македонском, в том числе рядом с поэмой «Искендернаме» Низами Гянджави (6, с. 97).

Включение Казахстана и Северного Азербайджана в пределы Российской империи, в политическую и культурную орбиту России в XIX веке сыграло важную роль в дальнейшем сближении этих родственных народов, в усилении их культурных связей. А.Бакиханов, И.Куткашенлы, Мирза Казым-Бек, М.Ф.Ахундов, Г.Зардаби, И.С.Шахтахтинский, С.А.Ширвани в Азербайджане и Ч.Валиханов, И.Алтынсарин, А.Кунабаев в Казахстане являлись не только классиками XIX века, просветителями и передовыми общественными деятелями, но и сторонниками европеизации национальной жизни, дружбы с русским народом. М.Казым-Бек и Ч.Валиханов, М.Ф.Ахундов и А.Кунабаев, С.А.Ширвани и А.Алтынсарин в сотрудничестве с передовыми представителями русской культуры и общественной мысли вышли на просторы современной цивилизации, познакомились с передовым опытом европейской и мировой литературы, науки и культуры, устранили религиозную замкнутость и национальную ограниченность своих народов (6, с. 166). Перед азербайджанскими и казахскими просветителями стояли аналогичные задачи и они боролись всеми доступными средствами за развитие просвещения среди своих соотечественников, за выявление, изучение и распространение памятников национальной культуры.

XIX век характерен для азербайджанской и казахской литературно-общественной жизни и появлением деятелей нового типа. А это обстоятельство в свою очередь, оказало влияние на характер и направление дальнейшего развития литературно-культурных связей между этими двумя народами. Если до XIX века тюркоязычная литература развивалась в пределах традиционного восточного региона, то начиная с XIX столетия они развиваются одновременно в русле русско-европейской культуры. Появляются первые «западники» — сторонники русской, европейской ориентации среди азербайджанцев и казахов — офицеры и общественные деятели, преподаватели и ученые, писатели и поэты. Одним из первых таких деятелей в Северном Азербайджане стал знаменитый ученый и просветитель Мирза Мухаммед Али Казым-Бек (1802-1870), а в Казахстане ученый и просветитель-демократ Чокан (Мухаммед Ханафи) Чингисович Валиханов (1835-1865).

«Патриарх русского востоковедения» (выражение И.Н.Березина), Мирза Казым-Бек сделал немало для развития казахской ориенталистики, для изучения Востока в России и в Европе. Академик Н.И.Веселовский, автор ценных слов о Ч.Валиханове, высоко оценивал его роль в этом благородном деле: «Не иностранцы привили у нас изучение Востока, и если изучение это пустило, наконец, глубокие корни, то тем обязаны мы прежде всего

Сенковскому в Петербурге и Казым-Беку в Казани, которые дали целый ряд замечательных ориенталистов из своих учеников» (7, с. 1-10).

Архивные данные, а также всестороннее изучение азербайджанской и казахской литературно-общественной мысли XIX века свидетельствуют о том, что Мирза Казым-Бек имел связи с некоторыми представителями культурной жизни Казахстана XIX века. Великий ученый был страстным пропагандистом светского, университетского образования мусульманской молодежи в России. Он неоднократно выступал со специальными «приглашениями» или «призывами» с целью привлечения представителей тюркоязычных народов в русские университеты. Призыв Мирзы Казым-Бека услышала и казахская молодежь. В Казанском университете появились студенты-казахи, впервые получившие европейское образование. Это были Айси Бикмаев (Иса Мухаммедович Бикмаев) и Урзани Курбанаков. Их подготовил в Первой Казанской гимназии для поступления в университет выдающийся татарский просветитель Ибрагим Халфин (1778-1828). После смерти И.Халфина забота о двух казахских юношах, желающих продолжить свое образование в университете, полностью легла на плечи Мирзы Казым-Бека. В 1829 году они стали студентами по восточной словесности Казанского университета, где основные занятия по турецкому, персидскому и арабскому языкам вел Мирза Казым-Бек.

Среди казахских корреспондентов и друзей Мирзы Казым-Бека следует выделить и Джангира Букеева, хана Букеевской орды, генерал-майора русской службы. Он некоторое время был почетным попечителем Казанского университета. Во время одного из посещений Казанского университета, Джангиру Букееву был представлен и молодой лектор по восточным языкам Мирза Казым-Бек. Как и следовало ожидать, это знакомство двух молодых и просвещенных людей в дальнейшем переросло в дружбу. В последующие годы профессор университета и просвещенный хан переписывались и неоднократно встречались (6, с. 174).

В конце 1844 г. вышла книга «Мюхтесерюль-викгаёт», составленная Мирза Казым-Бекем и посвященная им Джангирхану Букееву. Издание книги было полностью финансировано казахским ханом. В степи приняли этот труд с большим одобрением. Джангирхан в письме от 18 октября 1844 года писал Мирза Казым-Беку: «Труд ваш так отчетлив, так во всех отношениях хорош, что кроме отличного отзыва о его исполнении, остается по своей справедливости принести вам глубочайшую за него признательность» (8).

Мирза Казым-Бек был знаком также с великим казахским просветителем-демократом и ученым-ориенталистом Чоканом Валихановым. Они были просветителями, искали путь спасения восточных народов от вековой отсталости и фанатизма, боролись за просвещение, приобщение их к европейской цивилизации. Однако ни тот, ни другой не были сторонниками слепого подражания культуре других народов. Они старались, чтобы их народы, не теряя свое национальное своеобразие, поднялись на более высокую ступень общественного и культурного развития (6, с. 187).

Связь Мирзы Казым-Бека с казахской литературно-общественной жизнью XIX века носила прогрессивный, просветительский характер, и в определенной степени она была направлена на воспитание преобразователей, о которых мечтали не только Мирза Казым-Бек и Ч.Валиханов, но и все представители азербайджанской и казахской просветительской мысли XIX века.

Культурные связи, взаимоотношения и взаимовлияние национальных духовных ценностей двух народов продолжались и развивались и в советский период (1920-1991 гг.). В азербайджанской культуре широкое отражение нашли казахские национальные мотивы, чувства дружбы и братства к казахскому народу. В 1938 г. – к 75 летию творческой деятельности Джамбула Джабаева народный поэт Азербайджана Самед Вургун (1906-1956) опубликовал большое стихотворение «Аксакал нашей поэзии».

Спустя много лет после появления в печати этого стихотворения С.Вургуна, поэту А.Кюрчайлы довелось побывать в памятных местах Казахстана, в том числе и в юрте великого казахского акына Джамбула, и своими глазами увидеть ту знаменитую домбру, которую воспел его предшественник Самед Вургун. Между прочим, в этой юрте некогда бывал в гостях у Джамбула и С.Вургун, которому посчастливилось даже играть на домбре казахского акына. Это была символическая встреча двух больших народных поэтов, олицетворяющих великую дружбу азербайджанского и казахского народов.

В расширении культурных связей между Азербайджаном и Казахстаном, сыграли важную роль дни культуры, литературы и искусства, проводимые в обеих странах, взаимные поездки, а также двусторонние личные отношения между поэтами и писателями. Особенно необходимо отметить роль и заслуги видного писателя и общественного деятеля Олжаса Сулейменова в этих отношениях. Так, с 70-х годов прошлого века, Азербайджан стал второй родиной для этого великого сына казахского народа. О.Сулейменов, постоянно посещавший Азербайджан, участвовал во всех проводимых здесь культурных и литературных мероприятиях. Например, во время участия в 1981 году на юбилейных мероприятиях, посвященных 840-летию со дня рождения великого Низами Гянджеви, О.Сулейменов говорил: «Этот юбилей дает возможность вновь побывать в Баку. Я очень люблю ваш край. Здесь у меня много друзей. Я считаю себя настоящим поклонником Азербайджана» (9).

Азербайджанский народ тоже очень любит и ценит О.Сулейменова, его храбрость и бесконечную любовь к Азербайджану и азербайджанскому народу. Так как, О.Сулейменов в лице казахского народа всегда был рядом с азербайджанским народом, как в счастливые, так и в горестные его дни.

После приобретения государственной независимости всесторонние отношения между двумя странами приобрели новый оборот. Сегодня в Казахстане проживает и работает много азербайджанцев, которые играют важную роль в общественно-политической и культурной жизни этой страны. Здесь функционирует много

неправительственных организаций азербайджанцев, которые вносят свой вклад в укреплении братских отношений между двумя народами.

А в Азербайджане - в Бакинском государственном университете (БГУ) в мае 2011 года открылся Центр имени великого казахского поэта, философа, композитора, просветителя, мыслителя, общественного деятеля, основоположника казахской письменной литературы и ее первого классика Абая Кунанбаева, о котором уже упоминалась выше. Центр оказывает содействие в развитии культурного и социального сотрудничества между Азербайджаном и Казахстаном и предоставляет возможность всем желающим ближе познакомиться с казахской культурой.

Список использованной литературы

1. Бунятов З.М. Государство Хорезмшахов-Ануштегинидов (1097-1231). М., Наука. 1986. — 247 с.
2. Абд Ар-Рашид Ал-Бакуви. Китаб Талхис ал-Асар Ва Аджайб Ал-Малик Ал-Кахлар. М.: Наука, 1974.- 162 с.
3. Книга моего Деда Коркута. Баку, ЙНЕ «XXI», 1999. — 386 с.
4. Газета «Коммунист». 4 март, 1926. № 54
5. Караев Я. История: Близкое и далекое. Баку, Сабах, 1996. — 710 с. (на азерб. яз.)
6. Азербайджанско-казахские литературные связи. Баку, Элм, 1990. — 284 с.
7. Весоловский Н.И. Сведения об официальном преподавании восточных языков в России //Труды Третьего международного съезда ориенталистов в Петербурге. СПб, 1879-1880. т.1
8. ЦГИА ТАССР, ф. 92, оп. 1, д. 5595, л. 2
9. Литература и искусство (газета). 16 октябрь 1981

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ПЕРЕВОДЧИКОВ СО ЗНАНИЕМ ВОСТОЧНЫХ ЯЗЫКОВ В КАЗАХСТАНСКИХ ВУЗАХ

А.К. Жумабекова
Казахстан, Алматы)

The article substantiates the need for a scientifically based approach to the educational process of training translators with knowledge of oriental languages in Kazakhstani universities. Theoretical and methodological problems arising in this case are considered, ways of their solution are proposed.

Мақалада қазақстандық жоғары оқу орындарында шығыс тілдерін білетін аудармашыларды дайындау кезінде оқу үрдістің ғылыми негіздерінің қажеттілігі туралы сөз қозғалады. Осы жағдайда туындайтын теориялық және әдіснамалық мәселелер қарастырылады, оларды шешу жолдары ұсынылады.

В.Н. Базылев, выделяя сформировавшиеся с древних времен три переводческих ареала: европейский, ближневосточный и дальневосточный, — отмечает, что каждый из них представляет собой микрокультуру, поразному относившуюся к переводу и потому имеющую сильно отличающиеся традиции и нормы перевода. Так, дальневосточный переводческий ареал ориентирован на совокупность текстов буддийского канона и добуддийские светские тексты, преимущественно созданные в Китае. Ближневосточная же культура ориентируется на свой центральный текст — Коран, написанный гораздо позже буддийского канона, греческих античных текстов и Библии [1].

В целом восточное переводоведение, в отличие от европейского, изучено отечественными исследователями в гораздо меньшей степени. Кроме того, практически нет и монографических трудов фундаментального характера на одном из восточных языков, обобщающих результаты исследований в этой области знания. Недостаточное количество работ дидактического характера, как следствие, привело к неразработанности научно-теоретических основ учебного процесса подготовки переводчиков со знанием восточных языков.

По данным Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен», подготовкой обучающихся по специальности «Переводческое дело» занимаются 46 вузов нашей страны [2].

Вузы, которые готовят полный цикл (бакалавриат+магистратура+докторантура) занимают:

- 12 место - Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана,
- 13 место - Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева;
- 20 место - Центрально-Азиатский университет;
- 33-место - Казахский национальный университет имени аль-Фараби.

В остальных вузах готовят либо только бакалавров (это входящие в первую десятку: Костанайский социально-технический университет имени академика Зулхарнай Алдамжар; Северо-Казахстанский государственный университет имени Манаша Козыбаева; Павлодарский государственный университет имени С.

Торайгырова; Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет; Евразийский гуманитарный институт, Университет имени Сулеймана Демиреля; Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова; Актюбинский университет имени С.Баишева, Государственный университет имени Шакарима города Семей; Казахстанско-Американский свободный университет и др.); либо бакалавров и магистров (Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Университет иностранных языков и деловой карьеры и др.).

Данный рейтинг, как указывается на сайте «Атамекен», определяет сумму баллов с учётом весового коэффициента по 4-м критериям:

- разработка образовательной программы с участием ассоциаций и/или работодателей;
- инвестиции в образовательную программу;
- количество практического опыта работы в данной сфере преподавательского состава;
- аккредитация образовательной программы.

К этим, безусловно, достаточно объективным данным, следует, на наш взгляд, добавить анализ качества образовательных программ с учетом иностранных языков, по которым готовят переводчиков. В подавляющем большинстве случаев это европейские языки (английский, немецкий, реже – французский и др.).

Переводчиков со знанием восточных языков (китайского, корейского, арабского и др.) целенаправленно готовят лишь отдельные вузы, а именно: Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана (имеющий факультет перевода и филологии и факультет востоковедения, где переводчиков готовят: кафедра востоковедения, кафедра языков и перевода региона Китая и АТР, кафедра языков и перевода региона Ближнего Востока и кафедра языков и перевода региона Дальнего Востока) [3];

Казахский национальный университет имени аль-Фараби (имеющий факультет востоковедения, где функционируют научно-исследовательские центры арабистики, тюркологии и корееведения, ресурсно-информационные центры индологии, китаеведения, иранистики, японоведения. Специалистов по переводческому делу готовят кафедра Ближнего Востока и Южной Азии, кафедра Китаеведения, кафедра Дальнего Востока, кафедра Тюркской) [4].

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева имеет кафедру теории и практики перевода, кафедру китайской филологии [5], Казахский национальный педагогический университет имени Абая – кафедру восточной филологии и перевода [6].

Некоторые вузы предлагают обучающимся выбор восточного языка в качестве второго иностранного, но объем часов на такую подготовку не позволяет, как показывает практика, говорить о владении языком в необходимом объеме. Между тем данная проблема заслуживает серьезного внимания и отдельного рассмотрения.

По нашим наблюдениям, переводчиками с восточных языков становятся также и специалисты, окончившие вузы по направлениям «Востоковедение», «Два иностранных языка» (с первым восточным языком), «Иностранная филология», «Религиоведение» и др. Специфика их профессиональной и творческой деятельности предполагает занятие переводами либо анализ переведенной литературы. В таком случае, одной из основных задач является их самоподготовка по теоретическим и практическим вопросам перевода.

Остро встает необходимость научно обоснованного подхода к учебному процессу подготовки таких переводческих кадров.

К теоретическим проблемам этого порядка относятся:

- разработка научно-теоретических основ частных и специальных теорий перевода;
- описание метаязыка перевода.

К методическим проблемам следует отнести:

- полное учебно-методическое обеспечение подготовки специалистов специальности «Переводческое дело» со знанием восточных языков по бакалаврским, магистерским, докторским образовательным программам;
- методологические аспекты перевода, а именно разработка требований, предъявляемых к преподавателям перевода, проблемы повышения квалификации преподавателей перевода.

Дадим краткую характеристику состояния этих актуальных проблем и степени их решения на современном этапе.

В условиях недостаточного количества учебников и учебных пособий на казахском языке (они выпускаются, как правило, небольшими тиражами в рамках вузовских типографий) будущие переводчики изучают научную и учебно-методическую литературу по общей теории перевода на русском и других языках.

Вопросы частной теории перевода остаются нераскрытыми в отечественной литературе, несмотря на большое количество сопоставительных исследований. Накопленные данные настоятельно требуют своего анализа и обобщения в работах фундаментального характера как в общетеоретическом, так и в собственно дидактическом плане. Задачей частных теорий перевода должны стать вопросы предпереводческого анализа

текстов, описание видов эквивалентности, типология переводческих соответствий, комплексное описание лексических, фразеологических и грамматических трансформаций на новом, современном материале. Все это требует своего решения в аспекте конкретных пар языков: казахский-турецкий, казахский-китайский, казахский-арабский и др.

Нуждаются в своем развитии специальные теории перевода на материале восточных языков: устный, письменный (в переводоведении до сих пор остается дискуссионным вопрос о том, считать ли их разными коммуникативными деятельностями или разными видами одной коммуникативной деятельности), научный, информативный, рекламный и др.

О проблеме метаязыка перевода мы писали достаточно много. Отметим здесь, что до сих пор наблюдается терминологический разнобой, особенно на казахском языке. Свой вклад в решение этой проблемы, так же как и системный курс обучения теории и практике перевода изложен нами в научных и методических трудах на материале казахского, русского и английского языков (например, на казахском языке: [7]), готовится методическое пособие на материале восточных языков.

Необходим поиск и введение историографического материала как важнейшей составляющей для формирования общепрофессионального кругозора обучающихся по специальности «Переводческое дело». Так, при обучении дисциплины «История и критика перевода» основной задачей преподавателя становится углубление теоретической и практической индивидуальной подготовки магистрантов в области истории и современного состояния переводоведения как науки в разных странах мира, в том числе в странах ближнего и дальнего Востока; основные концепции переводческой критики; биобиблиографические данные современных переводчиков и особенности их творческого стиля.

Имеющие многовековую историю школы перевода в Китае, Иране, арабских странах, Корее, Японии и других стран дальнего Востока, настоятельно требуют описания и анализа в учебном процессе казахстанских вузов.

Так, к примеру, внимания заслуживает история развития казахско-китайского перевода, получившая особый импульс с переводов произведений Абая этническим казахом Қабай Мырза (кытайское имя Ха Хуан Жа, псевдоним Хабай).

Новейшая история развития переводоведения в нашей стране тесно связана с реализацией государственных проектов, главным из которых на сегодняшний день стала программа «Рухани жанғыру», в рамках которой было создано Национальное бюро переводов. Масштабный процесс перевода, в частности, казахстанской художественной литературы на другие языки мира – это явление, очевидцами и непосредственными участниками которой становятся наши современники.

Перед профессионалами-переводчиками стоит задача научного анализа вышедших изданий, результаты которого также необходимо оперативно внедрять в учебный процесс. Так, нами в этом учебном году предложены в качестве объектов магистерских диссертаций вышедшие в 2018 году учебники «Тіл біліміне кіріспе» (перевод книги «An Introduction to Language» – авторы: Victoria Fromkin, Robert Rodman, Nina Hyams) и «Иудаизм, христиандық пен исламдағы 4000 жылдық ізденіс: құдайтану баяны» (перевод книги «A History of God: the 4,000 year quest of Judaism, Christianity and Islam» – автор Karen Armstrong).

Думается, что кафедрам, спецификой которых является подготовка переводчиков со знанием восточных языков, обязательно следует вводить материалы вышедших изданий, например, «Антологии современной казахской прозы и поэзии», презентация которой состоялась 18 апреля 2019 года. На китайском языке проект реализуется Издательством наций Китайской Народной Республики, выпуск антологии на арабском языке готовится при участии Центра культуры и образования Арабской республики Египет при участии ближневосточного издательства «MediaHub» [8].

Практически не исследован объемный труд З.-А. Ауэзовой – издание первого в истории тюркской лексикографии словаря XI века «Диван Лутат ат-Турк» Махмуда ал-Кашгари с переводами (с арабского оригинала) и комментариями [9].

Среди научных работ последних лет заслуживает внимания диссертация на соискание ученой степени доктора философии (PhD) по специальности «6D020700 – Переводческое дело» А.Б. Абаган «Корей фразеологизмдерін қазақ тіліне аударудың лингвомәдени қыры (корей фильмдерін аудару тәжірибесінен)» [10]. Это, пожалуй, единственная (из доступных нам открытых источников) докторская диссертация на материале казахского и восточного (корейского) языков. Предметом анализа в работе становится аудиовизуальный перевод – наиболее востребованный и наименее исследованный вид перевода. Автор выявляет способы и определяет стратегии киноперевода фразеологизмов с корейского на казахский язык – на материале скриптов на корейском языке и их переводов на казахский язык, обобщая личный опыт в процессе перевода и дубляжа корейских сериалов на телеканалах «Казахстан» и «Астана».

Особенностью докторской диссертации М.Ж. Ескиндириной «Методология устного перевода в Казахстане» [11] является исследование конференц-перевода (на материале английского и русского языков) как инновации в устном переводе. При этом автором были проанализированы фактические аудиозаписи, имевшие место на казахстанских международных конференциях, саммитах, в том числе на международной выставке «ЕХРО-2017», обосновано использование переводческих стратегий в процессе устного перевода.

Хотелось бы выразить пожелания авторам этих диссертационных работ изложить результаты своих исследований в форме учебно-методических материалов, тем более, что они являются университетскими преподавателями.

Несмотря на имеющиеся и возникающие организации и общественные объединения переводчиков, наши специалисты остаются достаточно разобщенными; студенты, магистранты и докторанты знакомы с трудами преподавателей и научных сотрудников только своих университетов и институтов, темы их дипломных и диссертационных работ дублируют друг друга, а материал, на котором проводится научный анализ, зачастую устарел.

Означенные выше проблемы могут быть решены, как нам кажется, при взаимном желании всех заинтересованных лиц: преподавателей, обучающихся, практиков, работодателей, – работать сообща, проявляя уважение к сложившимся в нашей стране традициям, широко используя возможности существующих государственных программ и проектов, обладая знаниями и умениями, необходимыми на современном этапе развития казахстанского, восточного и мирового переводоведения.

Литература.

1. Базылев В.Н. Теория перевода. Кн.1.– М: Флинта, 2012. – 121 с.
2. Рейтинг образовательных программ вузов за 2018 год. Гуманитарные науки. Переводческое дело. Электронный ресурс: http://atameken.kz/uploads/content/files/Переводческое_дело.pdf
3. Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана [Электронный ресурс: <http://www.ablaikhan.kz/ru/for-applicants/for-applicants/our-faculties.html>]
4. Казахский национальный университет имени аль-Фараби. Факультет востоковедения [Электронный ресурс: https://www.kaznu.kz/ru/325/page/%20Departments/Faculty_of_Oriental_Studies_]
5. Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева. Филологический факультет [Электронный ресурс: <http://ff.enu.kz/page/cafedra>]
6. Казахский национальный педагогический университет имени Абая. Кафедра восточной филологии и перевода [Электронный ресурс: <http://kaznpu.kz/ru/497/page/>]
7. Жұмабекова А.Қ. Аударматанудың негіздері: Оқу-әдістемелік құрал. – Астана: Ш.Шаяхметов атындағы тілдерді дамытудың республикалық үйлестіру-әдістемелік орталығы, 2015. – 288 б.
8. Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық [Электронный ресурс: <https://100kitap.kz/ru/event/19>].
9. Махмуд ал-Кашгари. Диван Лугат ат-Турк / Перевод, предисловие и комментарии З.-А. М. Ауэзовой. Индексы составлены Р. Эрмерсом. — Алматы: Дайк-Пресс, 2005. — 1288 с.
10. Абаған А.Б. Корей фразеологизмдерін қазақ тіліне аударудың лингвомәдени қыры (корей фильмдерін аудару тәжірибесінен). – «6D020700- Аударма ісі» мамандығы бойынша философия докторы ғылыми атағын алу үшін дайындаған диссертациясы. – Алматы, 2018.
11. Ескиндирова М.Ж. Методология устного перевода в Казахстане. – Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD) по специальности «6D020700 – Переводческое дело». – Астана, 2018.

1-секция. Аударма аспектісіндегі шығыстанудың өзекті мәселелері **Секция 1. Актуальные проблемы востоковедения в аспекте перевода** **1-section. Current problems of Oriental studies in the terms of translation**

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУДЫҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Дүкен Мәсімханұлы
(Қазақстан, Астана)

Айнұр Әбиденқызы
(Қазақстан, Астана)

Түйіндеме

Тіл ұлт мәдениетінің алтын қамбасы. Әсіресе тілдегі фразеологизмдерде ұлттың дәстүрлі мәдениеті мен дүниетанымы молынан сақталған. Сондықтан бір ұлттың тіліндегі фразеологизмдерді екінші бір ұлттың тіліне аударғанда көптеген қиындықтар кездесетіні жасырын емес. Сол сияқты қытай тіліндегі фразеологизмдерді қазақ тіліне аударудың да өз қиындығы мен ерекшеліктері жоқ емес. Бұл мақалада қытай тіліндегі фразеологизмдердің қазақ тіліне аударылу мәселелері сөз болады.

Резюме

Язык является бесценным сокровищем национальной культуры. Особенно в изобилии сохранились традиционная культура и мировоззрение нации на языке фраз. Поэтому не секрет, что при переводе фразеологии одного языка на второй язык возникает много трудностей. Точно так же перевод фразеологии с китайского на казахский язык имеет свою сложность и особенности. В данной статье рассматривается перевод китайской фразеологии на казахский язык.

Summary:

Language is an invaluable treasure of national culture. Especially abundantly preserved traditional culture and worldview of the nation in the language of phrases. Therefore, it is not a secret that many difficulties arise when translating the phraseology of one language into a second language. In the same way, the translation of phraseology from Chinese into Kazakh has its own complexity and peculiarities. This article discusses the translation of Chinese phraseology into the Kazakh language.

Тіл ұлт мәдениетінің алтын қамбасы. Әсіресе тілдегі фразеологизмдерде ұлттың дәстүрлі мәдениеті мен дүниетанымы молынан сақталған. Сондықтан бір ұлттың тіліндегі фразеологизмдерді екінші бір ұлттың тіліне аударғанда көптеген қиындықтар кездесетіні жасырын емес. АҚШ-тың әлемге әйгілі лингвист-ғалымы Эдвард Сапир (Edward Sapir) өзінің «Тіл туралы» деп аталатын зерттеуінде: «Тіл – ұлт мәдениетінің қамбасы. Тіл еш қашанда мәдениет тыс өмір сүре алмайды» [1, 17], - десе, Ұлыбританияның жаһанға мәшһүр антрополог-ғалымы Э.Б.Тайлор (E.B.Tylor) өзінің «ежелгі мәдениет» атты еңбегінде: «Мәдениет дегеніміздің өзі өте күрделі құндылықтардың жиынтығы. Атап айтқанда ол білім, сенім-наным, өнер, мораль, заң-жарғы, әдет-ғұрыптарды, сондай-ақ сол ұлттың бір мүшесі ретіндегі жеке тұлғаның бойына жинақталған барлық әдет-салттарды да қамтиды» [2, 237], - дейді. Демек қалай болғанда да, тілде объективті шындықты идеялды түрде бейнелеу адамға ғана тән жоғарғы формасы, адамның ақыл-ойы, санасымен ойлауы, рухани ішкі дүниесімен тығыз байланысты. Ал тілдің тініндегі ұлттық ерекшеліктерін зерттеу тілдің алуан түрлі қасиеттерін саралап жіктеуде, сондай-ақ, оның әдеби тіл лексикасының молығуы мен грамматикасының кемелденуінде маңызы зор екендігі айқын дәлелденген. Бұл реттен келгенде қытай тілінің тініндегі ұлттық ерекшеліктерді зерттеу жұмысы соңғы жылдары Аспан асты елінің өз көлемінен шығып, алыс-жақын шетелдерде тұратын қытай тілін де қамти бастағандығы да белгілі. Сонымен бірге қазіргі тіл біліміндегі зерттеулердің бағыттары ұлттық ерекшелікті лингво-мәдениеттану аспектісі тұрғысынан қарастыруға ойысып бара жатқанын да аңғару қиын емес. Аталған бағытты жүзеге асыруда тәржіме тәжірибесі мен содан туындайтын толып жатқан мәселелер бізге мол мүмкіндік беретіндігін атап айтуымыз ләзім. Бұл орайда, қытай тұрақты сөз тіркесін қазақ тіліне аудару жолдарын жан-жақты қарастыру - бізге екі халықтың сөздік құрамының ерекшеліктерімен терең танысуға, сонымен қатар, қытай тілін үйренушілер үшін тіл байлығын кеңейтуге, қытай мәдениетін терең түсінуге мүмкіндік беру

Кез келген бір тілдің өзіне тән заңдылығы, өзге тілдерден ерекшеленетін дара қасиеті, тіл қолданыс дағдылары болады. Бұл әдетте сол тілдің фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік, лексикалық заңдылықтары арқылы бейнеленеді. Бір тілде екінші бір тілде сөйлететін аударма ғылымы осы заңдылықтарды толық игермейінше, оның ішкі заңдылықтарын толық ашпайынша аударма жұмысы табысқа жете алмайды. Тілдің осы ішкі заңдылықтарын игермеген аудармашы да түпнұсқаның айтпақшы ойын, өзекті идеясын, толық та жанды бейнелеп бере алмайды. Қытай тілі бай әрі өзіндік ерекшелігі мол тіл болып, қытай тілінің сөздік қоры лексикалық заңдылық бойынша жәй тіркестер және тұрақты тіркестер болып бөлінеді. Мұндағы тұрақты тіркестер дегеніміз сан ғасырлық тілдік қолданыс барысында біртіндеп қалыптасқан дағдылы формаға, жүйелі қалыпқа түскен, бұзып-жаруға, өзгертуге келмейтін тіл бірлігі. Қытай тіліндегі тұрақты тіркестер де қазақ тіліндегі секілді идеомалар (成语), дағдылы сөздер (习惯语), ғақлия сөз (格言), мақал-мәтел (谚语, 俗语), астарлы сөз (歇后语), мысқыл сөз (讽语), арнаулы атаулар (专用名称) деп бөлінеді [3, 20]. Бұлардың барлығы белгілі заңдылық негізінде қалыптасқан, ықшам да көркем, образды да ырғақты, жүйелі ойды бейнелейтін сөз маржандары есептеледі. Қытай тіліндегі сөз маржандары қазақ тілінде құнын кемітпей бейнелеп, көркем де ықшам, жанды да образды бейнелеу оңай-оспақ қолдан келе бермейтін, аса қиын, көп ізденісті, кемелді тіл байлығын қажет ететін іс. Ендеше, қытай тіліндегі тұрақты сөз тіркестерін қазақ тілінде қалай аударғанда түп нұсқаның тіл көркемдігін, сезімдік бояуын сақтап, айтпақшы ойын дәл бейнелеп, толық жеткізуге болады? Ал бұл сұрақтың шешімінде түп нұсқаны толық түсіну, оның тарихи астарына үңіліп, қолдану аясын, нені меңзеп, нені түсіндіріп тұрғанын ұғу қажет. Қытай тіліндегі тұрақты тіркестер қытай тілінің тарихи даму барысында жұмсалы орнына, қолдану аясына қарай біртіндеп тұрақты тіркестерге айналған, қалыпқа түскен, жүйелі ойды білдіретін лексикалық бірлік. Ол сан ғасырлық саралаудан өткен ықшамды лексикалық бірлік болғандықтан көбінесе бір немесе бірнеше сөйлемнің орнына қолданылып жүйелі ойды білдіреді. Әдетте бейнелеу қуаты күшті, айшықты ойдың көркем үлгісі, сұлу да сымбатты тізілген болатындықтан, алуан түрлі жанрдағы шығармалардың барлығында да кезігеді әрі ондағы айтқан ойы сол шығарманың өзекті идеясымен сабақтасып жатады. Егер аудармашы белгілі бір шығарманы аудару барысында онда кезіккен тұрақты тіркестерді өзге жай тіркестерден ажырата біліп, оның ішкі астарын түсінбесе, аударма түп нұсқадан алшақтап, оқырманын баурай алмайды тіпті жаңсақ ұғым беруі мүмкін. Мысалы «四面楚歌, 刻舟求剑, 守株待兔, 飞蛾投火» деген фразеологиялар кездессе, бұларды «отқа түскен жынды көбелек» (негізгі мағынасы: ажал айдау, өлетін бала бетке қарай жүгіреді), «Ағаш түбінен қоян анду» (мағынасы: Алма піс, аузыма түс; Еңбек етпей, зейнет күту) деп аударамыз. Дегенмен қандай

да фразеологиялық тіркестің қалай шыққандығы жөніндегі аңыз-әңгімелерден хабары бар, қытай тілінен білімі жоғары адамдар болмаса, қарапайым халық толық түсініп кетпейді. Сондықтан ондай тіркестерді қазақ тілінде дәп басып бейнелеп, ондағы айтылатын ойдың оқырманға толық әрі дұрыс жетуі үшін, ең алдымен, осы фразеологиялардың тарихи астарына үңіліп, оның қандай уақиғаға байланысты шыққанын, нені астарлап, нені меңзейтінін білу абзал. Сонда ғана түп нұсқадағы айшықты ой екінші бір тілде өз орнын тауып, оқырманын баурай алады. Қытай тілінде тұрақты тіркестердің тағы бірі астарлы сөздер, олар әдетте екі бөліктен құралып, алдыңғы бөлігі жұмбақ тәрізді, нақты істі, болмыс уақиғаның шешуі соңғы бөлігінде секілді, алдыңғы айтатын ойын меңзеп, оған түсінік жасайды[4, 173]. Әдетте шығармаларда астарлы сөздің алдыңғы бөлігі ғана айтылып, соңғы шешуші бөлігі қысқарып түсіп қалады. Астарлы сөзде баламалау, теңеу, астарлау тәсілдері қолданылатындықтан айтпақшы ойы жасырын болады да, сөз төркінін түсінбеген адамды оңай шатастырып қате түсінік береді. Мысалы: қытай тілінде тарихта өткен атақты адамға қатысты айтылған астарлы сөз өте көп кездеседі. Айталық: «诸葛亮借箭, 孔夫下乡, 袁世凯当皇上» деген астарлы сөздердің соңғы бөлігінің не екенін білмеген «Жу Гылианның жебе жинауы», «Күн Фузының ауылға баруы», «Йуан Шыкаидың патша болуы» деп аудару салуы мүмкін. Негізінде мұндағы «诸葛亮借箭» деген астарлы сөз «қарыз алып қайтармау (有借无还)» деген мағынаны, «孔夫下乡» деген сөз «жол білмеу, адасу (不知路)», «袁世凯当皇上» деген сөз «дәурені ұзаққа бармау, көп қызық көре алмау (好景不久)» деген мағынаны білдіреді. Сондықтан белгілі бір шығарманы аудару үшін алдымен қиын түйіндерге зер салу, шығарманың ішкі астарына ден қою, ондағы тұрақты тіркестердің мағынасын толық түсіну керек [5,137]. Тұрақты тіркестерді аударудағы қиыны – оны екінші бір тілде оқырманның жүрегінен жол табатындай етіп, түп нұсқасының ой астарын толық бейнелеу. Тұрақты тіркестер бір тілдің ерекше сараланған, ықшам да тұжырымды, аз сөзбен көп мағынаны білдіретінінде сөз жоқ.

Мұнда тұрақты тіркестерді мынадай үш түрлі тәсілде қолдану қажет: Бірінші, түп нұсқада кезіккен тұрақты тіркестердің баламасын тауып, аудару қажет. Қандай да бір тілде сөйлейтін халықтың тілдік ойлау формасы аясында қалыптасқан, сан ғасыр сарапталып, дамып-кемелденуіне сай тұрақтанған лексикалық тұрақты тіркес қоры болады. Қазақ тілі де мұндай тұрақты тіркестен кенде емес, сөз өнерін бәрінен жоғары бағалаған халқымыз тіл қолданысы барысында «Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін» алып, сөз маржанын екшей білген. Екінші, тұрақты тіркестердің өзекті ойын дәл басып, ықшам да көркем тілмен түсіндіріп аудару қажет. Дүниежүзіндегі әр ұлттың тіл жүйесі бір-бірінен ерекшеленеді. Мысалы: Қытай тілі түбір тілдерге жататындықтан, ондағы сөздер түрленбейді, сөздердің сөйлемдегі түрлі грамматикалық қатынастары көбінесе сөздердің орын тәртібі мен көмекші сөздері арқылы білдіріледі[6, 75], ал қазақ тілі жалғамалы тіл болғандықтан, алуан түрлі лексикалық мағыналар мен грамматикалық мағыналар толып жатқан қосымшалар арқылы білдіріледі. Міне, бұл екі тілдің бір-бірінен айырмашылығы. Бұдан тыс дүниежүзіндегі ұлттардың ойлау формасы, дүниетанымы, тіршілік, шаруашылық дағдысы, өмір сүрген ортасы, тұрмыс-салт мен дәстүрі де тілге үлкен ықпал жасайды әрі қилы бейнеленеді. Сондықтан қытай тіліндегі тіркестер құрылым жағынан да, белгілі бір ойды бейнелеу жағынан да қазақ тілінен мүлдем алшақ келеді. Мысалы: қытай тілінде «猫哭老鼠» деген тіркесті «мысықтың тышқанды жоқтауы» десек, оқырмандар оның толық ішкі астарын түсінбей қалуы мүмкін сондықтан оны «көлгірсу» деген бір ауыз сөзбен бейнелесек әрі қысқа, әрі нұсқа түп нұсқаның астарын толық түсіндірген боламыз. Үшінші, дәлме-дәл түсетін балама жоқ, тұжырымды да қысқа сөзбен түсіндіріп аударуға келмейтін тұрақты тіркестерді аударуда жеке сөздің мағынасына жабысып алмай, еркін тәсілді пайдалана, өзекті ойды негіз ете отырып аудару керек. Мысалы: «恩将仇报» деген фразеологиялық тіркесті жақсылыққа жамандық деп аударуға болады.

Қорытып айтқанда, тұрақты тіркестерді аударуда алғы шарты адалдық, дәлдік, тиянақтылық принциптеріне табанды болып, халық қазынасы болған тіл байлығын толық пайдалану қажет. Қытай тілінің тұрақты сөз тіркестерін толық түсіну мен қатар оны аудару алуы. Сонымен қатар, қытай тіліндегі астарлы сөздердің анықтамасы, оның формалы ерекшелігі және қазақ тіліне аудару жолдары айқындайтын зерттеу жұмысы екі халықтың сөздік құрамының ерекшеліктерімен терең танысып, сонымен қатар, қытай тілін үйренушілер үшін тіл байлығын кеңейтуге, қытай мәдениетін терең түсінуге мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. 爱德华·萨丕尔. «语言论» 商务印书馆, 北京: 2000.
2. 泰勒《原始文化》, 上海文艺出版社, 1992).
3. Ма Суелян. Тіл ғылымына шолу. - Пекин: Ұлт- тар баспасы, 1986 ж.
4. С.Найман. Қытайша-қазақша фразеология сөздігі. - Шинжаң: Халық баспасы, 1987ж.
5. Уаң Мін. Астарлы сөздер сөздігі. - Ішкі моңғул халық баспасы, 2004 ж.
6. Хуаң Божун, Ляо Шуйдун. Қазіргі заман қытай тілі. Шинжаң: Жоғары оқу ағарту баспасы, 1991 ж.

*Тохметов А.Т.
(Казахстан, Алматы)*

Резюме

Языки и культура западноевропейских стран многим обязаны переводам с классических языков. Значительно менее изучен вклад переводчиков в культуру арабского Востока, Ирана, Китая. В связи с этим в статье подчёркивается, что широкий фронт взаимодействия суверенного Казахстана с Китаем требует скорейшей подготовки большого числа профессиональных кадров – молодых и энергичных людей, не только заинтересованных в Китае, но и выбравших изучение его культуры и языка в качестве основы своей будущей профессиональной деятельности.

Знание современных принципов построения и перевода текстов китайского языка, владение научными понятиями, нормами, штампами и клише, отмечается автором, позволяют специалисту быть востребованным в век стремительного развития науки и техники. При переводе очень важно владеть специфическими характерными для них фразеологическими штампами и устойчивыми фразами. Это значительно повышает требования к лингвистам, специализирующимся в сфере перевода китайских текстов.

Түйіндеме

Батыс Еуропа елдерінің тілдері мен мәдениеті классикалық тілдерден аударылған. Аудармашылардың араб елдерінің, Иран мен Қытайдың мәдениетіне қосқан үлесі әлдеқайда аз зерттелген. Осыған байланысты, мақалада егеменді Қазақстан мен Қытай арасындағы өзара іс-қимылдың кең ауқымы, тек қана Қытайға қызығушылық танытпайтын, сондай-ақ болашақ кәсіби қызметінің негізі ретінде оның мәдениеті мен тілін үйренуді таңдаған көптеген кәсіби кадрларды - жас және жігерлі адамдарды ертерек дайындауды талап етеді.

Қытай тілінің мәтіндерін аудару және аударудың заманауи қағидаларын білу, ғылыми тұжырымдамаларды, нормаларды, мөртабандарды және клишелерді, авторлық жазбаларды білу ғылым мен техниканың қарқынды дамуы кезеңінде маманға сұранысқа ие болуға мүмкіндік береді. Аударма кезінде олардың нақты фразеологиялық маркаларымен және оларға тән фразаларды алу өте маңызды. Бұл қытай мәтіндерін аударуға маманданған тіл мамандарына қойылатын талаптарды айтарлықтай арттырады.

Resume

The languages and culture of Western European countries owe much to translations from classical languages. The contribution of translators to the culture of the Arab East, Iran, and China has been studied less thoroughly. In this regard, the article emphasizes that the broad range of interaction between sovereign Kazakhstan and China requires the early preparation of a large number of professional personnel — young and energetic people who are not only interested in China, but also have chosen to study its culture and language as the basis of their future professional activity.

Knowledge of modern principles of construction and translation of texts of the Chinese language, knowledge of scientific concepts, norms, stamps and cliches allow the specialist to be in demand in the age of rapid development of science and technology. It is very important for a translator exploit specific phraseological stamps and stable phrases characteristic of them. Therefore, it greatly increases the requirements for linguists who specialize in the translation of Chinese texts.

В Послании Президента Н.А.Назарбаева «Стратегия «Казахстан-2050: новый политический курс состоявшегося государства» в числе фундаментальных приоритетов отдельно названо развитие культуры, традиций и самобытности Казахстана. Глава государства акцентировал внимание на том, что «нам следует оберегать нашу национальную культуру и традиции во всём их многообразии и величии, собирать по крупицам наше культурное достояние» [1].

Усиление интеграционных процессов, охватывающих экономику, политику, культуру, науку и образование, является характерной чертой современного мира. В связи с расширяющимися связями между Казахстаном и странами зарубежного Востока особую актуальность приобретают проблемы межкультурного общения. И такие факторы, как язык, лингвистическая индивидуальность, традиции, национальный характер играют решающую роль в межкультурной коммуникации.

Основная идея диалога культур показывает важность поиска точек соприкосновения между социально-культурными реалиями и современными ценностными приоритетами Казахстана со странами зарубежного Востока.

Во всем мире культура является объектом пристального внимания, ей уделяется первостепенное значение при разработке стратегии страны.

Сегодня культура в большинстве стран выступает в качестве одного из важнейших компонентов политики устойчивого развития, содействует экономическому и социальному росту. О роли культуры в развитии современного общества сказано уже немало, неоспоримым является и тот факт, что экономика и развитие культуры взаимосвязаны.

Взаимодействие в культурной сфере является одним из важнейших и качественных показателей уровня отношений современных государств. В этом контексте наибольший интерес представляют отношения Казахстана со странами зарубежного Востока, где наряду с сотрудничеством в политической, экономической сферах определённую роль играет культурно-гуманитарное взаимодействие. Культурное сотрудничество является

наглядным примером не только духовной близости стран и народов, но стало показателем высокого уровня взаимопонимания и сотрудничества.

Идея диалога культур показывает важность поиска точек соприкосновения между социально-культурными реалиями и современными ценностными приоритетами Казахстана со странами зарубежного Востока.

Исходя из этого, работа по анализу основных элементов взаимосвязей и взаимовлияния культуры Казахстана и стран зарубежного Востока, изучению, сравнению и сопоставлению типологических взаимосвязей в области языка и литературы представляется очень важной и своевременной.

Перевод является очень древним видом человеческой деятельности. Он выполняет важнейшую социальную функцию, делая возможным межъязыковое общение людей. Распространение письменных переводов открыло людям широкий доступ к культурным достижениям других народов, сделало возможным взаимодействие и взаимообогащение литератур и культур.

Переводы сыграли важную роль в становлении и развитии многих национальных языков и литератур. Нередко переводные произведения предшествовали появлению оригинальных, разрабатывали новые языковые и литературные формы, воспитывали широкие круги читателей. Языки и культура западноевропейских стран многим обязаны переводам с классических языков. Значительно менее изучен вклад переводчиков в культуру арабского Востока, Ирана, Китая.

Китайское общество на современном этапе выступает активным участником мировых экономических, политических и культурных процессов. Небывалый экономический рост, тесное взаимодействие с международными организациями, иностранными компаниями, научно-технический, культурный обмен с зарубежным миром порождают пристальное внимание и большой интерес к этой стране. Особый интерес вызывает тот факт, что китайская письменность – неотъемлемая часть китайской культуры – заимствовалась многими странами азиатского Востока, вследствие чего китайские иероглифы приобрели корейское, вьетнамское, японское чтение. Литература Китая с древнейших времён до наших дней, будучи записана иероглифами, является уникальной хрестоматией китайской культуры, единым стержнем всей китайской цивилизации.

Сегодня многие специалисты сходятся во мнении о том, что постоянное расширение китаезычного пространства открывает перед ним широчайшие перспективы. На фоне демографических процессов, экономических и технологических успехов Китая такое развитие событий может привести к неожиданным лингвистическим изменениям на планете в нынешнем тысячелетии.

После провозглашения в 2013 г. стратегии «Один пояс, один путь» особое внимание китайского лингвистического сообщества привлек вопрос развития языка как внутри страны, так и за ее пределами [2]. Языки — это важнейшая основа для налаживания связей и, более того, стратегический ресурс, гарантирующий безопасность, что подчеркивают на протяжении последних лет не только лингвисты, но также китайские официальные лица [3].

Китай – чрезвычайно разнообразная в языковом отношении страна. Активная кампания по распространению единого официального языка гоюя/путунхуа длится уже более ста лет – с конца правления династии Цин. С укреплением международного статуса Китая, повышением уровня грамотности внутри страны, появлением в Интернете «звучащих» программ и общедоступных учебных сайтов уже 70% населения в той или иной степени владеет официальным языком. Реальностью становится мечта реформаторов рубежа XIX и XX вв. сделать едиными не только «письменные знаки в текстах», но также «звуки живой речи» [4,5].

Важной особенностью текстов современного китайского языка является совершенно другой способ выражения мыслей. Грамматический строй китайского языка существенно отличается от привычного для европейских языков. Если переводчик с европейского языка может синхронно переводить речь говорящего по частям, то переводчик с китайского обязательно должен выслушать мысль до конца [5, 4].

Несмотря на немалый интерес учёных к подготовке специалистов в области перевода с китайского языка, вопросы обучения лингвистов, переводчиков не были до сих пор предметом отдельного научного исследования. Недостаточная разработанность методики обучения студентов, а также стратегии решения переводческих задач зачастую создаёт противоречие между требованиями общества к качеству осуществления переводческой деятельности и реальной готовностью к ней выпускника языкового факультета.

Широкий фронт взаимодействия суверенного Казахстана с Китаем требует скорейшей подготовки большого числа профессиональных кадров – молодых и энергичных людей, не только заинтересованных в Китае, но и выбравших изучение его культуры и языка в качестве основы своей будущей профессиональной деятельности. Однако количество казахстанских вузов, предоставляющих сегодня профессиональную базу для изучения китайского языка, очень незначительно по сравнению социальными, экономическими и политическими запросами современности. Для своевременного и адекватного реагирования на эти запросы, следует использовать каждую возможность расширить свои знания о Китае, о реальном положении дел в этой стране, о нравах, обычаях и менталитете её народа.

Особо следует подчеркнуть знакомство с общей лингвистической ситуацией в Китае: диалекты современного китайского языка, их соотношение с современным литературным языком; историческая роль классического литературного языка «вэньянь»; значение китайской иероглифической письменности и проблемы перехода на фонетический алфавит. Помимо этого, будущему специалисту китайского языка следует правильно ориентироваться в сложной культурно-лингвистической ситуации Китая, обращать внимание на социально-

культурный подтекст речевых явлений, уметь самому пользоваться широким арсеналом стилистических средств, предлагаемых системой китайского языка для достижения высокого уровня мастерства переводчика.

Китайская культурная традиция всегда привлекала внимание исследователей. Однако «контакт» таких далеких в языковом отношении культур и литератур затруднен рядом лингвокультурологических факторов, касающихся бытовой, философской, литературной и других традиций Китая, существенно отличающихся от казахстанских. В первую очередь с этими затруднениями сталкиваются переводчики китайской литературы. Многие элементы китайского мира не только сложны для передачи русскими и казахскими языковыми единицами, но и труднообъяснимы через привычные способы передачи.

Для сознательного и правильного выполнения своих функций переводчик должен ясно представлять себе цель своей деятельности и пути достижения этой цели. Такое понимание основывается на глубоком знакомстве с основами теории перевода, как общей, так и специальной, применительно к той области и комбинации языков, с которыми имеет дело переводчик. Оно предполагает знание системы соответствий между этими языками, приемов и методов перевода, умение выбрать необходимое соответствие и применить наиболее эффективный прием перевода в соответствии с условиями конкретного контекста, учет прагматических факторов, влияющих на ход и результат переводческого процесса.

Формирование переводческой компетенции у студентов не может ограничиваться подбором собственно лингвистических методик. При комплексном подходе к подаче материала целесообразно соединять изучение собственно лингвистических феноменов с объяснением культурных реалий, исторического контекста и современной социальной среды, влияющих на особенности их употребления и произношения, модификации лексического значения. С этой целью на практических занятиях привлекается большое количество справочного материала на китайском языке (словари, справочники, отрывки из произведений современной художественной литературы).

Трудности, с которыми сталкиваются студенты в процессе обучения, обусловлены не только фактами разных уровней системы языка, такими, как иероглифическая письменность, тональное ударение, специфика грамматического строя, но и факторами, относящимися к области психолингвистики и культуре страны изучаемого языка. Сложности, обусловленные факторами экстралингвистического характера, напрямую проецируются на усвоение определённых пластов лексики, описывающих факты, отсутствующие в казахской и русской и казахской культурах [6, 260]. К подобным языковым средствам относятся не только названия определённых предметов обихода, одежды, зданий и т.д., но и устоявшиеся формы вежливости, образно-фразеологические средства, особые иероглифические синонимы.

Для обеспечения высокого качества перевода переводчик должен уметь сопоставлять текст перевода с оригиналом, оценивать и классифицировать возможные ошибки, вносить необходимые коррективы. Оценкой качества перевода, выявлением и классификацией ошибок занимается и большое число лиц, анализирующих результаты переводческого труда: редакторы, критики, заказчики, преподаватели перевода и т.п. Практические рекомендации переводчику и оценка перевода взаимосвязаны и взаимообусловлены. Если переводчик должен выполнять какие-то требования, то оценка результатов его работы определяется тем, насколько полно и успешно он выполнил эти требования. Как сам переводчик, так и другие лица, оценивающие качество перевода, прямо или косвенно исходят из посылки, что правильный перевод должен отвечать определённым требованиям. Качество перевода определяется степенью его соответствия переводческой норме и характером невольных или сознательных отклонений от этой нормы.

Китайская письменность является иероглифической, и её графическое отличие от алфавитной состоит в том, что знак иероглифического письма всегда сложнее алфавитных знаков, а число самих знаков достигает многих тысяч. Сложность иероглифического текста представляет определённые трудности для осуществления перевода. Например, слово 庄子 даётся как «деревня» и в то же время есть другое его значение: Чжуанцзы – древнекитайский философ. Не знакомые с этим именем могут легко ошибиться при переводе. Поэтому очень важно помимо собственно лексических значений слова знать как современные, так и исторические реалии Китая [7, 56].

Грамматический строй китайского языка также существенно отличается от привычного для казахского и русского языков. Если переводчик с этих языков может синхронно переводить речь говорящего по частям, то переводчик с китайского, обязательно должен выслушать мысль до конца, так как все определения предшествуют определяемому слову.

Служебные слова и порядок слов – это два важнейших средства выражения грамматических отношений в китайском предложении. Поэтому этим двум показателям необходимо уделить особое внимание, что позволит студентам приобрести навыки свободного ориентирования в грамматической структуре китайского предложения и правильного выражения мыслей на китайском языке.

Общезвестна ошибка многих студентов – переводить предложения, связывая слова только по смыслу. Однако добраться до смысла предложения можно только с учётом всех данных: структуры предложения в целом, типа сказуемого, наличия и расстановки служебных слов. Средством, побуждающим к этой деятельности, выступают речевые игры и поисковые задания. В процессе изучения китайского языка у студентов часто появляются вопросы, связанные с употреблением слов: «Почему так говорят, а так не говорят?». Со временем студенты привыкают игнорировать дополнительные, стилистические оттенки в значениях лексических единиц.

Этот недостаток не только мешает им увеличивать свой словарный запас, но и приводит к стилистическим ошибкам в устной и письменной речи.

В новых условиях необходим взвешенный, научный подход к проблеме подготовки переводчиков. Прежде всего, требуется переосмысление целей и задач обучения, разработка методики создания программ, учебников и учебных пособий. В условиях рыночной экономики современный переводчик должен быть не только разносторонне образованным специалистом, обладающим широким кругозором, профессионально подготовленным к работе по избранной специальности, но и менеджером своего дела. Объём знаний в мире постоянно растёт, в этих условиях путь простого запоминания не эффективен, поэтому нам нужно учить добывать знания.

Особого разговора заслуживает использование технических средств как фактора интенсификации процесса обучения китайскому языку. Их использование открывает совершенно новые, ещё не исследованные технологические варианты обучения, связанные с уникальными возможностями современных компьютеров и телекоммуникаций. Так, использование различных мультимедийных средств компьютерной техники в системе новых информационных технологий даёт возможность индивидуального подхода к организации учебной деятельности каждого студента. Это диктуется также тем, что в силу своих психофизиологических особенностей студенты обладают различными способностями и задатками. Для достижения одинаковых результатов в изучении китайского языка разным студентам требуется разное количество времени, упражнений на тот или иной грамматический или лексический материал.

Активное использование компьютерных технологий подразумевает не замену преподавателя, его направляющей и координирующей функций, а освобождение его от рутинной деятельности в учебном процессе, переход преподавателя и студента на новый творческий уровень деятельности. Правильная организация самостоятельных действий студента в новой информационной среде с использованием компьютерной техники позволяет с успехом осуществить принципы самообучения и самоуправления.

Таким образом, изучение китайского языка достаточно трудоёмкий процесс, требующий не только достаточного количества времени и сил, но и ломки некоторых стереотипов о языке, сложившихся после освоения европейских языков.

Формирование переводческой компетенции у студентов не может ограничиваться подбором собственно лингвистических методик. При комплексном подходе к подаче материала целесообразно соединять изучение собственно лингвистических феноменов с объяснением культурных реалий, исторического контекста и современной социальной среды, влияющих на особенности их употребления и произношения, модификации лексического материала.

Литература

1. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства. // Казахстанская правда, 15 декабря 2012 г.
2. 中共中央办公厅 国务院办公厅印发《关于加强和改进中外人文交流工作的若干意见》 2017-12-21 18:44:13 来源: 新华网 [Канцелярия ЦК КПК и Канцелярия Госсовета КНР опубликовали документ «Некоторые соображения, касающиеся интенсификации и совершенствования работы в области гуманитарных обменов между Китаем и зарубежными странами»]. URL: http://www.xinhuanet.com/politics/2017-12/21/c_1122148432.htm. Вход 04.03.2019. 15:45
3. 肚占元. 深入学习贯彻党的十九大精神,推动新时代语言文字事业 创新发展. - 在 2018 年 全国 语言文字工作会议上的讲话: [Углубленно изучать и последовательно претворять в жизнь идеи XIX съезда КПК, способствовать инновационному развитию языка и письменности новой эпохи. Выступление на Всекитайском совещании по работе в области языка и письменности 2018 г.]. URL: http://www.china-language.gov.cn/yw/gjywx/201802/t20180202_29857.html. Вход 04.03.2019. 15:53
4. Завьялова О.И. Диалектные границы на Шёлковом пути в Китае // Человек и культура Востока. Исследования и переводы 2017–2018. М.: ИДВ РАН, 2018. с. 4–9.
5. Тохметов А.Т. Стилистика китайского языка. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2011. – 92 с.
6. Тохметов А.Т. Учебные пособия по китайскому языку с использованием национального казахстанского материала // Методика преподавания восточных языков: аспектизация, компьютеризация, новые учебные пособия. Сборник статей участников I Международной конференции. Москва, НИУ ВШЭ, 22-23 апреля 2013 г. – СПб.: Алетейя. 2013. – с.255-267.
7. Анипина А.К. История китайского перевода и письменности // Вестник КазНУ. Серия востоковедения, 2009, №1(46), с.55-57

ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ПЕРЕВОДУ С АРАБСКОГО ЯЗЫКА НА КАЗАХСКИЙ/РУССКИЙ ЯЗЫКИ В УСЛОВИЯХ ПОЛИЯЗЫЧИЯ

*Г. Абдрахманова
(Казахстан, Алматы)*

Resume

The article dwells upon main problems of translators training in the frame of Arabic – Kazakh/Russian translation. As the most important issues, the author identified lack of basic knowledge in the field of language training (as pre-requisites); lack of consistency in the field of research of various aspects of translation from Arabic into Kazakh/Russian languages; insufficient development of materials for translation training and lack of specialized training, the purpose of which is to provide the future translator with the necessary background knowledge. The success of training multilingual translators with knowledge of the Eastern (in our case – Arabic) language depends on the solution of these problems.

В современной мультикультурной среде особое значение приобретает формирование полиязычной личности; более того, полиязычное образование может рассматриваться как «инструмент подготовки молодого поколения к жизнедеятельности в условиях взаимосвязанного и взаимозависимого мира» [1, с. 256].

По свидетельству исследователей, полиязычие сравнительно недавно стало рассматриваться как фактор, способный оказать влияние на формирование образовательной системы в целом. Так, в течение долгого времени считалось, что в условиях Республики Казахстан наиболее актуальным является двуязычное образование; и лишь с недавнего времени была осознана важность полиязычия. Как указывают С.К. Нурпеисова и Ж.А. Азимбаева, «процессы, связанные с освоением третьего языка и, тем более, ещё большего количества языков, наименее изучены и стали объектом исследования лишь только в последнее время — в связи с планами Европейской комиссии узаконить трехязычное образование» [1, с. 258].

В установочном документе ЮНЕСКО «Образование в многоязычном мире» дается следующая характеристика многоязычного образования: это «использование в образовании, по меньшей мере, трех языков: родного, регионального или национального и международного языка» [2]; при этом подчеркивается, что полиязычие служит «важным фактором инклюзивности и качества образования» [2].

Что же касается специфики внедрения полиязычия в образовательную систему Республики Казахстан, то следует подчеркнуть, что истоки концепции связаны с Посланием Президента Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Новый Казахстан в новом мире», где было высказано предложение начать поэтапную реализацию культурного проекта «**Триединство языков**», в рамках которого признается необходимым развитие трех языков: казахского как государственного, русского как языка межнационального общения и английского как языка успешной интеграции в глобальную экономику. В Послании подчеркивается, что «Казахстан должен восприниматься во всем мире как высокообразованная страна, население которой пользуется тремя языками» [3]. Далее основные положения концепции полиязычного образования излагаются в таких законодательных актах и юридических документах, как Конституция Республики Казахстан, Закон Республики Казахстан «О языках», Закон «Об образовании», Государственная программа функционирования языков в Республике Казахстан на 2001-2010 гг., Концепция развития иноязычного образования Республики Казахстан и т.д.

В то же время следует подчеркнуть, что в рамках развития полиязычного образования помимо формирующегося и законодательно закреплённого трехязычия, необходимо учитывать и роль иных языков, в особенности – восточных, так как взаимодействие, например, со странами Центральной и Юго-Восточной Азии, Ближнего Востока во многом определяет специфику нашего региона. На наш взгляд, особенно актуально учитывать этот фактор при обучении переводу в условиях полиязычия и многовекторной политики Республики Казахстан.

Так, например, одним из языков, который необходим для расширения экономических, политических и культурных контактов нашей страны, является арабский язык. Во-первых, знание арабского языка, на наш взгляд, является составной частью такого базового компонента Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 гг., как евразийская поликультурность и коммуникативность [4, с. 9].

К сожалению, в настоящее время перевод с арабского языка на русский/казахский языки не входит в число наиболее популярных языковых пар/триад в Казахстане. Однако необходимость развития этого направления перевода продиктована как многовекторностью политики, так и глубиной, и традицией связей казахского и арабского языков в области культуры и, несомненно, традиции письма. Более того, развитие данного направления переводческой деятельности открывает широкие перспективы международного сотрудничества в научной и научно-практической сфере, так как, по данным исследователей, в настоящее время в мире существует более 400 кафедр арабского языка; при этом, как отмечает, в частности, Махмуд Фахми Хижази, около 300 из них находятся за пределами собственно арабского мира [5, с. 7].

Какие основные проблемы в развитии перевода с арабского языка на русский/казахский языки существуют в настоящее время? На наш взгляд, прежде всего это необходимость получения базовых знаний в сфере практического владения языком одновременно с переводческой квалификацией. Так, если сравнить

ситуацию с обучением переводу с европейских языков на русский/казахский языки, станет очевидным, что проблема эта является достаточно острой: при обучении переводу с английского/немецкого/французского языка будущий переводчик уже обладает базовыми компетенциями в сфере изучаемого иностранного языка (пререквизитом в данном случае может считаться школьный курс иностранного языка), в то время как в случае с арабским языком такого пререквизита нет.

В качестве второй проблемы мы можем обозначить отсутствие комплексного подхода к изучению перевода с арабского языка на русский/казахский языки, отсутствие системности в изучении проблем, которые на самом деле являются весьма актуальными. Так, в сфере переводоведения в рамках указанной триады языков в Казахстане осуществляется мало научных исследований; в числе работ, выполненных в последнее время и посвященных этому направлению перевода, мы можем назвать диссертационное исследование А.А. Мустафаевой «Современная арабская терминология: формирование и проблемы перевода (на материале терминологии информатики)» (Алматы, 2011), а также другие работы данного автора, такие, как «Лингвистические проблемы перевода арабских терминов», «К вопросу об изучении истории арабской терминологии» и пр., а также работы К.А. Кыдырбаева (диссертационное исследование «Научно-теоретические основы транслитерации казахских онимов на арабский язык» и пр.) Но эти исследования, достоинства которых неоспоримы, посвящены отдельным аспектам перевода с арабского языка на русский/казахский языки, и поэтому не формируют целостного, системного подхода к проблемам формирования переводческих компетенций в рамках данной языковой триады. Таким образом, необходимо выработать *систему требований* к подготовке переводчиков с арабского языка на казахский/русский языки и наоборот, поскольку существует целый ряд отличий в переводческих стратегиях и даже в сфере требований к поведению переводчиков. Следовательно, для их подготовки вряд ли возможно использовать материалы, которые успешно «работают» в процессе тренинга переводчиков, чья деятельность впоследствии будет связана с одним из европейских языков (или несколькими европейскими языками), с одной стороны, и русским/казахским языками – с другой.

Одной из важнейших проблем формирования переводческих компетенций в сфере перевода с арабского языка на русский/казахский языки является учет культурного фактора, культурного контекста. Для сравнения укажем, что даже изучение языков, которое предшествует формированию переводческих умений, в европейских странах проводится следующим образом: «на кафедрах семитских языков Европы арабский язык является основным изучаемым языком. Вместе с тем изучаются другие семитские языки, в первую очередь это аккадский, арамейский, иврит, угаритский, финикийский, южноаравийский, эфиопский. На кафедрах исламоведения университетов Европы, а также на кафедрах, изучающих Средний Восток Америки арабский язык является основным языком в изучении исламского мира. Наряду с ним также преподаются турецкий и персидский языки, изучается культура и история исламских стран. **Кафедры, изучающие арабский язык и арабскую культуру, существуют в большинстве стран мира и имеют много студентов.** Они имеют различные названия: кафедра арабского языка и литературы, кафедра арабистики, кафедра арабской филологии и исламоведения. Все они занимаются изучением арабского языка, большинство из них занимается изучением арабской литературы, и каждая из них отличается от другой своими методами изучения ислама, а также своими связями с другими направлениями востоковедения. Что касается кафедр, занимающихся подготовкой переводчиков, то в этом случае уделяется особое внимание развитию языковых способностей, таких, как аудирование, речь, чтение, письмо. При этом на втором месте уделяется внимание истории, религии и философии»[5, с. 9].

Таким образом, налицо учет широкого культурного контекста, в рамках которого будет работать переводчик, в процессе подготовки специалистов такого рода в странах Европы. Ср. также утверждение Ю. Хольц-Мянттъяри о том, что «переводчик должен уметь в качестве эксперта анализировать коммуникативные ситуации заказчика, автора исходного текста и получателя текста перевода в рамках соответствующих культур и на основе такого анализа формулировать условия своей деятельности. Переводчик должен уметь “проектировать” тексты. Для этого он должен не только обладать языковой компетенцией, но и знать, как в другой культуре говорят и пишут об определенном содержании, как и какие средства коммуникации лучше использовать» [6].

Следовательно, необходим учет практик европейских университетов, для чего переводчикам, сферой профессиональной деятельности которых будет перевод с арабского на русский/казахский языки в условиях реалий Республики Казахстан, следует изучать язык в комплексе с историей, культурой и даже элементами религиоведения. Именно такой подход, на наш взгляд, может помочь в формировании переводческой гибкости, а также обеспечит будущего переводчика фоновыми знаниями, необходимыми для профессиональной деятельности. Так, например, в сфере перевода политических текстов «в последнее время намечается активный процесс проникновения в разные языки не отдельных лексических единиц или терминов, а целых словосочетаний, точнее фразеологизмов. Многие языки насыщены огромным количеством фразеологизмов иностранного происхождения. В качестве примера приведем некоторые сочетания, которые вошли как в арабский, так и в русский язык и встречаются в политическом дискурсе: الضوء الأخضر - затянуть пояс, зеленый свет, تشديد الحزام - политическая кухня, المطبخ السياسي - желтая пресса، الصحافة الصفراء - пятая колонна، العمود الخامس - указывает Акаш Бадр Абдуллах в своем диссертационном исследовании [7, с. 12]. Однако, как и в большинстве подобных случаев, кажущееся сходство становится источником переводческих проблем: «некоторые иностранные фразеологизмы подвергаются модификациям, основанным на языковых правилах принимающего языка. Например, выражения: русское выражение пускать пыль в глаза и арабское الرماد ذرّ في العين (сыпать в глаза пепел) обозначают одно и то же понятие: создать ложное впечатление о чем-либо. Несмотря на это, они

несколько отличаются в семантико-структурном плане. В русском выражении употребляется глагол пускать, а в качестве объекта выступает существительное пыль, в то время как в арабском варианте используется глагол сыпать, а объектом является существительное пепел» [7].

В качестве еще одного фактора, обеспечивающего успешность подготовки переводчиков, назовем гибкость учебных программ. По свидетельству Махмуда Фахми Хижази, такая система имеет место в университетах Германии, где студентам предоставляется возможность выбрать предметы, которые они будут изучать вне своей специальности (в случае с арабским языком этот фактор особенно важен, так как для осуществления точного перевода необходимо знакомство с философской и культурной традицией).

Таким образом, в качестве основных проблем обучения переводу с арабского языка на казахский/русский языки нами выявлены: отсутствие базовых знаний в сфере языковой подготовки (на уровне пререквизита); отсутствие системности в сфере исследований различных аспектов перевода с арабского языка на русский/казахский языки; недостаточная разработанность материалов для переводческого тренинга и отсутствие специализированной подготовки, цель которой – обеспечить будущего переводчика необходимым запасом фоновых знаний. Успешность подготовки полиязычных переводчиков со знанием восточного (в нашем случае – арабского) языка зависит от решения данных проблем.

Литература

1. С.К.Нурпеисова, Ж.А.Азимбаева Нурпеисова С.К. Внедрение полиязычного образования: опыт, проблемы и перспективы / С.К. Нурпеисова, Ж.А. Азимбаева // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Педагогика. — 2015. — № 2(78). — С. 256–262.
2. Образование в многоязычном мире: Установочный документ ЮНЕСКО. — Париж, 2003. — 38 с. — [ЭР]. Режим доступа: http://www.unesco.org/new/ru/media-services/single-view/news/multilingualism_a_key_to_inclusive_education/#.VNbyXufqCJU Дата обращения: 12.05.2019
3. Назарбаев Н.А. Новый Казахстан в новом мире // Казахстанская правда. — 2007. — 1 марта. — № 33 (25278).
4. Жетписбаева Б.А. Теоретико-методологические основы полиязычного образования: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. — Караганда, 2009. — 46 с.
5. Махмуд Фахми Хижази Арабская филология и ее перспектива в будущем. // Фундаментальные и инновационные проблемы востоковедного образования и науки. Сборник материалов конференции – Алматы, 2009.
6. Хольц-Мянттари Ю. О выявлении компонентного состава переводческой компетентности.// Многогранное переводоведение. Jouko Lindstedt et al., editors. Helsinki, 2008
7. Акаш Бадр Абдуллах. Лингвистические особенности перевода политических текстов: на материале русско-арабских переводных соответствий. Канд. дисс. – Москва, 2011. – 174 с.

КИНОАУДАРМА СТРАТЕГИЯСЫ: ДОМЕСТИКАЦИЯЛАУ ЖӘНЕ ФОРЕНИЗАЦИЯЛАУ

*Абаган Ақерке Болатбекқызы
(Алматы, Қазақстан)*

Түйіндеме

Киноаударма барысында аудармашының түпнұсқа тілдегі мәдени-ұлттық ақпаратты сақтай отырып аудару, яғни форенизация стратегиясын қолдану мүмкіндігі бола бермейді. Киноаудармашы аударма тіліне бейімдеп, доместикация стратегиясына жиірек барады. Доместикация стратегиясын мәдени ерекшеліктерді ескере отырып, дұрыс қолдану киноаудармашының кәсіби деңгейімен де тікелей байланысты. Доместикация стратегиясына жол берген жағдайда да, фразеологизмдер аудармасында қабылдаушы мәдениеттің ерекшеліктері мен өзгешеліктерін ескерілуі тиіс

Resume

The use of forienization strategy and preserve the features of another language is not always possible. In many cases, the strategy of domestication, i.e. domestication of translation, prevails. Applying the method of domestication in the transmission of phraseological units, their translation into understandable analogues of a national audience, it is necessary to take into account the peculiarities of the culture of the host language.

Киноаудармашы үшін маңызды нәрсе – кино мәтінінің көркемдігін төмендетпеу. Автор ойын дәл жеткізу, диалогтер сапасын, сөз ерекшелігін, стилін сақтау, балама тауып, көрерменге түсінікті етіп жеткізу аудармашының шеберлігі мен қабілетіне тікелей байланысты. Кино мәтініндегі бейнелі сөздерді, әсіресе фразеологизмдерді екі елдің мәдени ұқсастықтары мен ерекшеліктерін ескере отырып жеткізуде аудармашының сөздік қоры мен аялық білімі, аудармашы тандап алған аударма стратегиясы үлкен рөл атқарады. Бұл мақалада қазіргі аударматануда жиі айтылып, қолданып жүрген доместикация және форенизация стратегиясының

киноаудармада қолданысының ұтымды тұстары мысалмен дәйектеліп, форенизация мен доместикация стратегиясының киноаудармадағы қолданысына сараптама жасалған.

Қазіргі таңда өзге тілдің фразеологизмдерін қазақ тіліне аударып, салыстырмалы-салғастырмалы талдау жасау аударматанудағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Өзге халықтың мәдениеті, тарихы мен салт-дәстүрі екінші бір халыққа аударма тілі арқылы жетеді. Алға қарай дамып, жаһандану заманында өмір сүріп келе жатқан соң, өзге елдермен тығыз қарым-қатынас орнатып, өзара байланыс ұстану халықаралық қатынастардың негізгі заңдылығы болып саналады. Ал осы халықаралық қатынастар, әрине, тіл арқылы, яғни аударма арқылы жүзеге асырылып жатқаны бәрімізге мәлім. Бір халықтың екінші бір халықпен қарым-қатынас жасауы, өзге халықтың мәдениеті, тұрмыс-тіршілігімен танысудың басты құралы – аударма. Корей-қазақ тілдері қарым-қатынасы негізінде сан алуан кітаптар мен әдебиеттер аударылып, ғылыми еңбектер мен мақалалар жарыққа шығуда. Солардың қатарын бүгінгі күні киноаудармалары да толықтыра түседі. Аударманың қай түрінде де фразеологизмдерді аудару талаптарын сақтау үлкен зерттеуді қажет етеді.

Қазіргі аударма парадигмасы лингвистикалық теория шеңберінен шығып, пәнаралық бағыт ретінде дамуда. Аударма теориясындағы маңызды мәселелердің бірі аударма стратегиясы сияқты негізгі ұғымды анықтау болып отыр. Л. Венути аудармашының стратегиялық таңдауына ықпал ететін маңызды факторлар ретінде мәтіннің мақсатын, аудармашының интенциясын, оқырманның мінез-құлығын және түпнұсқаның тілдік және көркемдік сапасын айтады. В. Гете аудармадағы екі принципті атап көрсетеді: оның біріншісі аудармашының шетелдік авторды оқырманмен қауыштыруы, яғни оқырманның авторды өз жерлесіндей қабылдауы болса, ал екіншісі «аударма арқылы оқырман шалғай елге өзі бару керек», яғни ол автор тілінің мәдениетіне, ой-санасына икемделуі керек екен [1, 45]. Ф.Шлейермахер аударма барысында «бөгделену (отчуждение)» қажет екенін айтып, аударма мәтіннен бөгделікті танып біліп, оқырман осы бөгделікті сезіну керектігі жөнінде айтады. Оның пікірінше, аудармада сол түпнұсқа тілдің болмысы, ұлттық нақышы сезілу керек [2, 202]. Жоғарыда атап өткен екі стратегиялық бағыт қазір аударматануда *доместикация* және *форенизация* деп аталып жүр.

Доместикация (ағылшынша) – аудармашының аударманы қабылдаушы мәдениетке барынша жақындатуы болса, *Форенизация* – түпнұсқалық ерекшеліктерді барынша сақтап аудару.

XX ғасырдың отызыншы жылдарынан бастап аударматанушы ғалымдар арасында екі стратегияның қай түрін қолдану қажеттігі жөніндегі дау тоқтаған емес. Доместикация стратегиясын қолдаушылар форенизацияны жақтаушыларын тіпті буквализм шеңберінен шыға алмайды деп айыптаса, аудармаға қатысты реалистік тәсілді қалыптастырған М.Л. Гаспаров аудармашы түпнұсқаның астарына үңіліп, шынайылықты көз алдына елестетіп, өз шығармашылығы арқылы бізге жақын, әрі құнды аударманы ұсыну қажет деген пікірмен доместикация стратегиясын қолдайды [2,203]. Шетелдік аударматанушылар арасында доместикацияны қолдаған Ю. Найданы атап өтсек, форенизация қолдаушысы ретінде Лоуренс Венутиді айта аламыз. Юджин Найда аудармашы өз стратегиясын таңдауда екі түрлі баламалық, формальды және функционалды тәсілге сүйенетінін айтқан. Біріншісі формальды баламалық стратегиясында хабардың өзі, құрылымы және мазмұны басты назарда болса, функционалды баламалықта баламалық әсер, яғни шетелдік оқырманға барынша жақындату басты назарда болады. Бірақ та Питер Ньюмарк Ю. Найданың бұл ұстанымын (функционалды баламалық) оқырманның мәтінді түсініп-қабылдау міндетін тым жеңілдететінін сынға алып, оны шектен шыққан доместикация деп бағалайды.

Лингвомәдени міндеттерді шешу барысында аудармашы қолданатын екі негізгі стратегияның анықтамасы болатын *доместикация* және *форенизация* терминін алғаш қолданысқа енгізген – Л. Венути. Оның пікірінше, доместикацияда адресаттың пайымдауы басты назарда болады, түпнұсқа мәтін көп қысқаруға ұшырағанмен, стратегия авторды оқырманға барынша жақындатады. Ал, форенизацияда өзге елдің тілдік және мәдени құндылықтары сақталып, оқырман авторға жақындайды. Л. Венути форенизация стратегиясы арқылы жасалған аудармада оқырман тарапынан түсінбестік болмайды деген шешімге келеді.

Киноаударма барысында аудармашының түпнұсқа тілдегі мәдени-ұлттық ақпаратты сақтай отырып аудару, яғни форенизация стратегиясын қолдану мүмкіндігі бола бермейді. Киноаудармашы аударма тіліне бейімдеп, доместикация стратегиясына жиірек барады. Доместикация стратегиясын мәдени ерекшеліктерді ескере отырып, дұрыс қолдану киноаудармашының кәсіби деңгейімен де тікелей байланысты. Доместикация стратегиясына жол берген жағдайда да, фразеологизмдер аудармасында қабылдаушы мәдениеттің ерекшеліктері мен өзгешеліктерін ескерілуі тиіс.

Айтылған аударма стратегияларын таңдау шешімі аудармашының қолында. Өзіне бейтаныс мәдениетпен таныс болатын көрерменге ұсынатын киноаударма барысында да аудармашы осы аталып өткен екі стратегияны қолданады. Басқа аудармадан ерекшелігі киноаударма барысында аудио және визуалды тәуелділіктің барын ескере отырып, доместикация немесе форенизация стратегияларының біреуін таңдау киноаудармашының жұмысын бірде қиындатса, енді бірде жеңілдетеді. Фразеологизмдерді аударуда аудармашының ең көп қолданатын тәсілі баламасын тауып, оның фразеологиялық мағынасын жеткізу. Ал егер де баламасын тауып жеткізу қиын болса, фразеологизмнің мағынасын экспликациялау. Бұл, әрине, доместикация стратегиясына сай беріледі. Адресатқа доместикация стратегиясымен оның баламасын тауып жеткізу фразеологизмді қабылдауды жеңілдетеді. Дегенмен, фразеологизмнің құрылымын, оның ішкі формасындағы образды, ұлттық колоритін сақтауда форенизация тәсілі ең ұтымды тәсіл болғанымен, киноаудармашы мұндай стратегияны қалаған кезде қолдана алмайды. Фразеологизм бейнематериал контексті арқылы түсіндіріліп тұрса ғана киноаудармашы ұлттық реңкті толық сақтай отырып беруі мүмкін. Мысалы:

항복: 그러니 초장부터 기운 빼지 말잔 걸세. .. 이제, 시작이니까. 자자자, 정월대보름일세. 한음도 귀밝이술 한잔 하시게. 그래야 귀가 트이지. [Hanbok: gironi chojanbuto kiuin peji maljan kolse...ije shijakinika jajja, jonyolteborimilse. Hanimdo kyuipalginsul hanjan hashige.]

Сөзбе сөз аударма:

Хаң Бок: Сені қолдаймын. Бірақ басынан бастап көп күш алып, шаршап қалғанымыз да жарамас.. Бүгін айдың толатын күні екенін білетін шығарсың. Кәне, құлақ ашатын шараптан алып қой. Сонда құлағың ашылады.

Киноаудармада:

Хаң Бок: Сені қолдаймын. Бірақ басынан бастап көп күш алу, шаршап қалғанымыз да жарамас.. Бүгін айдың толатын күні екенін білетін шығарсың. Кәне, құлақ ашатын шараптан алып қой. Қалай есінді жидың ба?

Бұл мысалдағы 귀가 밝다 [kyuiga palkta] [3,306] , «құлағы ашылу», фразеологиялық мағынасы «бәрінен хабардар болып отыру», «жыл бойы жақсы жаңалық есту» фразеологизмі калькалау әдісі арқылы берілген. Корей халқының 정월대보름 [chonyuol teborim] ауд. толған ай күнінің мерекесі ай күнтізбесі бойынша жаңа жылдың бірінші айының он бесінші күні аталып өтеді. Бұл күні корей халқы денсаулыққа пайдалы тағамдар, жаңғақтар жеп, бір-біріне жаңа жылда денсаулық тілейді. 천주 [chonju] чонджу (корей халқының ұлттық шарабы) осы мерекеде ішсең, құлағың ашылып, жыл бойы тек қана жақсы жаңалықтар естисің деген ырым бар екен. Осы ырымнан 귀가 밝다 [kyuiga palkta] «құлағы ашылу» фразеологизмі қалған. Калькалау әдісі арқылы аударылған бұл фразеологизмінің астарында жатқан мағынаны көрермен білмесе де, сериал желісі бойынша 정월대보름 [chonyuol teborim] ауд. толған ай күнінің мерекесі жайлы біліп отырған көрермен «құлақ ашатын шараптың» осы мерекемен байланысты «жақсы» шарап, жақсы ырыммен айтылғанын біліп отырған соң киноаудармашы форенизация стратегиясын қолданған. Егер фразеологизмнің мағынасын түсінуге контекст көмектесетін болса, кино барысында көрермен оның мағынасын өз бетінше түйсіне алса, онда бұл стратегияны пайдалану ұтымды.

Біздің тәжірибемізде корей халқының жаңа жылдық ырымдарымен тағы да бір мысал кездесіп, киносюжеттің желісі бойынша аудармашы форенизация стратегия арқылы аударуға жол берген:

명: 예예! 백성들은 대보름날 아침에 이렇게 더위를 판단니다. 그럼 여름을 무탈히 보낼 수 있다구요!

[Miong: Yee! Peksondirin deporimnal achime irokke doyuiril pandamnida. Girom yorimil mutalhi ponelsu ittagoyu].

Сөзбе-сөз аудармасы:

Жоң Мең:

- Иә, қарапайым халық бұл күні таң ата сала өзінің бойындағы ыстықтарын сатады екен. Сол кезде жазға дейін ауырмай жетеді деген ырым барын естідім.

Киноаударма мәтінінде:

Жоң Мең:

- Иә, қарапайым халық бұл күні таң ата сала өзінің бойындағы ыстықтарын сатады екен. Сол кезде жазға дейін ауырмай жетеді деген ырым барын естідім.

Өр халықтың мәдениетінде ескі жылды шығарып салып, жаңа жылды қарсы алу (қазіргі батыстың жаңа жылды қарсы алуынан бөлек) салт-дәстүрі қалыптасқан. Корей халқы да қытай халқы сияқты жаңа жылды аспандағы жаңарған аймен бастайды. Осындай салт-дәстүрден қалыптасқан сөз тіркестердің бірі 더위를 사가다 [doyuiril sa kada] – ыстықты сатып алу (мағынасы: жыл бойы жылы жүру) немесе 더위를 팔다 [doyuiril palda] – ыстықты сату (мағынасы: жыл бойы жылы жүр деген тілек).

Киноаудармада сөзбе-сөз аударма жасалған. Өйткені «өзінің бойындағы ыстықтарын сатады екен» деп аяқталған сөйлемнен кейін «Сол кезде жазға дейін ауырмай жетеді деген ырым барын естідім» деген фразеологизмнің түсіндірмесі бар [6, 81]. Мұндай жағдай киноаудармада жиі кездесе бермейді. Сөзбе-сөз аударма жасау арқылы аудармашы адресатқа корей халқы мәдениетіндегі ескі жылды шығарып салып, жаңа жылды қарсы алу (қазіргі батыстың жаңа жылды қарсы алудан бөлек) салт-дәстүріндегі ерекшелігін жеткізген.

Бұл сөз тіркестері корей халқының ай күнтізбесі бойынша атап өтетін «жаңа жылдағы толған ай» мерекесінде айтылатын тілектер. Өз бойындағы жылуды басқаға беріп, «жыл бойы жылы жүр, тоңып қалма» деген тілекпен айтылады. Корей халқының наным-сенімдерінде «толған ай» түсінігі ерекше тылсым күшке ие. Дәл осы мереке кезінде өткен жылдағы жамандықтан арылып, жаңа жылға тілек тілеп, қызыл түсі бар тағамдар жеп, қызыл түспен жамандықты аластау керек деген ырым қалған. Кез келген құбылысты жақсылыққа балау, ізгі дұға тілеу қазақтың табиғатында кездеседі. «Ай көрдік, аман көрдік, бұрынғыдай заман көрдік» деп айдан айға аман жеткеніне шүкіршілік етсе (ал шүкіршілік тек Жаратушыға айтылады), «ескі айда есіркедің, жаңа айда жарылқа» деп тағы да Жаратқаннан жәрдем сұраған.

Форенизация стратегиясына қатысты тағы да бір киноаударманы қарастырып көрейік:

현우: 사채를 빌려다가 세계여행을 갔다 왔으면 빨리빨리 갚아야지!

이런 거북이 등껍질 같이 생긴 자식이랑 이런 꼴 같지 않은 연애 노름하라고 가만 놔둔 줄 알아?[Henu: Sacheril pillyiodaga segeyohenil katta yassimyuo palli palli kapaiajii. Iron **kobugi dinkopjil kachi sengin jashikiran iron kol kachi anin yuone norimharago Kaman nyuadun jul ara**].

Сөзбе сөз және киноаудармада:

Хен У: *Шетел аралап саяхаттап келгеніңді біз білмей жүр деп ойлайсың ба? Демалып, ел аралап келген екенсің, енді ақишаны қайтар. Мына **тасбақаның сауытындай** біреумен қымбат мейрамханада мәз болып, тамақ ішіп отырғаның не?*

Бұл мысалдағы **거북이 등껍질 같이** [**kobugi din kopjil kachi**] ауд. *тасбақаның сауытындай, фразеологиялық мағынасы «ұсқынсыз, сиықсыз», «көріксіз»*. Фразеологизмнің ішкі формасындағы образ – тасбақаның сауыты (панцирь) – ұсқынсыз жігітке қарата айтылған бейне көрініс арқылы нақтыланып, көрерменге түсінікті болып отыр, сондықтан аудармашы фореизация арқылы калькалау тәсілін қолданып тікелей аударған. Әдетте Қиыр шығыс халқының таным-түсінігінде тасбақаның өзі – ұзақ өмірдің, парасаттылықтың, ақылдылықтың символы, алайда бұл фразеологиялық тіркес астарындағы бейне тасбақаның өзі емес, оның сыртындағы сауыты, яғни адамның көріксіз бет-келбетін тасбақаның сыртқы сауытына теңеу бар. Қазақ тіліндегі фразеологизмдерде тасбақа көріксіздікті емес, жайбасарлықты білдіріп, ақырын қозғалатын адамға қатысты қолданылатыны белгілі.

Фореизация стратегиясын пайдалану шектеулі, ол бейнематериалдың өзінде визуалды түсіндірме болған кезде ғана қолданылуы мүмкін. Біздің зерттеу жұмысымызда қарастырылған 500 мысалдың тек 10-ында ғана осы стратегияны қолдану мүмкіндігіне ие. Себебі аталған стратегия жаппай «қазақыландыруға», «жергіліктендіруге» апарар еді, корей мәдениетінің ерекшелігін мүлде жоғалтар еді. Басым жағдайларда аудармада көрермен қабылдауына икемдеп, доместикация стратегиясы қолданылды. Фильмдегі кейіпкердің сөйлеу ерекшелігіне, артикуляциясына бейімделе отырып аударма жасау – киноаудармашының жұмысындағы басты кедергі, шектеу. Егер ауызша аудармада фразеологизмді түсіндіру, ал жазбаша аудармада сілтеме ретінде түсініктемесін беру мүмкіндігі болса, киноаудармашыда мұндай мүмкіндік жоқ. Қазақ тіліндегі баламасын тауып, аудару киноаудармашы тарапынан үлкен сақтықты талап етеді. Әсіресе қазақшаға аударылған фразеологизмнің құрамында ұлттық реалийдің болмағаны дұрыс, себебі корей мәдениетіне тән ерекшелікті «қазақыландырып», қазақ ұлттық реалийлерімен беретін болсақ, онда көрермендерде жаңсақ пікір қалыптастыру қаупі бар. Мысалы:

대풍 내가 지금 소리 안 지르게 생겼어, 사람이 출근을 하면 쳐다를 보고, 사람이 말을 하면 대꾸를 해야 할 거 아냐. 집안에서나 집 밖에서나 여자들이 말야 똥하니 소 잡아 먹은 귀신처럼 말을 안하고 있으면 나보고 기분이 좋으라는 거야 나쁘라는 거야[tepun nega jigim sori an jirigo sengyuosso. Sarami chulginil hamyuion chedaril pogo sarami maril hamyuion dekuril heia hal ko aniyuia. Jibanesonajip pakkesonajip yuoadiri mariya tunhani so jaba mogin gyuishinchorom maril an hago issimyuo napogo gibuni joiranin gaia napiranin goia].

Аудармасы:

Тэ Пуң: - *Енді басқа не істейін? Таңертең жұмысқа кірген кезде амандаспақ тұрмақ, бетіме де күліп қарамадың ғой. Бүгін осы әйелдерге не болған. Әйелдердің **бәрі ренжітіндей** мен соншама не істедім?*

Бұл мысалдағы **소 잡아 먹다**[so jaba mokta], [4,443] фразеологизмінің сөзбе-сөз аудармасы *сиыр ұстап, жеп қою*, ал фразеологиялық мағынасы *«(біреуге) жамандық жасау», «қылмыс жасау», «ренжіту»*. Аталған фразеологизмнің қазақ тіліндегі баламасы ретінде *біреудің ала жібін аттамау* идиомасын атауға болады. Алайда көрермендерде қазақ дүниетанымындағы қиындық пен сәттілік, ақ пен қара секілді қарама-қайшылықтардың символы ретіндегі *ала жібін* корей халқының дүниетанымында да бар екен деген жаңсақ түсінік қалыптасуы мүмкін. Сондықтан фразеологизмдерге балама іздеуде ұлттық-мәдени жүк арқалаған реалий сөздері бар фразеологизмдерді балама ретінде қолданбаған дұрыс. Алайда корей фразеологизмдерін қазақ фразеологизмдерімен ұтымды ауыстыру мүмкіндігі де жиі кездеседі. Мысалы, ұлттық телеарналарда көрсетіліп жатқан корей телехикаяларының көрермен саны мен аударма сапасын бағалау мақсатында жүргізген сауалнамадан біз *«Қазақша мақалмен сөйлетіп қойған корей телехикаялары құлаққа жағымды естіледі»* деген жауаптарды көп кездестірдік. Демек, көрермендер доместикация стратегиясы арқылы жасалған киноаударманы жақсы қабылдайды, оған іш тартады. Сөзіміз дәлелді болу үшін мынадай мысал келтірейік:

형섭: *어머니는?*

정애: *사돈어른이랑 드시겠쥬*

형섭: *두 분이 그래도 금슬이 좋으시네. 어?*

Киноаудармада:

Хең Сон: *Апам қайда?*

Жоң Э: *Құдағимен бірге тамақтанып отыр.*

Хең Сон: *Екеуінің **дәм-тұздары жарасып** қалыпты.*

Бұл мысалдағы **금슬이 좋다** [gimshiri jotta] фразеологизмінің сөзбе-сөз аудармасы *«Комунго мен Сыл аспабының жарасқан үні»*. Бұл корей фразеологизміне аудармада балама ретінде қазақ тілінің *дәм-тұзы жарасу*

фразеологизмі ұтымды қолданылған. Негізгі идея берілді, бірақ корей фразеологизмінің ішкі формасындағы образдылық - корей халқының көнеден келе жатқан *거문거* [komungo] Комунго және *슬* [sil] Силь сияқты ұлттық аспаптарының бір-бірімен үндескен әдемі дауысы – көрерменге жетпей, тек қана аудармашының тілдік қорында қалып қойды. Ұлттық нақышты, реңкті жеткізу мүмкіндігінің шектеулігі – бұл доместикация стратегиясының кемшілігі. Тағы да бір мысал:

역조 바라, 양양아! 니는 애 주렁주렁 달린 한주한테는 봄날 춘향이만큼 사랑살랑 거리면서, 나한테는 왜 이라노? 이 오빠야 쉽다. [Okcho Buara, yangyanga! Ninin e jurongjurong dallik hanjuhantenin pomnal chunhyuiani mankim sallansallan korimyuonso, nahantenin ye iranp? I oppanin sophada]

Аудармасы:

Окчо: - Маған қарашы, Хан Жуды көргенде **сыпайы, биязы болып** отырасың, ал мені көргенде неге өзгеріп кетесің?

Бұл мысалдағы *봄날 춘향이만큼* [pomnal chunhianmankim], [3,1761] сөзбе-сөз аудармасы: «*көктем күніндегі Чунхянгдай*», фразеологиялық мағынасы «сыпайы, биязы». Бұл фразеологизмдегі Чунхянг – прецедентті есім, корей халқында Чунхянг туралы аңыздарда Чунхян атты кәнізактың қызы мен ақсүйектің ұлы арасындағы махаббаты туралы айтылған. Аңызда суреттелген биязы, сұлу Чхунхынның бейнесінен шыққан фразеологизмнің киноаудармада мағынасы ғана беріліп, тілдік колорит, өз махаббат көктемде кездестірген Чхунхынның сұлу да көрікті бейнесі туралы ақпарат жойылып кеткен. *봄날 춘향이만큼* [pomnal chunhianmankim], [5, 61] «Көктем күніндегі Чунхянгдай» фразеологизмін аударып, ізденген киноаудармашының жұмысы аудармада көрінбей қалады.

Айтылған аударма стратегияларын таңдау шешімі аудармашының қолында. Өзіне бейтаныс мәдениетпен таныс болатын көрерменге ұсынатын киноаударма барысында да аудармашы осы аталып өткен екі стратегияны қолданады. Басқа аудармадан ерекшелігі киноаударма барысында аудио және визуалды тәуелділіктің барын ескере отырып, доместикация немесе форенизация стратегияларының біреуін таңдау киноаудармашының жұмысын бірде қиындатса, енді бірде жеңілдетеді. Фразеологизмдерді аударуда аудармашының ең көп қолданатын тәсілі баламасын тауып, оның фразеологиялық мағынасын жеткізу. Ал егер де баламасын тауып жеткізу қиын болса, фразеологизмнің мағынасын экспликациялау. Бұл, әрине, доместикация стратегиясына сай беріледі. Адресатқа доместикация стратегиясымен оның баламасын тауып жеткізу фразеологизмді қабылдауды жеңілдетеді. Дегенмен, фразеологизмнің құрылымын, оның ішкі формасындағы образды, ұлттық колоритін сақтауда форенизация тәсілі ең ұтымды тәсіл болғанымен, киноаудармашы мұндай стратегияны қалаған кезде қолдана алмайды. Фразеологизм бейнематериал контексті арқылы түсіндіріліп тұрса ғана киноаудармашы ұлттық реңкті толық сақтай отырып беруі мүмкін.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1 Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): учеб. пособие. – Изд. 5-е. – М.; СПб.: 2002. – 416 с.

2 Шелестюк Е.В. Гриценко Э.Д. О форенизации и доместикации в переводе и возможностях лингвистической оценки // Вестник Челябинского государственного университета. Филологические науки. – 2016. – №4 (386). – С. 202-207.

3 엷센스 국어사전, 민중서림 . - 도서출판, 2009. – 2854 p.

4 김 문 수. 현대의 국어 연구사 1945-1998.- 서울, 도서출판, 2009. – 573 p.

5 조현용. 우리말로 깨닫다. - 도서출판 한우. – 2009. – 201 p.

6 정말 궁금한 우리말 100 가지. – 도서출판. – 2006. – 221 p.

哈萨克斯坦阿拜国立师范大学
博士 沙吉达·艾提哈孜

Айтқазы Сажид
PhD доктор

Resume

Every ethnic group has its own view toward color. This article discusses the symbolic meanings of main colors in different cultures, illustrating that the usage of color wordes is, though arbitrary, full of rich cultural meanings in Khazak, English and Chinese languages.

Key words: color, concept, symbol, theory of the five elements, white, black, red, yellow, blue, green.

Аңдатпа

Түр-түс концептісіне байланысты символдар мен халықтың салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, наным-сенімі – рухани мәдениеттің негізі. Тіл тек ойды білдірудің немесе оның тікелей көрінісі ғана емес, ең әуелі сол ойды әр ұлттың өзіндік танымына ғана тән, мыңдаған жылдар бойына дарытқан этнопсихологиялық, дүниетанымдық негізде құрап беруші құрал. Бұл мақалада түр-түс концептісінің қазақ, ағылшын, қытай мәдениетіндегі символикасы және оның аудармада берілу жолдары айқындалды.

Тірек сөздер: түр-түс, концепт, символ, “бес түпкі элемент” ілімі, ақ, қара, қызыл, сары, көк, жасыл.

颜色词在汉语、英语和哈萨克语中的文化语义对比并翻译

颜色词不仅反映着颜色的物理属性，也折射着社会属性和时代特征。颜色词是各种色彩观念的语言符号。人们对颜色的感受不可避免地受本民族文化传统的影响，并随着文化的演变而变化。颜色词具有强烈的民族文化特征，每个民族都有自己的颜色观。颜色词在言语生活中具有各种附加的象征意义，与社会文化心理相联系，并不是纯粹的色彩词汇。在不同的民族文化中，同一种颜色可以有相同的象征意义，同时也可以表达不同的文化心理，引起不同的联想，具有不同的文化内涵。

任何一种语言的词汇系统，都会受到民族传统，社会状况，宗教信仰，地理环境，风俗习惯等诸多文化因素的影响和制约。汉语、英语和哈萨克语自然也离不开前述文化因素的种种影响和制约。人们的实际生活与颜色息息相关。人类的生活离不开颜色，人类的语言自然也离不开颜色词。颜色词是语言词汇系统的重要组成部分，人类语言里有许许多多表示颜色的词语，汉语、英语和哈萨克语也都有上百个表达颜色的词语，并且分成基本的七色彩虹：红、橙、黄、绿、青、蓝、紫。但不同民族，不同文化，不同社会集团或社会阶层对各种颜色却有着不同的感知，从而使颜色的联想，象征意义更为丰富多彩。前述文化因素的种种影响和各民族所处的自然环境，生活方式，风俗习惯等差别，也会使他们在重视哪些色彩的区分上有不同之处，所以不同的语言往往有不同的基本颜色词。汉族人对色彩分类可以说“红、黄、蓝”、“红、黄、蓝、白、黑”、“赤、橙、黄、绿、青、蓝、紫”、“青、红、皂、白”等等。在汉语中，基本色有：红、橙、黄、绿、青、蓝、紫七种；而英语中的基本颜色词是：black, white, red, green, blue, 和 brown; 哈萨克语中的基本颜色词是：ақ (白), қара (黑), қызыл (红), сары (黄), көк (蓝), жасыл (绿), қоңыр (暗褐色的, 咖啡色的, 棕色的); 有一些民族只区分深色和浅色，有的只分黑、白、红三中颜色。

人们对颜色产生的感觉，联想，会引起人们的感情变化，使颜色这一符号具有感情价值，并传递出丰富的文化涵义。不同的风俗和语言表达习惯也使得颜色在汉语，英语和哈萨克语语义上存在不少差异，本文试图着重比较汉语，英语和哈萨克语中的颜色词可能具有的多种象征意义，有相同的，也有不同的。

要了解中文里颜色的象征意义，首先要了解一点中国的阴阳五行说，因为这五种色彩在五行说里各有固定的指代和意义。阴阳说形成于夏朝，它认为阴阳两种相反相对的气是天地万物泉源。阴阳相合，万物生长，在方位则是东、西、南、北四方，在气候则为春、夏、秋、冬四季。五行学说也是中国古代人民创造的一种哲学思想。由于人类文化存在着共性，以及文化相互渗透趋同的影响，尽管这三种语言有不同的文化背景，但是往往会赋予某中颜色以相同的象征意义。例如：白色—纯洁、简单、清白、希望、真；红色—热烈奔放，象征喜庆和奋进；绿色被看作是生命之色，它象征着生命、青春、平衡、和平和生命力。蓝色恬淡宁静，令人想到孤独、沉思、独立和平静，它是真理和和谐的颜色。

黑色—悲痛、绝望、死亡、罪恶、虚伪、非法活动。黑与白是一对反义词。自古以来，黑与白便是黑暗与光明的象征。在圣经中，黑暗象征邪恶与妖魔，光明则是上帝，真理和美德的象征。white 和 black, 在英语中无论有意无意 white 常带有明显的褒义，而 black 则是带有贬义，如：“white lie” (善意的谎言)，而 “black lie” 则是指恶毒的谎言 (诽谤)。西方文化黑色常代表“坏的”和“反面的”意义，而白色代表“好的”和“正面的”意义。死神通常被描绘成披着黑袍，手持镰刀的骷髅。在《圣经》里，黑马代表饥谨。

英语里黑色 (black) 意味着“恐怖和神秘、不幸、不吉利”，如：“black letter day”; “black magic” (巫术，妖术); “black ox”; “black heart” (黑心肠，心毒); 表示不幸、不吉利。这一点与中国人和哈萨克族的联想意义相近。哈萨克语：“қара басы” (倒霉的); “қара жүрек” (黑心肠); 中国人在喜庆的日子里特别忌讳黑色，黑色是不吉利的颜色。另外 “black market” (黑市); “black list” (黑名单); “black money” (黑钱，非法获得的钱) 等词语都表明 “black” (黑) 与坏的、邪恶的、秘密的、非法的特征相联系。这跟汉语和哈萨克语是同样的意思。英语里 “black sheep” (黑绵羊) ‘给家族或集团败坏声誉的分子’指某人干的事情让人无法接受，违背传统; “black magic” 黑魔法 (为了作恶而施行的魔法); 黑色还能用来表示恶劣的心情，倒霉的处境，暗淡的前景等。例如：“black future” (暗淡的前途); “black period” 或 “black days” (不幸的日子); 汉语和哈萨克语中“黑”，“қара” 往往也是与邪恶，罪恶联系在一起，如：黑心、黑手、黑幕等。哈萨克语：“қара жүрек” (黑心), “қара ниет” (黑心肠), “қара бет” (不要脸的), “қара басы” (倒霉的) 等等。

同时，黑色也象征着庄重，威严和尊贵，黑色礼服是西方最崇尚的传统服装，在庄重的正式场合身穿黑装以显示庄严和肃穆。随着中外交流的扩大，西方的一些礼俗不断地影响中国，中国人也渐渐习惯在正式场合穿黑色礼服。与汉语不同的是哈萨克语中“黑”(қара) 有尊贵，公道的象征。如：“қара шаңырақ” (大房，长辈房), “қара қылды қажару” (主持公道，仗义拆言); 黑色在英语里也有表示褒义的，例如：“in the black” 是商业用

语，意思是公司有盈余。这个成语来自公司记载盈亏数字的帐簿上所用的墨水颜色。盈余数字使用黑色墨水记载，而亏损数字则用红色墨水等张。因此有人说他的生意出现了赤字(in the red), 那就是说他的生意亏损了。在西方黑色是哀悼，葬礼的颜色。黑色有一种很强的心理效果，意味着悲哀和不幸，在英美黑色也是丧事的标志，人们参加葬礼时一般穿黑色礼服，表示庄重和对死者的哀悼。“black job”(葬礼); “in black”(穿黑衣、穿孝服); 这一点与哈萨克族的联想意义相近。哈萨克语: “қара жамылу”(哀悼，服丧); 在中国黑色往往也与死亡有关，汉族人悼念死者时习惯佩带黑纱，灵堂布置也以黑色为主，在中国白色同时也是丧失的标志，汉族人习惯穿白色的孝服。

正因为黑与白是一对相反色，所以汉语，英语和哈萨克语中都有词组用黑色和白色来表示“截然相反”的意思，如，英语: “in black and white”(汉语: “黑白分明”不是好就是坏); 哈萨克语中: “ақ-қарасы анық”, “ақ-қарасын ашу”, “ақты-қарасын ашты”; 汉语: “混淆黑白”, “黑白不分”, “以白为黑”, “颠倒是非”, “不分白皂” 哈萨克语中: “ақ-қараны алмастыру”, “ақ теріні қара тері қылды”。

白色— 纯洁、简单、清白、希望、真实。白色是真理和美德的象征。白色代表“好的”和“正面的”意义。白色的鸽子常被世人誉为和平的象征。这一点在汉语，英语和哈萨克语有相同的象征意义。如: 英语里, “white lie”(‘白色的谎言’是为了避免伤害他人而撒的谎), “white magic”(‘白魔法’是为了行善或治病救人而施行的魔法), “white hope”(有希望成功的，指望成功的人); 哈萨克语中: “ақ жүрек”(忠诚的、赤诚的), “ақ ниет”(真心实意，真心), “ақтың отын ақымақ сөндірмейді”(蠢才难灭真理之火), “ақ жолтай”(吉利的、吉祥); 汉语: “襟怀坦白”; “精惯白日”; “平白无辜”; “一清二白”;

颜色词传递着不同民族的人们关于生活的知识及其对生活的态度。哈萨克族自古以来以白色为尊。“白色”在英美文化中也是真理和美德的象征。英美文化中“白色”也可指人的清白。婚礼上新娘一般要着白色婚纱，头戴白色面纱。白色是贞洁的象征。文学，美术描绘的天使也着白衣。在《圣经》里，白马代表耶稣基督教指挥下的正义之战。我们从以下的颜色词可以看出颜色词在不同文化中表现出的相同的象征意义。英语: “white than white”(纯洁，清白); 哈萨克语中: “сүттен ақ, судан тұнық”(纯洁，清白); 汉语: “清白如水”; “白璧无瑕”; “白水监心”; 与西方文化不同的是在中国白色同时也是丧失的标志，汉族人习惯穿白色的孝服。如: “红白喜事”红: 指结婚，做寿之类的喜事。白: 指高寿者病逝的丧事，又叫喜丧。泛指婚丧之事。

红色— 红是火与血的颜色，象征着热情、活力、意志力、力量。中国是个崇尚红色的国家。中国人喜欢红色，因为它象征着喜庆、欢乐、吉祥、积极和革命。比如结婚叫“红喜事”，生了孩子要请人“吃红蛋”，兴旺、热闹叫“红火”。红色还表示顺利、成功。比如: 开门红、满堂红、走红运、上红榜、演红了、唱红了。送礼物时，红色表示恭喜或庆贺，橘黄色表示吉利，粉红色表示温情，蓝色表示希望。西方人对“red”一词没有这样的感情。在西方的很多国家它却象征着危险。

中国人以红色为贵，源于古代的日神崇拜。太阳从东方升起，它那火红的颜色和炎热的高温颇为古人以神秘莫测的感觉，由此，古人产生了对红色的崇尚。这一点与哈萨克族的联想意义相近。在中国达官贵人的住宅是“朱门”，他们穿的衣服是“朱衣”，显贵们坐的车子也称“朱轩”。红色象征着喜庆，成功，忠诚，温暖和兴旺等。戏曲中用红颜色脸谱象征忠义，耿介的品行。举行婚礼时新娘要穿红衣服。传统婚礼上的红喜字，红蜡烛、红头盖、新娘的大红袄，不但给婚礼带来喜庆的气氛，更让人联想到婚后的日子会越过越红火。

“红”对汉族来说，是喜庆象征。姑娘婚礼中穿红，比喻红火，喜庆吉祥。而在英美人眼里，“a girl in red”(穿红衣服的姑娘)容易联想到堕落的女人。英美的“白”是纯洁的象征，姑娘婚嫁穿白，比喻纯洁、无暇、像天使。而汉族则在葬礼中穿白，比喻守孝，致哀。如: “红白喜事”这一成语中的，红: 指结婚、做寿之类的喜事。白: 指高寿者病逝的丧事，又叫喜丧。泛指婚丧之事。

由于文化背景的差异，红色在汉语里有一些英语里所没有的象征意义。红色在汉语中表示健康: 红光满面、红扑扑的脸庞、面色红润。中国古代常用“红颜”，“红粉”指面容姣好的女子，如: “红粉青蛾”; “红颜薄命”; “红光满面”; “唇红齿白”; 这一点与哈萨克族的联想意义相近。如: “қызыл шырайлы”(红光满面), “қырмызы қызыл жібек боз бала”(面容姣好的青年男女)“红男绿女”, “қырдың қызыл түлкісіндей”(漂亮的女子), “қызың көзі қызылда”(姑娘都爱美), “түлкінің қызылдығы өзіне сор”(谚: 狐狸的皮毛越好看越给自己带来灾祸)。英语中 red(红)几乎没有与“女子”有关的引申义, 因此上述词组译成英语时不能直译, 而要注意其内涵义。

在政治方面，汉语，英语和哈萨克语中的红色都有革命的意思，在英语，说到 red(红)人们就联想到激进分子，工人运动，社会主义和共产主义，左翼等等。在英美早在 1848 年，当巴黎的工人在红旗之下战斗时，红色就与革命联系在一起。在中国，尤其是“革命”期间，“红”这种颜色象征革命。比如: “又红又专”(be red and expert)、红旗(red flag)、红心、红星、红宝书、红色专家。这一点与哈萨克语是相同的。当然，这个意义在三种文化中感情色彩是不一样的，在中国红色会引起人们骄傲自豪的情绪，中国人一般红色为荣。比如: 开门红、满堂红、走红运、上红榜、演红了、唱红了。

在哈萨克族文化中红是太阳与火的颜色。红色也是哈萨克族文化中的尊贵颜色之一。这跟文化背景有着很大的关系。

“红”这种颜色词在汉语，英语和哈萨克语中都表示内心的某中思想感情，如: 不好意思，难为情，嫉妒，愤怒。红色汉语中常指发怒，比如: 跟朋友红了脸、脸红脖子粗、“面红耳赤”(害羞或羞愧); 英语: “a red face”(尴尬而脸红; 窘迫), “red as a turkey cock”(因发怒或尴尬)面孔通红(红得像雄火鸡), “as red as a beetroot”(因愤怒，难堪

或觉得热而)脸红;哈萨克语:“бетіне қызыл жүгіру” 1.面色红润 2.脸红(害羞);“нарттай қызару”(羞得脸红,通红的)意思一样,也是形容一个人很害羞的样子。汉语中红色表示嫉妒,比如:见钱就眼红,“红眼病”表示嫉妒之义,并非普通眼疾,哈萨克语中的“қызыл көз”(红眼睛)也有同样的引申意义。而英语里则绿色与妒忌相关。如:“green with envy”(妒忌的发绿);“the green-eyed monster”(绿眼妖魔);在莎士比亚的《奥赛罗》里,伊阿哥对奥赛罗说: O! Beware my lord, of jealousy;

It is the green-eyed monster which doth mock
The meat it feeds on.

(哦,老爷,您要提防妒忌啊!

它是个绿眼睛的妖魔,

在吃人之前,先把人戏弄一番。)

黄色—黄色是太阳与火的颜色,又是黄金和金属的颜色。“黄”在哈萨克语,汉语和英语中的联想意义和引申意义有很大差别。黄色是中华民族的代表色。如:黄河、黄土地、黄米、黄龙、黄皮肤。汉语“黄色”,其联想意义具有“双重语义”特征。一方面,中国人以黄色为尊。《说文解字》云:“黄,地之色也”。黄色是中央之色,帝王之色。黄河被誉为中华民族的母亲河,黄河流经的黄土地是中华民族文明的发祥地。黄色象征着至高无上的权力和地位,象征着帝王的威严,因此皇帝登基也称“黄袍加身”,从唐代到清代,黄色一直是历代帝王的垄断色,明清的故宫,太庙及其他皇家建筑,则一律取黄色屋顶。

另一方面,随着时代的变迁与社会习惯的改变,“黄”色在汉文化中的尊贵地位也如“黄鹤一去不复返”,其语用意义有了很大的改变。现代中国,人们习惯用黄色象征低级趣味,腐朽庸俗的文学艺术作品,如:黄色小说、黄色歌曲、黄色录像、黄色电影、黄色书刊、黄色音乐、黄书、扫黄等等。但是,英语中那些严重色情倾向的,不是用黄色,而习惯用 blue (蓝)来形容。如:色情笑话叫做“blue jokes”(蓝色笑话);小范围内观看的色情影片叫做“blue films”(蓝色影片)。

英美文化中“黄”色象征妒忌、背叛、怯懦。在某些基督教的美术作品里,犹大披黄袍。英语里,黄色报纸,黄色新闻并非指与色情有关,而是指编造和夸大事实,制造轰动效果以吸引读者的报纸或新闻。如:“yellow journal / yellow press”不能从字面上理解为黄色报刊,而是指那些故意以耸人听闻的报道吸引读者的报纸,与色情没有关系。

英语中黄色(yellow)因为是黄金的颜色,所以有时用来象征金钱。如:“yellow boy”(黄孩)指金币;另外“黄”色在汉语,哈萨克语和英语中有时来指消瘦,憔悴,因生病或惊吓脸色发生变化。如,汉语:“面黄肌瘦”;英语:“yellow about / around the gills”(面色发黄)指有病容;英语中“yellow streak”形容“胆小、懦弱”(面色性格)。哈萨克语:“сары ауру”(黄病、黄疸性肝炎);“сары жамбас болу”(卧床不起);“сары уаыымға салыну”(重重的忧虑);“黄”在哈萨克语和汉语中有相同的引申意义。如,哈萨克语:“сары ауыз балапан”(黄口小儿);汉语:“黄口小儿”;“黄发垂髫”等。此外,哈萨克语中有“сары дала”(广阔的平原),“сары майдай сақтау”(保存很久),“сары майдан қылшық суырғандай”(认真仔细),“сары сүйек құда”(老亲家),“сары дала”(广阔的平原),“сары жұрт”(游牧中的旧地、旧居)等引申意义。

总之,颜色词在人们的心理上具有光明与黑暗、吉和凶、喜与悲等象征意义,它从一个侧面透视着不同民族的文化心理。我们从语言和文化层面上颜色词象征意义的异同可以看出这三个民族的文化差异,同时这三种文化的差异也决定了颜色词这一词汇系统在不同的文化中表现出相同或不同的象征意义。不同民族的语言反映和记录了不同民族特定的文化风貌。

参考文献

- 1.《英美民间故事与民俗》/郝澎著. —海口:南海出版社,2004。
- 2.《简明英汉成语大词典》/李中和李亚舒著. (Concise English-Chinese Idioms Dictionary), —青岛:青岛出版社,2006。
- 3.汉语色彩词的文化审视/骆峰著. —上海:上海辞书出版社,2003.12。
- 4.《英汉语言对比研究》/何善芬著. —上海:上海外语教育出版社,2002, -353。
- 5.《英语词汇学高级教程》/汪榕培著. —上海:上海外语教育出版社,2005, 236-237。
- 6.《哈汉辞典》/努尔别克·阿布肯著. —北京:民族出版社,2005。
- 7.《成语大词典》/编委会编. —北京:商务印书馆,2006。
- 8.《汉语惯用语词典》—北京:外语教学与研究出版社,1988。
- 9.《Oxford Idioms Dictionary》(《牛津英语习语词典》), —北京:外语教学与研究出版社,2005。
10. Ә. Қайдаров, З. Ахтанбердиева, Б. Өмірбеков “Түр-түстердің тілдегі көрінісі”. Алматы., “Ана тілі” 1992. - 83 б.

ҚАЗАҚСТАНДА ҚЫТАЙ ТІЛІН ОҚУ ҮДЕРІСІНЕНДЕ АУДАРМА ІС - ӘРЕКЕТІНІҢ НЕГІЗДЕРІН ЖЕТІЛДІРУ

Г.Алиханқызы
(Казахстан, Алматы)

Аңдатпа

Мақалада жоғары оқу үдерісі барысында студенттердің коммуникативтік және аударма қызметінің қалыптастырудың жолдары анықталып, әдістемесі жасалады. Оған сәйкес педагогикалық процесс ұйымдастырылса, онда студенттер дұрыс аудару және өзара қарым-қатынас әдістері арқылы, басқаны түсіне алатын коммуникативті қалыптастырудың ғылыми-теориялық негіздер ұғымдарын зерттеу проблемасы тұрғысынан анықталады.

Түйін сөздер: студент, аударма, коммуникатив, қарым-қатынас, процесс, оқу үдерісі.

Резюме

В статье рассматриваются пути и методы формирования коммуникативной и переводческой деятельности студентов в процессе высшего учебного процесса. В соответствии с этим был организован педагогический процесс, в котором студенты были определены правильные переводы и организация взаимоотношений, определены с точки зрения проблемы изучения понятий научно-теоретических основ формирования коммуникативной культуры, которые могут понимать другое.

Ключевые слова: экономика, Казахстан и Россия, экономика

Ключевые слова: студент, перевод, коммуникатив, общение, процесс, учебный процесс.

Resume

The article deals with the ways and methods of formation of communicative and translation activity of students in the process of higher educational process. In accordance with this, the pedagogical process was organized, in which students were identified the correct translations and organization of relationships, defined in terms of the problem of studying the concepts of scientific and theoretical foundations of the formation of communicative culture, which can understand something else.

Keywords: student, translation, communicative, communication, process, educational process.

Еліміздің күн сайын дамып, әлемдік қауымдастықта ықпалының арта түсуімен байланысты бәсекеге қаблетті, өз еліміздің барлық құндылықтарымен бірге, шет тілдерінде меңгеру талабы артып отыр. Сондықтан жаңа тиіптегі оқу кешендері Қазақстанда ұлтаралық келісім мен бірлікті дамытуды басты саяси бағыт ретінде ұстанады. Бұл саясат Қазақстан азаматтарының татулығын, отбасындағы бірлікті, аға буын және кіші буын, оқу үдерісінде мұғалім мен оқушы, оқытушы мен студент және т.б. арасындағы өзара түсіністікті, ең бастысы, ұлттық сана-сезім, ұлттық мақтаныш, ұлттық құндылық тұрғысынан студенттердің мәдениетін, оның ішінде қарым-қатынас және аудармашылық мәдениетін қалыптастыру.

Қазақстан Республикасының президенті халқына кезекті жолдауында оқу үдерісінің тәрбиелік компонентін жетілдірудің аса маңызды екендігін атап, патриотизм, адамгершілік және мораль нормаларын, халықаралық келісім мен коммуникативтілікті және дұрыс аударма рухани дамыту басымдылығын атап өтті.

Оқу үдерісінен тыс уақытта студенттердің өзара коммуникативтік және дұрыс аудару іс-әрекет мәселесінің зерттелінуі қазіргі қоғамның дамуында мамандардың бәсекелестік қабілеттерін арттыруда маңызды қажеттіліктердің бірі болып саналады.

Аударма арқылы қарым-қатынасты қалыптастыру, саналы көзқарас пен ізгілікті қарым-қатынас орнатуына, жүйелі іс-әрекет жасауына мүмкіндік береді.

Ғұлама ойшылдар Әл-Фараби, Ж.Баласағұн және т.б. қарым-қатынастың біртұтастығына, әрине аударма мәселесіне аса зор мән берген. Я.А.Коменский, И.Г.Песталлоцци ұжымдағы өзара қарым-қатынастың тәрбиелік маңызына, дұрыс аударуға баса назар аударып, жағымды өзара қарым-қатынас орнатудың жолдарын іздестірген.

Ағартушылар Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, қазақ зиялылары Ш.Құдайбердиев, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев еңбектерінде аударма арқылы адамдардың бір-бірімен байланыстарын, оның қоғамдағы орының маңызын қарастырған [2,3,4,5,6].

Шет тілін аудару арқылы қарым-қатынасты зерттеуде Фейербахтың орны ерекше. Ол адами құндылықтарды көрсететін және адамгершілік мінез-құлық нормаларын қалыптастыратын бірегей тұтас күй ретінде қарастырады. Дұрыс аударып, қарым-қатынас тәжірибесінде өзіндік мәдени құндылық мәні бар. Себебі, оның мақсаты мен міндеттеріне жауап беретін іс-әрекет барысы туындайды. Осы мақсатпен міндеттерге жауап беретін іс-әрекеттерді орындау барысында адам бойында өзіндік іс-әрекеттік қабілеттер туындайды [7].

Қарым-қатынас – біріккен іс-әрекет қажеттілігін туғызатын, адамдар арасындағы байланыстың дамуын орнататын күрделі көп жоспарлы процесс. Адамдардың танымдық хабар алмасуы, өзара түсінісуі, бір-бірін қабылдауы. Қарым-қатынастың үш жағы бар: *интерактивті, коммуникативті және перцептивті*. Ұлттар арасындағы қарым-қатынас түрлері - әлеуметтік бағдарлаушы, жеке бастық бағдарлаушы, топтық, топаралық т.б. өз ішіне алады [8].

Студенттер арасындағы қарым-қатынастың басты мақсаты - өзара түсіністікке қол жеткізу. Бірақ мұны істеу оңай емес. Қарым-қатынас жасауда айналадағы адамды тыңдап, түсіне білудің маңызы зор. Айналадағы адамдарға өз ой-пікіріңді түсіндіру арқылы, көптеген түсініспеушілік, кикілжің, келіспеушіліктердің алдын алуға мүмкіндік туады.

Қарым – қатынас процесі белгілі бір әлеуметтік ортада, топтарда, ұжымда жүзеге асатыны белгілі. Олар қоғамдық талап пен қоғамдық қажеттіліктен туындайды.

Шет тіліндегі адамдардың сөзін дұрыс аударып, қарым-қатынас жасау, бұл ғылым әрі өнер. Бұл шығармашылық процесс айналадағы адамдармен эмоционалды жағымды қатынас жасау, өзге елдермен тіл табысу, әрбір адамның өмір тәжірибесіне, біліміне, тапқырлығы мен ақыл-ойына байланысты жүзеге асып отырады. Тіл табысып, өзге елдермен экономикалық, озық технологияда қатынас орнату, әрбір адамның өзіндік білім-дәрежесін жеткізуде, талғам -тілегін, ықылас-ынтасын жалпы адамға деген адами көзқарасын жете түсінуді талап етеді. Әрі қарым – қатынас нәтижесінде мемлекеттің ар саладағы даму процесі жүзеге асады. Сонымен бірге, адамның кісілік қасиеті, өзгелерге деген қамқорлығы мен жан ашырлық сезім, ізгілік көзқарасы қалыптасады. Тіршілік ортасы мен өмір сүрудің сан алуан сырларын біліп жеке басының қадір-қасиетін арттырады. Бұл ғылыми аудару қарым-қатынас жасаушылар өз арасында көтерген мәселелері мен хабар алысу кезінде, көңіл қойып тыңдап, әңгіменің мән-жайын барынша жете түсінуді мақсат етеді [9].

Г.М.Андрееваның зерттеу барысында қарым-қатынастың құрылымын талдау нәтижесінде бір-бірімен байланысты 3 жағынан қарастырады: *коммуникативтік, интерактивтік және перцептивтік*.

Студенттер болашақ маман. Яғни өз білімін озық елдермен ұштастыра мемлекетке еңбек сіңіріп, өз қаблеттерін жандандыратыны сөзсіз. Мысалы қазіргі қытай елімен әр саладағы қарым-қатынас, коммуникативті іс-әрекет аударма тұжырымдамасына сүйенеміз. Сонда қарым-қатынастың құрылымын анықтайтын коммуникация, интеракция және перцепция **коммуникативті іс-әрекет** деп қарастырылады.

Аударманың өзі тілдік өзгешеліктерге байланысты ана тілден басқа тілге аудару, өзге тілден өз тіліне аудару осылайша екі түрге бөлінеді. Аудармашылардың басым көпшілігінде өзге тілдегі бейнелеу қабілеті өз тіліндегідей болмайды. Сол себепті студенттер оқу барысында түсіндірмесіне негізделіп, адамның қарым-қатынаста танымдық іскерлік психология мен оған салалас ғылымдарда қарым-қатынас құралдарының сипаттамалары мен жүзеге асыруды жетілдіру керек.

Қазақ тілді қытай тіліне аударғанда қытай тілі түбір тұлғалы, мағыналы иероглифтермен бейнеленетіндіктен көбінде мағыналық аударма жасауға тура келеді, ал қытай тілін қазақ тіліне аударғанда қазақ халқының айтар ойын астарлап жеткізетін ерекшелігін ескеріп, образды аударма жасалады. Қазіргі кездері электрондық аударма да қолданыста, алайда ол аударманың дәлдігінен қатесі көп екенін уақыт көрсетуде. Аударма мүдесіне сай еместігіне мынадан көруге болады: «Айгүл» деген кісі атын (ай月+гүл花), «оның аты кім» деген сөзді (他的马是谁) деп аударма жасалынған.

Ғылым-техниканың қарыштап алға басуына байланысты жаңа атау-терминдер көбейді. Алайда, аударма оқу үдерісі барысында студенттердің коммуникативтік және аударма қызметін қалыптастырудың жолдарын анықтап, сәйкесті әдістеме арқылы педагогикалық процесс ұйымдастырылса, студенттер дұрыс аудару, өзгені түсіне алатын, коммуникативті қалыптастырудың ғылыми-теориялық негіздерін зерттеу арқылы проблеманы анықтай алады.

Егемендік алған жылдардан бері Елбасының және басқа да тұлғалардың шетелге жасаған сапарлары, шетелдік компаниялардың бізге келуі, бәр-бәрі аудармасыз болмайды. Сонымен, елімізде жиі-жиі болып отыратын, үлкенді-кішілі халықаралық форумдар мен жиналыстардың барлығы аударма және коммуникативтік қарым-қатынас қызметіне жүгінеді. Бұнда көбінесе ілеспе (жарыспалы) аударманы қолданылады. Егемендіктен бұрын біздің көп халықаралық байланыстарымыз ТМД көлемінде болғандықтан, жұмыс орыс тілінде жүрді. Сол себепті аударма қызметі қажет болған жоқ. Ал қазіргі кезде көркем әдебиет тек жазбаша аударма да ғана орын алды. Демек егемендік алғалы 26 жыл болса да, бізде әлі күнге дейін аударма жұмысына салғырт қарау бар. Шет тілін оқып жатқан студенттерге аударма мамандық ретінде дұрыс қолға алынбауы, аудармашы аударған материялын жариялайтын арнаулы газет-журналдардың жоқтығынан болар. Шығыс тілдерін аударатын мамандар саны да аз. Аударған кітабыңды өзің қаржыландырып баспаға шығармасаң, оның аясында ғылыми жобалар жоқтың қасы, әрі қарапайым аудармашы үшін қолжетімді емес. Арнаулы синхронды аудармашылар жетілдіретін оқу орындары не орталықтар жоқтың қасы. Жоғары оқу орындарында аударма мамандығы болғанымен оның өндірістік базасы жоқ, теориялық біліммен шектеледі. Студенттер тек филологиялық бағыттағы жазбаша мәтінді аударады. Синхронды жарыспалы аудармада тәжірибе жасайтын заманауи құрылғы, жабдықтар оқу орнында пайдалануға берілмеген. Сонымен бірге әр сала бойынша аударма жасауға арналған атау-терминдер сөздігі мен оқулықтар мүлде жоқ. Бір маман барлық саланың атау-терминдерін меңгеруі де мүмкін емес. Ал бізде оған қарамастан «жүріңіз, дәл қазір аударма жасаңыз» деп лекция оқып шаршап отырған оқытушыны бірден аудармаға салады. Ол тек филологиялық немесе педагогикалық бағытта білім алған маман, оның үстіне ол адамның ауызша аудармадан тәжірибесі аз, синхронды аударманың әдісі мен қыр-сырын меңгермеген, тек сол тілде сөйлегеніне оны аудармашы деп білеміз. Негізінде аудармашы өз әлемінде үздіксіз ізденісте жүруі, бастапқы екі жылда тәжірибелі аудармашының жанында көмекші болып, толық пісіп-жетілуі керек сияқты. Жоғарыда біз айтқан аудармашыға қойылатын талаптардың үдесінен шығуда аударманың жағдайы бізде маз емес.

Аудармашы әуелі аударатын саласының атау-терминдерін толық білуі керек. Тым болмағанда аудармашыға баяндама жасайтын ғалым мақаласының жазбаша толық нұсқасын алдын ала, бір жеті бұрын жіберуі керек. Ал ол ондағы атау-терминдер бойынша жұмыс жасауы тиіс. Сөздік ақтарып, тақырыпқа қатысты кітаптардан түсіндірмелерін іздеуі керек. Деп білемін.

Аударма арқылы қарым-қатынасты қалыптасу болғандықтан бұл жұмыстар ойдағыдай емес. Халықаралық форумдар өткізгенде оны алдын ала баяндамашыдан сұрамайды. Көбінесе шетелдік баяндамашы оның жазбаша нұсқасын мақаласымен қосып бірге жіберсе де, ұйымдастырушылар оны аудармашының қолына дер кезінде жеткізбейтіні байқалады. Бүгінгі таңда жалқы есімдердің аудармасы бірнеше түрде аударылады. Бұның өзі аудармашыға аса үлкен қиындық туғызады.

Демек, біздегі атау-терминдердің сан алуан аудармашыға ауыр жүк. Оны бірлікке келтіру, реттеу осы саладағы аудармашылардың, ғалымдардың негізгі міндеті болмақ.

Аудармада түрлі саладағы қарым-қатынасты қалыптастыру күрделі, өзгермелі, өзара байланысты жүйе ретінде қарастыра отырып, оның төмендегідей түрін көруге болады:

Ресми аударма барысындағы ар сала бойынша қызметтік қарым-қатынас негізде қалыптасады, заңмен тұрақтанады, белгілі ережелермен реттеледі.

Ресми емес қарапайым аударма арқылы болған қарым-қатынас жалпы қабылданған заңдар мен талаптарды, белгілі тұрақтанған ережеге бағынуды талап етпейтін бір-бірімен болған қарым-қатынасы.

Тігінен болған аударма барысындағы қарым-қатынас - бұл тұлға аралық байланыс, басшы мен лидер мен басқа ұжым мүшелері арасындағы байланысты көрсетеді, жалпы ұжымда ресми статуска ие тұлғаның сөзін аудару арқылы қалыптасатын қатынас түрі.

Көлдененінен қарым-қатынас – бұл бірдей статуска ие ұжым мүшелерінің арасындағы сөз жасамдарын аудару арқылы қалыптасатын тұлға аралық қарым-қатынасы. Ұжым ішінде тігінен және көлдененінен қарым-қатынас түрлерін бір-бірімен салыстыруға болмайды.

Іскерлік тұлға аралық қарым-қатынас– бірлескен іс-әрекет, қызмет барысында шетелдік азаматтармен іс сапарында болатын қарым-қатынас түрі.

Жеке қарым-қатынас - орындалатын іске тәуелді емес адамдар арасындағы қарым-қатынас. Іскерлік және жеке қарым-қатынас түрлері бір-бірін толықтырады.

Рациональды тұлға аралық қарым-қатынас – аударма арқылы адамдардың бір-бірі туралы білгені, басқа адамдардың оны объективті бағалауы жатады.

Аударма арқылы эмоциональды қарым-қатынас жасау, ұлттық ерекшеліктермен ұштастырып, даралығын қабылдауы. Бұндай қарым-қатынас түрі жағымды және жағымсыз қарым-қатынас негізінде іске асырылады.

Аталған қарым-қатынас түрлері арқылы аударма жасап ұжымды дамытуда, арадағы іс-шараның мақсатына жетіп, қалыптастыруда маңызды ролатқарады.

Қарым-қатынастағы аударылым, өзінің мазмұны, бағыт-бағдары, қабылдауы, қылығы, тон және стилі арқылы сипатталады. Аудармада қарым-қатынас мазмұнына оның түрлеріне байланысты мыналар қамтылуы мүмкін: өзара ақпарат алмасу; әрбір сөйлесуші жақтың позициясын белгілеу; жақтардың бірін-бірі қабылдауы; әріптестердің біріне-бірі баға беру; біріне-бірі ықпал ету; өзара әрекет ету; эмоция алмасу; қарым-қатынас процессі кезінде қызметін басқару.

Қорыта келгенде, аударма мәселесі, күнделікті әлеуметтік өмірде ғана емес, білім беру саласында да маңызды екендігіне көз жеткізуге болады. Мысалы, арнайы мақсатта шет тілін оқыту барысында аударма арқылы, кәсіби деңгейін жоғарлатуға мүмкіндік бар. Олай болса жоғары оқу орнындағы шет тілінің оқу үдерісінде, осы мәселелерге көп көңіл бөліп, аударма арқылы қарым-қатынас мазмұнын толық игеріп, коммуникативтік және аударма қызметінің қалыптасудың жолдарын анықтап, сәйкес әдістеме арқылы студенттер дұрыс аударма жасау және басқаны түсіне алатын коммуникативті қалыптастыру, осылайша аударма білімін ғылыми-теориялық негізінде жетілду керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2030. Алматы: Білім баспасы, 1998. - 96 б.
2. Уалиханов Ш. Таңдамалы шығармалары Алматы: Жазушы, 1985. –389 б.
3. Алтынсарин Ы. Таза бұлақ. Алматы: Жазушы, 1988. –320 б.
4. Құнанбаев А. Шығармалар жинағы. 2 том. Алматы, 1986. –330 б.
5. Аймауытов Ж. Психология. Алматы: Рауан, 1995. –310 б.
6. Жұмабаев М. Таңдамалы. Алматы: Ғылым, 1992. –272 б.
7. Жұмабаев М. Таңдамалы. Алматы: Ғылым, 1992. –272 б.
8. Бодалев А.А., Ковалев А.Г., Теоретические и прикладные проблемы психологии общения в трудах. В.Н.Мясищевой \ Психологические исследования общения. – М., 1985.
9. Аймауытов Ж. Психология. Алматы: Рауан, 1995. –310 б.
10. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. –М., 1965-564с.
11. Бодалев А.А. Психология общения. –М.; Воронеж, 1996.
12. Волкова А.И. Психология общения. –Ростов-на-Дону, 2007.

13. Мясинцев В.Н. О взаимосвязи общения, отношения и отражения как проблеме общей и социальной психологии // Социально-психологические и лингвистические характеристики общения и развития контактов между людьми: Тезисы симпозиума. – Л., 1970.

ТҮРІК ҚАЛАМГЕРІ ОРХАН ПАМУКТЫҢ ТАРИХИ РОМАНДАРЫ

Әбелдаев Ж.Ә.
(Қазақстан, Алматы)

Резюме

В статье рассматривается ход развития исторических романов в современной турецкой литературе на основе творчества известного турецкого писателя, лауреата Нобелевской премии Орхана Памука (2006).

Resume

The article deals with the development of historical novels in modern Turkish literature on the basis of the work of the famous Turkish writer, Nobel prize winner Orhan Pamuk (2006).

Түрік герменевтикасының даму заңдылықтары сол қоғамның түрлі көзқарастағы саяси-идеологиялық бағыттарымен астасып, сол бағыттар негізінде жаңа туындылар дүниеге келіп жатыр. Түрік прозасы туралы ұзақ-сонар сөз қозғауға болады. Біздің мақаламыздың мөлшері оның бәрін қозғауға шамасы жете қоймас. Дей тұрғанмен, қазіргі түрік прозасының дамуы, әсіресе роман жанрының кең етек жаюы, ХІХ ғасырға дейін түрік әдебиетінде үстемдік құрып келген поэзияның сәл де болса прозаға өз орнын босатуы, көптеген қаламгердің прозаға қарай ауысуына түрткі болды. Бұл поэзияның құрдымға кетті дегенін білдірмейді. Поэзияда жаңа дәуірде жаңа қырынан дами түсті. Қай қаламгерді алып қарамаңыз, оның шығармашылығы міндетті түрде поэзиядан, яғни өлең өнерінен бастау алатындығы шындық.

Қазіргі кездегі түріктің тарихи романы өте кең танымал жанр болып отыр. Оның бүкілхалықтық танымалдылыққа ие болуының басты себебі – түрік халқының ұлттық бірегейлік идеясы ізденістері дер едік. Ал ұлттық бірегейлік идеясы - тарихтың тылсым құшағында тұншаланып жатқан тың оқиғалар тізбегінде тізіліп жатқандығы хақ. Ол тарихқа қозғау салу, оны көркемдік-идеялық, әдеби-эстетикалық тұрғыдан таразылап, оқырман қауымның назарына ұсыну тарихи романның көтерер жүгі екендігі ақиқат. Өткен тарихтың даңқты беттерін парақтау арқылы халық санасына сілкініс әкелуде, оны жаңғыртуда ұлт зиялыларының атқарар рөлі зор. Әсіресе қаламгерлер қауымының тарихи шындықты халыққа ұсыну, ата-баба рухын қайта жаңғыртуды көркем әдебиет арқылы жүзеге асыруы мақтарлық іс болмақ.

Қазіргі түрік әдебиетінде тарихи роман түрінің кең етек алуына Сафие Ерол, Нахит Сырры Өрік, Тарык Бұғра, Кемал Тахир, Орхан Памук, Ескендір Пала сынды қаламгерлердің қосқан үлесі ерен. Сафие Еролдың «Жігер тілген» (1946), Н.С.Өріктің «Сұлтан Хамиттің тақтан түсуі», Тарык Бұғраның «Кіші аға» (1963), Кемал Тахирдің «Ел- ана» (1967), Орхан Памуктың «Менің атым Қырмызы» (1998) және «Ақ қамал» (1985), Ескендір Паланың «Шах-Сұлтан» (2016) тарихи романдары көпшілік оқырманның қуанышына бөленіп үлгерген шығармалар болып есептеледі.

ХХ ғасырдың екінші жартысынан бастап түрік әдебиетінде модернистік ағыммен бірге постмодернистік стильдегі көркем шығармалар өзінің бар екендігін көрсетті. Қазіргі тарихи романдардың осы бір қым-қуыт ағымдар негізінде жазылғандығын сұрыптап көрсек. Мәселенің астарына бару үшін постмодернизмнің танымдық өзгешелігін ашып алған жөн деп есептейміз.

Қазіргі әдебиеттануда көркем тәсіл құралының бірі – постмодернизм дер едік. Постмодернизм - ағым ретінде Еуропа әдебиетінде ертерек көрініс тапса, ал түрік әдебиетінде ХХ ғасырдың 80-жылдары қылаң берді. Постмодернизмге әр елдің белгілі қаламгерлері әр түрлі анықтама беріп келеді, дей тұрғанмен нақты бір анықтама қалыптасып үлгермеді. Қалай десек те, ол туралы пікірлер күн сайын артып келеді. Постмодернизмді қайсібір қаламгерлер модернизмнің жалғасы десе, енді бірі ол модернизмге еш қатысы жоқ, қазіргі әдеби үдерістерден туындаған өзіндік сипатқа ие әдеби құбылыс деген баға береді.

Түрік әдебиеттануында бұл әдеби ағымның қылаң беруі енді-енді байқалып келеді. Осы бағыттағы қаламгерлер қатарына Орхан Памук, Элиф Шафак, Муратхан Мунган, Назлы Эрай, Бильге Карасу және Пынар Күрді қосар едік. Олар өз шығармашылықтары арқылы жаңа бағыттың түрік әдебиетіндегі авангарды болып есептеледі.

Түрік әдебиетінде постмодернизмге деген көзқарас нақтылана қойған жоқ. Өйткені, түрік әдебиеті түрлі бағыттар мен көзқарастардың тоғысқан жері: ұлтшылдар мен социалистер, панисламистер мен пантүркистер, дәстүршілер мен батысшылдар секілді түрлі көзқарастардың бір-біріне кереғар пікірлер тудырып, оқырманды кейде әуреке салатын кезі де көрініс тапқан. Ал постмодернизмнің әлем әдебиеті мен өнерінде кең етек алуымен санаспауға болмайды. Себебі, әдеби үрдіс қай ел, қай ұлт болмасын - барлығын да шарпып өтеді. Сондықтан болар, түрік қаламгерлері де бұл үрдістен тыс қалмақ емес. Ол әсіресе кино мен сурет өнерінде ерекше дамып келеді.

2006 жылы постмодернистік бағыттағы түрік қаламгері Орхан Памук өзінің таңсық тұспалдарымен көркемдеген тарихи романдары үшін Нобель сыйлығын иеленген болатын. Бұл оның жаңа бағытты игеріп, оны түрік оқырманының қажетіне жаратқанының белгісі. Әрине, Орхан Памук туралы түрік оқырманының пікірлері біркелкі емес. Ол жоғарыда айтып өткен түрлі көзқарастардың кереғарлығынан туындап отырған мәселе.

Постмодернизм Орхан Памук шығармашылығы негізінде түрік әдебиетінде өзінің бар екендігін көрсетті. Ол «Ақ камал», «Менің атым - Қымызы» тарихи романдарын постмодернистік сарында жазған.

Суреткер Орхан Памукқа 2006 жылы ең жоғарғы әдеби сыйлық - Нобель сыйлығы табысталды. Бұл оның XX ғасырда әлемдік әдебиеттен тысқары қалып қойған түрік әдебиетін дүние әдебиеті сапына қосып, әлемдік өнерде өз орнын тапқанын көрсетеді. Батыстың дәстүрлі роман жанры түрік қоғамына жаңалық ретінде XIX ғасырдың екінші жартысында енгенін ескерсек, жүз жылдан астам уақыт ішінде бұл жаңа жанр Еуропалық шығармаларға еліктеуден арылып, өзінің ұлттық нақышын сипаттауда нақты бағытын тауып, батыс оқырманының қызығушылығын оятқан әдебиетке айналды. Осындай нәтижеге жету үшін түрік әдебиеті көптеген қиыншылықтарды еңсерді және оның даму барысы батыс әдебиеті секілді емес, өзіндік кезеңдері бар айрықша әдебиет болды. Яғни, поэзияда болсын, прозада болсын әртүрлі стильдер мен жанрлар алмасып, бір уақытта романтикалық та, реалистік те, модернистік те тенденциялар аралас-құралас дамып жатты. Бір жағынан мұндай қарқынды және түрлі бағытта дамушы әдеби үрдіс Түркияның қарама-қайшы саяси-әлеуметтік өмірімен, әсіресе, қоғам мен мәдениеттің Еуропалану үрдісімен де байланысты екенін айта кеткен жөн. XX ғасырдың 80-жылдары түрік әдебиеттанушылары шағын, дарынды жазушылар тобы ұсынған жаңа бағыттың - постмодернизмнің пайда болғанын тілге тиек ете бастайды. Бұл топтың арасынан айрықша Орхан Памук ерекше көзге түсті. Шығармаларының біркелкі болмауына қарамастан жазушылар әдебиетке жаңа бағыт, жаңа стиль, бұрын соңды болмаған жазу тәсілдерін ұсынып, Түркияға белгілі бола бастаса, солардың ішінде тұғыры биігі Орхан Памук дүние жүзіне әйгілі болды. Сондықтан, XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басында түрік әдебиеттануында көрініс тапқан «постмодернизм» тенденциясы көптеген қаламгерлердің шығармашылығына әсер етуде. Түріктің қазіргі әдебиетінің көрнекті өкілінің бірі, дара жазушы Орхан Памуктың романдарынан постмодернистік үрдістің ізін байқаймыз.

Ферит Орхан Памук - әлемдік Нобель сыйлығының лауреаты, өзге де ұлттық және халықаралық сыйлықтардың иегері, аты әлемге мәшһүр XXI ғасырдың әйгілі түрік қаламгері. Оның қаламынан туған шығармалар әлемнің 40 тіліне аударылып, миллиондаған тираждармен сатылып жатыр. Орхан Памук «Әлемнің әйгілі 100 тұлғасы» атты тізімде 4 орынды иемденген жалғыз түрік жазушысы болып есептеледі. Алайда, осындай танымал бола тұра жазушының өз Отанында ол туралы пікірлер әралуан. Қайсібірі жазушыны әділетті деп санаса, екіншілері оны сатқын деп есептейді. Оған себеп – Орхан Памуктың азаматтық позициясы, яғни, жазушы Түркиядағы күрттерді жаппай дискриминациялау саясатына қарсылық білдіріп, армяндардың геноциді туралы ойын ашық айтқандығы болатын [1, 79-80].

Орхан Памук 1952 жылы Ыстамбұл қаласында дүниеге келген. Арғы тегі черкестерден шыққан Ыстамбұлдық дәулетті отбасы. Жокшылықты көрмей өскен кішкентай Орхан өзінің отбасын «Қара Кітап» пен «Жәудет Бей және оның ұлдары» атты шығармаларында бейнелеп кетеді. Ыстамбұлдағы атақты америкалық «Роберт» колледжін тәмамдаған жас суреткер сурет өнеріне қызығып, болашақта суретші болуды армандады. Алайда, әке-шешесі Түркиядағы танымал инженерлер болғандықтан, ұлының да өздері секілді инженер болғанын қалады, сөйтіп, Ыстамбұлдың техникалық университетіне инженер-құрылысшы мамандығына оқуға түсуге үгіттейді. Алайда, жүрек қалауынсыз оқуға түскен Орхан Памук университеттің 3 курсында өзінің факультетін тастап, жазушылық жолға түсуді біржолата өзінің өмірлік кредосы ретінде бекіте түседі. Осылайша, Ыстамбұл университетінің журналистика факультетіне оқуға түсіп, 1976 жылы оны толық аяқтап шығады.

1974 жылдан бастап анасымен бірге тұрған жас қаламгер (сол тұста ата-анасы ажырасып кеткен еді) алғашқы тырнақалды еңбектерін жаза бастаған болатын. Дегенмен, бастапқы кезде ешқандай баспа оның шығармаларын басып шығаруға көндіге қоймады. Тек 1979 жылы оның тұңғыш романы – «Жәудет Бей және оның ұлдары» «Миллиет» сыйлығын иемденеді. Романда елдің бірнеше ғасырлық тарихы бір отбасы айналасында өрілген уақиғалар арқылы суреттеледі. Сондай-ақ, сол дәуірдегі халық санасының өзгеруі, олардың ділі мен дініне тигізген саясат пен жаңа реформалардың ықпалы туралы сөз болады. 1983 жылы аталмыш романы үшін қаламгер Орхан Кемаль сыйлығын иеленеді [2, 403].

Қаламгердің еңбектерін саралаған кезде көптеген зерттеулер мен мақалалар оның «Тыныш үй» (Sessiz Ev) атты туындысын ұмыт қалдырып кетіп жүр. Негізінде бұл шығарма 1984 жылы қаламгерге "Мадарали" премиясын алып берген еді, ал француз тіліне аударылған соң «Еуропалық жаңалық» сыйлығын иемденген болатын. Бұл оның алғашқы шетелдік сыйлығы еді.

1982 жылы Орхан Памук тарихшы Айлин Түрегүнмен шаңырақ көтереді. 1991 жылы Рүя атты қыздары дүниеге келеді. 1985 пен 1988 жылдар аралығында Айлин Нью-Йорктағы Колумбия университетінде білімін жалғастырады, сондықтан Орхан Памук та аталмыш оқу орнында зерттеу жұмыстарымен айналысып, Айова штатының университетінде әдебиет пәнінен дәріс оқи бастайды. Нью-Йоркте өткізген 3 жыл ішінде Орхан Памук жаңа шығармасына материал жинақтайды. Осылайша, 1985 жылы «Ақ камал» (Beyaz Kale) атты тарихи романы қаламгерге шет елде жүріп-ақ танымалдық әкелді. Көптеген шетел газеттерінде жазушының аты аталып, «New York Times» газеті ол туралы: «Шығыста жаңа жұлдыз жарқ етіп пайда болды және ол жұлдыз – түрік жазушысы Орхан Памук» деп дүбірлете жазып, оның жазушылық даңқын асқақтата түсті.

«Ақ камал» романында XVII ғасырдағы Осман империясының көпті көрген данышпаны, ойшыл-ғалымы мен тұтқынға түскен батыстық, нақтырақ айтсақ, Венециялық құл арасындағы қарым-қатынас баяндалады. Бұл екеуі болмыс-бітімінен бастап мінез-құлқына дейін бір-біріне мүлдем ұқсамайтын, бір-біріне қарама-қайшы кейіпкерлер. Венециялық құл шығыстың адамдары секілді әңгімешіл, қияли адам ретінде сипатталса, шығыстың ғалымы – керісінше, өте сабырлы, салқынқанды, батыстың адамдары сияқты ғылымға берілген және оны шексіз сүйеді, ойын байыпты жеткізе алатын саликалы адам ретінде көзге түседі. Роман барысында екі кейіпкер көптеген талас-тартысқа түсіп, соңында бір-бірінің кемшілігін толықтыра бастайды. Романның соңында екеуі киімдерін ауыстырып, Венециялық құл шығысқа, ал, ойшыл-ғалым батысқа бет бұрады. Бұл еңбегі арқылы жазушының оқырманға жеткізгісі келген негізгі ойы – «мәдениеттер бір-бірін жаулап, жұтуы керек» деген ұстанымға толығымен қарсылық білдіру. Жалпы, осы тақырып қаламгердің бүкіл романдарының негізгі желісін құрайды десек артық айтқандық емес. 1990 жылы «Ақ камал» романы «The Independent» (Тәуелсіздік) деп аталатын Ұлыбритания газетінің арнайы сыйлығына лайық деп танылды [2, 403].

Орхан Памуктың жазушылық беделін асқақтатқан шығармасы - «Қара кітап» (Kara Kitap) деп аталатын романы. Ол 1990 жылы басылып шыққан болатын. Бұл роман түрік әдебиетінің ең танымал әрі даулы туындылары қатарына енген. Бір жыл ішінде роман 10 астам тілге аударылып, әлемдік бестселлерге айналды. Жазушы бұл романында өзінің өмір сүріп жатқан дәуірінің ең жаңа әдеби ұғымдарын шығармашылығына енгізуге тырысқан. Осы романдан кейін Орхан Памуктың модернизм мен постмодернизмдік дүниетанымы айшықталып, әр қырынан таныла бастады. Автор бұл еңбегінде де Батыс пен Шығыс мәдениетінің ықпалдастығынан сөз етіп, дәстүрлік прозаның шеңберін жарып шығар жаңа роман жазуға тырысқан.

«Қара кітап» романының бас кейіпкері – енді ғана танымал бола бастаған жас адвокат. Оқиға барысында бұл жас адвокаттың әйелі жоғалып кетеді. Оған іздеу салған адвокат іс жүзінде көптеген жаңа деректермен танысады. Шешелері бөлек, бірақ, әкелері бір інісінің бар екенін және сүйікті жарының сонымен бірге қашып кеткенін біледі. Ол інісі де танымал журналист екендігі анықталады. Ізіне түсу үшін ағасы інісінің мақалаларын зерттеп, олардың қайда екенін табуға тырысады. Осыншама қиыншылықтардан кейін жас адвокат әйелі мен інісінің «Жарық сарай» деген жердегі үйде тұрып жатқанын біледі. Сол үйге жетемін дегенше екі қашқын ол жерден де қашып кетіп, қайтадан із суытады. Амалы таусылған жас адвокат інісінің атынан газеттерде мақалалар жариялай бастайды, ондағы ойы әлгілерден бір сыбыс болар деген үміт еді, алайда олардан ешқандай хабар ала алмайды, ізіне түсуге де мүмкіндік таба алмайды. Осылайша, күндердің күнінде інісі мен көзіне шөп салған әйелінің өлгені туралы хабар жетеді [3].

Аталмыш романда постмодернистік жанрға сай уақыт пен кеңістік көкжиегі жиі бұзылып, ешқандай жанрлық шектеу қойылмайды. Сонымен қатар, роман публицистикалық стильде жазылған, шығармада детективтік романдарға тән ерекшелік анық көрінеді. Қай қырынан зерттеп қарамасақ та, аты затына сай бүгінгі жаңа стильдегі романдардың талғамына лайық туынды. Батыстың белгілі сыншысы бұл роман турасында былай деп ой түйеді: «Қара кітап оқиғаны баяндамайды, оқиғаны қалай баяндау керек екенін баяндайды» [4, 46]. Түркияның мәдени болмысының тұрақсыздығын сипаттайтын романды кезінде мемлекеттің солшыл бағыттағы қайраткерлері қатты сынға алған болатын.

«Қара кітап» романының сюжеті оқырманның қызығушылығын тудырғандығы соншалық, оның шытырмандылығы 1992 жылы түрік режиссері Өмер Кавурды қатты қызықтырып, осы кітаптың желісі бойынша сценарийін Орхан Памуктың өзіне жаздырып, «Құпия тұлға» (Тайное лицо) атты фильм түсіреді.

Бүкіл әлемге танымал бола бастаған жазушының даңқын одан әрі 1998 жылы жарық көрген «Менің атым - Қырмызы» (Benim adım Kırmızı) романы үдете түсті. Романда Батыс пен Шығыс қарым-қатынасының мәселелері қайтадан негізгі тақырыпқа айналады. Шығарманың оқиғасы 1591 жылы Ыстамбұлда туып-өскен белгілі суретшінің қастандықпен өлтірілгендігімен басталады. Түрік падишахының әмірімен арнайы жасырын кітапқа сурет салу тапсырмасын алған әйгілі суретші Зарифтің денесі құдықтан табылады. Зариф өзімен бірге балалық шағынан бері бірге өскен үш суретшімен бірлесе отырып, Еуропада сол тұста жаңадан бой көрсетіп келе жатқан сурет өнерінің жаңашылдықтарын қабылдай отырып, өз ұстаздарынан үйренген және Осман империясында қабылданған бейнелеу өнерінің талаптарынан өзгешелеу стильде түрік падишахының өмірін бейнелеулері керек болатын. Дегенмен, олардың жасырын түрде Эниште мырзаға барып сурет салып жүргендіктері базбіреулерге жақпады ма, әйтеуір, Зариф өлтіріледі. Сол кезде 12 жыл шетте жүрген Қара деген кісіні Эниште шақырып алып, суретті аяқтауын сұрайды. Алайда, Зарифті қастандықпен өлтірген адамды табуды қолға алғандар бар сырдың шешуі Зарифті өлтіргенде соның қалтасында қалып қойған бейтаныс суретшінің бітпей қалған қарапайым жылқының суреті еді. Әр суретшінің өзіне тән ерекше стилі болғандығы үшін суретті үңіле тексергендер ол жылқының бойында өзгеше ұқсамайтын өзіндік ерекшеліктің бар екенін аңғарады. Ол ерекшелік - жылқы танауының басқаша салынуында еді. Осылайша, Зарифті өлтірген адам қолға түседі [3].

Әдебиет сыншылары бұл кітаптың негізгі идеясы - «ислам дүниесіндегі бейнелеу өнерінің батыстың реалистік сурет өнерінің әсерінен дағдарысқа ұшырап, өз әлсіздігінің шырғауында шатасып қалған болмысы арқылы бүгінгі түрік қоғамының көзге көрінбейтін тасадағы қайшылықтарын ашқандығында» деп көрсетеді. Жалпы, жазушының бұл туындысы оған көптеген марапаттар алып келді. Мысалы, 2003 жылды қаламгер аталмыш шығармасы үшін "IMPAC" қаржылай сыйлығы (мөлшері 100 мың евро) мен халықаралық "Дублин" сыйлығын иеленді.

1990 жылдардың соңына таман Орхан Памук Түркияның саясатына араласа бастайды. Күрттерді дискриминациялау саясатына қарсы шығып, өзге де жазушылармен бірге мемлекеттің бұл ісіне наразылығын білдірген мақаласы жарық көреді [5].

Орхан Памук 1998 жылы үкіметтің күрттер мен армян халықтарына қарсы ұстанған саясатына наразылығын білдіру үшін Түркия мемлекеті тағайындаған «Халық жазушысы» атағынан бас тартады. Осы уақыттан бастап жазушы қайраткер мен мемлекет арасында келіспеушіліктер пайда болды. Дей тұрғанмен, бұқара халық жазушының шығармаларын оқудан бас тартпайды, тіпті, базбіреулер оны өз дәуірінің қаһарманы деп те атады. Алайда, 2005 жылы танымал жазушыны түрік үкіметі сотқа берді. Түрік үкіметінің мұндай әрекетке баруына қаламгердің 2005 жылдың ақпан айында швейцариялық «Das Magazin» баспасына берген сұхбатында айтқан сөзі себеп болған. Онда Орхан Памук былай дейді: «Түркияда миллионнан астам армян мен үш жүз мың күрт өлтірілді. Бірақ мұны ешкім айтып жатқан жоқ және осы мәселені ашық түрде айтқаным үшін мені жек көреді». Жазушының айтуы бойынша, ол осы сұхбатынан кейін нағыз өшпенділіктің объектісіне айналып, мемлекетпен ара-қатынасын ушықтырып алған. Сол жылы түрік үкіметі: «Түрік ұлтына, Түркияның әскери күштеріне және жалпы мемлекеттің ар-ожданына нұқсан келтірді» деп, Орхан Памукты сотқа берді. Дәл сол кезде әлемдік зиялы қауымның назары Түркияға ауған болатын. Сот бұл істі 2005 жылдың желтоқсан айында қарауы керек болатын, алайда, 2006 жылдың ақпанына ауыстырылды. 2005 жылдың желтоқсанында аты әлемге әйгілі 8 қаламгер, Нобель сыйлығының иегерлері - Жозе Сарамаго, Габриель Гарсиа Маркес, Гюнтер Грасс, Умберто Эко, Карлос Фуэнтес, Хуан Гойтисоло, Джон Апдайк және Марио Варгас Льюса Орхан Памукты қолдайтынын білдірді. Осылайша, Еуропалық Одақтың ара ағайындығымен бұл жанжал біраз басылғандай болады [7].

2006 жылы Орхан Памук әдебиет саласы бойынша әйгілі Нобель сыйлығының иегері атанады. Орхан Памукты Нобель сыйлығын беру комиссиясы: «Әдебиетте модернизм мен постмодернизмді өзара сабақтастыра білген ең жаңашыл ұрпақтың өкілі» деп атады. Осыдан кейін Түркия мемлекетімен жанжал қайта ушыға түсті. Мемлекет оған бұл сыйлықтан бас тартуына байланысты ультиматум да қойған болатын. Сот ісі қайтадан жандана түсті. 2007 жылдың қаңтар айында түрік экстремистер тобы жазушыға бірнеше айып тағып, жеке басының амандығына қауіп төндірді. Содан болар, сол жылдың ақпан айында жазушы АҚШ-қа қоныс аударуға мәжбүр болады. Бірақ кейін Орхан Памук мұндай мәжбүр қоныс аударғандығын мойындаудан бас тартады. Тек 2011 жылдың наурыз айында сот ісі толығымен шешімін тауып, жазушы сұхбатта айтқан сөздері үшін ірі көлемде айыппұл төлеуге міндеттелді.

Саяси мәселелерді қоя тұрып, қаламгердің әдеби өміріне қайта оралар болсақ, Нобель сыйлығын алған алғашқы түрік жазушысы, тіпті, түркі халықтарының арасынан шыққан тұңғыш қаламгер, ол міндетті түрде – Орхан Памук деп айта аламыз. Бұл сыйлық Азия өкілдеріне өте сирек беріледі. Жалпы, аталмыш Нобель сыйлығы Батыс өркениеті өкілдерін есептемегенде, 1913 жылы үнді халқының өкіліне, 1967 мен 1994 жылдары жапон халқының өкілдеріне, 2000 жылы қытай өкіліне, 1988 жылы Мысыр елі сияқты өркениеттер мен мәдениеттердің өкілдеріне берілген болатын. Жоғарыдағы өркениеттердің бірталайының қақ ортасынан ойып тұрып орын алған, қаншама ғасыр бойы бірнеше өркениеттер сабақтастығына негіз болған түркі мәдениетінің өкіліне Нобель сыйлығын беру кезегі күтіп қалған болатын. Міне, біраз уақыт өткеннен кейін Швецияның әдебиет академиясы түрік жазушысы Орхан Памукты осы сыйлыққа лайық деп тапты. Ол неліктен бұл сыйлыққа лайық болды деген сұрақтың туындауы орынды. Оның себептері мынадай:

Біріншіден, Түркия – Кеңес Одағына кірмей, түркі мәдениетін сақтап қалған, оны дүниеге паш еткен және дербес, тәуелсіз өмір сүрген түркі тілдес халықтардың ішіндегі дарасы.

Екіншіден, Түркия Батыс елдерімен өте жақын қарым-қатынаста болмаса да олармен араздасып дұшпан да болған жоқ, керісінше Еуропа Одағына енуге тырысып бағуда. Осман Империясы кезінде Батыс мәдениетінің ықпалына түсіп, Шығыс өркениеті мен Батыс мәдениеті теке-тіресіп, екеу-ара үйлесім іздеді. Батыстықтар Кеңес Одағы құлап, өзге де түркі мемлекеттері өз тәуелсіздіктеріне қол жеткізіп жатқан кезде, олар Түркияны үлгі етіп көрсетіп, өзіне тарту тәсілдерін ұсынды.

Үшіншіден, Түркия Еуропа мен Азия арасында орналасқан көпір іспеттес. Ол екі мәдениетті байланыстырып тұрған негізгі тірек [8, 394-396].

Шынымен де, Орхан Памуктың шығармашылығына назар салар болсақ, оның түрік әдебиетіндегі жаңа буынның жазушысы екендігіне еш шүбә жоқ. Оның қаламынан туған шығармалар әлемнің қырықтан аса тіліне аударылған. Нобель сыйлығын алмай тұрып-ақ Орхан Памукке Германияның «Баспасөз бейбітшілігі» сыйлығы, Еуропаның «Байқау» сыйлығы, АҚШ-тың «Шетел әдебиеті» сыйлығы, ал, «Менің атым - Қырмызы» романы үшін Францияның ең жоғарғы әдебиет сыйлығы, Италияның «Глизана» сыйлығы және «Дублин» әдебиет сыйлығы сияқты Еуропаның ірі әдеби сыйлықтары берілген болатын. Әлемнің белгілі әдебиет сыншылары Орхан Памукты «М.Пруст, Т.Манн, Х.Л.Борхес, И.Калвино, У.Экостардың ізбасары» деп атады. Ізбасары деп көрсеткен жазушылар бүгінгі кезде әлем әдебиетін жаңа деңгейге көтерген тұлғалар екені жасырын емес. Бұған дейін Нобель сыйлығы орта буыннан шыққан қаламгерге берілмеген болатын. Яғни, Орхан Памук өз туындыларында модернизм мен постмодернизмді сабақтастыра білген, түркі тілдес жазушылардың ішінде алғаш мұндай жоғары әдеби сыйлыққа ие болған қаламгер ретінде есімі әдебиет тарихында алтын әріптермен жазылатын болады [9].

Егер жоғарыда атап өткен романдар асылында Түркияның қазіргі жағдайына дейінгі болмысын, яғни, Осман Империясының тарихымен тікелей байланысты болып келсе, жазушының 2002 жылы жарық көрген «Қар» (Kar) романы бүгінгі күнгі Түркия қоғамының саяси-әлеуметтік өмірін суреттейді. Бұл роман жазушының өзге

мемлекетте жүріп өмірге әкелген туындысы болып есептеледі және оқырмандар арасында жоғары бағаға ие болды. Қаламгер шығармаларының негізгі тақырыбы – Шығыс пен Батыс мәдениеті, ислам мен христиан діні, ескіден келе жатқан дәстүршілдік пен қазіргі заман арасындағы қақтығыс және олардың арасындағы қарама-қайшылықтан туындаған жанжалдар. Аталмыш тақырыптар «Қар» романында жақсы суреттелген. Жазушының 2000 жылға дейін жазған шығармаларын осы туындысымен салыстырар болсақ, автордың заманауи роман жазу стилін жетік меңгергенін байқауға болады [10, 312].

Туындының қысқаша мазмұны мынадай: 12 жылдан астам Германияда тақуа өмір кешкен Ка есімді жігіт өз еліне қайта оралады. Тілші болып жұмыс істеп жүрген Каны бастығы Түркияның шығысында орналасқан Карс қаласында өтетін сайлауға қатысты материал жинастырып, мақала жазуды тапсырады. Ка сол қалаға келген күні өте қалың қар жауып, сыртқы әлеммен байланыс үш күнге дейін үзіліп қалады. Байланыссыз қалған Түркияның шығысындағы бұл қалада үш күн ішінде Түркияның бір ғасыр ішінде басынан өткергені айна-қатесіз қайталанады. Ол оқиғаларға: сайлау, діншілдердің бас көтеруі, әскери төңкеріс пен террористердің бір-бірімен күресі... Осындай мистикалық оқиғалардың куәгері болған Каның бойын кенеттен төрт жыл бойы келмеген шабыт кернеп, бір сәтте тілші он тоғыз жолдан тұратын өлең жолдарын жазып тастайды. Осы жерде постмодернистік белгі Каның жауып тұрған ұлпадай аппақ қарға қарап қиялға берілген сәтте «Өттеген-ай, осы бір аппақ қар кірленіп, қарайып, дақ түскен санамыз бен ойларымызды тазартып кете алатын болса ғой» деп күрсінуді көрсінуді [11].

2003 жылы Орхан Памуктың автобиографиялық очергінен өзге мемлекеттің этникалық қылмыстарын сипаттайтын «Ыстамбұл. Естеліктер қаласы» атты еңбегі жарық көрді. Өзін батысшыл санайтын жазушы Түркияда батыстану үдерісінің қалай өткенін, әлі күнге дейін жалғасып жатқанын көрсете отырып, Түрік халқын батыс әлемімен қарым-қатынасын жақсартуға шақырады. «Ақ қамал» романындағы адамдар арасындағы психологиялық тартысты автор «Ыстамбұл» шығармасында жалғастырған тәрізді. Кейбір зерттеушілердің пікірінше, бұл тақырыптың етек алуына Орхан Памуктың 1985 жылы Америкаға барған саяхатында жас қаламгердің батыс мәдениетінен үлкен әсер алғандығы ықпал еткен [12, 318].

Жалпы Түріктің Умберто Экосы аталып кеткен Орхан Памук Британиялық "Observer" газеті жариялаған «XXI ғасырдың 21 қаламгері» тізіміне еніп, тек қана Түркияға емес, бүкіл әлемге өзінің шығармашылығымен танылды. Жазушының шығармалары қырықтан аса тілге аударылып, Орхан Памук көптеген қол жетпес жүлделерге ие болды, айрықша, 2006 жылы ие болған Нобель сыйлығы қаламгердің есімін мәшһүр етті. 2007 жылдан бері Орхан Памук Нью-Йорк қаласындағы Колумбия университетінің профессоры болып қызмет атқаруда. Студенттерге әлем әдебиетінің тарихы мен қаламгердің жазу шеберлігі курсы бойынша дәріс оқиды. Жазушының 2008 жылы қалам тартқан «Пәктік музейі» (Masumiyet Müzesi) атты шығармасы да өте танымал болды. Ал 2016 жылы «Менің оғаш ойларым» (Мои странные мысли) шығармасы үшін «Шетел әдебиеті» номинациясы бойынша «Ясная Поляна» жүлдесінің лауреаты атанды [13].

Жазушының Түркия мемлекетіне қарсы ұстанған бағыт-бағдарының нәтижесінде орын алған ұстанымын отандастары әртүрлі бағалауда. Базбіреулер оның қаһармандық ісіне ризашылық білдіріп қолдап жатса, екінші бір тобы оны Отанын сатқан опасыз деп айыптап жүр. Осындай қиыншылықтарға қарамастан суреткердің қайғы-мұңға берілмей, керемет туындыларды өмірге әкелуін жалғастыра беруі, оның қаламы ұшталған мықты суреткер екенін одан бетер дәлелдей түскендей.

Орхан Памук - қазіргі түрік прозасының заманауи әдістері арқылы түрік қоғамының тепе-теңдігіне нұқсан келтіретін факторларды ашуды қолға алған алғашқы түрік қаламгері. Түрік әдебиетінде XIX ғасырдың соңында пайда болып, ұлттық құндылықты жоюға бағытталған еріксіз батысқа еліктеу мәселесі бірнеше рет көтерілсе де, Орхан Памук шығармашылығында бұл мәселе жаңа қырынан көрінді. Жазушы ұлттық сипат пен тарихқа терең түсініктеме бере отырып, оның бастауы тек түркілердің көшпенді өмірімен байланысты емес екендігін, сондай-ақ, византиялық, христиандық, араб-парсылық, яки мұсылмандық өркениеттердің симбиозынан туындаған Осман дәуірінің мәдени синтезінде жатқанын атап көрсетті. Орхан Памук - Кемализм идеологиясының жаңашыл жалған шығыстық өмірге еліктеуге тырысуы, яғни симулякр десек те болады, түрік қоғамының өзінің ұлттық сипатын жоғалту феноменіне алып келді деп есептейді. Жартысы тым батыстанып кетсе, қалған бөлігі тым консерваторлық көзқарасты ұстанады, алайда, екеуінің де сыртқы пошымы мен бөтен кейпінің артында даралығының жоқ екенін жасырады.

Орхан Памук түрік әдебиетін жаңашыл эпистолярлық жанрмен, материалды ұсынудың жаңа үлгісі және жаңа стилистикалық тәсілмен байытты, әдеби тілді түрлендірді. Бір романнан екіншісін жазуға көшкен сайын Памук тек өз романдарын емес, сонымен қатар, жалпы түрік романын жанрлық және стилистикалық жағынан жаңартып отырды.

Орхан Памуктың алғашқы шығармалары - «Жәудет Бей және оның ұлдары», «Ақ қамал», «Менің атым - Қырмызы» тарихи роман екендігін айтып өттік. Соның ішінді «Жәудет Бей және оның ұлдары» туындысында өз елінің тарихын бір обасының үш әулеті арқылы жеткізуге тырысуы жазушының өзінің қайталанбас авторлық стилін табуы үшін көрсеткен шығармашылық батылдығы екені сөзсіз. Бұл романдағы постмодернистік сарынға тек мәселелер жиынтығын жатқызамыз: жазушылыққа жаңадан араласып жүрген қаламгер отағасы Жәудет Бейдің Осман түріктеріне сай емес қылық танытып, саудамен айналысу ықыласы оның әулетінің күйреуіне алып келуін баяндайды. Романда Орхан Памук жекелеген кейіпкерлердің кемализм идеологиясының кейбір ұстанымдарынан туындаған симулятивті мінез-құлқын аша отырып, кемализмді сынға алады. Жазушының

өзіндік стиліне ащы кекесінді, әсіресе, еуропалану үрдісі тұрағында сөз болғанда бұл тәсілдерді ұтымды пайдаланғандығын айтуға болады. Өз кейіпкерлерінің мінез-құлқына сай берген автобиографиялық ерекшелік, кейіпкерлерге дара мінез сыйлап, басқалардан өзгешелеп тұрады. Кейіпкерлер жұбы, мысалы Жәудет пен оның ағасы Нұсрет, Осман мен Рефик, келесі шығармаларда автор ұнатқан «айна-қатесіз егіздік» тәсілінде дамиды. Отбасы мүшелерінің бір-бірімен қарым-қатынасынан туындаған қайшылықтар мәселесін Орхан Памук түрік қоғамының батыстану салдарынан пайда болғанын, оның өзіндік дәстүрден айырылып, орнына ештеңе бермегендігінен көреді.

«Менің атым - Қырмызы» шығармасының композициясы тым шашыраңқы: детективті сюжеттің негізгі арқауы болып табылатын тараулар кіріккен әңгіме-тараулармен алмасып отырады. Осылайша, роман құрылымы «әңгіме ішіндегі әңгіме» тәсілін күлкіге айналдырғандай.

Өзге романдарында жанрдың біркелкілігін сақтамайтын жазушы «Менің атым - Қырмызы» романын постмодернистік сарында, детективтік жанрда барлық белгілерін сақтай отырып жазған: ашық финал, ашылмаған құпия. Орхан Памук осы романда «авторлық бетпердені» барынша қолдануға тырысқан. Шығыс пен Батыс мәселесін көтеріп, көркемөнердегі миниатюра ерекшеліктерін сипаттайды. Роман түрік тарихы мен мәдениетін барынша қамтыған. Автордың тарихи оқиғаларды дәл сол заманға сай сипаттауы оның тарихты терең білетін тарланбоз екендігін көрсетеді.

Ал мәдени мәселелерде автор өзінің жақсы көретін негізгі тақырыбын, яғни, түрік қоғамының этникалық және дәстүрлі ерекшеліктерін жоғалтуын қозғайды. Қаламгерді бұл үрдістің қашан басталғаны, нендей нәрселерден қол үзіп қалғандығы, оны алмастырған қандай дәстүрлер пайда болғандығы қатты ойландыратын тәрізді. Айыпталушылар қатарында тек батыстану үрдісін қолдап-қолпаштағандар ғана емес, сонымен қатар, бірбеткей Эрзурумдық тақуалар бейнесіндегі радикалды Ислам да бар.

Детективті, тарихи және мәдени секілді үш жанрды қамтитын және үш түрлі оқу деңгейі бар «Менің атым - Қырмызы» романын әдеби сыншылар ең танымал постмодернист-жазушы Умберто Эконың «Раушан ат» деген романымен салыстыра қарастырады.

Қорытындылай келе, Орхан Памук шығармашылығында, сайып келгенде, түрік әдебиетінде постмодернистік тенденция бар деп айта аламыз. Түрік постмодернизмінің әдебиетте қолданылған негізгі түрлерінде өзінің айрықша ерекшеліктері болса да жалпы әлемдік постмодернистік мәнмәтінге сай келеді. Яғни, түрік әдеби постмодернизмі бойына постфилософияның, жаңа эстетика мен поэтиканың қалпын сіңіріп, оған өзінің ұлттық ерекшеліктерін қосып, 1990 жылдардың ортасынан бастап-ақ әлемдік постмодернистік әдебиеттің бір бөлшегіне айнала бастады. Түрік қаламгерлерінің еңбектері батыс тілдеріне аударылып, көптеген ұлттық және халықаралық сыйлықтарға ие болып жатыр. Бұл - түрік жазушыларының әлемдік әдеби үрдістен тысқары еместігінің көрінісі, ал ол, қазіргі таңда, постмодернистік өлшемдер негізінде қарастырылады. Мысалы, Орхан Памук өз еліне, мүмкін бүкіл түркі жұртына алғашқы әдеби Нобель сыйлығын тарту етті.

Әдебиеттер:

1. Репенкова М.М. (2010). Вращающиеся зеркала: постмодернизм в литературе Турции. Институт стран Азии и Африки МГУ им. М.В.Ломоносова. – Москва: Восточная литература.
2. Enginün, İ. (2010). Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı. İstanbul: Dergah Yayınları.
3. Pamuk O. (2013). Kara Kitap. Bilnet Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş., İstanbul.
4. Hassan I. (1987). The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture. – Columbus, Oh.
5. Pamuk O. (2013). Benim Adım Kırmızı. Pasifik Ofset. İstanbul.
6. <http://bookmix.ru/authors/index.phtml?id=47>
7. Памук О. (2008). Другие цвета / Перевод с турецкого А. Аврутиной. Москва.
8. Бердібай Р. Ел боламыз десек.. – Алматы: Қазақстан, 2000.
9. Pamuk O. (2013). Cevdet Bey ve Oğulları. İstanbul: Promat Basım Yayım San. ve Tic. A.Ş.
10. Kabaklı A. (1994). Türk Edebiyatı. Cilt V. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları. Büyük Eserler Dizisi I. İstanbul: Acar Matbaacılık A.Ş.
11. Ecevit Y. (1996). Orhan Pamuk'u Okumak. Kafası Karışmış Okur ve Modern Roman. 1. Baskı, İstanbul.
12. Памук О. (2006). Стамбул: Город воспоминаний / Перевод с тур. М.Шарова и Т.Меликова. – Москва: Издательство Ольги Морозовой. – 504 с.
13. <https://ru.wikipedia.org/wiki>

МЕРА ТРАНСЛИРОВАННОСТИ КОНЦЕПТА *ЖИЗНЬ* С КОРЕЙСКОГО НА РУССКИЙ ЯЗЫК В ПРОИЗВЕДЕНИИ «ВЕРНАЯ ЧХУНХЯН»

Курманбекова В.А.
(Казахстан, Алматы)

Резюме

Данная работа освещает проблемы перевода лингвокультурных концептов, а в частности концепта *жизнь* с корейского на русский язык в художественном произведении «Верная Чхунхян». Целью является выявление меры транслируемости вербальных средств концепта *жизнь*. В связи с различием корейской и русской культур перед переводчиком встает проблема перевода вербальных средств концепта. В работе раскрывается какие средства применены переводчиком при переводе художественного произведения «Верная Чхунхян».

Resume

This work covers problems of the translation of linguocultural concepts, and in particular a concept life from Korean into Russian in the work of art "Faithful Chkhunkhyan". The purpose is identification of a measure of transfer of verbal means of a concept life. Due to the distinction of the Korean and Russian cultures before the translator there is a problem of the translation of verbal means of a concept. In work reveals what means are applied by the translator at the translation of the work of art "Faithful Chkhunkhyan".

Процесс перевода представляет собой трансляцию системы отношений эквивалентности между единицами двух языков, которые реализуются во множестве актов перевода.

В данном сообщении рассматривается перевод концепта *жизнь* с корейского на русский язык на материале художественного произведения «Верная Чхунхян».

По мнению В.Н. Карасика, в случае если концепт является универсальным, а в целевой культуре есть его точные и однозначные вербальные средства, тогда возможна полная транслируемость (эквивалентность) с одного языка на другой. Такие средства представляют собой те концептуальные ценности, которые являются наднациональными. Трансляция универсальных (категориальных (причина, простор, время), теософских (красота), телеономных (красота, любовь, мечта), морально-этических (совесть)) концептов вообще не составляет особых трудностей до тех пор, пока они функционируют в пределах общечеловеческих представлений о мире [1, с. 307]

Возникает вопрос, в каком случае возможна полная эквивалентность перевода, если переводчик не знаком с культурой, из которой импортируется концепт.

Как известно, наиболее распространенной проблемой, с которой сталкивается переводчик, является тот факт, что в разных языковых сознаниях по-разному формируются перцептивно-образные и валоративные компоненты концептов, которые, как правило, редко или совсем не фиксируются словарями, поскольку направлены в основном на лексикографирование понятийного (денотативного) компонента концепта. Тогда его ассоциативная и валоративная составляющие усваиваются только через индивидуальный опыт переводчика, приобретенный им в процессе коммуникативной практики. С другой стороны, из трех структурно релевантных компонентов концепта в той или иной лингвокультуре могут либо актуализироваться не все (и тогда концептуальная квалификация языковой единицы становится проблематичной), либо актуализироваться по-другому (и тогда вопрос об объективации концепта переходит в плоскость контрастивной концептологии). Существование концепта в триедином ритме «понятие – ассоциация – ценность» становится методологической предпосылкой переводоведения.

Содержание, подлежащее трансляции в другую лингвокультуру, преломляется в сознании переводчика в соответствии с его знаниями об устройстве когнитивной базы, принимающей лингвокультуры. Являясь этноспецифично окрашенными ментальными образованиями, концепты представляют собой значительную проблему при межкультурной трансляции. Очевидно, когда ученые говорят о возможности перевода какого-либо концепта при помощи его презентации в другой вербальной упаковке [Фесенко 1999: 5], они имеют в виду наднациональный характер понятия – логико-когнитивный субстрат концепта. Этноспецифичный же характер концепта может доставлять значительные трудности при трансляции в другую лингвокультуру. Не находя своего отражения в новой лингвокультурной среде, такой концепт лишен каких-либо соответствий в другом языке.

В случае, когда концепт не находит отражения в другой культуре перед переводчиком возникает проблема отсутствия / наличия эквивалентных соответствий, что позволяет говорить, по крайней мере, о трех основных моделях кросс-культурной трансляции концептов. При формировании подобной модели за основу взята идея В. Н. Манакина [2, с. 129] о типах межъязыковых семантических отношений между лексическими единицами, которая в экстраполяции на концептологический материал базируется на трех основных моделях трансляции концептов (рис.1).

— **полная транслированность (эквивалентная)** - универсальность концептуального содержания транслированного концепта для двух лингвокультур – производной и принимающей;

- **частичная транслированность (пересекающаяся)** - наличие у принимающей лингвокультуры вербальных репрезентантов/лексем, способных частично передавать содержание транслированного концепта;
- **лакунарная транслированность (безэквивалентная)** - отсутствие вербальных репрезентантов концепта в принимающей лингвокультуре.

Полная, частичная и лакунарная модели трансляции концептов прямо или косвенно затрагивают проблему совпадения / несовпадения семантических признаков в трехслойной структуре концепта.

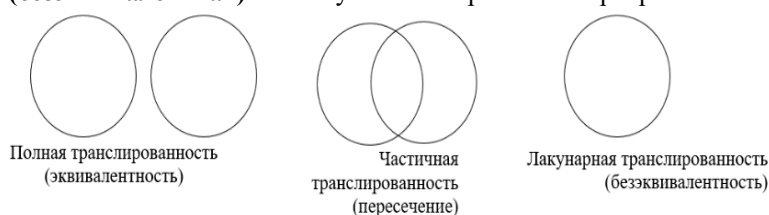

Рисунок 1

И так как упоминалось выше полная

транслируемость возможна тогда, когда концепт является универсальным, а в целевой лингвокультуре имеются его четкие и однозначные вербальные репрезентанты. Последние представляют собой те концептуальные ценности, которые являются наднациональными. Трансляция универсальных (категориальных, теософских, телеономных, морально-этических) концептов вообще не составляет особых трудностей до тех пор, пока они функционируют в пределах общечеловеческих представлений о мире.

Частичная транслируемость концепта является самым распространенным способом перевода концептуальных единиц с одного языка на другой. Он основывается, по меньшей мере, на двух возможностях – идиосинкразической и мозаической. Первый случай реализуется тогда, когда концептуально дискретные единицы одного языка коррелируют с ментально недискретными единицами другого.

Любой межкультурный контакт предполагает обязательную передачу концептуального содержания вербальными средствами принимающей лингвокультуры. В зависимости от большей или меньшей степени сходства культурных и языковых кодов контактирующих культур может быть установлен тип эквивалентности для языковых единиц, при помощи которых культура-реципиент вербализирует концепт. Репрезентанты инофонного концепта – это либо частичные, либо абсолютные (полные) его эквиваленты.

В зависимости от природы транслированной концептуальной информации и условий протекания коммуникации результат перевода может быть разным. Так, если транслируется универсальная или общая для двух лингвокультур концептуальная информация, содержательных потерь и коммуникативных сбоев, как правило, не бывает. При передаче же культурно маркированного содержания возможны и сбои, и утрата части транслированного содержания.

Объяснением этому, возможно, может служить тот факт, что картины мира двух контактирующих культур разные, поскольку, как известно, в них по-разному происходит языковое членение мира. Соответственно, разными являются и когнитивные базы, а потому несходные концептуальные смыслы, реализующиеся в них, репрезентируются иначе. Оптимальный вариант интеркультурной трансляции концептов обуславливается не только общностью смыслового содержания на входе и на выходе (эквивалентностью), но и наличием соответствующей установки транслятора на этноспецифичность концептуальной системы реципиента, являющегося представителем другого лингвоментального комплекса.

Когда в принимающей культуре имеются вербальные репрезентанты, способные лишь частично доносить смыслы транслированного концепта, то в этом случае последний реализуется мозаически, т. е. слиянием смыслов нескольких концептов принимающей лингвокультуры или использованием синонимического ряда лексем, которые могут вербализировать концепт.

Концепт *жизнь* является универсальным, так как в каждой лингвокультуре есть свои собственные представления о жизни и ее составляющих. Однако рассмотрение корейской и русской лингвокультур приводит к выводу, что понимание жизни не является абсолютно одинаковым ввиду различия культур, менталитета и национального характера самих народов. Для анализа сходств и различий вербализующих средств концепта *жизнь* приведем его толкование в двух языках. Необходимо обратить внимание на тот факт, что в корейском языке не существует общего понятия, которое бы подходило под все возможные толкования данной лексемы, как в русском. Приведем все лексемы, вербализующие концепт *жизнь* с их толкованием.

Представим перевод вербализованных средств концепта *жизнь* с корейского на русский язык: 생명 (生命) – жизненная сила, жизнь, 생존 (生存) - существование, 삶 – жизнь, существование, 생 (生) – жизнь (живот), 생활 (生活) – бытовая жизнь, 살림 – хозяйство, средства к существованию, жизнь, 인명 – человеческая жизнь, 인생 – жизнь, 생애 (生涯) – период от рождения до смерти, 일생 (一生) – вся жизнь. Как видно из представленных лексем, концепт *жизнь* выражен языковыми средствами весьма богато. Далее рассмотрим содержание каждой из них.

1. 생명 - 사람이 살아서 숨 쉬고 활동할 수 있게 하는 힘 - Сила, позволяющая людям жить, дышать и действовать.
2. 생존 - 살아 있음 또는 살아남음 - житье, выжить.

3. **삶** : 1) 사는 일. 또는 살아 있음 – *существование*; 2) 목숨 또는 생명 - 사람이나 동물이 숨을 쉬며 살아있는 힘 - *Физиологическое существование человека или животного через дыхание*.
4. **생** - 사는 일. 또는 살아 있음 = **삶** – *существование*.
5. **생활** - 사람이나 동물이 일정한 환경에서 활동하며 살아감-*существование людей или животных в одной среде*.
6. **살림** - 한집안을 이루어 살아가는 일 *жизнь в одном доме*
7. **인명** - 사람의 목숨 *человеческая жизнь*
8. **인생 (人生)** - 사람이 세상을 살아가는 일 *жизнь человека в мире*.
9. **생애** - 살아 있는 한평생의 기간.
10. **평생** - 세상에 태어나서 죽을 때까지의 동안.=일생 - *период жизни от рождения до смерти*.
11. **일생** - 세상에 태어나서 죽을 때까지의 동안.=평거, 평생, 한살이, 한생 - *период жизни от рождения до смерти* [3].

Приведенные примеры показывают, что доминирующими лексемами являются: *существование, жизнь человека и период жизни*. Далее рассмотрим содержание вербализованных средств концепта *жизнь* в русском языке.

1. Совокупность явлений, происходящих в организмах, особая форма существования материи. Возникновение жизни на Земле; Ж. вселенной. Законы жизни.
2. Физиологическое существование человека, животного, всего живого. Дать ж. кому-н. (родить; высок.; также перен.). ж. растения. Даровать ж. кому-н. (помиловать осуждённого; высок.). Рисковать жизнью. Спаси кому-н. ж. Вопрос жизни и смерти (наиважнейший). Между жизнью и смертью (в очень опасном для жизни положении). Отдать ж. за кого-что-н. (пожертвовать собой). Положить (класть) ж. за кого-что-н. (умереть, умирать за кого-что-н.).
3. Время такого существования от его возникновения до конца, а также в какой-н. его период. Короткая, долгая ж. В начале, в конце жизни. Под конец жизни (в её конце). Прервалась чья-н. ж. Ж. прожить не поле перейти (посл.). Моя ж. в деревне.
4. Деятельность общества и человека в тех или иных её проявлениях. Общественная ж. Семейная ж. Духовная ж. Кипучая ж.
5. Реальная действительность. Провести решение в ж. Войти в ж. (осуществиться).
6. Оживление, проявление деятельности, энергии. Улицы полны жизни. Больше жизни! (призыв действовать энергичнее, живее; разг.) [4].

Приведенные примеры показывают, что концепт *жизнь* не только по-разному сформирован в сознаниях представителей корейской и русской культур, но также особенностью является то, что в русском толковании даются примеры сочетаемости для лучшего раскрытия содержания данного понятия. Доминирующими лексемами в данном толковании являются: *форма существования, физиологическое существование, время/период, деятельность*.

Как видим, по причине различий в культурах, вербализующие лексемы имеют некоторые расхождения в толковании, но при этом имеются и близкие по значению. В русских толкованиях присутствуют такие понятия, как физиологическое существование, тогда как в корейском языке подобных уточнений нет. Также отличающимся понятием является оживление, то есть то, что было не живым или не действующим, вдруг стало живым.

Рассмотрим лексемы, репрезентирующие концепт *жизнь*, в произведении Верная Чхунхян.

Лексему **평생** в контексте *이기와 성가의 좋은 연분, 평생 토록 함께 즐겨보자구나* переводчик перевел как *вместе родились, давай уж радоваться вместе*. Данную лексему выражает *период жизни от рождения до смерти*. Однако в названном контексте она переведена без упоминания периода, но несмотря на этот факт, данный перевод можно отнести к переводу с полной транслируемостью.

Лексема **지내보다** имеет значение - *испытывать человека*, в смысле *узнать человека можно со временем*, в контексте *우리 둘이 만났으니 천년만년 즐겁게 지내보자* дан перевод - *давай уж радоваться вместе десять тысяч лет*). В данном случае имеется ввиду *давай проживем в радости вместе*. Однако в данном случае при прямом переводе смысл предложения был бы совсем иным, соответственно наблюдается частичная транслируемость.

В сочетании лексем **지키다** и **어찌하다**, где прямой перевод - *сохранять, следить, сторожить*, в первом случае и *делать таким образом* во втором. В контексте *일편단심 이 내 마음 외로이 빈 방을 지키며 홀로 누워*

우는 한은 어찌하겠습니까 данное сочетание переведено следующим образом - *придется мне, как говорят, одиноко ночи коротать в пустых покоях и тосковать в слезах-вот мой удел*. В данном случае первый глагол имеет значение *сохраняя пустую комнату, коротать в ней время*, то есть проводить время - проживать данный момент. А также выражение *вот мой удел* в переводе выражено в исходном языке словом *어찌하겠습니까* имеется в виду все перечисленное в предложении и именно таким образом я буду жить. В данном случае применена и частичная и лакунная транслируемость.

Лексема **문안이 어떻다** имеет значение - приветствие, обращённое к старшим, при котором спрашивают об их делах, здоровье. В контексте *그 사이 도련님 문안이 어떠신지?* переводчик перевел *как изволисте здравствовать господин?* Данное выражение является ярким примером различий между корейской и русской культурами. В корейском языке данное выражение не переводится дословно, однако на русском языке можно подобрать эквивалент в виде приветственного *здравствуйте*, которое выражает значение, когда человек спрашивает о здоровье, однако данное понимание в современном языке вытеснило первоначальное. Несмотря на данный факт в этом примере все же применена полная транслируемость.

Лексема **보내다** имеет значение – *проводить* и в контексте *날 보내고 그리워하는 마음어서 만나 풀어야지* переводчик применил следующий перевод - *время я провожу в тоске и лишь встреча с ней избавит меня от страданий*. *날 보내다* переводится как *проводить дни*, данное выражение является синонимичным с *проводить время*, соответственно в данном случае также применена полная транслируемость.

Содержание предложения *어머에게 지극한 정상이 옛날 효자로 유명한 곽거나 맹종인들 내 딸보다 더 할 것인가*. Переводчик перевел как - *Разве Мэн Цзун, что жил в чужих краях, больше любил мать, чем моя Чхунхян?* В данном примере переводчиком применен прием пояснения для приукрашивания, так как в оригинале не упоминается о том, что Мэн Цзун жил в чужих краях.

Концепт *жизнь* можно отнести к универсальным концептам для двух изучаемых языков, при переводе репрезентирующих лексем которого переводчиком используется в основном полная транслируемость. Однако декодирование / понимание эквивалентов инофонного концепта в целевом языке осуществляется в соответствии с общими законами восприятия: реципиент трансформирует полученную информацию из вербального кода в когнитивные структуры и соотносит их со своей когнитивной базой, а потом – в зависимости от актуальности и значимости этого содержания – либо фиксирует в структурах долговременной памяти, либо постепенно утрачивает. В большинстве случаев эквиваленты лингвокультурного концепта не осознаются носителями целевой лингвокультуры как таковые. «Инокультурность» может ощущаться только при реализации той трансляционной стратегии, при которой в полном объеме передается содержание культурных коннотаций, т. е. ставится цель максимально полного отображения национальной специфики и делается особый акцент на эквивалентности и адекватности [5].

Таким образом, транслируемость концептов из одной лингвокультурной среды в другую, может опираться на абсолютные, частичные или нулевые вербальные эквиваленты. Наличие в целевой лингвокультуре абсолютных вербальных эквивалентов свидетельствует об общности исходного и целевого концептуальных смыслов. В случае, когда инокультурный концепт не имеет ни полных, ни частичных эквивалентов, можно говорить об отсутствии такого концепта в целевой лингвокультуре и о единственном возможном способе его передачи – описательном. Но транслируемость концепта *жизнь* через частичные и полные эквиваленты свидетельствует, с одной стороны, о наличии его определенных признаков в целевой культуре, а с другой, – о структурно-смысловой асимметрии взаимодействующих концептуальных систем. Но полный, частичный или дескриптивный результат трансляции концептов из одной лингвокультуры в другую прямо пропорционально зависит от степени их универсальности и градуса этноспецифичности.

Соответственно, при переводе лексем, вербализующих концепт *жизнь*, который является ядерным концептом обеих изучаемых культур, необходимо достигать комплексной эквивалентности.

Литература:

1. Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы // Монография. – Днепропетровск, 2013. – 308 с.
2. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – Киев, 2004. – 326 с.
3. 국립국어원 표준국어대사전 [Электронный ресурс: <https://stdict.korean.go.kr/main/main.do>]. Дата обращения ...
4. Словарь современного русского литературного языка: в 20 т. – 2-е изд. – М., 1991.
5. Фесенко Т.А. Этноментальный мир человека: опыт концептуального моделирования. Автореф. дис. докт. филол. наук. – М., 1999. – 54 с.

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУДАҒЫ МӘСЕЛЕЛЕР

*Алмабекова Асель Муратхановна
(Қазақстан, Алматы)*

Түйіндемe

Құрылымы жағынан қарағанда компоненттері біршама тығыз байланысқан әрі сөйлем ішінде даяр калпында қолданылатын сөз тіркестерін фразеологизмдер деп атаймыз. Жалпы тіл білімінде, оның ішінде біз қарастырғалы отырған қытай және қазақ тілдерінде фразеологияның жалпы проблемалары түбегейлі зерттеліп, өзінің тиянақты шешімін тапқан жоқ. Сонымен бірге, тілдегі фразеологизмдерді классификациялау мәселесі де әлі күнге дейін даулы мәселелердің бірі болып есептеледі. Сол себепті біз мақаламызда қазақ және қытай тіліндегі фразеологизмдердің семантикалық жүйесіне салғастырмалы талдау жасап, қытай және қазақ тілдеріндегі фразеологизмдер құрамына енген компоненттердің мағына тиянақтылығы мен семантикалық бірлігін көрсеттік.

Түйін сөздер: қазақ тілі, қытай тілі, фразеологизм, фразеологиялық тізбектер, фразеологизм түрлері

Резюме

Словосочетания, в составе которых компоненты тесно взаимосвязаны и используются в предложении в целостном виде, называются фразеологизмами. В общем языкознании, а именно в рассматриваемых нами китайском и казахском языках, общие проблемы фразеологии, хотя и исследуются всецело, не нашли своего точного решения. Вместе с тем, вопрос классификации фразеологизмов в языке является одним из спорных вопросов на сегодняшний день. В связи этим в статье произведен семантико-сравнительный анализ фразеологизмов казахского и китайского языков показано точное и семантическое единство компонентов, которые введены в состав фразеологизмов казахского и китайского языков.

Ключевые слова: казахский язык, китайский язык, фразеологизм, цепи фразеологии, виды фразеологии

Resume

Phrases, which include those components are closely interrelated and used in a sentence in a consistent form, called phraseology. In general linguistics, namely, we are considering the Chinese and Kazakh languages, general problems of phraseology, though studied totality, did not find its exact solution. At the same time, the issue of classification of phraseology in language is one of the controversial issues of today. In this regard, the article made a comparative analysis of semantic and phraseological units of the Kazakh and Chinese languages and shows the exact semantic unity of components that incorporated into the phraseologisms Kazakh and Chinese languages.

Key words: Kazakh language, chinese language, idiom, types of phraseology, chain of phraseology

Қазіргі таңда қытай тіліндегі фразеологизмдердің қазақ тіліне аударылу мәселесі қазақ аударматануындағы өзекті мәселелердің бірі болып саналады. Бір халықтың рухы, жан-дүниесі екінші бір халыққа аударма тілі арқылы жетеді. Бір халықтың екінші бір халықпен қарым-қатынас жасауы, өзге халықтың мәдениеті, тұрмыс-тіршілігімен танысудың басты құралы аударма екені баршамамызға белгілі. Қытай тілінен қазақ тіліне аударылып жүрген көркем аудармада өз кезегін күтіп тұрған мәселелер көп. Солардың бірі – тұрақты сөз тіркестерін аудару болып табылады.

Тілдегі фразеологизмдер белгілі бір ұлттың мәдени өмірінің, ұлттық дүниетанымының, әдет-ғұрып, салт санасының айнасы болғандықтан, әлем жұртшылығы бүгінгі таңда төл тіліміздің фразеологиялық жүйесін көршілес жатқан Қытай елінің ұлттық тілі қытай тілінің фразеологиялық қорымен салғастыра зерттеудің теориялық және практикалық жағынан да өз негізі бар деп санап, зерттеу жүргізеді.

Соңғы жылдары тілаларлық қарым-қатынастардың ұлғаюына байланысты әртүрлі тілдік топтарға және типологиялық құрылымы жағынан мүлдем алшақ тілдерді салғастыра зерттеу тіл ғылымында дәстүрге айналып келе жатыр. Солардың бірі тілдегі фразеологизмдер жүйесі. Тіл фразеологизмдері белгілі бір ұлттың мәдени өмірінің, ұлттық дүниетанымының, әдет-ғұрып, салт санасының айнасы болғандықтан, әлем жұртшылығы бүгінгі таңда төл тіліміздің фразеологиялық жүйесін көршілес жатқан Қытай елінің ұлттық тілі қытай тілінің фразеологиялық қорымен салғастыра зерттеудің теориялық және практикалық жағынан да өз негізі бар деп санап, зерттеу жүргізеді. Тілдегі фразеологизмдер тілдік бірліктердің ішінде аккумулятивтік қызметі ерек байқалатын, бірнеше мыңжылдықтар бойына пайда болып, дамып, қалыптасқан, белгілі бір ұлттың дүниетанымы, өмір сүрген ортасының климаттық ерекшеліктері, салт-дәстүрлері, демек, тұтас рухани мәдениеті мен материалдық мәдениетінен хабардар ететін бай материал, кез-келген тілдің ажырамас бөлігі. Тілдегі фразеологиялық тіркестер –мазмұны бай, көлемі шағын көркем халық шығармасы, тілдің бөлекше бір сипаттағы шырыны мен сөлі таусылмайтын дәмді элементтері. Белгілі бір халықтың қоғам тіршілігіне, табиғат құбылысына, күнделікті өмір шындығына берген бағасы, өмір сүру барысында байқап-білген құбылыстарға берген атауы. Тілдің байлығы, тілдің сұлулығы, тілдің өткірлігі айырықша көрінер жері-осы фразеологизмдердің маңы. Әр тілдегі фразеологизмдердің мазмұны белгілі бір халықтың, ұлттың қауымдық шаруашылық кәсібін, тұрмыс-салтын, әдет-ғұрпын, дүниеге көзқарасын, наным-сенімін көрсетеді. Сондықтан тіл біліміндегі фразеологизмдер проблемасының мейлінше қызықты, мейлінше күрделі проблема екенін байқау қиын емес. Қытай және қазақ

тілдерінің фразеологизмдерін құрылымдық-компоненттік модельдерді бөліп алу арқылы салғастыру-екі тілдің типологиялық ерекшеліктері, грамматикалық жүйедегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды ашып көрсетуге мүмкіндік береді.

Жалпы тіл білімінде, оның ішінде біз қарастырғалы отырған қытай және қазақ тілдерінде фразеологияның жалпы проблемалары түбегейлі зерттеліп, өзінің тиянақты шешімін тапқан жоқ. Сонымен бірге, тілдегі фразеологизмдерді классификациялау мәселесі де әлі күнге дейін даулы мәселелердің бірі болып есептеледі. Кеңес ғалымдарының ішінен фразеологиялық топқа семантикалық талдау жасап, оның мағыналық жіктерін дәл ажыратып классификациялаған академик В.В.Виноградов еді. [1]В.В.Виноградов француз ғалымы Ш.Баллидің концепциясы негізінде 1.фразеологиялық тіркестерді

2.фразеологиялық тұтастықтарды

3.фразеологиялық тізбектерді бөліп шығарды.

1.Фразеологиялық тұтастықтар ішкі формасынан айырылған, дәлелдемесі жоқ жеке сөздер секілді лексикалық-семантикалық бірліктер. Сонымен бірге, тұтастықтар компонентінің бірде-бірі жеке өзіндік мағынаға ие бола алмайды, демек тұтастықтың беретін жалпы мағынасы мен жеке компоненттердің лексикалық мағынасы арасында ешқандай байланыс болмайды.

2.Фразеологиялық тізбектердің негізгі төрт қасиеті деп академик В.В.Виноградов

а.Біртұтас фразалық тіркестің бейнелі, ауыспалы мағынада болуы керектігін,

ә.Экспрессивтік толыққандылықты, б.фразалық тізбектің лексикалық элементтерінің ешқайсысын басқа бір синоним сөздермен ауыстыруға келмейтіндігін,

в. Ауыстырған жағдайда, фразалық тізбекті түгелімен ауыстыру мүмкін екенігін айтады[2].

3.Фразеологиялық тіркестер фразеологиялық тұтастықтар мен фразеологиялық тізбектер секілді емес, оларды семантикалық жағынан жіктеуге болады. Фразеологиялық тіркестерге енетін компоненттердің мағыналық салмағы бірдей, өзінің негізгі лексикалық мағынасында тұрады. Демек, жалпы мағына тіркеске енген сыңарлардың мағынасымен тікелей байланысты. Академик В.В.Виноградов көрсетіп кеткен бұл топтастыруды өзге тілдік топтардың фразеологиялық жүйесін зерттеуші ғалымдар негізге алып отырды. Мысалы, академик І.Кеңесбаев «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігін» жасау барысында негізінен В.В.Виноградовтың концепциясын басшылыққа алды. І.Кеңесбаев фразеологизмдерді бөлудің үш белгісін: мағына тұтастығын, тіркес тиянақтылығын, даяр қалпында қолданылуы белгілерін ұсынды. Осы белгілерге сүйене отырып, І.Кеңесбаев фразеологизмдерді топтастырудың төмендегідей формасын көрсетеді.

1.фразеологиялық түйдектер немесе идиомдар.

2.фразеологиялық тіркестер мен фразалар.

3.Фразеологиялық тіркестер.

4.Түйін тіркестер және түйіс тіркестер деп бөліп көрсетілген.[3]

Қазақ ғалымдарының ішінде академик І.Кеңесбаевтан соң, Р.Е.Жайсақованың «Қазақ тіліндегі фразеологизмдердің семантикалық-грамматикалық құрылымы» кандидаттық диссертациясында қазақ тілінің фразеологиялық жүйесіне ұсынақты түрде, жан-жақты талдау жасалынды[4]. Автор өз зерттеу жұмысында қазақ тіліндегі фразеологизмдердің лексикалық семантикалық классификациясы мәселесіне арнап, тіркеске енген компоненттердің өзара байланысы дәрежесіне орай:

1.Жалпы мағынасы тіркеске еніп тұрған компоненттердің мазмұнымен байланыссыз фразеологизмдер (тас бауыр, жүрек жұтқан, міз бакпау)

2.Мағыналары дәлелденген фразеологизмдер (ФБ значение которых мотивированы, н/п:жер бауырлап жылау, құлақ естіп, көз көрген)

3.Тіркеске енген компоненттердің кейбіреулерінің мағынасы ерекшеленіп келетін фразеологизмдер (шалқар көл, асқар тау) деп бөлген. Ғалым қазақ тіліндегі фразеологизмдерді құрылымдық жағынан екі компоненттен бастап бес компоненттен құралған түрлерін, морфологиялық болмысы жағынан атаулы, адъективті, адвербиалды, етістік формалы, одағай формалы, сөйлеу штамптары деп, синтаксистік ерекшелігі жағынан: фразеологизмдер-сөйлемшелер, синтаксистік қызметі жағынан айырықшаланатын фразеологизмдер деп топтастырды. Р.Е.Жайсақова қазақ тіліндегі фразеологизмдердің стильдік ерекшеліктерін ескере отырып, заттық-тақырыптық топтарға:соматикалық, зоонимдік, өсімдік атауларымен келетін, астрономиялық ұғымдарды білдіретін, діни-мифологиялық, сан ерекшеліктерін сипаттайтын, адамның бет-пішінін бейнелейтін фразеологизмдерді жатқызады. Ал М.М.Копыленко тілдегі фразеологизмдерді топтастыруда жоғарыда айтылып кеткен ғалымдардан мүлдем өзгеше бағытты ұстанады. Ғалым фразеологизмдерді айырып көрсетуде даяр қалпында қолдану белгісін ұстана отырып, тілде белгілі бір лексема мен тұтас лексемалар категориясы да даяр қалпында қолдану қасиетіне ие дей келе, орыс тіліндегі: «будить» етістігі жанды заттарды білдіретін және ойлау, сезу қасиеттерін білдіретін лексемалар тобымен ғана тіркесе алады, демек, бұл секілді лексемалар тіркесін фразеологияның аясында қарастыру керек деп көрсетеді.[5]

Осы тұжырымдамаларды талдай келе енді қытай тіліндегі фразеологизмдер туралы айтар болсақ. Салғастырмалы талдауға түскен қытай және қазақ тілдері фразеологизмдері:образдылыққа, тіркес тиянақтылығына, мағына тұтастығына және даяр қалпында қолдану қасиетіне ие. Қытай фразеологизмдерін топтастыру мәселесі басқа тілдерге қарағанда біршама ертерек басталғанымен, фразеологизмдерді классификациялау мәселесі теориялық жағынан бір жүйеге келтірілген жоқ. 1950 жылдардан бастап, жалпы тіл ғылымында, қытай тілі фразеологиялық жүйесінің теориялық негізін жасау ісі қолға алына бастады. «Үйян

венсюе» (тіл мен әдебиет), «Үйян жиши» (тіл білімі) «Үшунгуо үйвен»(қытай филологиясы) журналдарында қытай тілінің тұрақты тіркестер жайлы мақалалар жарық көре бастады. Сондай-ақ қытай тілтанушыларының еңбектерінде тілдегі тұрақты сөз тіркестері лексикологияның аясында қарастырылып Гао Вен-да, Хуан Хан – Шың, Таң Лан-чжу т.б, оның үлгілері ретінде чыңүй, мақал-мәтелдер т.б. келтіріледі. Чыңүйлер-қытай тілі тұрақты тіркестер жүйесінің шығу тегі жағынан ең күрделі, форма жағынан ең бай, саны жағынан ең көп, қолданылуы жағынан ең универсал түрі. Қытай тілінде чыңүйлердің үш компоненттен бастап он алты компонентке дейінгі формалары кездеседі. «Қазіргі қытай тілі сөздігінде» чыңүйлерге мынадай түсіндірме берілген: чыңүйлер –халық бұрыннан даяр қалпында қолданатын, формасы шағын, бейнелеу мәнерлілігі терең, тұрақты формалы тіркес немесе қысқа сөйлем. Чаң Сюан және Чюан Цзи чыңүйлердің үш ерекшелігін атап көрсетеді.

- 1.Құрылымы жағынан чыңүй компоненттері өзара тығыз байланысқан сөз тіркесі не сөйлем, бірақ сөз емес.
- 2.Чыңүйдің ықшам тілі және бай образдылығы кез-келген құбылысты егжей-тегжейлі бейнелейді.
- 3.Чыңүйдің мағынасы тиянақталған, оның басқа сөз сөйлемшелерден айырмашылығы мазмұнының байлығында. Ал «Қазіргі қытай тілінің лексикологиясы» кітабында В.И.Горелов фразеологизмдерді шуүй атауымен береді[6]. Ол қытай фразеологизмдерінің құрылымдық-семантикалық классификациясы деп

- 1.Фразеологизмдер сөз тіркестері,
- 2.Фразеологизмдер сөйлемшелерді айырып көрсетеді. Ал. Фразеологизмдердің функционалды-стилистикалық классификациясы деп

- 1.Ауызекі тіл стилінде қолданылатын фразеологизмдер
- 2.Публицистикалық стильде қолданылатын фразеологизмдер
- 3.Ғылыми техникалық стильде қолданылатын фразеологизмдер
- 4.Ресми стильде қолданылатын фразеологизмдер
- 5.Көмекші фразеологизмдер деп бөледі.

Қытай тілінің тұрақты тіркестер жүйесіндегі төмендегідей белгілерге ие үлгілерді фразеологизм деп танимыз.

- 1.Құрылым жағынан қарағанда компоненттері біршама тығыз байланысқан сөз тіркесі.
- 2.Тіркеске енген компоненттер көп жағдайда семантикалық жағынан әлсіреп, тұтаса келе бір мағынаны ғана білдіреді.
- 3.Бейнелеу мәнерлілігіне ие, аз сөзбен терең мағынаны білдіреді.
- 4.Сөйлем ішінде даяр қалпында қолданылады.[7]

Қытай және қазақ тілдеріндегі фразеологизмдер құрамына енген компоненттердің мағына тиянақтылығы мен семантикалық бірлігі, даяр қалпында қолдану белгісі жағынан тілдің өзге бірліктерінен ерекшеленіп тұрғанымен, тілдік жүйеде қолданылуы барысында өзгеріске ұшырамай қоймайды. Бұл әсіресе екі тілге де тән, фразеологизмдердің

- 1.лексикалық
- 2лексикалық квантитативті
- 3 инверсиялық варианттардан анық көрінеді.

Қытай және қазақ тілдері фразеологизмдерін құрылымдық жағынан бөліп алу арқылы салғастыру-екі тілдің типологиялық ерекшеліктері, грамматикалық жүйедегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды ашып көрсетуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография. Наука 1977 с 244
2. С.К. Кеңесбаев О некоторых особенностях фразеологических единиц в казахском языке .Известия АН. КазССР. Серия филол.и искусствовед 1954 вып.1-2 с.6-27
3. І.К.Кеңесбаев Қазақ тілінің идиомдары мен фразалары туралы. Халық мұғалімі .1946 ж, № 1.2.3.4
4. Кайдаров А.Т. Жайсаков Р.Е. Принципы классификации фразеологизмов и их классификационные группы в современном казахском языке. Известия Ан КазССР серия филологическая 1979 ж, № 3. с 1-11
5. Копыленко М.М. Типология казахских эквивалентов фразеосочетаниям русского языка. Известия Ан КазССР серия филологическая 1986 г, №3 с 8-15
6. Чаң сюань чюань цзи фразеологизмдер ішіндегі дыбыс екпіні байланысы. Үйвен чжиши 1953 номер 7 18-20 бб
7. Дәулетова Патыма Ноғайқызы
8. Қытай және қазақ тілдері фразеологизмдеріне лексикографиялық салғастырмалы талдау. ф.ғ.к ғылыми дәреесі үшін дайындалған диссертация.1999 ж, 17-18 б.

YAZILI ÇEVİRİ VE SÖZLÜ ÇEVİRİ (ЖАЗБАША АУДАРМА ЖӘНЕ АУЫЗША АУДАРМА)

Серікханқызы Салтанат
(Алматы, Қазақстан)

Түйіндеме

Бұл жұмыста, жазбаша және ауызша аударма, олардың түрлері қарастырылады. Сонымен бірге, жазбаша және ауызша аударманың қай жерде қалай қолданылуы, жазбаша және ауызша аударманың түрлері, қолдану тәсілдері баяндалады.

Резюме

В этой статье рассматриваются письменные и устные переводы и виды. Также описывается, как правильно использовать письменные и устные переводы, виды письменного и устного перевода.

Resume

This article deals with written and oral translations and types. It also describes how to properly use translation and interpretation, types of translation and interpretation.

Yazılı çeviri ifadesi de çeviri sözcüğüyle oluşturulduğu için ve üst alan adının içinde de çeviri sözcüğü yer aldığı için terminoloji ilkeleri bakımından tercih edilmemesi gereken bir ifadedir. Yazılı olarak yapılan çeviri alanının adı yazılı çeviri olmak durumundadır. Bu durumda yazılı çeviri ifadesinin kullanımının uygun olup olmadığını incelemek gerekir. Bir alanı ifade etmek için kullanılan sözcükten o alanın bilimsel adını, alanın ürününü ve o alanın eyleyenini (ürünü üreten kişi) ifade edebilecek sözcükler türetebilmek gerekir. Ancak bize göre yazılı çeviri sözcüğü terminoloji kuralları açısından bu durum için elverişli değil. Bir defa alanın adı yazılı çeviribilim olarak adlandırılmak durumundadır.

Mütercimlik ifadesi Türkiye’de çeviri bölümlerinin adını oluşturan ifadelerden bir tanesidir ve bizim bilgilerimize göre bu ifadenin bu amaç dışında yazılı çeviriyi ifade etmek için kullanımı tercih edilmemektedir. Bu terimin yazılı çeviri alanının ifade edilmesinde kullanımı uygun mudur? Bir ifadeden ilgili alanın bilimsel adını, alanın ürününü ve o alanın eyleyenini (ürünü üreten kişi) ifade edebilecek sözcükler türetebilmek gerekir demiştik. Ancak “mütercim” sözünden yazılı çeviri ürünün adını türetmek mümkün gözükmemektedir. Bunun nedeni, bu ifadenin zaten kendisinin türetilmiş bir ifade olması olabilir. Diğer taraftan bu sözcük her ne kadar bazı çeviribilimciler tarafından yazılı çeviri alanı ve yazılı çevirmeni ifade etmek için kullanılsa da ve Osmanlı literatüründen Türkçeye bu şekilde geçmiş olsa da, “tercüman” sözcüğünün çekimli halidir, tercüman sözcüğünden türetilmiştir. Dolayısıyla tercüman ne anlama geliyorsa mütercim de o anlama gelmelidir [1, 49].

Yazılı çeviri süreci, çeviriden bahsettiğimizde aklımıza gelen ilk süreçtir. Çeviri eylemine yüklediğimiz anlamın çoğunlukla yazılı çeviriyi kapsaması, sözlü çevirinin tercüme etme süreci olarak değerlendirilmesindenidir. Bu süreç, çevirmenin kaynak metni, hedef dilin normları çerçevesinde yazılı olarak hedef metne aktarma sürecini ifade eder. Prof. Dr. İlyas ÖZTÜRK, sözlü ve yazılı çeviri arasındaki ayrımı şöyle açıklar:

“Çoğu kez, çeviri (übersetzen) deyince aynı zamanda sözlü ve yazılı çeviri de anlaşılır. Ancak bilimsel olarak düşündüğümüzde her ikisinin de farklı uygulama şekillerinin sonucu olduğunu görmekteyiz. Bunun için her ikisinin terminolojik tanımı değişmektedir”.

Yazılı çeviri, çevirmen, yazar, kaynak ve hedef metin arasında gerçekleşen bilgi ve ileti akışının kanallarını belirleyen bir süreçtir. Sözlü çevirilerden farklı olarak yazıya dökülebilen ve üzerinde tekrar tekrar düşünülebilen metinler bu süreçte kullanılır. Aynı zamanda yazılı çeviri sürecinde, önceden oluşturulmuş ve belli kriterlere göre biçimsel özellik kazandırılmış örnek metinler bulunmaktadır. Bu metinler, koştut veya paralel metinler olarak adlandırılırlar ve çevirmene çeviri esnasında büyük kolaylıklar sağlayabilecek niteliktedirler.

Yazılı çeviriler, kapsamları gereği ya da yazarın amacına göre yorumlamaya açık ve yazıldığı toplumun dilsel ve kültürel artalanından bilgiler sunan özellikte çevirilerdir. Baştan beri tekrarladığımız toplumsal özellikler, yazılı çeviri metinlerinin oluşturuluş sürecinde ve biçiminde önemli yer teşkil ederler. Örneğin, çevirmen, yazılı kaynaklardan çeviriler yapacağı zaman, kaynak ve hedef kitlenin yaşam biçimleri hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Kaynak metindeki ifadelerin çözümlenmesi için gerekli olan bu bilgiler hedef metnin üretimi aşamasında da önemli hale gelecektir.

Yazım sistemi bir topluma ait olup onun kültürel hazinesine ışık tuttuğuna ve iletişim eyleminde anlaşmayı sağlayan ilk araçlardan biri olduğuna göre, yazılı çevirilerde yukarıdaki gibi biçimsel özelliklerin önemsenmemesi, kaynak metnin anlamını etkileyecek yanlış çevirilere sebep olabilir.

Sözlü çevirilerden farklı olarak yazılı çeviri sürecinde dillerin biçimsel özellikleri ve yazım kuralları metinlerin aktarım gücünü etkilemektedir. Çevirmen bu süreçte sadece anlam ve kültür aktarımında bulunmaz, dile özgü biçim kurallarından da örnekler sunar (2,118).

Yazılı çeviri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Teknik Metin Çevirisi: Bu çeviri alanında amaç teknik ve bilimsel konularda çeviri yapılır. Bu tür metinlerin çevirisi konusundaki temel nokta düzgün, kısa ve öz ve yalın bir şekilde çeviri yapılması, çeviri yapılan konuya hakim olunması zorunluluğudur.

Edebiyat Çevirisi: Bu alan en geniş çeviri alanlarından biridir. Düzyazı çevirisi, tiyatro çevirisi ve şiir çevirisi gibi birçok çeviri türünü bünyesinde barındırmaktadır. Sanatsal özellikler taşıması nedeniyle yorumu açıktır. Bu nedenle bir metnin her çevirmen tarafından farklı bir şekilde çevrilmesi olağandır.

Sosyal Bilimler Çevirileri: Bu alandaki çevirilerin teknik ve bilimsel çevirilerden farkı sosyal ve toplumsal bilimlerin bilimsel deneylerle, ansiklopedilerdeki bilgilerle ifade edilecek kesin kalıp yargılar içermemesi ve değişken oluşudur. Bu çeviri türündeki püf nokta çeviride karşılaşılan herhangi bir terimin çevirmenin kendi anadilinde bir karşılığa sahipse o şekilde çevrilmesi; yoksa ya kelimenin aynı şekilde bırakılarak bir dipnotla açıklanması ya da bu kelimenin karşılığı olarak yeni bir terim üretilmesi olmalıdır.

Ticari Metin Çevirisi: Bu türde önemli olan nokta çevrilecek metnin sözcüğü sözcüğüne çevrilmesi değil; çevirinin yapılacağı kültürün ihtiyaçlarına ve beklentilerine göre çevrilmesidir. Bu nedenle çokuluslu ticari kuruluşların farklı ülkelerde farklı reklamlar yayınlayabildikleri gözlenmiştir.

Mütercim kelimesi yazılı çeviriyi, tercüman kelimesi ise sözlü çeviriyi uzmanlık alanı olarak belirleyen çevirmenlere verilen birer unvandır. Mütercim-tercümanlar yazılı veya sözlü iletişimin kilit noktalarını oluşturmaktadırlar. Tarihin en eski çağlarından bu yana her şekilde farklı kültürler arasındaki iletişimin sağlanması görevini bıkmadan usanmadan üstlenmişler, ortaya kaliteli bir çeviri ürünü çıkarabilmek için canla başla çalışmışlardır. Yazılı çeviri ise çok geniş bir alana hitap eden, sanattan bilime, diplomasiden ticarete birçok alanda ihtiyaç duyulan bir tür olmuştur. Bu kadar geniş bir alanda etkinliğini sürdüren bir türün ise kendi içinde belli alt türler oluşturmuş olması ise gayet doğal ve hatta kaçınılmazdır [3].

Sözlü çeviri, kaynak metinde sözlü olarak yapılan bir sunum ya da konuşmanın başka bir dile yine sözlü olarak çevrilmesi olarak tanımlanabilir. Kişiler arasında iletişimi sağlayan bir araç ve kültürlerarası bir köprü olduğu söylenebilir.

Sözlü çeviri, seri düşünebilen, aynı anda birkaç işe odaklanabilen, üst düzey zihinsel becerilere sahip, dinamik, yaşama merak duyan, öğrenmeyi, değişimi, hareketi seven, riske atılmaktan korkmayan, zor koşullardan ve yoğun stresten yılmayan ve bunlarla başa çıkabilme gücünü içinde hisseden, iletişimde farklı diller ve kültürler arasında aracı olmanın coşkusunu özleyen insan tipinin, tadına doyamadan yaşayacağı, ona bilginin tam ortasında ve dünyanın önünde olma fırsatını sağlayacak dolu dolu bir serüvendir.

Yazılı çeviri genellikle masa başında, bazen evde, bazen işyerlerinde, çoğunlukla da tek başına gerçekleştirilen bir uğraşken; sözlü çeviri, iletişimin gerekli olduğu ortamda, bir başka deyişle konferans salonu, mahkeme salonu, hastane, devlet dairesi vb. yerlerde yapılır. Tercüman en az iki kişi ya da topluluk arasında iletişim sağlamak zorunda olduğu için kalabalık ortamlarda, genellikle ekip içinde çalışmak durumundadır. Ayrıca toplantılar çok farklı ülke ve kentlerde düzenlendiği için tercümanlar mütercimlere göre çok daha fazla seyahat ederler.

Sözlü Çeviri Türleri

Sözlü çeviri, yeni ama çok hızla gelişen bilimsel bir disiplindir. Bugün daha çok eşzamanlı, simültane, anında çeviri gibi terimsel kullanımları da mevcut olan “andaş” çeviri ile özdeşleştirilir. Ancak sözlü çevirinin gerçekleştirildiği üç başlıca yöntem vardır. Geçerli bilişsel ve dilsel işlemlerin karmaşıklık düzeyine göre diyalog çevirisi, ardıl çeviri ve andaş çeviri olarak ayırt edilebilir.

Diyalog Çevirisi

Diyalog çevirisi çok farklı ortamlarda gerçekleştirilebilen bir çeviri türüdür. Bu çeviri türünde iki ya da daha fazla taraf arasında, genellikle karşılıklı konuşma biçiminde gelişen görüşmeler çevrilir. Bu çeviri türünü belirleyen en önemli özellik konuşmaların kısa ve karşılıklı olmasıdır.

Ardıl Çeviri

Bu çeviri türünde ortam daha resmidir. Yapılan konuşmalar bazen yazılı metinden okunur. Karşılıklı görüşmeler ise daha üst düzeydedir ve taraflar daha uzun süre konuşurlar. Konuşmacılar bazen 5-6 dakikaya ulaşan uzunlukta konuşma yapar, daha uzun konuşmalarda arada duraklayarak çeviri için beklerler. Çevirmen konuşmayı dinlerken önemli bilgileri not alır ve daha sonra konuşmayı erek dile çevirir.

Ardıl çeviri sırasında çevirmen büyük bir salonda bulunuyorsa mikrofon kullanması gerekebilir, bazen sahnede ya da kürsüde çeviri yapabilir. Bu nedenle çevirmen, diyalog çevirisinde olduğu gibi konuşmacılarla aynı toplumsal ortamı paylaşmayabilir, o yüzden kaynak konuşmalar üzerinde daha az kontrol sahibidir.

Andaş Çeviri

Bu sözlü çeviri türünde çevirmen, konuşmacının konuşmasıyla aynı anda çeviri yapar. Aslında aynı anda gerçekleştirildiği düşünülen bir sözlü çeviri türüdür. Andaş çeviri, sözlü çeviri çalışmaları kapsamında araştırmalara en çok konu olan ve incelenen sözlü çeviri türüdür. Genel itibarıyla bir çeviri kabininde yapılır. Çevirmen kulaklıkla konuşmayı dinlerken mikrofona çeviri yapar. Çeviri, toplantı salonunda dinleyicilere özel bir donanım, kulaklıklardan yayımlanır.

Andaş çeviri bilişsel yükü yoğun bir çeviri türüdür. Tercümanın aynı anda konuşmacıyı dinlemesi, konuşmacının sözel olmayan ifadelerini görsel olarak takip etmesi ve uygun biçimde yorumlaması, işitsel olarak gelen bilgileri bilişsel süreçlerle anlayıp yorumlaması ve çevirmesi gerekir. Tercüman, çeviri sırasında kendi ses tonu, vurgu, sözcük seçimi ve dilbilgisi açısından özdenetim yapmak zorundadır. Bazı konuşmaların metni çevirmene verilebilir. Bu durumda çevirmen konuşmacıyı dinlerken bir taraftan da elindeki metni takip edebilir ve kısmen bakarak çeviri denilen bir çeviri tekniğinden yararlanabilir. Andaş çevirinin gerçekleştirilmesini mümkün kılan teknik donanımın (mikrofon, kulaklık vs. gibi) yerini yavaş yavaş özellikle ses ve görsel veri aktarımı alır. Andaş çevirinin önemi, teknik olanaklar ve çevirmenlerin deneyimleri arttıkça artar [4, 22-31].

Sözlü çeviri dil yeteneğinden çok daha fazlasını gerektiren bir etkinliktir. Sözlü çeviri yapabilmek için ileri düzeyde dil bilgisine sahip olmak gereklidir ama bu yeter şart değildir. Bu nedenle dili bilen herkesin sözlü çeviri yapabileceği tümüyle yanlış ve hatta sakıncalı bir yaklaşımdır. Sözlü çeviri sözcüklerin bir dilden diğerine aktarılmasından çok daha ileri bir tekniktir.

Sözlü çeviride başarı için çevirmenin ilgili dillere ve kültürlere hakim olması ön koşuldur. Bunlara ek olarak iyi bir duyarlılık, konuya ilişkin bilgi, entelektüel kapasite, konsantrasyon, iyi bir bellek ve güzel konuşma yeteneği gereklidir. Çevirmen, istenilen etkiyi verebilmek için kaynak dilde işittiği mesajı, çok hızlı bir biçimde anlayıp, özümsemeden sonra hedef dilde tekrar aktarabilmelidir.

Bu etkinlik yazılı çevirinin sözlü dengi de değildir. Yazılı çeviride yazar, çevirmen ve yazılı metnin okuyucusu ayrı ayrı çalışırlar. Oysa ki sözlü çeviride bu üç safha hemen hemen aynı anda ve aynı mekanda olur. Konuşmacı, çevirmen ve dinleyici arasında doğrudan bir iletişim söz konusudur. Çevirmen bir dilde söylenilmiş olan sözlü bir metni anlayıp anında onu bir başka dilde anlaşılır bir biçimde aktarma yeteneğine sahip olmalıdır.

Sözlü çeviri, yazılı çeviriden farklı olarak insan davranışlarından anlık olarak etkilenebilen, interaktif bir tercüme çeşididir [5].

Sonuç olarak, yazılı çeviri sürecinde mütercimler kapsamlı bir şekilde araştırma yaparlar. Terminoloji araştırması yapar, sözlük ve ansiklopedi gibi basılı kaynaklardan, internet gibi ortamlardan yararlanır, gerektiğinde uzmanlara danışabilir. Sözlü çeviride ise zaman kısıtlaması ve gereken kaynaklara ulaşmanın olanaksızlığı nedeniyle araştırma olanakları son derece kısıtlıdır.

KAYNAKÇA

1. Hüseyin ERSOY, “Çevirinin Üst Alan (Çeviribilim) ve Alt Alan (Yazılı Çeviri, Sözlü Çeviri) Adlarının Terminoloji Kuralları Açısından İncelenmesi”, *Dil Dergisi*, 151, 2011, s: 49.
2. Gülfidan AYVAZ , “Çeviribilim ve Edimbilim: Çeviri Eyleminde Edimbilimin Katkısı ve Artılan Bilgisinin (Common Ground) Yazılı Çeviri Alanına Yansımaları”, yüksek lisans tezi, Sakarya, 2014, s: 118.
3. <http://turk.fi/i-yazili-ceviriler-1> Erişim Tarihi: 10.05.2019. 13:04
4. Çakır Gökhan ŞİMŞİR, “Sözlü Çeviri Türlerinden Ardıl Çeviri Yöntem ve Teknikleri”, yüksek lisans tezi, Kırıkkale, 2013, s: 22-31.
5. <http://www.ankaraceviri.com/sozlu-ceviri/> Erişim Tarihi: 10.05.2019. 23:59

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

(на материале современного персидского языка)

Болатбек Батырхан
(Алматы, Казахстан)

Переводчик сталкивается не только с трудностями передачи социокультурных аспектов, но и с прагматическим потенциалом текста оригинала. Перевод политических речей представляет собой воспроизведение их прагматики средствами другого языка в гораздо большей степени, чем это представляется.

Прагматический потенциал текста представляет собой способность текста воздействовать и оказывать влияние на объект, а также способствовать проявлению реакции на получаемую информацию. Тем самым, переводчику необходимо передать прагматический аспект исходного текста посредством адекватного перевода с сохранением лингвистических факторов.

В статье изучаются возникновение, обусловленность, а также способы устранения лингвистических проблем, которые возникают в ходе перевода политического дискурса.

Существует две проблемы, с которыми, зачастую, сталкивается переводчик. Первая – проблема лексики, вторая – стилистическая. В случае, если переводчик не изменяет стилистический фон текста – оригинала, подбирая соответствующие стилистические приемы и методы, то текст остается активным в своем влиянии на реципиента. Адекватный же перевод лексической конструкции не позволяет тексту исказить смысл политического текста.

Адекватным считается такой перевод, при котором передается содержание текста – оригинала и экспрессивно – стилистические особенности. Для того, чтобы передать исключительность и характерность исходного политического текста переводчик должен отчетливо выявлять дифференциацию между двумя языками.

Все лексические соответствия можно разделить на две основные группы: эквиваленты и вариантные соответствия.

Эквиваленты - это слова, значения которых всегда совпадают в обоих языках, независимо от контекста. Но таких слов с эквивалентным значением очень мало. Сюда относятся: термины, собственные имена и географические названия.

Например: терминам یافتن راه حل، یافتن چشم انداز جديد соответствуют русские политические термины «поиск пути решения, поиск новых перспектив (горизонтов)». جست و جوی خروج از بن بست – «поиск выхода из тупика». تحولات جاری «текущие события». تحولات منطقه – «развитие событий в регионе».

Все остальные лексические соответствия будут вариантными, т.е. одному слову персидского языка будет соответствовать несколько значений русского слова, например термин نهاد в современном персидском языке имеет широкий спектр значений: «институт» (не учебный), «организация», «учреждение», «аппарат», в отличие от таких терминов как سازمان «организация», بنگاه «учреждение», مؤسسه «предприятие», «учреждение».

Переводчику всегда следует быть аккуратным, имея дело с многозначными словами, иначе это может привести не только к лингвистическим проблемам, но и проблемам политических взаимоотношений. На примере перевода текста выступления Хасана Роухани на сессии Генеральной ассамблеи ООН мы рассмотрим важность правильного перевода слов широкой семантики:

[1] "دوران حساس انتقالی کنونی در روابط بین الملل مشحون از خطرات، و البته توأم با فرصت های کم نظیری است"

Данное предложение было переведено следующим способом, в котором наблюдается некая трансформация семантики персидского слова "کم نظیری" – «редкий, бесподобный, несравненный, беспримерный» (Персидско – русский словарь в двух томах. Рубинчик Ю. А.; М., «Сов. Энциклопедия», 1970, 848 с.):

«Нынешний чувствительный переходный период в международных отношениях полон опасностей и, разумеется, насыщен беспрецедентными шансами». [2]

Из этого следует вывод, что переводчик должен в первую очередь руководствоваться политическим контекстом.

Контекст бывает широким, когда значение слова можно понять, только прочитав целый абзац, страницу, или даже весь текст.

Международные связи предполагают взаимную пропаганду, убеждение и опровержение, как отдельных политических фигур, так и целых организаций и государств. Для этих целей лингвисты выработали систему международной политико-дипломатической терминологии, без владения которой перевод никогда не будет адекватным. Критерий успеха переводимого текста определяется также тем, насколько эффективно используются в переводе языковые средства воздействия и насколько переводной текст отвечает принятым в другом языковом коллективе нормам массовой коммуникации. Всякий перевод, ориентированный на передачу лишь содержания общественно-политического текста и игнорирующий необходимость обеспечить его прагматическую ценность, не может быть признан адекватным. Политический язык отличается от обычного тем, что в нем политическая лексика терминологична, а привычные нам, не специальные «политические» языковые знаки употребляются не всегда так же, как в обычном языке.

Другая трудность, с которой сталкиваются переводчики – это неологизмы.

Неологизмы – это новые слова, появляющиеся в языке в результате различных изменений в жизни общества, в области культуры, науки и искусства. Следует различать неологизмы двух видов: новые слова, и новые значения, которые появились у «старых» слов. Оба вида представляют трудности для перевода, потому что такие слова и значения невозможно найти в обычных персидско – русских словарях и далеко не всегда можно найти даже в новейших словарях. Как же поступать переводчику в тех случаях, когда он встречается с неологизмами? Прежде всего, ему следует уяснить значение.

Для уяснения значения неологизмов рекомендуется:

1. Выяснить слово из контекста;
2. Обратиться к последнему изданию одного из персидско – русских/русско – персидских словарей;
3. Попытаться выяснить значение слова, исходя из его структуры. [3, 54]

В эпоху политической коммуникации существуют поистине беспрецедентные возможности для развития и распространения неологизмов. Ярким тому доказательством является политический текст нашего времени. Язык иранской политики чуть ли не ежедневно обогащается неологизмами. Многие из них, правда, так и остаются «неологизмами-однодневками», тогда как другие «слова-экспромты» все же постепенно переходят в основной словарный фонд.

Рассматривая политические неологизмы, небезынтересно было бы проследить, например, развитие ряда политических терминов. Число таких терминов в персидском политическом лексиконе весьма значительно: помимо уже давно утвердившихся слов-понятий возникают все новые и новые, такие как زورگویی – диктат силы, قدرت طلبان – узурпаторы власти, встречающиеся в инаугурационной речи Хасана Роухани на заседании Исламского Совета:

[4] "مخالفت و ستیز با هر گونه زورگویی، سلطه و تجاوز مخصوصاً تعرض نظامی، جزئی از فرهنگ اسلامی، انقلابی و ایرانی ماست"

«Противостояние и борьба с различного рода навязыванием власти и насилия, в особенности, военной агрессией являются частью нашей культуры ислама, революции и Ирана».

Каким же образом ввести и политический неологизм в русскую культуру? При переводе неологизмов используются следующие приёмы:

- 1) Прием транскрибирования неологизмов.
Например "سکسيزم" мы переведём как «сексизм».
- 2) Прием транскрипции или транслитерации неологизмов.

Так, رژیم мы передаем как режим, строй. Это наиболее краткий вариант. Перевод-толкование - государственный строй, способ (образ) правления, способность одного человека или группы лиц контролировать поведение граждан общества - вряд ли можно признать удачным.

"همچنین انتظار داریم که آنها در جهت ایجاد منطقه عاری از سلاح هسته‌ای در خاورمیانه، نقشی مثبت ایفاء کنند و اجازه ندهند رژیم صهیونیستی [4] همچنان، تنها مانع بر سر راه تحقق این مهم باشد"

«Также мы ожидаем, что они сыграют позитивную роль в деле создания на Ближнем Востоке региона, свободного от ядерного оружия, и не допустят, чтобы сионистский режим по-прежнему был единственным препятствием на пути к осуществлению этого важного положения». [5]

Рассмотрим еще один пример из выступления Хасана Роухани на сессии Генеральной ассамблеи ООН в 2015 г.

«عراق، سوریه و یمین، مدل‌های یکسان بحران آفرینی از طریق ترور، افراتی‌گری، خشونت، کشتار، تجاوز، و بی‌تفاوتی جامعه جهانی هستند...» [4]

«Ирак, Сирия и Йемен – это одна и та же модель создания кризиса путем террора, экстремизма, насилия, убийств, агрессии и безразличия международного сообществ...». [5]

Слова «Ирак» «عراق», «Сирия» - «سوریه», «Йемен» - «یمین» переведены на русский язык посредством метода транскрипции, в то время как «модель» «مدل» и «террор» «ترور» - транслитерацией.

3) Прием калькирования.

Например, термин, встречающийся в выступлении Хасана Роухани на заседании в ООН переведен с персидского на русский язык методом калькирования:

«...و با حمایت از حکومت‌های مرکزی مستقر، ثبات را فراهم نماید و بالاخره پس از ایجاد آرامش و ثبات، دموکراسی و حکومت مردمسالار را [4] «در خاورمیانه برقرار نماید»

«...и при поддержке местных центральных властей создать стабильность и, наконец, после создания спокойствия и стабильности установить демократию и народовластие на Ближнем Востоке». [5]

4) Прием описательного перевода.

Например, دهستان мы переведем как сельский округ, административно-территориальная единица Ирана, являющаяся составной единицей бахша (района).

Итак, мы рассмотрели понятие неологизма и проблемный подход к их переводу, а так же выявили приемы перевода данного феномена. Какой прием следует применять переводчику зависит от контекста. Единственное о чем не стоит забывать это сохранение прагматического посыла текста.

Следует упомянуть, что лексические трудности возникают при переводе политической литературы с персидского языка на русский из-за национального и культурного различия двух языков. Что касается стилистических приёмов, то они практически во всех языках одинаковые, но их функции в речи различны. Идентичные стилистические приёмы используются по-разному в языках; они выполняют различные функции и имеют различную значимость в стилистической системе языка, что собственно объясняет их особую проблематичность при переводе. Мы говорили ранее, что эффективность политического текста основывается на его экспрессивности, а экспрессивность в свою очередь достигается путём использования различных стилистических приемов. Поэтому очень важно не потерять эмоциональную основу текста при переводе на русский язык. В связи с этим переводчик сталкивается с ещё одной трудностью: стилистической. Мы попытаемся выявить пути решения данной трудности.

Переводя стилистическое значение единицы исходного текста переводчик должен руководствоваться принципами восстановления в переводе того же впечатления, что и было в исходном тексте.

Переводчик не должен пытаться воспроизвести стилистический прием из исходного текста, а должен передать его функции и цели.

Также, мы не должны забывать, что практически все стилистические приёмы многофункциональны по своей природе.

Яркий пример феномена, когда полисемантические слова в персидском и русском языках не совпадают в их лексически-семантических разновидностях, и то же самое, когда отличаются функции идентичного стилистического приема. Таким образом, сравнивая стилистические приемы, мы можем легко идентифицировать частичное соответствие, полное соответствие и даже иногда отсутствие соответствия и их функций.

Передача стилистических единиц – одна из важнейших задач перевода политического текста. Существуют определенные стилистические требования, которым должен отвечать перевод, т. е. нормативные правила, характеризующие тексты аналогичного типа в языке перевода. К этим требованиям можно отнести:

1. Смысловое соответствие. В зависимости от стиля и направления перевода переводчик должен всегда стремиться к тому, чтобы переведенный текст отражал истинный смысл оригинала. Смысловое соответствие включает в себя стилистическую точность, адекватность и полноту.

2. Грамотность. Основное требование заключается в том, чтобы текст соответствовал общим нормам русского и иностранных языков. Как правило, предполагается отсутствие стилистических ошибок.

3. Стилистическое соответствие. Общий стиль переведенного текста и стиль оригинала не должны расходиться в восприятии. [6]

И так, мы рассмотрим несколько стилистических трудностей и пути их решения.

Рассматривая стилистические трудности политических текстов, нельзя обойти вниманием крылатые слова, образные выражения, сравнительные обороты и другие стилистические средства. Ряд ученых,

занимающихся этим вопросом ставят по важности проблематики на первое место метафору. Например, Питер Ньюмарк считает: “Переводчик сталкивается с двумя проблемами: выбор оптимального переводческого принципа для текста в целом и перевод метафор”. [7]. Далее мы рассмотрим способы перевода метафор основываясь на статье С.В.Шикалова “Способы перевода метафор в концепции Питера Ньюмарка.”

Этот ученый - лингвист уделяет особое внимание проблеме перевода метафор в своих работах, и, основываясь на них, мы подчеркнем особую важность этой проблемы при переводе политического текста, так как он направлен на программирование реципиента и создания у него верного политического решения.

Под метафорой Ньюмарк подразумевает любое образное выражение, будь то слово, использованное в его переносном значении, персонификация абстрактного понятия и т.д. Структурно метафоры разделяются на простые и развернутые, где простые представлены одной лексической единицей, а развернутые могут быть представлены словосочетанием, фразой, предложением или целым текстом. [7, 157]

Нижеприведенный пример взят из выступления Махмуда Ахмадинежада в ООН в 2010 г., в котором употреблена метафора «صهیونیسم پای» – «алтарь сионизма»:

[8] "تمام ارزش ها حتي آزادي بيان در اروپا و امريكا به پای صهیونیسم قرباني ميشود"

«Все (человеческие) ценности - даже свободу слова - в Америке и Европе приносят в жертву на алтарь сионизма». [9]

Экс - президент Исламской Республики считает, что конференция проходит в тот момент, когда "глобальный сионизм прибегает ко всем возможным средствам, чтобы заглушить невинные голоса против тирании".

При переводе метафор переводчику важно:

а) Верно оценить обладает ли эта смысловая область позитивной или негативной окраской, т.е. выявить причину сравнения и

б) Понять, является ли заданная область коннотативной или денотативной.

Под коннотативной функцией Ньюмарк подразумевает способность метафоры более подробно и развернуто описывать абстрактные и конкретные понятия, ярче выражать мысль и характеризовать качества описываемого предмета.

Переводчик должен руководствоваться факторами культурной обусловленности и то, на какую аудиторию направлен перевод.

Одна из наиболее главных проблем, с которой может столкнуться переводчик, это наличие в метафоре культурного компонента. Чаще всего оригинальные метафоры культурно обусловлены. Если на взгляд переводчика метафора содержит культурный компонент, который при переводе не будет понятен для носителей русского языка, выполняемый перевод следует адаптировать под читателя методом замены образа наиболее близкого к пониманию читателя. Например: «زیره به کرمان بردن» – «везти тмин в Керман» является аналогом в русском языке – «ехать в Тулу со своим самоваром». Керман – там, где производят лучшие сорта тмина. Для персоязычного получателя эта реалия может быть вполне узнаваемой. При переводе на русский Тулу можно заменить Керманом, а самовар – тмином, что, на наш взгляд, внесло бы больше ясности в переводимый текст.

Ньюмарк выступает за то, чтобы по максимуму сохранять изначальную форму авторской метафоры, но вместе тем он соглашается, что чрезмерное следование оригиналу может внести дисбаланс в общий стиль текста. Но при наличии культурного компонента, реалии или других факторов, которые могут ввести в заблуждение читателя, переводчик должен сделать все возможное, чтобы переведенная метафора соответствовала культурному фону и менталитету читателя.

Рассмотрим пару примеров адекватного перевода метафоры с персидской лингвистической культуры на русский язык:

[10] "آیا گل دموکراسی و آزادی از موشک ها و بمب های نیروهای ناتو شکوفا خواهد شد"

«Распустятся ли цветы демократии и свободы из натовских ракет и бомб?» [11]

"با ایجاد اختلاف بین اقوام و ملت ها، تخم کینه و نفرت کاشته و با ایجاد فضای ناامنی و سوءظن فرصت رشد و شکوفایی را از آنان می گیرند."

[10]

«Они сеют семена вражды и ненависти, создавая противоречия между нациями и народами, и, нагнетая атмосферу нестабильности и подозрительности, лишают народы шансов на достижение прогресса и процветания». [11]

В текстах выступлений Хасана Роухани также прослеживается использование метафор, таких как «святые тела», «диалог с миром» и т. д. на примере выступления на ежегодном заседании Генеральной ассамблеи в ООН: "افکار عمومی خواستار آن است که مسئولان دولت عربستان سعودی بی درنگ، به مسئولیت بین المللی خود در تأمین دسترسی کنسولی فوری [4] برای شناسایی سریع و بازگرداندن بدون تأخیر اجساد مطهر عمل نمایند".

«Общество требует, чтобы ответственные лица в правительстве Саудовской Аравии срочно приступили к исполнению своих международных обязательств по немедленному обеспечению консульского доступа для скорейшего опознания и немедленного возвращения святых тел». [5]

"دو سال پیش، مردم ایران در یک انتخابات توأم با رقابت به برنامه ای رأی دادند که ضمن حفظ حقوق، منافع و امنیت ملی، خواستار تحکیم [4] صلح، و گفتگوی سازنده با جهان شدند".

«Два года назад народ Ирана на конкурентных выборах проголосовал за программу, которая, защищая права, интересы и национальную безопасность, выступала за укрепление мира и конструктивный диалог с миром». [5]

"توافق هسته‌ای که نمونه درخشانی از «پیروزی بر جنگ» بود، توانسته سایه تخاصم و حتی جنگی دیگر و تنش دامن‌دار را از سر خاورمیانه [4] دور کند..."

«Ядерное соглашение, которое является ярким примером «победы над войной», сумевшее отдалить тень конфликта и даже еще одной войны и длительной напряженности от Ближнего Востока...» [5]

[4] "متأسفانه، منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا به یکی از متلاطم‌ترین مناطق جهان تبدیل شده است. تداوم"

«К сожалению, регион Ближнего Востока и Северной Африки превратился в один из самых турбулентных регионов мира». [5]

[4] "...با آراء یکپارچه و گرانقدر خود، بر آن مهر تأیید زدید..."

«...своим ценнейшим единодушным голосованием поставили под эти призывом свою печать одобрения...» [5]

[4] "...طرح مناسبی برای حل مشکل منطقه خاورمیانه خرد شده در زیر پنجه های قساوت و شقاوت، تدوین کرد."

«...подходящий план для урегулирования проблемы ближневосточного региона, разодранного когтями безжалостности и жестокости». [5]

Переводчик не застрахован от ошибки "сглаживания" стилистической насыщенности оригинального текста или наоборот, делать перевод более ярким и стилистически насыщенным. Иногда переводчик вынужден сознательно применять приёмы нейтрализации слов. Что касается перевода политического текста, любые колебания в стилистической форме текста не допустимы, ввиду прагматичной важности политического текста.

Следовательно, переводчик должен аккуратно работать со стилистическими приемами, осознавать их функции и без изменений передавать их в родной язык. Иногда возникает диссонанс при переводе стилистических единиц. Это является результатом стилистической непохожести организаций двух языков. Например, повтор - наиболее распространённый стилистический приём в персидском, чем в русском языке. В некоторых случаях повторы как стилистический приём должны быть обязательно сохранены при переводе, но для различия в сочетаемости и различных семантических структурах полисемантических слов или слов широкого значения в персидском и русском языках, переводчик должен изменить и заменить некоторые из элементов.

Повторы широко используются со стилистическими целями в политических сводках. В этих случаях переводчик вынужден применить стилистические изменения, сделать замену или опущение.

"بعد از وقوع جنگ جهانی دوم به بهانه قربانی شدن یهودیان و سوء استفاده از هولوکاست با تجاوز و لشکر کشی یک ملت را آواره و عده‌ای را از اروپا و آمریکا و سایر کشورها به سرزمین آنان منتقل کردند و یک حکومت کاملاً نژادپرست را در سرزمین فلسطین برپا کردند و واقع به [12] بهانه جبران صدمات نژادپرستی در اروپا خشن‌ترین نژادپرستان را در نقطه‌ای دیگر یعنی فلسطین حاکم کردند"

«После Второй Мировой Войны они прибегли к вооружённой агрессии, чтобы лишить своего дома целый народ, под предлогом еврейских страданий и прислали мигрантов из Европы, США и других стран мира с целью установления абсолютно расистского правительства на оккупированных землях Палестины. Действительно, компенсируя ужасные последствия расизма в Европе, они помогли прийти к власти самому жестокому и репрессивному расистскому режиму в Палестине». [14]

Слово وقوع в переводе на русский язык означает «возникновение». Как правило, в процессе перевода оно опускается: «это событие» وقوع این حادثه باعث شد که, «после революции» بعد از وقوع انقلاب, «после войны» بعد از وقوع جنگ. «...это стало причиной...». - в данном случае слово انجام «осуществление, проведение» в русском переводе можно опускать: «после переговоров, после церемонии встречи».

Сколько существует видов стилистических приемов, столько и будет трудностей для переводчика, т.к. не все формы и функции стилистических приемов схожи в двух языках.

На основе проведенного нами анализа текстов политического дискурса современного персидского языка на материале выступлений М. Ахмадинежада и Х. Роухани, нами были выявлены проблемы, возникающие в процессе перевода отдельных слов. Так, в официальном стиле категорически не допускается употребление глагола مردن «умирать». Следует использовать глаголы فوت کردن, گشتن, «скончаться».

На основе проведенного анализа политического дискурса текстов выступлений как М. Ахмадинежада, так и Х. Роухани, можно заметить, что в своих речах экс – президент Ирана использует слово «گذشته شدن» в значении «погибать», в то время как нынешний президент задействует «جان باختن»:

"متأسفانه در دهه‌ای هم که به نام صلح نامگذاری شد جنگ و تجاوز و اشغالگری، صدها هزار نفر گذشته و مجروح برجای گذاشت و بر کینه‌ها و [12] دشمنی‌ها افزوده شد"

«К большому сожалению, в десятилетиях, провозглашенным «Десятилетием мира», в результате войн, агрессии, оккупации погибли сотни тысяч человек, и возросли ненависть и вражда». [13]

میلیون ها عراقی را فراموش نکنیم که در اثر تحریم هائی که با زوررق های حقوقی در نهادهای بین المللی پیچیده شده بودند، آسیب دیدند؛ جان [4] باختند؛ و هنوز عده قابل توجهی از آنها در سرتاسر زندگی باید زجر بکشند.

Не забудьте о миллионах иракцев, которые в результате санкций, которые были обернуты международными структурами в блестящую правовую фольгу, пострадали и погибли, и значительное количество которых на протяжении всей жизни обречены испытывать мучения. [5]

«пользуюсь (пользуемся) случаем» - комплиментарное выражение, широко употребляющееся в посланиях, речах, выступлениях, а также в дипломатической переписке (в частности, в нотной).

«выразить глубокие соболезнования» مراتب تسلیت را ابراز داشتن

[12] "ابتدا یاد جانباختگان سیل مهیب پاکستان را گرامی داشته و با بازماندگان و دولت و ملت پاکستان ابراز همدردی می‌کنم."

«Прежде всего, я хотел бы почтить память погибших во время страшного наводнения в Пакистане и выразить свое глубокое сострадание их семьям, народу и правительству этой страны». [13]

Таким образом, употребление стилистических приемов в персидском языке специфично, и носит особый культурный и национальный характер, следовательно, их прямой перевод во многих случаях невозможен. Более того, впечатление, создаваемое тем или иным стилистическим приёмом в обоих языках разное. Этот феномен может быть объяснен не только многофункциональностью, но и национальными и культурными особенностями стилистических приёмов и средств. Это главный критерий, заставляющий переводчиков прибегать к стилистическим трансформациям, включающих в себя замены или изменения. Поэтому переводчик всегда должен ссылаться на факты культурной обусловленности языка, чтобы сохранять прагматичную стилистику текста и его стилистические приемы эмоционального влияния на аудиторию.

Литература

1. http://rouhani.ir/event.php?event_id=144 - Текст выступления Х. Роухани на Генеральной ассамблее ООН в 2013 г. (материал на персидском языке)
2. <http://sajjadi.livejournal.com/313627.html?thread=11098395> - Текст выступления Х. Роухани на Генеральной ассамблее ООН в 2013 г. (материал на русском языке)
3. Велединская, С.Б. Курс общей теории перевода [Текст]: учеб. пособие / С.Б. Велединская; Нацисслед. Томск. политехн. ун-т (ТПУ). – Томск: Изд-во ТПУ, 2010
4. <http://www.mehrnews.com/news/2927090> - Текст выступления Х. Роухани на Генеральной ассамблее ООН в 2015 г. (материал на персидском языке)
5. <http://sanaei.livejournal.com/157961.html> - Текст выступления Х. Роухани на Генеральной ассамблее ООН в 2015 г. (материал на русском языке)
6. Чужакин, А.П. Мир перевода, или вечный поиск взаимопонимания [Текст] / А.П. Чужакин, П.Р. Палажченко. – М.: Р. Валент, 1997
7. Ньюмарк П. Современные проблемы частной теории перевода. – М.: ИПК МГЛУ «Рема», 2010. – С. 156–162. (Вестник МГЛУ; вып. 9 (588). Сер. Языкознание)
8. <http://www.ignia.ir/fa/news/2000033> - Текст выступления М. Ахмадинежада на Генеральной ассамблее ООН в 2010 г. (материал на персидском языке)
9. <https://nstarikov.ru/blog/6688> - Текст выступления М. Ахмадинежада на Генеральной ассамблее ООН в 2010 г. (материал на русском языке)
10. <http://www.mehrnews.com/news/1414893> - Текст выступления М. Ахмадинежада на Генеральной ассамблее ООН в 2011 г. (материал на персидском языке)
11. <http://www.iran.ru/news/politics/75813> - Текст выступления М. Ахмадинежада на Генеральной ассамблее ООН в 2011 г. (материал на русском языке)
12. <http://hamianeahmadinejad.mihanblog.com/post/44> - Текст выступления М. Ахмадинежада на конференции ООН по вопросам расизма 2009 г. (материал на персидском языке)
13. <https://nstarikov.ru/blog/6688> - Текст выступления М. Ахмадинежада на Генеральной ассамблее ООН в 2010 г. (материал на русском языке)
14. <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/34839/> - Текст выступления М. Ахмадинежада на конференции ООН по вопросам расизма 2009 г. (материал на русском языке)

ARDIL ÇEVİRİ VE TÜRLERİ (Ізбе-із аударма және оның түрлері)

Коспаганбетова Нуржамал Хабитқызы
(Алматы, Қазақстан)

Түйіндеме

Бұл жұмыста, ауызша аударманың бір түрі болып табылатын ізбе-із аударма қарастырылады. Сонымен бірге, аударма тілінің дұрыс қолданылуы, аударма тәсілдері, аударма мәселелері және ізбе-із аударманың түрлері баяндалады.

Резюме

В этой статье рассматривается последовательный перевод, которая является формой устного перевода. А также описывается правильное использование языка перевода, способы перевода, проблемы перевода и виды последовательного перевода.

Resume

This article discusses consecutive translation, which is a form of oral translation. It also describes the correct use of the target language, translation methods, translation problems and types of consecutive translation.

Ardıl çeviri diller arasında çeviri yapılırken kullanılan yöntemlerden birisidir. En sık kullanılan çeviri yöntemlerinin başında geliyor. Simültane çeviri yöntemine göre farklılıkları olmasının yanı sıra simültane yöntemine göre ardıl tercüme daha klasik bir çevirme yöntemidir. Ancak risk oranı daha az olmasından dolayı da sıklıkla tercih edilen bir çeviri hizmetidir. Ardıl çeviri yöntemini kullanan tercümanların hedef dillere tam anlamı ile hakim olması gerekmektedir.

Ardıl tercümenin en önemli özelliği tercümanların çeviri yaparken herhangi bir teknik donanım ihtiyacı duymamalarıdır. Tercüman ardıl çeviri yaparken toplantı ya da konferans esnasında masada oturarak konuşan kişinin söylediklerini hedef dilden çeviri yapılacak olan dile cümle cümle çevirir. Tercümanın ardıl çevirideki iletişimi sağlama yöntemi bu şekilde gerçekleşir.

Ardıl çeviri genellikle yapılacak olan toplantının ya da konferansın çok kısa, gizli ya da resmi olması durumunda gerçekleştirilen bir yöntem olarak biliniyor[1].

Ardıl çeviri sırasında çevirmen büyük bir salonda bulunuyorsa mikrofon kullanması gerekebilir, bazen sahnede ya da kürsüde çeviri yapabilir. Bu nedenle çevirmen, diyalog çevirisinde olduğu gibi konuşmacılarla aynı toplumsal ortamı paylaşmayabilir, o yüzden kaynak konuşmalar üzerinde daha az kontrol sahibidir. Bu çeviri türünde “bellek ve not alma becerileri öne çıkar ve genellikle bu konuda eğitim almamış ya da deneyimsiz çevirmenler tarafından yapılması tercih edilmez” [2.362]. Ardıl çeviri diyalog çevirisinin yapıldığı her tür ortamda gerçekleştirilir, bunun yanı sıra konferans ve diplomatik temaslar gibi resmi ortamlarda daha fazla tercih edilir. Ardıl çeviride, çevirmenin konuşmacılarla aynı mekânda bulunması ona çok zorunlu olduğu zaman konuşmacıya bazı şeyleri tekrar ettirmek, not alma yöntemi sayesinde anlamsal bütünlükten kopmamak ve konuşma temposunu ayarlamak gibi bazı olanaklar vermesi diğer çeviri türlerinde görülmeyen kazanımlardır. Snell-Hornby [3, 304], ardıl çevirinin “sözlü çevirinin en doğal türü” olduğunu belirtir ve uzun süre meslek olarak değil, daha çok bir yabancı dile kısmen hâkim olan insanlar tarafından uygulandığını ifade eder. Ardıl çeviri, 20. yüzyıldaki kurumsallaşma ve yoğun olarak uluslararası organizasyonlarda kullanılmaya başlamasıyla düzenli bir çeviri türü olarak gelişir ve konferans çevirmenliğinin de gelişmesine katkı sağlar. Ardıl çeviriyi şu şekilde tanımlar: “Ardıl çeviri esnasında bitmiş konuşma parçaları bir kaç saniye (bir düzine sözcük) ile bir kaç dakikalık (yüz ila bin sözcük arasında) süre zarfında sonradan sözlü olarak çevrilir”. Kautz, ise ardıl çeviriyi “konuşucunun konuşmasına çeviri için ara vererek sürdürdüğü ve aralıklarla sürdürülmesi gereken çeviri etkinliği” olarak tanımlar. Konuşucu ve çevirmen aynı ortamda ve yan yana ya da çevirmen konuşucuların arkasında ya da arasında bulunur. Birbiriyle temas ve iletişim halindedir. Çevirmen tümce ya da tümcelerin bitmesini bekleyip sıra kendine gelince çevirisini yapar.

Ardıl çeviri sürecinde kaynak metnin ardışık ve parça parça aktarıldığı ve erek metnin kaynak metnin parçalarına paralel olarak üretilmediği belirtilir. Bu çeviri türünün gerçekleşmesinin temelinde tercümanın bilgi birikimi ve sunum esnasında aldığı notların yattığı da vurgulanır. Chernov, Feldweg, Lederer, Seleskovitch, Le Feal gibi birçok tercüman ve yazar, konuşma içeriğinin anlaşılabilmesi için en önemli koşulun ön bilgi olduğunu düşünürler. Bilgiyi anlayabilmek, kontrol edebilmek ve zihinde tutabilmek için önceden var olan bilgiyle birleşmesi ya da en azından başka bilgilerle ilişki kurması gerekir. Ön bilginin eksikliğiyle beraber ifade kalıpları da eksik olacağından çevirinin gerçekleşmesi neredeyse mümkün değildir. Seleskovitch [4,35], bu ön bilginin eksik olması durumunda aktarılan bilginin zaten algılanamayacağını söyler. Ama her bir yazar ön bilginin önemini bu ölçüde vurgulamaz. Örneğin Snell-Hornby, ön bilgiyi “tercümanın işlem kapasitesini belirleyen bir etken ya da sözlü çeviri sürecini tanımladığı süreçlerin bir parçasını belirleyen bir ölçüt” olarak görmez. Bunun yanında, ardıl çeviri yalnızca konuşmacıdan aktarılan bir çeviri türü olarak sınırlandırılmaz. Tercüman konuşmacıdan metni daha önce alarak, konuşmacıyı izlerken önündeki metni izleyerek çeviri yapabilir, ya da konuşmacı olmaksızın kendisine verilen yazılı metinden çeviri yapabilir. Kalina da bu konuya şöyle değinir: “Yazılı bir metinden de ardıl çeviri yapılmaktadır, metin bazen konuşmanın hemen öncesinde tercümana verilir, bazen de konuşmacı okumasını bitirdiği kâğıdı tercümana vererek ardıl çeviri yapmasını talep edebilir, tercüman da ya kâğıda bakarak çevirisini yapar ya da duyduklarını kâğıdı kullanmadan hemen aktarır.” Bazı durumlarda da çevirmenlere yapılacak olan konuşmanın önceden çevrilmiş olan erek metni verilerek bunu okuması istenebilir, tabi ki bu durumlarda sözlü çeviriden bahsetmek çokta doğru olmaz. Yazılı metinden yapılan çevirinin ardıl çeviri olduğu konusu da tartışmalıdır. Bize göre, bu tür, ardıl çeviri türüdür. Kalina da aynı görüştedir, ama Kalina’dan farklı olarak Van Hoof [5,301], yazılı metinden sözlü çeviri türünü “ardıl çevirinin en modern türü” olarak tanımlar ve yazılı metinden yapılan ardıl çevirinin tam olarak kabul edilemeyeceğini belirtir.

Ardıl Çevirinin Kullanıldığı Yerler

Bu tür çeviriler uzun toplantılarda tercih edilmez. Ardıl tercüme simültane tercüme göre daha resmi ve gizli olan toplantılarda tercih edilmektedir. Ardıl tercüme aşağıdaki ortamlarda başvurulur.

- Diplomatik ilişkilerde
- Çeşitli konferanslarda
- Farklı ülkeler arasında yapılan sempozyum ve zirvelerde
- Ticari ilişkilerde ve tarafların anlaşma yapacağı toplantılarda
- İşle ilgili yemekler ve görüşmeler
- Hastalarla doktorların anlaşabilmesini sağlamak amacıyla muayenehanelerde veya hastanelerde
- Turizm sektörü gibi sektörlerde ardıl tercüme daha işlevsel olmaktadır.

Ardıl tercümenin kullanım alanları genellikle söz konusu toplantının çok kısa, teknik, gizli veya resmi olması durumunda başvuru bir yöntemdir. Yazılı çeviriye göre daha fazla dikkat ve çevirisi yapılacak dile tam hakimiyet gerektirir.

Ardıl Çeviri Türleri

Diğer çeviri türlerinde olduğu gibi ardıl çeviriyi de tek bir başlık altında sınırlamak doğru olmaz. Ardıl çeviri, kullanıldığı alanlara göre çeşitlendirilir. Genel olarak, bir tercümana ihtiyaç duyulan mekânlardaki kullanımlarına göre çeşitlilik gösterir.

-İrtibat Çevirisi-Sözlü çevirinin ilk ortaya çıkışı irtibat çevirisi ile olur. “irtibat” Fransızca “liaison” sözcüğü ile karşlanır. Bu tür çeviriye “liaison” isminin konulması ve sözcüğün Fransızca olması, başlangıçta bu tür toplantıların resmi dilinin Fransızca olmasındandır. İrtibat çevirisi daha çok diplomatik ortamda gerekir.

-İkili Görüşme Çevirisi-iki farklı dilden kişi ya da grup görüşme yapmak istediğinde, çevirmen onların arasında durur ve söylenenleri diğer dile aktarır. Bu çeviri masada oturarak ya da ayakta durularak herhangi bir ortamda yapılabilir. “Bu tür çevirinin ardıl çeviri içerisindeki farkını, bir ölçüde çevrilecek metnin içerik ve uzunluğu belirler”.

Dolayısıyla bir ardıl çeviri türü olan ikili görüşme çevirisi, not alma tekniğinin pek kullanılmadığı durumlardan biri olarak karşımıza çıkar. Çoğu zaman ön hazırlık olanağı dahi bulunamayan ve yüksek odaklanma gerektiren bir türdür.

-Refakat Çevirisi-Çeviri hizmetine gereksinimi olan kişi ya da kişilerin sabit bir ortamda bulunmadığı durumlarda, örneğin, “yabancı ülkelere diplomatik ya da iş seyahatleri yapanlara ya da yabancı ülkelere aynı amaçla gelenlere, çevirmenin yanlarında refakat ederek, iletişim gereksinimi doğduğu anda çeviri hizmeti vermesini amaçlayan çeviri türüdür” Çevirmen bu kişilerin her yerde yanındadır ve onlara eşlik eder; gerektiği anda hemen devreye girerek o kişinin dili ve kulağı olmak durumundadır

-Mahkeme Çevirmenliği-Mahkeme çevirmenliği, toplum çevirmenliğinin bir alt dalı olarak kabul edilir. Mahkeme ve benzer yargı kurumlarında gerçekleştirilir. Türkiye de dâhil olmak üzere bazı ülkelerde kişinin mahkemede çevirmen talep etme hakkı vardır ve bu hak Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi gibi birçok uluslararası insan hakları sözleşmesinde tanınır.

Mahkeme çevirmenliğinde genellikle sözcüğü sözcüğüne çeviri stratejisi tercih edilir. Bunun nedeni “hukuki sonuçları nedeniyle tarafların ağızlarından çıkan sözlerin en yakın karşılıklarıyla anlaşılması gereğidir” En stresli çeviri türlerinden biridir ve anlam çevirisinden ziyade sözcüğü sözcüğüne çeviri tercih edilir.

-Medya Çevirmenliği-Günümüzde sözlü çevirinin yaygın olarak uygulandığı ortamlardan biri de televizyon programlarıdır. Yabancı haber kaynaklarının ve konukların çevirisi için bazen andaç çeviriden yararlanılır. Televizyon kanallarında andaç çeviri, stüdyonun içine kurulan bir kabin ya da genellikle uygun bir masa ve kulaklık donanımı ile yapılır. Ancak sohbet programlarında yabancı konukların çevirisinde genellikle ardıl çeviri gerçekleştirilir. Medyada, “resmi ortamlarda gerçekleştirilen konferans çevirmenliği türü haricinde genellikle ardıl çeviri kullanılır. Bunun nedeni ise, daha anlaşılır ve akıcı bir diyalogun sağlanmak istenmesidir” Televizyon yayınlarına ek olarak radyo yayınlarında da çeviri yapılması söz konusu olabilir, ancak radyoda daha çok tercih edilen çeviri türü de ardıl çeviridir.

-Futbol Çevirmenliği-Diğer çeviri türlerinden farklı olarak spor çevirmenliği, çağdaş kültürün en önde gelen ve yer yer siyasetçilerin dahi önüne geçen, iletişimde fazlasıyla ihtiyaç duyulan bir türdür. Ardıl çevirinin en sık görüldüğü alanlardan biridir.

-Telefonla Sözlü Çeviri-Telefonla sözlü çeviri ABD’de 1989’dan beri telefon Şirketi tarafından kendine özel bir sistemle ve bünyesindeki çevirmenlerle 140 dilde 24 saat sağlanan bir hizmettir; “özellikle iş dünyasında ve acil sağlık durumlarında başvuru bir çeviri türüdür; dakika hesabıyla kredi kartı ödemesi ile gerçekleştirilir”

-Tümce-Tümce Sözlü Çeviri-Ardıl çevirinin özel bir türünü “tümce-tümce sözlü çeviri” türü oluşturur. Ama bu özel tür sözlü çeviriyi fazla sözcüğe bağlı kılar ve genel bakışı kavramayı engeller. Bu nedenle, bu sözlü çeviri türü bazı çevirmenler tarafından kabul edilirken bazıları tarafından kabul edilmez.

“Sözlü çevirinin bu türü konuşmacılar tarafından talep edilir; çünkü bu sayede düşüncelerini her seferinde açık bir şekilde tekrar tekrar dile getirebilme olanağına sahip olurlar ve aynı zamanda dinleyicilerinin verdikleri tepkiyi gözlemleyebilirler”. Dinleyiciler için de bu çeviri türü arzu edilebilir; çünkü bu sayede uzun süre ara vermeden konuyu dinleyebilir, konunun tamamını kavrayabilirler. Diğer bir yandan da konuşmacının sunduğu görüşleri, fikirleri daha kolay inceleyebilir ve not edebilirler.

Hermann, tümce-tümce sözlü çeviriyi “özel bilgiler ve not alma tekniğini gerektirmediği” için oldukça kolay bir tür olarak tanımlar. Bu türü olumlu karşılayan tercümanlar uzun soluklu, karmaşık, fazla ayrıntılı açıklamaları olan ve her türlü detayın ve ince ayırımın öne çıktığı konuşmalarda faydalı hatta yararlı olduğunu belirtirler. Ama buna rağmen tercüman bu çeviri türünde metnin geneli üzerinde bir bakış açısına sahip olamaz; çoğu zaman da konuşmacının sözlü çeviri için mi, yoksa konuşması bittiği için mi ara verdiğini anlayamaz. Gereksinimlerden doğan bu ardıl çeviri türlerinde genel olarak, tercümanın anlaşılır olması ve iletinin anlamsal bütünlüğü bozulmadan alıcıya aktarımı sağlanır[4, 41-43].

Sonuç olarak şunu söylemek isterim, Çeviri, metinler üzerinden farklı dil ve kültür ortamlarında bulunan kişi ve taraflar arasında iletişimi sağlar. Bu, bir çevirmen bu gereği hangi alanda yerine getirebiliyorsa, o alanda çeviri edincine sahip demektir.

Yazılı çeviri de daha sonra başa dönüp kontrol etme ve düzeltme şansı varken ardıl çeviri esnasında böyle bir şans yoktur. Dinleme, konuşma – telaffuz kabiliyeti tam olmayan bir tercümanın yaptığı çeviri katılımcıların birbirlerini yanlış anlamalarına ve istenmeyen sonuçların doğmasına sebep olabilir. Bu bakımdan birlikte çalışılacak ardıl tercümanın bilgi birikiminin ve bu konuda yeterli hakimiyete sahip olup olmadığının iyi araştırılması gerekir.

KAYNAKÇA

1. <https://www.portakaltercume.com/ardil-ceviri-nedir/> Erişim Tarihi: 20.04.2019. 23:01
2. Gile, D. (2001). “L’Évaluation de la Qualité de L’Interprétation En Cours de Formation”, Meta, 46(2), s : 355-393.

3. Snell-Hornby, M. (2006). "The Turns of Translation Studies", Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins
4. Çakır Gökhan ŞİMŞİR, SÖZLÜ ÇEVİRİ TÜRLERİNDEN ARDIL ÇEVİRİ YÖNTEM VE TEKNİKLERİ, yüksek lisans tezi, Kırıkkale, 2013 s.106
5. Kalina, S. (1998). "Discourse Processing and Interpreting Strategies-An Approach to the Teaching of Interpreting", Amsterdam: John Benjamins.

2-секция. Аударманың лингвомәдениеттану аспектілері
Секция 2. Лингвокультурологические аспекты перевода
2-section. Linguocultural aspects of translation

KNOWLEDGE OF CULTURE IN TRANSLATION AND INTERCULTURAL COMMUNICATION

L.A.Turumbetova
(Kazakhstan, Almaty)

Резюме

Автор уделяет большое внимание проблеме взаимодействия языка и культуры, межкультурной коммуникации и процессу перевода. Автор считает, что точный перевод не всегда возможен из-за различных картин мира в языках. Основная сложность в переводе возникает, когда нет эквивалента для выражений определенного понятия или полного отсутствия этого понятия в языке. Автор предлагает будущим переводчикам обратить особое внимание слоям лексики, выражающие национальную специфику культуры: реалии, отражающие обычаи, традиции, национально-географическую среду и этнографические реалии, связанные с напитками, продуктами питания и образом жизни.

Резюме

Автор тіл және мәдениет, мәдениетаралық қарым-қатынас және аударма үдерісінің өзара әрекеттесу мәселесіне үлкен назар аударады. Автор тілдердің әртүрлілігіне байланысты нақты аударма әркашан мүмкін емес деп санайды. Аудармадағы негізгі қиындық тілде белгілі бір тұжырымдаманың баламасы болмауы немесе осы тұжырымдаманың тілде мүлдем болмауы кезінде туындайды. Автор болашақ аудармашыларды мәдениеттің ұлттық ерекшелігін көрсететін лексика қабаттарына ерекше назар аударуды ұсынады: салт-дәстүрлерді, ұлттық географиялық ортаны және сусындар, тамақ және өмір салтына байланысты этнографиялық реалиялар.

The language policy implemented in Kazakhstan is directly related to the development of translation studies. The need for high-level translators is becoming more urgent. The changes in the language policy, in the economic and socio-political life of the Republic of Kazakhstan, the rapid development of cultural and economic ties between states contributes to the development of translation. At present translation as a special kind of activity is a fundamental and universally accepted means of intercultural communication. Translation is the multifaceted phenomenon and some aspects of it can be the subject of the research of different sciences. Most problems occur in intercultural communication when information transfers from one language to another.

Intercultural communication attracts a growing number of researchers. Grown from the observations of linguists, psychologists, historians, the theory of intercultural communication has risen to the realization of its integrity and its applied role. Philosophical theories of the national spirit, the study of the national-specific picture of the world, Herder's theory of the nature and origin of language, Humboldt on the purpose of language, Potebni, Sapir and Whorf were the foundation for the emergence and development of the theory of intercultural communication. Intercultural communication involves communication between people of different cultures, during which at least one of the participants can speak a non-native language. In the modern world, where English has firmly taken the place of the language of international communication, often both participants of communication speak a non-native language, introducing their own cultural nuances into it. In connection with the expansion of intercultural contacts, the need of society for specialists in various fields who speak a foreign language is growing. The need for verbal support for intercultural communication (establishing personal contacts, conducting telephone conversations, exchanging correspondence, and holding presentations, meetings, negotiations, participating in conferences and seminars) comes to the fore. Language is the main mediator in the intercultural communication process. "Language does not exist outside of culture, i.e. outside the socially inherited set of practical skills and ideas that characterize way of life" [1, 211].

The problem of interaction of language, literature and culture is one of the central problems in modern linguistics. Language is a kind of reflection of culture of the nation. It is a national cultural code of people. Dialogue of cultures involves determining the identity of each of the national and cultural systems based on analysis and comparison. As a means of human communication, and therefore social and national in nature, language bears the imprints of features of worldview, ethical and cultural values and norms of behavior specific to this language of community. This reveals, on the

one hand, the universal content of each national culture, on the other hand, the "national picture of the world" and especially the peculiarities of philosophy and worldview.

Translation is a complex process, which requires solid training. To become a truly qualified interpreter it is not enough to have practical knowledge of the language, an interpreter must have extensive knowledge about the culture of the target language. This is a prerequisite for achieving intercultural competence.

The modern concept of higher linguistic education suggests that the study of a foreign language and culture becomes urgent. It is an integral part of the process of teaching a foreign language and training qualified translators. New requirements for the training of translators are due to the peculiarities of the formation of their professional competence and professional experience, as well as the dynamic changes in the entire socio-cultural context of education.

The extra-linguistic content of the word is its national and cultural background. For an adequate perception of the text, it is essential to master the national-cultural background of the word. We should know how one or the other thing is denoted in that particular language; what elements of the objective reality are displayed in the meanings of words, as inequality of seeing the world of representatives of different nations is shown in the semantics of the word. Sometimes in description of some natural phenomena, there are no such lexical units in the language, it is necessary to borrow them from other cultures to describe the inherent realities. Each ethnic group has its own view of the world in all its four areas (material, spiritual, organizational and behavioral). One ethnic culture may not have all the elements available in the other culture and the attitude to different objects that exist in the universal culture may be different. These objects can cause different associations. People see the world differently through the prism of their own language. Language is the basis of the picture of the world, objects and phenomena of the world around us.

One of the most important problems of translation is the problem of equivalence in relation to each particular text. There are a number of views on this issue. "Difficulties, arising during translation, are caused not only by differences in grammatical structure and word usage, but also by differences in the mentality of people, which are reflected in the discrepancy between linguistic, cultural and other realities"[2,3]. Some authors consider that the translator must follow two requirements: to transfer all the essential elements of the content of the source text and to follow the norms of the translation language. In this case, the equivalence is interpreted as the equilibrium ratio of completeness of information transmission and the norms of the target language. The translation should strive to the exhaustive transfer of the semantic content of the text, and to ensure that the process of information transmission is implemented by the equivalent means that are in the original text. The reasons for non-equivalence at the lexical level are:

- 1) the lack of an object or phenomenon in the life of the people;
- 2) the absence of identical concepts;
- 3) the difference between lexical and stylistic characteristics.

Each type of translation and the type of translation stage of perception has its own features and characteristics. "The process of developing automatic actions in translation is durable, and it comes to automatism only when through numerous efforts you understand each stage of translation and at the same time plunge deeply into the conceptual-categorical apparatus of the profession in its linguistic and inter-concept comparison"[3,61].

Literary translation is divided at least into two phases: in the first phase when there is the perception of a work of art in the first reading when the translator tries to understand the work, to realize its artistic value and determine its stylistic originality and the actual, direct perception of specific words, sentences, phrases, paragraphs, and so on. In the second phase of perception, when there is a reception of foreign text in front of its reestablishment in another language translator operates by analysis and synthesis, perceiving the meaning of the individual elements (words and phrases) of the message and the meaning of each phrase of the source language. Psychologists and linguists, researchers of speech process argue that a person learns the meaning of ideas and concepts in the perception and understanding of a text, not the words themselves, but it is possible because the absorption of that formation of the concept has already passed the verbal stage.

It is important for the translator to understand the text of literature in this phase of perception, and have the vision of "painted" images and situations. It is known that the word always generalizes. It is filled with the concrete content only if the participants of the communication process are talking about specific objects or objects visible or well known to them. Then the sender and recipient have a particular representation of speech and images. The perception of the reader of actual objects that are familiar to him described in the text will be the same. In the other cases, the perception of the reader of the verbal content is always somewhat abstract. In fiction, a writer often details the description of the object, drawing an image of the character, environment, event, and so on. Any description of characters, scene, scenery, natural phenomena, and so on are the means of specification and individualization, which creates an imaginative perception of the text in the mind of the receptor. The complex processes of analysis and synthesis are carried out in the mind of the interpreter related to the transformation of the meaning in a different material form of words. The second stage also consists of two phases: paraphrasing and identification. In the phase of identification the comparison of translated phrases, paragraphs, with the text of the original takes place. The duration of this period depends on the volume, linguistic and literary complexity of the original text, as well as the talent and experience of the interpreter. "Every translation is an interpretation; you can even say that it is the end of this interpretation. Everyone will agree that the translation of the text is a text in a new light, in the light of the other language."[4,449]. Of course, every translator has its own style, skills of work. It is also important to consider the genre of the text for understanding its artistic design and aesthetic value. Understanding of the genre of the work gives rise to the mastery of the artistic idea helps to make the step from understanding of its contents to the meaning. So as to understand the text, the literary work, it is advisable to know the

cultural and historical situation in which the text has been written, customs of people, all the particular circumstances of culture, as well as other literary sources that have been made in this historical period. Understanding of the text is largely influenced by the personal experience of the reader and his knowledge of the world. For understanding of the text, it is important to have experienced reader, his readiness to accept the information. Each reader forms his own image of the text according to his personal worldview, his education, emotional state, and so on.

Professional training of future translators implies the formation of a professional who would have a system of specific knowledge and skills necessary for the successful implementation of certain types of activities that are rather complex and require large intellectual resources. Formation of the ability to perform the types of professional translation activity is carried out throughout the program of training the future translator. The main requirements for a translator were developed at the forum of the International Association of Higher Educational Translation Institutions (CIUTI, 2003). They include a high level of proficiency in native and foreign languages, as well as a high level of general culture; knowledge of the realities and specific conditions of life and life of the country from whose language the translation is made. Understanding the main types of texts and mastering the main speech genres are an equally important condition for the success of a translator. Constant vocabulary replenishment will allow the translator to achieve high results in his work.

Currently, 50 universities in Kazakhstan are preparing translators. There are 16 higher educational institutions with translation departments in Almaty. Nevertheless, despite the abundance of universities, their leadership notes a lack of teaching aids, theoretical literature on translation, and a shortage of highly qualified teachers. In Soviet times, there was no such great need for translators and teaching staff for this field, since the country was closed. Only in independent Kazakhstan, whose economy is actively integrating into the world community, and international cooperation is being strengthened, translators have received many new opportunities to apply their knowledge and skills.

Accurate translation is rare possible because of the different pictures of the world, created by different languages. The most common case of this linguistic discrepancy appears when there is no exact equivalent for the expression of a particular concept and even the absence of the concept itself. This is because the concepts and objects designated by such words are unique in this culture, and therefore, there is no term for this expression in the other culture. Future translators should pay much attention to the following main layers of vocabulary, most clearly expressing the national originality of culture: realities reflecting the peculiarities of the natural-geographical environment; realities associated with folklore, mythology, traditions, customs, cultural and historical associations; ethnographic realities associated with national drinks and food. In the life of every nation, there are peculiar realities of culture, life, environment inherent only to this nation. Words with special culturally specific meanings reflect not only the lifestyle, but also the way of thinking.

Words - realities, reflecting the features of the natural-geographical environment, most clearly express the national color. Among the layers of vocabulary, it is possible to distinguish ethnographic realities. These include food and drinks. Ethnographic realities have not only a national, but also a social identity, taking into account what foods and drinks a person prefers. When choosing a translation equivalent, background information is required to clarify the meaning of a word. The translator must choose translation equivalents based on: general linguistic knowledge; context; general background information; special information. The more information a translator has about different cultures, the better he understands how different cultures are.

In the context of globalization of world processes, the education system should be considered as an effective mechanism of ethno-cultural identification of a person and at the same time as a means of harmonizing interethnic relations. The leading principle of the implementation of any education and upbringing is the sociocultural context of personal development, which involves taking full account of national characteristics and determining their significance in the international and multicultural world. This provision defines an educational strategy focused on the formation of a personality capable of active and effective life in a multinational environment with a developed sense of respect and understanding of various ethnic cultures. This educational strategy is capable of solving the following educational tasks: to promote a deep and comprehensive mastery of the foundations of a national culture, which, in turn, is the most important condition for integration into other cultures. The next task is to contribute to the formation of ideas about the diversity of ethnic cultures, to cultivate a tolerant attitude towards national and cultural differences.

Translation is a complex process, which requires solid training. To become a truly qualified interpreter it is not enough to have practical knowledge of the language, an interpreter must have an extensive knowledge about the culture of the target language. This is a prerequisite for achieving intercultural competence.

Literature:

1. Sapir E. Language. Introduction to the study of speech // Selected Works on Linguistics and Cultural Studies. M., 1993. p. 211
2. Slepovich V.S. Translation difficulties. Minsk: Tetra systems, 2009, p. 3
2. Tatarinov V.A. Methodology of scientific translation. M, Moscow Lyceum, 2007, p.61.
3. Gadamer G.G. Wahrheit und Methode .M., 1988, p.449.

DEVELOPMENT OF TRANSLATOLOGY IN KAZAKHSTAN IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

G. Kh. Demessinova
(Kazakhstan, Almaty)

It is obvious that the history of translational trade in the Republic of Kazakhstan is not completely described yet [1, p. 90].

Z. Turarbekov, a Kazakhstani translator and researcher, connected this classification with the history of Kazakhstan and Central Asia and specified some of the periods from this point of view, having applied it in this way to the history of Kazakhstani translation theory and practice [2, p. 48]:

- a) the first period - XIII - XIV centuries (the first, or ancient period) – the epoch of slave-owning and feudalism;
- b) the second (middle) period - between the primary accumulation of capital and scientific and technical revolution of XVIII-th century (the epoch of Arabs conquest of Central Asia and Kazakhstan);
- c) the third (modern) period - from the end of XVIII-th century till the end of a XIX-th century (since times of joining Kazakhstan to Russia to the Great October socialist revolution);
- d) the fourth (or new) period - from the end of the XIX-th century up to our time (Soviet period, development of literary translation after October, 1917, when the Kazakh translation went through rough blossoming, developed a scientific passage and till our times).

It is evident that this division is based on the stages of social and economic development of mankind. So, we suggest differentiating here another, fifth, period, viz the period of Independence which started in 1991 in Kazakhstan. It is clear that the range and goals of translation practice has greatly changed, taking into consideration wide scope of political, economic and technological events that the Republic of Kazakhstan was to be involved in.

Receptivity of the Kazakh language is a phenomenon deserving special study. The reason of a receptivity of the Kazakh language is covered in a receptivity of the Kazakh mentality. But when we speak so, we should underline that this phenomenon does not only consist of advantages. It's not the secret that our people accept quickly both positive and unfortunately the negative. But as a whole analyzing degree of correctness and abnormality of receptivity we should notice that Kazakhs first of all are inclined to accept the best, advanced, valuable. And the most remarkable method of perception of all valuable which was thought up by mankind is a translation.

There is a process of gradual translation of business correspondence into a state language in Kazakhstan. Thus there is a problem of an effective utilization of archive the enterprise of last years. The majority of standard documents have texts in the Kazakh and Russian languages. Thus there is a problem of translation of existing documents on the Kazakh language. That's why the correct translation is in a key role.

For today domestic publishing houses let out set of dictionaries in different languages and different subjects: as well as for children, and for adults.

Since 1990th years when all globe has been captured by boom of a computerization and development of IT technologies, the Kazakhstani translators together with programmers haven't stood aside and have begun working out of domestic electronic dictionaries, among them the most popular "Soylem", "SyozKyomek" and others. The system of wire transfer "Soylem" (the Russian-Kazakh version) allows receiving translations of texts from Russian on the Kazakh language with observance of rules of grammar and morphology.

System "Soylem" [3] is developed by "LimeOn Global Company" on the basis of translation core Audarma 2.00 created by authoritative collective of authors. The kernel was developed since 1992 and includes the exact and expanded language models, extensive base of words, word combinations and language structures.

Last version "SyozKyomek" 4.0 contains the dictionary of the general lexicon, dictionaries on office-work, the legislation, history, culture, sports, the literature, computer science and telecommunications. Now mobile version of Kazah-Russian and the Russian-Kazakh dictionary is accessible to each owner iPhone and iPad. The Given application contains dictionary base over than 200 thousand dictionary words and expressions. We are pleased to note that that domestic translatology keeps up to date and doesn't concede to foreign developers [4].

In 2005 was developed the training system to the Kazakh language "Syoz Ana" in which more than 120 000 dictionary entries are seen.

Training system "Syoz Ana" is intended for independent studying of the Kazakh language by a technique of Shliman – on the basis of parallel texts. The training program consists of system of parallel texts in the Kazakh and Russian languages, and also electronic dictionaries [5].

In 2007 the Great Kazakh-Russian-English on-line dictionary was developed. Committee on languages of the Ministry of culture and the information of the Republic of Kazakhstan within the limits of creation and development of the Portal of the State language of Republic Kazakhstan requested it. Also users can hear to announcer's speaking of words in Russian, Kazakh, English languages (available an order of 10 000 sounded words) [6]. In connection with the requirement to lead in all organizations clerical work in two languages, last years translational work has accepted unprecedented scope. And the process of globalization occurring before our eyes, in the long term urged to hoist meaning of translation on high altitude. One of the articles published recently is called "Globalization as infinite process of translation from English". We want it or we don't want it, but there is an objective reality that the English-American culture possesses a priority in translation trade on other languages, and the contribution of other languages and cultural

traditions to a human treasury is performed mainly through translation into English. In the Republic of Kazakhstan the principle of triple languages is hoisted on a public policy level; parallel learning by our people Kazakh, Russian and English languages is considered to be the one of conditions of studying the riches of knowledge created by mankind and cultures, entering of our Fatherland in a cohort of fifty most competitive countries of the world. In this respect the translation is in original sense of this word one of gears of the worthy answer of our young state to calls of a new century.

In turn, one of the conditions of competitiveness of the country - competitiveness of the language. Only that nation which is capable to live and exist with the language can enter competition of the civilized world. Striking example of the competitiveness of language - its capability to express accurately all phenomena of this world. Especially, the ability to transmit all beauty of a pearl of world poetry. That is, time of serious testing for the Kazakh poetic translation still ahead. There is no doubt that the Kazakh language which managed to generate surprising riches for the centuries-old history, will hold out also these testing with honor.

For last hundred years the Kazakh translation has driven a way of the big achievements, on a joint of millennia it raised on level of the free and highly artistic image of the most difficult creations, the selected pearls of the world literature. On this way Kazakh language trained, perfected. To the beginning of the twenty first century our native language reached the original blossoming on the lexical riches, and on enhancement of means of creation of voice units, structures of verbal images, terminology. The worthy place is occupied by translation.

Good translation - a right way of demonstrating and the importance of language. We say that the original and translation compete in translation, i.e the author and the translator. To tell so means not to tell all. In translation through their competitiveness two languages entered. And competition of languages in the final analyses is as competition of cultures of two people. Hence, translation - one of the ways of the proof of greatness of the nation, advantages of the country [1, p. 452-453].

In his address to Kazakhstani people in 1997 President Nursultan Nazarbayev emphasized: "Our young state will grow up and gain in strength, our children and grandchildren will grow up with it. They will be responsible and energetic representatives of their generation, well educated and radiant with health. They will be prepared to work in contemporary market economy conditions, at the same time preserving their ancestors' traditions. They will equally well master Kazakh, Russian and English" (Nazarbayev 1997: 2) [7]. Taking into account that many members of various ethnic groups of Kazakhstan have mastered or are learning Kazakh and/or Russian as well as foreign languages in addition to their native languages, the sociolinguistic challenges that Kazakhstan is now facing will be successfully addressed in future. Learning foreign languages in general and taking translation/interpreting as one's major in particular are very popular in Kazakhstan in higher education at present [8].

At present Kazakhstani translology roughly develops, in High schools of our country are prepared oral and written translators. State standards on a profession 050207 "Translation studies" [9 - 15] are developed, educational manuals, for example "The Methodical grant on a basic word stock for students of I course of language specialities" [16], "World of translation". The given grant is intended for students and undergraduates of specialities "Foreign languages" and "Translational trade" and is introduction in translology. Here the System of Professional Record of the translator - tables with abbreviations and the symbols used in the international practice of translators for the best storing of the translated information is offered for the first time. In the end of the book the Dictionary of the beginning translator including definitions and explanations of concepts, necessary for the translator is given to the debutant at the beginning [17].

This ever-growing demand for translators and interpreters is so strong that even the increase from four years to live years to attain the translation interpretation degree (starting from 2001) did not have (as far as we know) any negative effect on the results of the recent enrollment campaign. Moreover, in some universities the number of entrants that chose the "Translation Interpreting" specialty and the number of students admitted to this specialty rose sharply as compared to the previous years.

In view of the political, economic, social and cultural developments in Kazakhstan and in response to the continuing high demand for translators-interpreters and for postgraduate translation courses, in September 2000 the Kazakh Abylai Khan University of International Relations & World Languages (KazUIR&W L) set up a Center for Translation and Intercultural Studies (CI IS). In January 2001 the Republic of Kazakhstan Ministry of Education and Science accredited it as a research center under the KazUIR&WL [8].

The publishing house "Kazak universiteti" let out "The Bibliographic index under the theory and practice of translation" [18]. The directory includes the list of editions under the theory and practice of translation, articles, collections, monographies and the textbooks which were published as in the CIS countries, and Kazakhstan within several decades that the development history of translology gives a full picture.

At the present period there the scientific researches devoted to the problem of translology in Kazakhstan are studied - among dissertations on the translational problematics, defended in Republic Kazakhstan, we can note works of G. Kh. Demessinova "English prepositions of spatial meaning and their counterparts in the Kazakh language" [19], K. K. Karimova "Translation of the lingvo cultirems of M. O. Auezov's novel "Abay zholy" at the direct and mediated translation" [20] etc.

Also the Public Association "Independent Association of Translators" [21] was created in Kazakhstan. Its President is Levchenko E. Yu. As the Honorary member of Assembly of the People of Kazakhstan and the person authorized by the President of Republic Kazakhstan is ready to consider the problem on association of establishments and the persons directly related to world languages and translationss. On the basis of the Law "About languages in Republic

Kazakhstan” which establishes legal bases of languages functioning in Republic Kazakhstan, state duties in creation of conditions for their studying and development, are provided with equally valid relation to everything without an exception, to languages used in Republic Kazakhstan and cares of creation of conditions for studying and development of languages and professional translation.

In this connection, Public Association “Independent Association of Translators of Kazakhstan” has the right to carry out, according to the competence, the state control over execution of the legislation on languages and translations in the Republic of Kazakhstan.

The primary goals of Public Association “Independent Association of Translators of Kazakhstan”:

- implementation and protection of the economic, social rights and freedom of the members;
- adjustment and development of cultural contacts with all countries of the world community;
- assistance in the further perfection, on the basis of the international standards, rendering assistance in preparation and retraining of professional translators, increase of professional level of experts in the field of oral and written translations;
- holding the actions for training and improvement of professional skill of translators;
- development considerably new curriculums and methodical grants in the field of translation and language studying;
- the help in publicly - legal activity of translators;
- rendering advisory-legal, practical both legal aid to translators and translation agencies;
- issuing the journals;
- achievement of social recognition of a wide spectrum of the qualified services represented by professional translators of Republic Kazakhstan;
- developing and entering of offers on improving the translations;
- realization of educational activity in the field of oral and a written translation;
- improvement of professional skills of translators, including carrying out of seminars, congresses and conferences;
- preparation of worthy generation of translators;
- an exchange of experience with the similar organizations in the CIS, Central Asia, and also on Near and far Abroad.

The purpose of Public Association “Independent Association of Translators of Kazakhstan” - adequately represent Kazakhstan on the world scene in the field of professional translation [21].

In 1995 in accordance with the resolution of the Cabinet of the Republic of Kazakhstan the State terminological commission was formed.

The State terminological commission (“KazGosTerminKom”) is the body which exercises the general management of the scientific activity in the field of terminological lexicon of the Kazakh language on all branches of economy, science, technology, culture and also exercises the control over practical application of the confirmed terms and nomenclatures.

In the activity the State terminological commission is guided by a major principle of maximum use of the vocabulary of primordially Kazakh lexicon [22].

However, there are scientific debates about the activity of the State terminological commission. The philologists, scientists and writers consider its work to be unprofessional.

In March, 23 2010 the conference “The State language – is a guarantee of unity of the people” was held in Mazhilis. U. Muhamedzhanov reported: “If there is no due order in this question, not only simple readers, but also terminological experts will cease to understand each other very soon, and after a while the full chaos will be established” [23].

Olzhas Suleymenov often criticized commission work: «In the nineties I often criticized “KazGosTerminKom” when, for example, they translated “volleyball” as “handball”. I asked: “Then what about “handball”?”, but they didn't hear about such kind of sport at all” [24].

Concerning the Kazakh terminology the head of the State at the session of Assembly of the people of Kazakhstan in 2006 told the following: “... The scientists - philologists of the Kazakh language and the linguists should be engaged in creation of market terminology of the Kazakh language. They should use the modern technological facilities”.

Hence, the consideration of this question having the state value is the insistent requirement of today [23].

Literature

1 Абдрахманов С. Перевод поэзии и поэзия перевода: теория и поэтика стихотворного перевода (исследование) / Абдрахманов Сауытбек / отв. ред. С. А. Каскабасов. – Астана: Аударма, 2008. – 472 с.

2 Латыпова З. Х. Проблемы поэтического перевода. Монография / Латыпова З. Х. // Алматы: 2008. – 286 с.

3 Официальный сайт системы электронного перевода Soylem [Электронный ресурс]: <<http://www.soylem.kz/>>.

4 Казахстанская компания разработала первый русско-казахский словарь для Iphone [Электронный ресурс] // Астана: ИА Новости - Казахстан. – 2010. - 22 дек. - <<http://newskaz.ru/society/20101222/1004840>>.

5 Официальный сайт компании Bimash [Электронный ресурс]: <<http://bimash.kz/ru/success-story/linguistic-solutions>>.

- 6 Sozdik.kz. Официальный сайт русско-казахского и казахско-русского онлайн словаря [Электронный ресурс]: <<http://sozdik.kz>>.
- 7 Nazarbayev N. A. Kazakhstan - 2030. Prosperity, security and commonweal improvement of all Kazakhstanis: The address of the President of the country to the people of Kazakhstan. - Kazakhstanskaya Pravda. – 1997. - October 11. - P. 1-3.
- 8 Zagidullin R. Z. Translation Studies in Kazakhstan. Cognitive - Communicative Approach. – Almaty, 2008.
- 9 Государственный стандарт основного высшего образования по специальности 021440 «Переводческое дело». - Алмата: Изд-во КазГУМОиМЯ им. Абылай хана. – 1996. – 24 с.
- 10 Государственный стандарт основного высшего образования по специальности 021440 «Переводческое дело». - МОН РК, Астана, 2001. – 41 с.
- 11 Государственный стандарт основного высшего образования по специальности 050207 «Переводческое дело». - МОН РК, Астана, 2004. – 38 с.
- 12 Государственный стандарт основного высшего образования по специальности 050207 «Переводческое дело». - Алматы: Изд-во КазУМОиМЯ им. Абылай хана, 2006. – 38 с.
- 13 Государственный стандарт основного высшего образования по специальности 5В020700 «Переводческое дело». – МОН РК, Астана, 2010. – 38 с.
- 14 Типовой учебный план по специальности высшего образования по специальности 5В020700 «Переводческое дело». – Приложение 30 к приказу исполняющего обязанности Министра образования и науки Республики Казахстан от 16 августа 2013 г. № 343.
- 15 Типовой учебный план по специальности высшего образования по специальности 5В020700 «Переводческое дело». – Приложение 36 к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 29 февраля 2016 г. № 184.
- 16 Типовые учебные программы по специальности бакалавриата 5В020700 «Переводческое дело». - Алматы: Изд-во КазУМОиМЯ им. Абылай хана. – 2016. – 383 с.
- 17 Алтайбаева Д. Ю. Мир перевода (Пособие): Лотос – Астана, 2008. – с. 2008.
- 18 Библиографический справочник по теории и практике перевода: Қазақ университеті, 2007. – с. 145.
- 19 Демесинова Г. Х. Английские предлоги пространственного значения и их соответствия в Казахском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Алматы, 2003. – 26 с.
- 20 Каримова К. К. Трансформация лингвокультурем романа М. О. Ауэзова «Абай жолы» при прямом и опосредованном переводе / Автор. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – Теория языка / Каримова Камар Кабиденовна. – Алматы, 2008. – 29 с.
- 21 Официальный сайт Ассоциации переводчиков Казахстана [Электронный ресурс]: <<http://www.translate.kz>>.
- 22 Постановление Кабинета Министров РК. – 1994. - № 744. – 30 июня. [Электронный ресурс]: <http://kazakhstan.news-city.info/docs/sistems/dok_perykb.htm>
- 23 Байтелесов Ж., Бапакова С. Пресс-служба Аппарата Мажилиса Парламента РК. – 2010. - 19 марта. [Электронный ресурс]: <<http://www.nomad.su/?a=3-201003250036>>.
- 24 Скворцов Д. Олжас Сулейменов: Комплекс национальной неполноценности нужно уметь осознавать. [Электронный ресурс]: // Еженедельник 2000 — Аспекты. – 2009. – 17 апреля. <<http://2000.net.ua/2000/aspekty/46104>>

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ОБУЧЕНИЯ ПЕРЕВОДУ В УСЛОВИЯХ ПОЛИЯЗЫЧИЯ С УЧЕТОМ РЕГИОНАЛЬНОЙ СПЕЦИФИКИ

Л. Ю. Мирзоева
(Казахстан, Алматы)

Түйіндеме

Мақалада Қазақстанның үш университетінде (Евразия Ұлттық университеті, Қазақ халықаралық байланыстар және әлем тілдері университеті, Павлодар мемлекеттік университеті) іске асырылған аударма ісі саласындағы білім беру бағдарламаларын өзара салыстыруға талпыныс жасалған. Автордың пікірінше, бағдарлама құрастырғанда жергілікті ерекшеліктерді ескеру қажет.

Abstract

The article deals with comparative analysis of the areas of translators training programs in three Kazakhstani universities (Eurasian National University, Kazakh University of International Relations and World Languages and Pavlodar State University). The author suggests that regional aspect is an important factor in educational program development as well as in its individual aspects (in particular, the priorities of the future professional activity of the translator).

Как указывают В. С. Адильбаева, Г. К. Тлеужанова, «в обществе появилась потребность сформировать и воспитать полиязычную личность, способную полноценно осуществлять коммуникацию, свободно выходя за

рамки родного языка и культуры» [1, с. 67]. По нашему мнению, данное утверждение следует отнести прежде всего к формированию личности переводчика, поскольку именно специалист в сфере переводческого дела должен уметь осуществлять успешную коммуникацию как на языке принимающей, так и на языке переводящей культуры (см. об этом [2, с. 67]).

В данной работе мы предпримем попытку рассмотрения специфики обучения переводу с учетом не только фактора полиязычия, но и региональных особенностей, которые учитываются либо должны быть учтены университетами, ведущими подготовку по данной образовательной программе. Как известно, на данный момент не разработан профессиональный стандарт по данной специальности (см. [3]); в связи с этим, представляется необходимым описание и анализ имеющегося положительного опыта с целью последующего учета при формировании профессионального стандарта либо обобщенных требований к специалисту в данной сфере.

За основу нами были взяты официальные данные, представленные на сайте Независимого агентства аккредитации и рейтинга (НААР) (см. [4]) и свидетельствующие о весьма динамичном развитии образовательных программ, нацеленных на формирование специалистов в сфере перевода. В ходе анализа мы рассмотрели образовательные программы 5B020700, 6M020700 и 6D020700, подготовка по которым (в рамках полного цикла «бакалавриат – магистратура – докторантура PhD») либо только в рамках бакалавриата ведется в университетах, представляющих различные регионы Республики Казахстан: Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева (далее – ЕНУ), Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай-хана (далее – КазУМО и МЯ), Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова (далее – ПГУ).

По нашему мнению, отражение региональной специфики и факторов формирования полиязычного специалиста в сфере переводческого дела наблюдается прежде всего в рамках следующих характеристик:

- формирование каталога элективных дисциплин;
- выбор изучаемой пары (триады) языков;
- выбор предприятий, являющихся базами практик, поскольку профессиональную практику можно

рассматривать как своеобразный итог подготовки специалиста-переводчика к практической деятельности, тогда как написание и защита дипломной работы демонстрирует, помимо этого, степень успешности освоения теоретических знаний и умение применить их в процессе анализа конкретного лингвопереводческого материала, в том числе – и полученного в результате практики. Что касается такого показателя, как модель выпускника по специальности, нами отмечено, что в основном перечисленные компетенции в значительной степени сходны и отражают скорее общенациональную, нежели региональную специфику подготовки переводчиков. Если охарактеризовать ее в общих чертах, то модель выпускника, получившего квалификацию по специальности «Переводческое дело» «представляет собой высококвалифицированного, конкурентоспособного переводчика, обладающего языковой, лингвокультурологической и коммуникативной компетенциями» [4], на уровне магистратуры и докторантуры в число необходимых компетенций включается также теоретическая подготовка в области переводоведения, теории языка и лингводидактики (поскольку, повторимся, в данном случае речь идет не только о подготовке практиков-переводчиков, но и о формировании нового поколения научно-педагогических кадров), а также освоение методологии научного исследования, подготовка к научно-педагогической деятельности.

Отметим, что, согласно представленным Отчетам ВЭК, все вышеуказанные университеты подтвердили участие работодателей в формировании образовательных программ (ОП) (таким образом, во многих случаях мы имеем дело с дисциплинами, внесенными в ОП по предложению предприятий/учреждений, являющихся как потенциальными либо уже действующими работодателями, либо базами практик).

Из вышеперечисленных университетов, полный цикл подготовки переводчиков имеется в КазУМО и МЯ имени Абылай-хана и ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, тогда как в ПГУ им. С.Торайгырова имеется программа 5B020700 – Переводческое дело (квалификация: бакалавр). На наш взгляд, это также обусловлено спецификой региона: как это будет показано ниже, в Павлодарской области наиболее востребованы специалисты-практики, и в меньшей степени – исследователи.

Как известно, значительную часть знаний, умений и навыков будущего специалиста призваны сформировать дисциплины по выбору. Так, в перечень элективных дисциплин по специальности «Переводческое дело» (вроень: бакалавриат) были включены дисциплины, формирующие навыки как письменного, устного последовательного, так и синхронного перевода; на уровне магистратуры в 2016-2017 учебном году в программу обучения были включены такие предметы, как *Теория и практика межкультурной коммуникации в подготовке переводчиков; Лингвоконцептология в контексте межкультурной коммуникации; Когнитивно-лингвокультурологические основы межкультурной коммуникации в теории и практике переводоведения; Перевод в медиа-индустрии; Перевод в сфере дипломатии и международного взаимодействия; Перевод профдискурсов (экономический, политический, академический, бизнес, технический); Модуль цифровизации профессиональной деятельности*, в 2017-2018 учебном году: *Когнитивная лингвистика и современные направления научных исследований - по матричной программе Методы исследования и анализа в переводоведении; Лингвокультурология и межкультурная коммуникация как интерпретационная платформа перевода (по матричной программе); Функциональные и прагмалингвистические особенности перевода; Дискурсология как объект междисциплинарного исследования (по матричной программе);* в 2018-2019 учебном году перечень элективных дисциплин был пополнен такими предметами, как *Современные лингвистические*

теории, их парадигмы и методы исследования; Современные тенденции развития интегративных когнитивно-концептуологических межкультурно-коммуникативных исследований в анализе проблем межъязыковой эквивалентности; Цифровое образование в контексте массовой коммуникации и медиаобразования, что отражает, во-первых, широту спектра подготовки переводчиков, и, во-вторых, значительный объем теоретических (переводоведческих) дисциплин, что свидетельствует об ориентации не только на практические аспекты переводческой деятельности, но и на подготовку переводоведов – преподавателей и исследователей.

На уровне PhD докторантуры программа была пополнена такими элективными дисциплинами, как *Перспективные тенденции и современные научно-исследовательские тренды в теории лингвистики и лингводидактики; Когнитивно-концептуологические и лингвокультурологические основы теории лингвистики в инофилологии, переводоведении и лингводидактике; Современные теории коммуникации.*

В ЕНУ им. Л.Н. Гумилева к числу элективных дисциплин на уровне бакалавриата также включены такие предметы, как *Основы синхронного перевода, Теория и практика переводческой записи* и пр.; в качестве уникального компонента следует отметить дисциплину *Законодательные основы переводческой деятельности*. На уровне магистратуры своеобразие данной ОП определяют такие дисциплины, как *Прикладная лингвистика, Политическая лингвистика* (а также корреспондирующая дисциплина *Перевод политических текстов*), *Перевод медицинских текстов* и пр. Уровень PhD-докторантуры характеризуется наличием такой важной дисциплины, как *Наукометрия*, являющаяся компонентом междисциплинарной области исследования. В задачи курса входит развитие у докторантов научного мышления, умения работать с различными наукометрическими базами, а также применение наукометрических навыков в процессе осуществления экспертизы научных результатов. В Отчете ВЭК отмечено, что «приобретенные навыки умело применяются обучающимися и выпускниками при осуществлении различных видов научно-исследовательской и педагогической деятельности»[5]. На уровне докторантуры специфика ОП определяется такими дисциплинами, как *Языковая документация и проблемы перевода; Социолингвистические направления в переводе; Этнолингвистические направления в переводе Переводческая деятельность и иммунитет языка; Компьютерные технологии в переводоведении; Языковая личность Абая в процессе перевода.* Важно подчеркнуть, что если на этом уровне ОП, реализуемая КазУМО и МЯ имени Абылай-хана тесно связана с такой базой практики, как Институт языкознания им. Байтурсынова АН РК (на уровне бакалавриата базами практик являются переводческие бюро, переводческий агентства, а также компания «Тулпар Тальго»; магистранты имеют возможность ознакомиться с особенностями практической деятельности на базе Ассоциации переводчиков Казахстана и пр.), то в ЕНУ в качестве баз практик определены, в частности, «Переводческое бюро Gala Translations», ТОО «Альянс Экспо» и пр. Таким образом, и в том, и в другом случае стало возможным принять во внимание новые научные направления в сфере данных специальностей и достижения практики, а также требования рынка труда. Отметим также, что, несмотря на относительную региональную отдаленность от Астаны, именно в КазУМО и МЯ был реализован проект по подготовке трехязычных словарей и иных переводческих пособий, ориентированный на ЭКСПО. В свою очередь, «ЕНУ им.Л.Н. Гумилева сотрудничает также с различными международными фондами и организациями, такими как: Образовательный Центр «Білім Центральная Азия», Французский центр при посольстве Франции, Фонд образования молодежи, Немецкая служба академических обменов (DAAD), Представительство Американских Советов по международному образованию по г. Астана и Северному Казахстану, Консультационный центр по образованию «БІЛІМ», Турецкое главное управление по сотрудничеству и развитию (ТИКА), Корейское агентство по международному сотрудничеству (KOICA), IREX - Совет по Международным Исследованиям и Обменам, Британский Совет в области образования, прикладных исследований, документации и информации, Центр немецкого языка Астана, партнер Гете-института Казахстан и другие» [5].

Важно отметить, что оба университета, реализующие программы докторантуры PhD, акцентируют внимание на таком аспекте, как автономия обучающихся. В частности, ОП, реализуемая ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, определяет автономию докторантов как компонент, реализуемый в процессе совершенствования переводческих навыков с/на иностранный язык, предполагающий «умение брать на себя ответственность за свою академическую и научную деятельность, включая все компоненты этой деятельности, а именно: установление целей, определение содержания и последовательности, выбор используемых методов и приёмов, оценка полученного результата» [5].

Интересным аспектом реализации ОП на уровне докторантуры является и тот факт, что в настоящее время в рамках данной образовательной программы отмечается приход докторантов, имеющих практический опыт работы в сфере перевода, что, несомненно, сказывается как на определении направления подготовки, так и на контенте предлагаемых дисциплин

К числу сильных сторон относится также внедрение специализации. Так, по специальности «Переводческое дело» в КазУМО и МЯ выделены следующие направления специализации: 1. Специалист по профессионально-отраслевым переводам (Перевод в сфере производства: экономических бизнес-дискурсов; Перевод в области науки и образования; Перевод в сфере современных информационных технологий); 2. Специалист по лингвопрофессиональной международно-контактной сферах взаимодействия (Перевод в сфере международных торговых соглашений и сделок; Перевод в сфере дипломатии; Перевод в сфере международного взаимодействия); 3. Специалист по лингвокультурологическим основам художественного перевода (Основы

художественного перевода; Сравнительно-сопоставительный анализ перевода жанров художественной литературы).

Важно отметить, что в КазУМО и МЯ им. Абылай-хана, как и в ЕНУ им. Л.Н. Гумилева подготовка переводчиков носит полиязычный характер, т.е. не ограничивается одной языковой пары. Подготовка переводчиков здесь ведется скорее в рамках триады языков; при этом в КазУМО и МЯ очевиден акцент на освоение техники перевода восточных языков (китайский, корейский и пр.) в качестве дополнительной специализации; имеется также уникальное направление «Синхронный с казахского языка на русский язык»; ЕНУ им. Л.Н. Гумилева также предлагает в качестве дополнительной специализации переводчиков китайский язык, в то время как ПГУ имени С. Торайгырова акцентирует внимание на подготовке к переводу с немецкого языка, что, несомненно, отражает региональную специфику (наличие высококвалифицированных кадров в данной области, что обусловлено в том числе и значительным количеством носителей языка, этнических немцев, проживавших в данном регионе).

Продолжая рассмотрение региональной специфики подготовки переводчиков в условиях полиязычия, отметим, что в ПГУ им. С. Торайгырова в модульную образовательную программу введена уникальная дисциплина «Коммунальный перевод» по предложениям работодателей (переводческое агентство «Интертекст»). Важно подчеркнуть, что в данном случае уникальность плана развития ОП, его согласованность с национальными приоритетами развития и стратегией развития организации образования заключается в том, что учтена региональная специфика подготовки переводчиков (перевод по направлениям - в сфере металлургии по заказу предприятия KSP Steel, где существует курирующая данную специальность переводческая группа). В целом, ПГУ имени С.Торайгырова позиционирует себя как предпринимательский университет, что также обуславливает акценты в подготовке переводчиков для последующей деятельности в области, связанной с предпринимательством, ведением бизнеса, сферой управления. Более того, если в Алматы, имеющем статус культурной столицы Казахстана, и в Нур-Султане имеют место акценты на дипломатическую, юридическую, политическую практику переводчика, в условиях Павлодара гораздо более важным, приоритетным направлением является подготовка переводчика к условиям работы в сфере промышленности (металлургия и машиностроение).

Таким образом, сопоставительный анализ направлений подготовки переводчиков в трех университетах Казахстана позволяет утверждать, что региональный аспект является важным фактором, с учетом которого формируется как образовательная программа в целом, так и отдельные ее аспекты (в частности, определяются приоритеты будущей профессиональной деятельности переводчика).

Литература

- 1 Адильбаева В.С., Тлеужанова Г.К. Из опыта развития европейского полиязычного образования.// *Lingua mobilis* № 1 (34), 2012 С. 67-72
- 2 Галеева Н.Л. Перевод в культуре: уточнение статуса и понятий // *Критика и семиотика*. Вып. 9, 2006. С. 24-35.
- 3 Реестр утвержденных профессиональных стандартов Атамекен. Электронный ресурс. Режим доступа: URL <https://atameken.kz/ru/services/16-professional-nye-standarty> Дата обращения: 10.04.2019
- 4 Отчеты Внешних экспертных комиссии (ВЭК).Высшие учебные заведения Электронный ресурс. Режим доступа: URL <http://www.iaar.kz/ru/accreditation-ru/otchety-vek/vyshshie-uchebnye-zavedeniya> Дата обращения: 10.04.2019
- 5 Отчеты Внешних экспертных комиссии (ВЭК).Высшие учебные заведения (ЕНУ им. Л.Н. Гумилева). Электронный ресурс. Режим доступа: URL http://www.iaar.kz/1/%D0%9E%D0%A2%D0%A7%D0%95%D0%A2%20%D0%92%D0%AD%D0%9A_%D0%95%D0%9D%D0%A3_%D0%9A%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%20%D0%90_%D0%93%D0%A3%D0%9C%D0%90%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%9E%D0%95.pdf Дата обращения: 10.04.2019

ОСВОЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МИРА Ч. АЙТМАТОВА В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ СТРАНАХ И АВТОРСКИЕ ПЕРЕВОДЫ

Тусупова А.К.
(Алматы, Казахстан)

Resume

In this article is devoted the development of the art world of Chingiz aAtmatov in English-speaking countries and translations. CH. Aitmatov as a translator of his own works freely oriented in the elements of two cultures, two literary styles, creates an amazing fusion, a combination of national-Kyrgyz and national-Russian in the speech characteristics of the characters, in the author's speech, in the descriptions of nature, in the system of artistic and visual means. CH. Aitmatov's stories in his author's translations acquired new qualities, fused into a new artistic unity of form and content, contributed to the synthesis of related artistic cultures, actively entered the world literary process.

Түйін

Осы мақалада көрсетіледі көркем әлемді игеру ағылшын тілді елдер жәнә авторлық аудармалар. Ш. Айтматов өз шығармаларының аудармашысы ретінде екі мәдениеттің, екі әдеби стильдің аясына еркін бағдарланады, таңғажайып қорытпа, ұлттық-қырғыз жәнә Ұлттық-орыс кейіпкерлерінің сөйлеу сипаттамаларында, авторлық сөйлеуде, табиғат сипаттамаларында, көркем-бейнелеу құралдары жүйесінде үйлесім тапқан. Ш. Айтматовтың шығармалары оның авторлық аудармасында жаңа қасиеттерге ие болып, жаңа формалар мен мазмұнның көркемдік бірлігіне құйылып, туыстық көркем мәдениеттің синтезіне ықпал етті, әлемдік әдеби процеске белсенді түрде кірді.

Настоящее искусство, творчество часто обладают почти магической силой. Чингиз Айтматов говорит об очень простых и вечных вещах — о жизни, смерти, о любви и ненависти, о родине и народе. Все люди на земле живут надеждой, верой в то, что в мире победят добрые начала человечности и любви. Вот почему неподдельная искренность и высокий лиризм произведений Айтматова волнуют самых разных читателей.

Противоречивые психологические процессы отдельной личности, их тесная взаимосвязь с формами общественного сознания, с политическими событиями, происходящими в данный момент, вот что является основным стержнем каждого художественного произведения. Его произведения злободневны, с острой политической проблематикой. В центре изображаемого, однако, не сами исторические события, а формирование внутреннего мира человека под воздействием этих событий. Создавая художественный мир в произведении, необходимо создавать многоголосие жизни, тогда воспроизведение действительности — реалистично, действительно. Об этом свидетельствует творчество Ч. Айтматова, известность которого давно перешагнула границы Киргизстана. Книги его переводятся и издаются в самых различных уголках земного шара. Представляют особый интерес проблемы взаимосвязи и взаимовлияния его творчества с другими известными писателями мира — современными и классическими. Важным свидетельством признания является издание произведений писателя во многих зарубежных странах, таких как Болгария, Венгрия, Югославия, Германия, Англия, США, Франция, Испания, Норвегия, Финляндия, Швеция, Италия, Турция, Япония и др.

Весьма интересным и важным представляется задача выявления основных закономерностей, этапов, форм восприятия творчества киргизского прозаика за рубежом в таких англо-говорящих странах, как Великобритания, США, Канада. Изучение процесса проникновения творчества писателя в мир англоязычного читателя позволяет глубже понять динамику развития и грани художественного метода Ч. Айтматова. Тому свидетельствует история публикаций произведений писателя на английском языке. Первым на английском языке в 1965 г. в лондонском издательстве «Central books» был опубликован сборник повестей и рассказов писателя. В 1970 г. в Англии вышла повесть «Прощай, Гульсары!» в переводе Дж. Френга.

Эволюция процесса освоения художественного мира Ч. Айтматова в англоязычных странах представляет два этапа. Первый — с 1962 по 1978 гг. включает в себя две стадии: с 1962 по 1970 гг., и с 1971 по 1978 гг. Второй этап примерно с 1979 г. по настоящее время. Первые пятнадцать лет с 1962 по 1978 г. идет интенсивный процесс ознакомления англоязычных читателей с творчеством Ч. Айтматова, а с 1979 г., когда публикация его произведений на английском языке приобретает систематический характер, литературоведение обращается к творчеству прозаика и уделяет внимание идейно-художественным особенностям его произведений, основным чертам метода, жанра, стиля.

Второй этап — непосредственное освоение художественного мира Ч. Айтматова эстетическим сознанием англоязычного читателя, когда начинается включение произведений киргизского прозаика в число объективно творчески# исследований под углом зрения той или иной научной проблемы. Начинается теоретический анализ творчества писателя, в процессе которого решаются проблемы, имеющие основополагающее значение для литературы англоязычных стран, теории и критики.

Ряд ученых и литературоведов, исследующих творчество Ч. Айтматова, рассматривая повесть «Пегий пес, бегущий краем моря», непременно подчеркивают ее близость с повестью «Старик и море» знаменитого американского писателя Э. Хемингуэя. В этих тематически близких произведениях раскрываются отношения человека со стихией.

В беседе с корреспондентом «Литературной газеты» Ч. Айтматов говорил: «Меня порой спрашивают, смущаясь, люблю ли я Хемингуэя. Смущение же, я понимаю, от того, что хотелось спросить, не подражаю ли я Хемингуэю. То, что герой «Старик и море» и герой «Пегего пса ...» разговаривают с рыбой — в том что ли подражание? Да, они духовные братья. И такие люди, оказавшись в похожей ситуации, перед лицом стихии вдруг (в самый критический момент жизни) «вспоминают», что когда-то они были порождены этой стихией, вышли из нее людьми и теперь, хотя бы перед смертью, не имеют права проклясть ее, а напротив, доказать ей, что они достойны ее, своей праматери, и даже выше ее. В этот момент, мне кажется, они переживают высшую точку своей жизни, необыкновенную страсть, которая, живя в них все время неосознанно, наконец нашла выход, обретая форму поэзии» [1, с. 399].

Повесть «Пегий пес, бегущий краем моря» по насыщенности философской мыслью, по своему содержанию равнозначна большому эпическому полотну, это как бы переход к романному мышлению писателя.

Вслед за выходом в свет английского перевода повести «Прощай, Гульсары!» в «Morning star» опубликованы рецензии на вышеназванное издание. Д. Огден, автор статьи «Человек и лошадь», прежде всего указывает на тот факт, что главный источник ее обаяния — это необычное, редкое сочетание в его творчестве

остросовременного взгляда и тонкого поэтического описания, идущих из глубины времени нравов, обычаев киргизского народа, красоты края, в котором живет этот народ. Далее Д. Огден отмечает, что, если усматривать определенные параллели, повесть «Прощай, Гульсары!» чем-то схожа с повестью Анны Сьюэл «Черный красавец». Автор отмечает, что «притча» глубже и выразительнее. Этот рассказ воспринимается не только как рассказ об «отношениях между человеком и лошадью, но также между человеком и обществом».

Р. Хинглей в статье «Вниз по дороге во Фрунзе» указывает также на сходство «Прощай, Гульсары!» с повестью Э. Хемингуэя «Старик и море» [2, с. 105]. Трудно сказать, что все-таки в этом случае имеет в виду критик, потому что и эта аналогия в статье звучит номинативно. Если «Прощай, Гульсары!» рассматривать, подобно повести «Старик и море», как притчу, то пафос обоих произведений заключается в непобедимости всего истинно человеческого в творчестве гуманистических идей. Обе повести представляют собой художественное решение проблемы человеческой гордости, раскрывают красоту и силу души простого человека.

В мировой классической литературе есть такие произведения о лошади и человеке, как «Холстомер» Л. Толстого, «Изумруд» А. Куприна и другие. Холстомер Л. Толстого инстинктивно чувствует состояние хозяина. Гульсары так же без слов понимает Танабая.

Конь для Айтматова - это, прежде всего, живой элемент природы и тем он ценен. Изображая в единстве человека и природу, писатель сумел создать самостоятельный образ коня - друга человека. Гульсары и Танабай - одно целое, образ Танабая без Гульсары не раскрываем на таком высоком художественном уровне. Вместе с тем образ коня сохраняет свою относительную самостоятельность.

Впервые главы из повести «Прощай, Гульсары!» Ч. Айтматова под названием «Смерть иноходца» были опубликованы в журнале «Литературный Киргизстан» (№ 4, 1965). Полностью она опубликована в журнале «Новый мир» (№ 3, 1966 г.) под названием «Прощай, Гульсары!». Это первое произведение, созданное Ч. Айтматовым на русском языке. Все предыдущие повести - «Джамиля», «Тополек мой в красной косынке», «Первый учитель», «Материнское поле» публиковались в переводах с киргизского.

История жизни Танабая Бакасова, являющаяся сюжетной основой повести, эта история борьбы, веры, любви, крушения надежд. Судьба героя тесно переплетена с историей страны, его драма не может быть понята вне таких исторических событий, как коллективизация, отечественная война, послевоенное строительство.

Энергичный, порывистый, прямолинейный характер героя, не пожалевшего даже брата при раскулачивании, сначала вознес его на гребень общей борьбы за новую жизнь, а затем сделал заложником обстоятельств, жертвой карьеристов и демагогов из числа партийных и хозяйственных руководителей. Судьба Танабая типична, но она же и необычна. В критике он ставился в один ряд с образом шолоховского Нагульнова из «Поднятой целины», однако у Айтматова этот характер менее однозначен, более сложен и противоречив, он тесно связан не только с актуальными для 30-х годов историческими обстоятельствами, но с более широкими бытийными вопросами.

Особое место в повести занимают взаимоотношения между председателем колхоза и парторгом Чоро Саяковым. Это история дружбы и конфликта, выросшего на почве разного понимания людей, обстоятельств, разного отношения к жизни. Но ни тот, ни другой не выдерживает натиска казенного агрессивного цинизма, бездушия «хозяев жизни».

Наряду с социально-критическим аспектом повести в ней ощутимо и ставшее к этому времени характерным для Айтматова онтологическое начало, немислимое без образов животных и связанных с ними фольклорно- мифологических мотивов. Образ иноходца Гульсары не становится «субъектом» повествования, его «голос» не столь прямолинейно отчетлив. Параллельное развитие жизни Танабая и Гульсары с их взлетами, счастьем полноты жизни, с падениями и трагическими поражениями углубляет метафорическую поэтику Айтматова. Образ Гульсары в контексте судьбы Танабая становится метафорой самой сущности жизни с ее неизбежным насилием над самобытностью, органичностью и естественностью существования. Драматизм конфликта достигает своей кульминации в сцене оскотления коня. Но как альтернатива насилию звучит мотив несокрушимой внутренней воли к сохранению достоинства.

Единство человека и животного - характерный айтматовский образ, «двухголовый образ - кентавр» (Г. Д. Гачев), нашедший свое продолжение в более поздних произведениях (например, в «дуэте» верблюда и человека, Буранного Каранара и Едигея Жангельдина в романе «И дольше века длится день»). Трагедия Танабая раскрыта на широком эпическом фоне, созданном благодаря использованию мифологических сюжетов, в том числе мотивов киргизского эпоса «Коджоджан» и «Карагул». Обработанная и внедренная в повесть легенда об охотнике Карагуле, истребившем стадо серой Козы, первоматери козьего рода, и погибшем от рук собственного отца, стоит в одном ряду с легендами последующих повестей и романов: сказкой о Рогатой Матери-Оленихе («Белый пароход»), мифом о Великой Рыбе-женщине, прародительнице рода человеческого («Пегий пес, бегущий краем моря»), легендой о манкурте и матери Найман-А не («И дольше века длится день»). Мифологические образы служат усилению сквозной айтматовской метафоры о возмездии за нравственные прегрешения и забвение родовых заповедей.

Повесть многократно переиздавалась, вышла во Франции (1968 г.), Италии (1973 г.) и других странах. Режиссером С. П. Урусевским поставлен фильм «Бег иноходца» (1970 г.).

Интерес к киргизской литературе усилился в англо-говорящих странах после публикации переводов в Соединенных Штатах Америки и Великобритании в 1972 году и переиздании в 1974 году повести Ч. Айтматова «Белый пароход». И авторы английского перевода - Татьяна и Джордж Фейферы [4], и американского - Мирра

Гинсбург [5] обратились к переводу повести потому, что увидели в ней художественное решение нравственных проблем общечеловеческого характера.

Повесть «Белый пароход» сложна в композиционном плане, так как включает в свою поэтику наряду с реальными событиями лесного кордона в горах Киргизии мифы и фольклорные мотивы. В этом заключается сложность ее передачи при переводе. Профессиональный сопоставительный анализ переводов Т. и Дж. Фейферов и М. Гинсбург предпринят в статье Ж. М. Рыскуловой «Передача национального своеобразия повести Ч. Айтматова «Белый пароход» в английских переводах» [6]. Автор этой статьи уделяет большое внимание особенностям передачи лексики и интонации в переводе, отмечая, что в переводе М. Гинсбург «отчетливее проявляются основные черты разговорной речи героев, стиль перевода обладает внутренней энергией, напряженностью... Руководствуясь авторским принципом раскрытия того или иного образа, М. Гинсбург стремится к воссозданию главных особенностей речи героя в соответствии с его психологией и социальной принадлежностью. В результате она добивается органичности в передаче основных черт мышления и речи Орозкула и Момуна, образы которых обретают живость и достоверность» [6, с.2].

Но в то же время в отдельных случаях, подчеркивает Ж. М. Рыскулова, когда переводчик отходит от авторского принципа раскрытия характера героя, в переводе теряются лаконизм и точность. Так происходит, например, при переводе сцены, играющей особое значение в композиции повести, когда дед Момун отталкивает от себя мальчика. Эта сцена символизирует не просто нравственное снижение образа деда Момуна, но и крушение патриархальных ценностей вообще: «Он почти оттолкнул внука от себя и, будто отвернувшись от всего мира, снова повернулся лицом к очагу». Ж. М. Рыскулова приводит подстрочник перевода, выявляя стремление переводчицы к усилению внешних эффектов: «Он почти оттолкнул мальчика прочь от себя. Как бы отвернувшись от всего мира, он упал на колени перед очагом, ни разу не оглядываясь вокруг, поглощенный только собой и огнем». В переводе М. Гинсбург, по мнению автора статьи, «данная сцена оказывается размытой, стилистически аморфной, что приводит ... к дистрофии эмоционального эффекта».

Именно перевод М. Гинсбург передает нюансы айтматовского текста наиболее точно, сохраняя важность каждого слова в раскрытии концепции всего произведения. Ч. Айтматов сознательно не наделяет мальчика - главного героя повести - именем, что придает произведению известную философскую направленность. В переводе М. Гинсбург мальчик назван «Боу» (мальчик). В переводе же Т. и Дж. Фейферов встречаем то «Боу», то «lad» (парень, юнец), то «chaver» (юнец, паренек, плут), имеющие несколько пренебрежительный оттенок.

Ж. М. Рыскулова внимательно анализирует перевод реалий, сохранение ритмико-интонационного строя произведения, особенности раскрытия характера персонажей и т.д. Каждый из проанализированных переводов, по ее мнению, отличается самостоятельной переводческой концепцией и содействует выработке определенных представлений англоязычного читателя о художественном, национальном мире киргизского писателя. «Однако переводы неравнозначны по полноте и глубине воссоздания идейно-стилевых, национальных особенностей оригинала, что обусловлено, прежде всего, различиями в творческих установках, в принципах интерпретации подлинника. Для Фейферов характерен недифференцированный подход к слову писателя, выражающийся в том, что переводчики, как правило, не стремились к передаче ключевых понятий, имеющих важное значение для раскрытия идей, они зачастую переводили все слова, не учитывая социально-психологической детерминированности того или иного образа. Гинсбург же следует авторскому принципу раскрытия социальных и психологических особенностей героев, она, на наш взгляд, более свободно по сравнению с Фейферами владеет ценным умением перестройки синтаксической структуры оригинала, обусловленной лексическими и грамматическими нормами английского языка. Справедливо сознавая невозможность описательного перевода ассоциативной прозы Айтматова, Гинсбург стремилась к максимально точному воссозданию ключевых, лейтмотивных слов, фраз, ритма того или иного периода или фрагмента, имеющих решающее значение для восприятия идейно-эстетического и национального своеобразия оригинала. Переводчица обоснованно вводит то или иное слово, имеющее эффект неожиданности и вызывающее определенное эстетическое воздействие. Отход от вышеназванных принципов, наблюдаемый в отдельных случаях в переводе Гинсбург, как правило, ведет к творческой неудаче» [6].

Свои произведения писатель создает и на киргизском, и на русском языках, занимаясь авторскими переводами. Эта работа помогает ему совершенствовать свое мастерство, оттачивать стиль, по-новому взглянуть на собственное творчество.

Авторские переводы существуют в практике сегодняшнего литературного развития и порождают споры о том, являются ли они переводами в собственном смысле слова, рационально ли заниматься писателям переводами собственных произведений. Писатель Анатолий Ким справедливо утверждает, что «талантливый авторский перевод - всегда событие, это проявление щедрости художника, его трудолюбия, это всегда новая ценность». При авторском переводе в произведении могут смещаться акценты, вводиться дополнительные нюансы, но главная суть произведения остается, именно поэтому авторский перевод - это все-таки перевод, а не новое произведение. Только конкретный сопоставительный анализ дает возможность установить степень отклонения авторского перевода от его первоосновы, созданной на национальном языке, приоткрыть завесу творческой лаборатории автора-переводчика, который знает лучше обычного переводчика, что является главным и второстепенным в его произведении, что следует подчеркнуть, усилить при переводе, он допускает значительные отступления от оригинала с целью приблизиться к нему. Авторские переводы могут давать оптимальные результаты - пример тому - творчество Ч. Айтматова, которое позволяет выявить внутренние

закономерности авторского перевода в процессе пересоздания художественного произведения с одного языка на другой.

Ч. Айтматов как переводчик собственных произведений свободно ориентируется в стихии двух культур, двух литературных стилей, создается удивительный сплав, сочетание национально-киргизского и национально-русского в речевых характеристиках героев, в авторской речи, в описаниях природы, в системе художественно-изобразительных средств. Повести Ч. Айтматова в его авторских переводах приобрели новые качества, сплывшись в новое художественное единство формы и содержания, способствовали синтезу родственных художественных культур, активно вошли в мировой литературный процесс. Конкретно-сопоставительный анализ авторских переводов Ч. Айтматова выявил ряд внутренних закономерностей, характерный для этого вида художественного перевода: степень отклонения авторского перевода от его первоосновы может быть максимальной и минимальной, изменение названия произведения влечет за собой перестройку его композиционной и образной заочнаструктуры, в процессе авторского перевода идет расширение границ художественного мышления писателя, совершается дальнейшее обобщение, типизация художественных образов, авторский перевод способствует подъему общего уровня переводческой культуры, дальнейшему сближению национальных литератур.

Список использованной литературы

1. Айтматов Ч. В соавторстве с землей и водой... Очерки, статьи, беседы, интервью. Киргизстан: Фрунзе, 1978.
2. Hingley R. Down Frunse way // Spectator, 1 august 1970.
3. Джолдошева Г. Т. Киргизская проза и проблемы художественного перевода. Автореферат докторск. дисс. Фрунзе, 1982.
4. Aitmatov Ch. The White Steamship. London: Hodder and Stoughton. 1972.
5. Aitmatov Ch. The White Ship. New York: Crown, 1972
6. Рыскулова Ж. М. Передача национального своеобразия повести Чингиза Айтматова «Белый пароход» в английских переводах // RE

АУДАРМАТАНУДАҒЫ РЕАЛИЙ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Г.С. Асанова
(Алматы, Казахстан)

Резюме

Данная статья рассматривает особенности трех современных направлений лингвистики: лингвокультурология, межкультурная коммуникация и переводоведение, а также определяет эти направления, особенности и взаимосвязь. Авторы анализируют актуальные вопросы слов реалий, их лингвистические и межкультурные специфику и проблемы перевода реалий с одного языка на другой. Также даются выводы, типы и специфика реалий, на что переводчик должен обратить внимания при переводе реалий с одного языка на другой.

Ключевые слова: лингвокультурология, переводоведения, межкультурная коммуникация, слова реалий, калька, контекст, оригинал

Abstract

The article under review deals with three key directions of nowadays linguistics: linguaculturology, intercultural communication and translation studies, at the same time defines them, gives their interrelation, specificity. As the research material there are given realia, their linguistic and intercultural aspects and translation problems from one language into another. There are also given conclusions, types, specific features of realia and things that the translator should keep in mind in translating realia from one language into another.

Key words: linguaculturology, translation studies, intercultural communication, realia, calque, context, source

Лингвомәдениеттану, мәдениетаралық қатысым, аударматану пәндері қазіргі таңда қатарласа айтылатын, гуманитарлық пәндер бағыты бойынша жоғарғы оқу орындарында өзара сабақтаса оқытылатын пәндер қатарынан. Осы орайда осы үш пән, үш бағыт бойынша қысқаша тоқтала кетейік.

Лингвомәдениеттану – ұлттық мәдениеттің тілдегі көрінісін сипаттау мәселелерін зерттейтін тіл білімінің саласы. Лингвомәдениеттанудың міндеті – тіл мен мәдениеттің, тіл мен этностың, тіл мен ұлттық менталитеттің арақатынасын сипаттап, зерделеу болып табылады.

Мәдениетаралық қарым-қатынас тарихына үңілсек бұл термин немесе ұғым жаңа емес, яғни, байланыстың мұндай түрі түрлі мәдениет өкілдері бір-бірімен қоян-қолтық араласа бастағаннан бастау алады. Дегенмен, соңғы 30 жылдан бері адамдар оны жүйелі түрде оқып үйреніп, мәдениет тұрғысынан алуан түрлі өкілдер қатысымға түскенде мәдениетаралық қарым-қатынаста қандай мәселелер туындайтынына зер сала бастады. Адамдар ұтқырлығы мәдениеттер арасындағы, жаппай нарық орындары, көпмәдениетті ұйымдар мен мекемелердің, жұмыс орындарының қажеттігінен көпмәдениетті қоғам мен жалпы қоғамға сай коммуникативтік қабілеттер мен қасиеттерді оқып үйренуді міндеттеп отыр [1].

Мәдениетаралық коммуникация дегеніміз түрлі мәдениет өкілдерінің қарым-қатынас жасауы, мұнда міндетті түрде қатысушылардың бірі басқа тілде сөйлейтін болып келеді. Ағылшын тілінің рөлі өсіп тұрған таңда мәдениетаралық коммуникацияның вербалды қамтамасыз ету қажеттігі туады, яғни, жеке байланыстар жасау, телефонмен әңгіме жүргізу, хат-хабар алмасу, презентациялар, мәжілістер, келіссөздер өткізу, конференциялар мен семинарларға қатысу. Тіл - әр халықтың айнасы ретінде және мәдениет көрінісі ретінде мәдениетаралық байланыста делдалдық сипатқа ие [2].

Ал аударматану болса туыс немесе туыс емес екі немесе оданда көп тілдердегі тілдік бірліктерді бір тілден екінші тілге ауызша және жазбаша дұрыс жеткізудің теориялық және практикалық негізі. Аударматануда аударманың түрлері, аударманы қандай жолдармен дұрыс жеткізу керектігі, аудармашының қызметі сияқты мәселелер қарастырылады.

Аударманың мақсаты қарым-қатынаста болған кісілердің арасындағы лингвоэтикалық бөгеттерін бұзып, қатынасын мүмкін ету. Басқа сөзбен айтқанда, аударманың қоғамдық мәнін төмендегідей анықтауға болады: аударма – екі тілде қатынасқан коммуниканттардың байланысы, бір тіл ширегіндегі коммуникацияға мүмкіндігінше сәйкес болуы керек. Яғни, аудармада тек қана адамдар қарым-қатынасы кезінде ғана қажеттілік туады. Сол кезде адамдардың арасында тілдік емес, лингвоэтикалық (мәдениеттердің, ұлттық психологиясының және т.с.с. факторлардың әр түрлі болуы) бөгет туады.

Лингвомәдениеттану, мәдениетаралық коммуникация, аударма қазіргі таңда бір-бірінен ажырамас, бір-бірін толықтырып тұратын үш бағыт. Сондықтан беріліп отырған мақалада аударманың бір мәселесі реалий сөздерді, олардың мәдени белгілерін, тіл мен мәдениет арақатынасын, аударма мәселелерін қарастырмақшымыз.

Реалий – аудармашының ең қиын, күрделі құбылысы, аударма теориясында әлі зерттеліп бітпеген «нақтылық» ұғымдарына жақындау. Орыс сөздігінде реалий- «материалдық мәдениетке тән кез келген дүние(зат)». Аударматануда реалий белгілі заттар мен ұғымдарды білдіреді. С.Влахов пен С.Флорин «Непереводимое в переводе» кітабында реалииді аударудың екі шарттылығын, кей жағдайда аударылмайтындығын (сөздік сипатта), әдеттегідей контекстік аударма тәсілмен берілмейтіндігін дәлелдейді. Алайда А.В.Федоров «басқа тілге аударылмайтын ешқандай сөз болмайды» деп сөздік қатынас жағынан, мағыналық жағынан сипаттама жасалатынын, аударылатынын ескертеді [3].

Реалийді аудару қиындығы : 1) аударма тілінде сәйкестік (балама) табылмауы; 2) реалийдің заттық мағынасымен (семантика) бірге және колоритін (коннотация), оның ұлттық және тарихи бояуын жеткізу.

Ұлттық сипаттағы реалийдің нақтылы контекстегі қызметін жеткізу күрделі мәселе. Реалийді әдеби көркем шығарма жағдайында аудармас бұрын, алдымен стилистикалық-композициялық рөлін түсіну тиімді. Бұл сол реалиймен қатар орналасқан сөздердің қолданылу мағынасына қарай анықталады. Түпнұсқа мен аударма тілінің реалийін салыстыру барысында оның семантикалық жақындығы айқындалады. Аударылатын тіл мен аударма тіліндегі реалийдің стилистикалық экспрессиядағы ұқсастығы аударманың дұрыстығын көрсетеді.

Аудармада бейтарап (пассивті) ұлттық-сипаттық реалийлерді стилистикалық және қызметі жағынан жеткізу оңай емес. Бейтарап реалийді аудару барысында оған қандайда бір мағыналық жақындықтағы сөз іздестіріледі. Мысалы, мыс бақырды мыс тиын деп атау дұрыс емес. Бақыр бұрын қолданылған. Бір бақыр екі тиынға тең емес, жарты тиынға тең.

Түпнұсқадағы реалийдің аудармада қолданылуы эралуан, кей жағдайда реалийдің атауы (немесе баламасы) қатыспайды, алайда аударманың контекстегі мазмұны қалай дегенде жанама түрде реалийдің көзге көрінерліктей болуын талап етеді. Бейтарап қолданылған реалийлерді негізінен аудармада түпнұсқалық мағынасын бұзбау тиімді. Оның түпнұсқадағы да, аудармадағы да стилистикалық экспрессиясы, дербес бейнелеу сипаты еш әлсіремеуі тиіс. Ұлттық болмыстағы реалийлер функционалдық жағдайдағы белсенділігімен белгілі бір стильдік міндет атқарады.мұндай реалийді өз мағынасына жеткізуде заттық ұғымын айқындап, стилистикалық бояуының мәнін білу қажет. Реалийлер автор стилінде бірде бейнелеу ұғымында , бірде әзіл, мысқыл түрінде, бірде ойды күшейту, нақты бір нәрсеге назар аударту немесе тереңірек таныстыру тұрғысында кездеседі [4].

Реалийлерді кейде сол күйінде қалдыруға, кейде түпнұсқалық тілге жақын, баламалы сөздермен алмастыруға болады. Реалийлер ұлттық тілді жаңа ұғымдармен байытады., басқа ұлт тілінде кең қолданысқа енеді. Шығарманың ұлттық сипатын, түрін сақтап, ұлттық колоритін дәл, шынайы бере білу-аудармашы таланттылығы. Аударма теориясында әлі өткір талқыланып келе жатқан мәселе-ұлттық сөз сөйлеу ерекшеліктері, колориттер, реалийлер, символдар.

Аударма тәжірибесінде де қиындық тудыратын, аудармашылық ізденісті аса қажет ететін құбылыс реалийлер. Көп аудармашылар осыдан жиі шатысады. Оның ұлттық негізіне мән бермей, балама аударып, жаңа мағынада көрсеткенімен, көп жағдайда мәтінмен үйлеспей, оқшауланып қалады. Мысалы Үндістанда әйел жүрісін пілге теңеу үйреншікті жай. Ал басқа әдебиетте бұлай салыстыру жағымсыз көрініс. Сербтерде қыздардың аянышты зар еңіреп жылауын сұр жыланның ысылдағанына теңейді. Ал бұған басқа елдің оқырмандары тітіркене көз жүгіртерін анық. Орыс поэзиясында сұлу аруларды ақ қайыңға теңеу дәстүрлі сипат алған. Кейінгі қазақ поэзиясында да осындай құбылыс бар латвия фольклорында қайыңға қызда теңемейді, жігітті теңейді. өйткені қайыңның қаттылығына қатысты емес, қайың –мужской род , еркектерге салыстыру үшін алынса, қыздар үшін жөке ағашы салыстырылады.

Сөздердің қызметтік мән мағына жағынан ұқсас түрін пайдалану реалийді жеткізудің тиімді мүмкіндігі. Реалийлерді аударуда сабақтастық сақтау маңызды. Аудармада оған мағыналық қуаты, сипаты сай келетін

нұсқасы жасалады, не болмаса одан мүлде бас тартып, жаңа мағыналық баламасын, сәйкес сыңарын іздестіру қажет. Реалийді қызметтік сипатына сай сөздермен ауыстыру және мағынасын қуатты, рамды сөз тіркестерімен ашу бар. Кейде аудармада жақындату тәсілі де қолданылады. Қызметтік мәні ұқсас сөздерді пайдалану ұйғарылады, реалийлер мағынасын толық жеткізу түсіндірмелі, сипаттамалы аудармаға негізделеді. Онда реалийдің транскрипциясын не транслитерациясын жеткізеді. Реалийді аударуды екі елдің лингвистикасын терең білумен бірге, сезімталдық, түйсік, бағдарлық білім т.б. тән.

Стилистикалық- экспрессивтік ұлттық ерекшеліктегі реалийді аударуда ең алдымен мән-мәтіндегі реалийдің функционалдық мәніне көңіл бөлінеді. Мұндай реалий көп жағдайда не реалийдің заттық мазмұнын экспрессивті ашу жолымен, не мән-мәтінде басым рөлін ойнайтын реалийдің қандай да бір стилистикалық реңкін қайта жасаумен аударылады. Барлық жағдайда да аудару тәсілін таңдау үшін реалийдің «үлкен мән-мәтіндегі» байланысында кей кезде барлық шығарманың ауқымын зерттеп алған жөн. Осыған байланысты С.Влахов пен С.Флорин мынадай қорытынды жасайды:

1. Мән-мәтіндегі реалий қызметін мағыналық түсіндіру--әдеби көркем шығарманың мән-мәтіндегі реалийін дұрыс аудару шарттарының бірі. Реалийді аудару мәселесін зерттеу дегеніміз, ең алдымен, мән-мәтіндегі реалийдің қызметін жеткізудің жолын меңгеру.

2. Ұлттық ерекшеліктегі реалийлерді аудару міндеттері реалийдің мән-мәтіндегі орын алуына қатыссыз, стилистикалық қатынас жағдайында белсендісінен не немқұрайдысымен ауыстырылады.

3. Реалий мән-мәтінде семантикалық әрі стилистикалық жағынан ырықсыз болуы да мүмкін әрі сөйлемнің грамматикалық мүшесіне стилистикалық қатынаста кәдімгі «қатардағы» бейтарап рөл атқаруы мүмкін.

4. Реалийлер семантикалық әрі стилистикалық жағынан белсенді болумен бірге, мән-мәтінде стилистикалық экспрессивтілік қасиетімен өзара ықпал ете келіп, мән-мәтіндегі өзінің заттық мәніне жақындауы не алшақтатылуы мүмкін [5].

Стилистикалық мәнерліліктегі реалий түрлі субъективті авторлық қатынастағы шығарма кейіпкерлерінің іс әрекеті мен айтқан сөздерінде әжуа, қалжың, әзіл т.б. түрінде қолданылуы мүмкін.

5. Әрбір қолданылған реалийдің өзіндік аударылу шарттары мен ерекшеліктері бар.

6. Аудармашы реалийдің тек қана заттық-мағыналық сипатын жақсы білумен бірге, стилистикалық экспрессия жағынан бағалай білу керек, сондай ақ, тілге берік енген, аудармасы бар реалийлерді де білуі керек, оларды аудармада қолданбастан бұрын, оның стилистикалық экспрессиясын талдау керек. Бұл реалийлердің түрлі ұлттық сананың қабылдауында көзбе көз айырмашылығы байқалады.

Реалийлер - баламасыз лексика. В.Крупнов анықтамасы бойынша «үрдістер мен құбылыстарды белгілейтін, аударма тілінің аталған даму кезеңінде онда ешқандайда баламасы болмайтын сөздер мен сөз тіркестері» [6]. Аударма әдебиетте баламасыз лексиканы зерттеушілер талдаған негізгі тәсілдер:

- 1) толық және жекелеген транслитерация;
- 2) лексикалық және фразеологиялық калька жасау;
- 3) жақындатылған аударма, сипаттамалы шендестіру.

Кейде аудармашылар реалийді жеткізуде калька тәсіліне сүйенеді. Олар түпнұсқаның бейнелілігін жеткізуде сипаттама жасайды.

«Транслитерация көбінесе мына жағдайда қажет, егер де түпнұсқа тіліндегі реалийдің оған сай келетін дағдылы белгіленген лексикалық ықшамдылығын сақтағанда, сонымен бірге, аударма тілінде аталған заттар мен ұғымдардың дәл сәйкестігі анықталмаған жағдайда. Транслитерацияның мақсатқа сәйкестілігін бағалай келе, бұл ерекшелікті жеткізудің қаншалықты маңызды екенін мүмкіндігінше дәл есептеу керек. Егер де соңғысы талап етілмесе, онда транслитерацияны орындау шетелдік кіріккен сөздерді теріс пайдалануға айналдырады да, мағынаны көмескілеп, ана тілді ластауға әкеп соғады» деп жазады А.Федоров [7]. Мысалы ағылшын тіліндегі *даблдектер*-екі қабатты қызыл автобус, аударма калькасы-*екі палубалы автобус*.

Реалий-белгілі бір ұлтқа тән, ұлттық ойлаудың, мәдениеттің, тілдік коммуникацияның жемісі. Ғасырлар бойы қолданыстан қолданысқа ауысып, түпкі мән-мағынасын бұлжытпай сақтап келе жатқан тілдің айырықша құбылысы. Ұлттық болмыстың өзіндік дара сипаты. Оған аса жауапкершілікпен терең мән беру қажет. Әсіресе ұлттық әдеп-ғұрып, салт-дәстүр, рөлдік қатынастар, әдептілік, сыйластық сипатындағы реалийлердің мағыналық баламасын табу мүмкін емес. Ең бастысы, аудармада, жан-жақты, терең, дұрыс сілтеме, түсініктеме және мағыналық сипаттама берілуі.

Аудармадағы тағы бір күрделі мәселе-діни реалийлер, діни ұғымдар. Кеңестік кезеңде коммунистік партияның дінге қарсы атеистік саясатынан классикалық көркем әдебиеттегі дінге қатысты мәтіндер өрескел бұрмаланды, кейде тіпті басқа діни ағымның атау ұғымдары екінші бір діни сөздермен алмастырылып, оқырманды шатастырды. Діни сауаттың жоқтығынан, дін саласынан жеткілікті хабардар болмаудан әрі діни атау, ұғымдардың мән-мағынасын түсіндіретін арнайы сөздіктер болмағандықтан, аудармашылар жиі қателесті.

Реалийлер баламасыз лексикаға, терминдер негізінен тілдік бірліктерге жатады. Терминдер-ұлттық немсе тарихи бояуынан айырылған ғылым тілінің астарлы элементі. Реалийлер көбінесе көркем әдебиетте кездессе, терминдер ара тұра көркем шығармаларда мақсатты қолданылғанымен, көбінесе ғылыми-техникалық еңбектер

мәтініне тән. Термин- бір елдің, ұлттың қажеттілігі ғана емес, барша адамзат құндылығы. Реалий бір халықтың дәстүрлі әдеп-ғұрпынан, өмір салтынан туындайды. Терминдер шығу тегі жағынан реалийден ерекшеленеді. Көптеген терминдер заттарды атауға байланысты жасанды түрде туындайды.

Реалийлер-халықтық ұғым, атау, ұлттың өзіндік дара меншігі. Кейбір реалийлер әдеби нормадан ауытқиды. Реалийлер диалектизмде де кездеседі. Көптеген реалийлер белгілі бір ортада пайдаланылатын заттарды белгілейді. Жай сөз немесе жаргондық лексика төмендетілген стиль элементі саналса, әдеби нормадан лексикалық ауытқулар, бұрмалап сөйлеу, балалар сөзі және т.б.

Ұлттық түрдегі реалийлер жергілікті елге тән. Шет тілдік сөздерді қосып айту дағдысы - автордың түпнұсқада өзінің тілі емес басқа тілде немесе ежелден жазылған тілде немесе ежелден жазылған тілде немесе транслитерацияда қандай да бір морфологиялық өзгеріссіз жеткізетін сөздер мен ұғымдар. Бұл да реалий саналады. Мысалы қазақтың орыс сөзін немесе өзбектің қазақ сөзін бұзып жеткізуі. Бір тілден екінші тілге кірігу арқылы жасалған реалийлер бар.

Реалий - жекелеген заттардың, материалдық әлемнің болмысы. Аударма тілінде соңғы кездері экзотизмдер деп аталды. Реалий сөздер негізінен қандай да бір халыққа, елге немесе өңірге тән тұрмыстық реалий мен қоғамдық өмірдің сипаттайтын тілдегі лексемалар саналады. Тақырыптық жүйеге сай оларды бірнеше топқа бөлуге болады.

Экзотизмдер - тұрмысты, әлеуметтік қатынасты, табиғатты білдіретін реалий, «жекелеген халықтардың өмірін, әдет-ғұрпын, тұрмысын» бейнелейтін сөз. «Басқа халықтардың өмірі мен тұрмысын сипаттауға» арналған сөздер. Бұлар белгілі бір өңір, аймаққа, елге, мемлекетке бекітілген. А. Супрун анықтағандай «экзотикалық лексика» тура мағынасында – «жат жерлік», «жат елдік» ұғымын берсе, сөздің экзотикалық атауы елестететін таңғажайып, өзіне таңданыс туғызатын сөз [8].

Ұлттық реалийлер – аталған халық, ұлтқа тән ерекше сөздер, атаулар. Айқын ұлттық реалийлер, мысалы, домбыра, бандура. Аймақтық, интернационалдық реалийлер бар.

Көркем аудармада реалийді берудің мынадай түрлері бар:

1) транскрипция (транслитерация)

2) аудару (ауыстыру)

1. Неологизм: а) калька; б) жартылай калька; в) меңгеру; г) семантикалық неологизм

2. Реалийлерді ауыстыру

3. Мағыналық жақындықтағы аударма: а) тектік – түрлік ауыстыру; б) функционалдық ұқсастық; в) сипаттау, түсіндіру, талдау.

4. Контекстуальдық аударма.

Меңгеру – басқа тілден қабылданып, сіңіп кеткен реалийлер. Жартылай калька – жекелеген бөліктері ғана кіріккен сөздер [9].

Экзотизмдер аударма тілі арқылы транскрипциялық негізгі тәсілмен фонема бойынша ұқсастықта беріледі. *Minnesinger-миннезингер, fihe-фьюер, kwas-kwas, шанка-shapka*, т.б. Экзотизмдер транскрипция кезеңінен өтіп, аударма тілінде пайдаланылумен бірге, біртіндеп, аударма тілінің грамматикалық көрсеткіштерімен артып отырады.

Реалийді жеткізуді жеңілдететін бір мүмкіндік, аударылатын тілде функциясы бойынша соған жақын сөздің болуы. Мұндай жағдайда мағыналық жақындықтағы аударма қолданылады. Ол контекст шартын дәлелдейді немесе реалийді сипаттамалы тәсілмен жеткізумен шектелінеді.

Ғалым А.Алдашева көрсеткендей, «реалийлер, ұлттық мәдениетті белгілейтін басқа да атаулар функционалды қызметі жағынан басым доминант элементтер; олардың контекстегі функционалдық-коммуникативтік қызметі жоғары. Демек, оларды түсіріп тастау түпнұсқаның мазмұнын сақтау талабына нұсқан келтіреді. Сондықтан аудармашы текстегі қолданылған, қазақ тіліне мәдени-танымдық сипаты, ұғымдық-мағыналық көлемі жағынан сәйкестіктері жоқ атаулардың түпкі мағынасына, этимологиясына, қандай ұғымда жұмсалғанына, контекстегі стильдік жүгінің ауқымына назар аударуға тиіс» [10]. Тағы бір пікірге назар аударайық. «Лингводидактикалық теория бойынша, Е.М.Верещагин және В.Г.Костомаров ғалымдарының «Тіл және мәдениет» атты орта еңбектерінде- тілің оқи отырған мемлекеттік реалийлерін білмей толық коммуникацияларға түсу мүмкін емес. Тілді оқыту, сол мемлекеттің мәдениеті мен менталитетін бірге оқытылуы тиіс».

Тіл білімінде реалийлерді әр түрлі терминмен атау үрдісі байқалады: эквиваленті жоқ лексика, экзотикалық лексика, бұлардың жалпы негізгі мазмұны жағынан бір-бірінен аса бір айырмашылықтары жоқ. Қазіргі аударматануда осы терминнің баламасы ретінде лакуна (лат.: «lakuna») термині де қолданылады және оның тілдік түрлері ерекшелінеді. Біріншісі, тілдегі лексикалық, грамматикалық, стилистикалық баламасы жоқ бірліктер болса, екіншісі, белгілі бір ұлттық мәдениетте ғана кездесетін, басқа мәдениетте сәйкес баламалары жоқ дүниелер» [11; 12].

Сонымен, жоғарыда айтылғандарды жүйелей келе төмендегідей қорытынды жасауға болады:

1) Ең негізгі критерийлердің бірі – шығарманың коммуникативті құндылығы. Коммуникативті функция іске асқан кезде белгілі бір коммуникативті әсер берілетінін білеміз. Яғни, аудармашының негізгі мақсаты әр түрлі тілдерде сөйлейтін, қатынасқа түсетін коммуниканттардың арасындағы лингвоэтикалық

бөгеттерді бұзу және бір тіл шегінде коммуникацияны мүмкін ету. Басқа сөзбен айтқанда, әр түрлі лингвистикалық топтарға жататын коммуниканттардың қатынасын мүмкіндігінше тиімді жасау;

2) Реалий сөздер эквивалентсіз лексика тобына жатады. Бұл басқа халықтың тілінде, оның сөздігінде эквиваленті жоқ лексика. Алайда, тіл амалдары арқылы біз осы реалий сөздерді жеткізе аламыз. Соған қарамастан, реалий сөздер басқа халықтың тілінде уақытша жоқ лексикалық бірлік деп айтуға болады.

Эквивалентсіз лексика – бұл басқа тілдің лексикалық бірліктері арасында толық немесе жартылай сәйкес лексикалық бірліктері (сөздер және тұрақты сөз тіркестері) жоқ лексика. Негізінен, эквивалентсіз лексикаға реалия сөздер, уақытша эквивалентсіз терминдер, эквивалентсіз сөздер жатады.

Ұлттық-мәдени ерекшеліктер тек қана эквивалентсіз лексикада көрініс таппайды. Сонымен қатар берілген тілде басқа тілдегі сөздердің және мағыналардың болмауы. Яғни, лакуналар – тілдің семантикалық картасындағы ақ дақтар.

3) Тіл аралық эквиваленттілік деңгейінде реалия сөздердің семантикасын денотат, конотат және коммуникативті-функционалды маңыздылық деңгейлерінде қарастыруға болады. Демек, тіларалық эквиваленттіліктің негізгі түрлері: денотаттық, конотаттық және коммуникативті-функционалдық;

4) Аударма әдеби-тілдік интерпретация ретінде анықталады. Ал аудару үдерісі, жаңа мәліметтің туындауы ретінде анықталады. Аудару тәсілдері - аудармашының бағдарламалық тәсілдері ретінде қарастырылады. Соның арқасында түпнұсқа және аударма арасында жоғары деңгейге жету мүмкін. Аударма ісі мәдениет-ұлт-тіл тұтастығы шеңберінде талданады [13]

Көркем аударма шеберлігі мәселесі қазіргі әдеби процесте де көкейкесті мәселелердің бірі ретінде көрінуде. Мұны өмір заңдылығы деп тануымыз керек, өйткені көркем әдебиетке қатысты да әр заманның, әр кезеңнің өзіндік талабы, өзіндік үні болары, әдебиеттің, көркем аударма өнерінің дамуы күн тәртібіне жаңа проблемаларды қоятыны анық.

Қазақ әдебиеті мен мәдениетінің жалпы әлемдік мәдениетпен байланысында, әлем әдебиетінің құнды шығармаларын қазақ оқырманына жеткізуде орыс тілінің, орыс мәдениетінің үлкен рөл атқаратындығы даусыз. Соған орай, көркем шығармалардың орыс тіліне қазақ тіліне аударылуын әдебиеттану және тілтану ғылымдарының зерттеу әдістері мен бағыттарын тұтастыра отырып жүргізілген зерттеу жұмысымызда көркем прозадағы аударма шеберлігінің кей қырлары анықталады. Аудармашы Қ.Қараманұлының аударма өнеріндегі жетістігі мен олқылығы, табысы мен кемшілігі, оның аудармашылық шығармашылығы, ерекшелігі жалпы аударма өнері принциптерімен, әдеби процестегі көркемдік, стиль, ырғақ, ізденіс пен зерттеу мәселелерімен бірлікте қарастырылып, тұжырымдалып жасалды.

Аударма жұмысына дайындық кезіндегі тәржімашы ізденісі мен зерттеуі көбіне-көп талап деңгейіне көтерілген. Алайда бұл жұмыстарда олқылықтар да баршылық. Салыстыру, талдау нәтижесінде тәржімашы шығармашылығында сипаттық мәнге ие олқылықтар анықталып, олардың жіберілу сыры ашылды, аударма өнерінде, аударма жұмысында кейін де кездесуі мүмкін осы олқылықтарды болдырмаудың жолы анықталды.

Әдебиеттер:

1. Cornes, A. Culture From the Inside Out: Travel and Meet Yourself. -Yarmouth: Intercultural Press, 2004.
2. Исабеков С.Е. Зарубежная межкультурная коммуникация // Сб.статьей. – Алматы: КазУМОиМЯ имени Абылай хана, 2013. - С. 5-8.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология. - Издательство академия, 2001. – 208 с.
4. Садохин А.П. Введение в теорию межкультурной коммуникации. –М.: Высшая школа, 2005. - 310 с.
5. Тарақов Ә.С. Аударма әлемі, Алматы, 2011
6. Федоров А. Основа общей теории перевода. Москва, 1983
7. Гарбовский Н.К. Теория перевода. Москва, 2004
8. Виноградов В.С. Введение в переводоведение. Москва, 2001
9. Алексеева И.С. Введение в переводоведение. Москва, 2004
- 10.Сәмитұлы Ж. Аударма теориясы мен практикасы. Алматы, 2005
11. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. Москва, 2001
12. Алдашева А. Аударматану. Алматы, 2006
13. Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Филологические науки» №1(47), 2014 ж.

ҚАЗАҚ ҒЫЛЫМЫНДА АУДАРМАНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ

Садықова Р.К.
(Алматы, Қазақстан)

Түйіндеме

Бұл мақалада қазақ ғылымындағы аударманың теориялық және практикалық жақтарының зерттеулері, аударманың лингвистикалық теориясының қалыптасуы, қазақ ғылымында аударманың практикасы бойынша аударманың теориялық жағымен салыстырғанда, анағұрылым көп жұмыстар жүргізілгені жайында толыққанды мәліметтер беріледі.

Тірек сөздер: аударма, салыстыру, лингвистикалық теория, ғылыми тұжырым, қалыптасу, әдеби норма, функционалдық жүйе

Резюме

В данной статье приводятся подробные сведения о теоретических и практических аспектах перевода в казахской науке, становлении лингвистической теории перевода и многое другое по сравнению с теоретическими аспектами переводов в казахской науке.

Ключевые слова: Перевод, сравнение, лингвистическая теория, научные выводы, формирование, литературная норма, функциональная норма.

Summary

This article provides detailed information on the theoretical and practical aspects of translation in kazakh science, the formation of a linguistic theory of translation and much more compared to the theoretical aspects of translation in kazakh science.

Keywords: Translation, comparison, linguistic theory, scientific findings, formation, literary rule, functional system.

Қазақ лингвистикасының негізін қалаушы атақты зерттеуші Қ. Жұбанов өзінің шағын мақаласында орыс тілінен қазақ тіліне аударудағы синтаксистік құрылымның ерекшеліктерін сөз етті [1]. Бұдан кейін Қазақстанда аудармаға қатысты пікірлер 1950 жылдардан бастап көбірек айтыла бастады. Өйткені осы кезеңде біздің елімізде аудармаға көбірек мән беріліп, көптеген әдебиеттер (көркем шығармалар) бір тілден екінші тілге аударылды. Елуінші жылдарда ең бірінші болып, аударманың тілдік-стильдік жағдайына тоқталған ғалым – М.Әуезов. Ғұлама жазушының пікірлерімен таныса отырып, біз М.Әуезовті Қ.Жұбановтан кейін аударманың лингвистикалық теориясының негізгі мәселелерін көрсетіп берген ғалым деп санаймыз. Өйткені оған дейін қазақ интеллигенциясы, жазушылар мен журналистер, ғалымдар бір тілден екінші тілге аудару ісі тек әдебиеттану ғылымының шаруасы деп жүрді, өйткені орыс ғалымдары да осылай деп есептеген болатын. Бұдан әрі М.Әуезов көрсеткен «ақын-жазушының өз ана тілінің ұлттық формасы мен түрін кәдеге жаратып, өз тарапынан «жаңа сөз туындыларын қосу, жаңа сөз байланыстарын жасап, бар сөздердің мағыналарын тереңдетуі, жаңартуы керек» деп айтқаны – аударманың лингвистикалық теориясының басталуы.

Осындай пікір жасауға ғалым-жазушының келуінің бірнеше себептері кейінгі ғылыми тұжырымдарда көрсетіледі. Мәселені анықтап беру үшін біз ғалым А.Алдашеваның тұжырымымен толық көрсетеміз: «Тәржіманың толыққанды жазба үлгілерінің қалыптаса бастаған кезеңі – 1920-шы, 30-шы жылдар; ал шын мәнінде алғашқы тәжірибелер қорытылып, кемістік-кегіткер жөнге түсіп, «көркем аударма да соны шығармалар сияқты, творчестволық еңбекті, шеберлікті талап ететін үлкен искусство» екенін мойындатқан тұс – 1950-1960 ж. арасы. Бұл кезең сондай-ақ қоғамдық-саяси, ресми мазмұндағы әдебиеттің, оқу-ағарту әдебиетінің жаппай тәржімалана бастаған кезі. Нақ осы кезден бастап орыс тілінен қазақ тіліне аударудың тәсілдері мен жолдары, тәржімалаудың тілдік-стильдік принциптері, аударманың нормасы тәрізді маңызды факторлардың ерекшеліктері қалыптаса, әрі біртұтас, бірізді жүйеде анық көріне бастады.

50 жылдардан бастап қазақ лингвистикасының нақты ғылыми-теориялық бағыттары бір арнаға түсе бастады: осы тұста қазақ алфавиті мен графикасы реттелді, лексикографиялық еңбектердің негізгі ұстанымдары (принциптері) анықталып, әр алуан типтегі сөздіктерді (екі тілді, терминологиялық, орфографиялық және т.б.) шығару қолға алынды; қазақ тілінің лексикалық-грамматикалық жүйесі мен құрылымы турасында кешенді зерттеулер жарияланды. Сөздің семантикалық өрісі, сөз құрылымының екі жақты сипаты ғылыми назарға ілінді. Қазақ көркем әдебиетінің тілі мен стилі, стилистика ғылымы, функционалдық стильдер жүйесі, сөз мәдениеті, әдеби норма мәселелері жайындағы алғашқы пікір-көзқарастардың айтыла бастаған тұсы да – осы мерзім. Әдебиеттану ғылымының жеке ғылыми аспектілерінің саралана, жетіле дами түсуде де осы кезеңде елеулі ілгерілеулер болды. Жалпы алғанда, бұл кезең, яғни осы ғасырдың 50-90 жылдарының аралығы – әдебиет пен тілдің дамуындағы қоғамдық-ұлттық, әлеуметтік сипаттары жағынан айрықша дәуір» [2; 5-6].

М. Әуезов айтқан пікірден кейінгі жылдарда бір тілден екінші тілге аударудың тілдік жағдайына арналған, оның ішінде көркем әдебиеттің аударылуы зерделенген бірнеше жұмыстар болды, бірқатар жұмыстарда қазақ көркем әдебиетінің ағылшын, неміс, француз тілдеріне тәржімасы әңгіме болды (Ю.Сушков, Д.Алтайбаева, З.Жантیکеева, Ө.Иппағанбетов және т.б.). Бұл еңбектермен танысу барысында біз авторлардың тілдік фактілерді салыстырып, «жақсы-жаман», «дұрыс-дұрыс емес» деген қорытындылар жасағанын байқап, дей тұрсақ та осы авторлардың еңбектері арқылы қазақ аударматану ғылымына үлес қосылғандығын айта аламыз.

60-70 жылдарда да зерттеулер жүргізілді, бірақ оларда тәржіма ісі әдебиет, шығармашылыққа қатысты болды (С.Толжанов, Ө.Сатыбалдиев және т.б.). Дегеннің өзінде де бұл еңбектерде тілге қатысты мәселелер қолданылып отырды. Лингвистикалық тұрғыдан келген жұмыс ретінде Ө.Айтбаевтың «Аудармадағы фразеологиялық құбылыс» деген зерттеуін атаймыз [3]. Бұл – 70-інші жылдарда орыс тілінен қазақ тіліне аударылған көркем шығармадағы фразеологиялық тілдік бірліктерді тілдік-стильдік тұрғыдан жүйелі етіп талдаған бірінші еңбек. Жұмыста орыс тіліндегі фразеологиялық единицалардың сөзбе-сөз, еркін, жуықтатып аударылған тұстары талданып, әдеби нормаға байланысты, қазақ әдеби тіліне ену жағдайлары толыққанды айтылады.

Бұл арада аударма әдебиеттің әдеби тілдің баюына қосқан үлесі туралы көзқарастарға тоқталмай өту мүмкін емес. Орыс тілінен қазақ тіліне аударылған көркем әдебиеттің тілін, жалпы аударманың тарихын талдағандар

тәржіма ісінің қазақ әдеби тілін жаңа сөздермен, терминдермен молайтуға, көптеген қосымшалардың өнімді болуына әсерін жиі көрсетіп отырады. Мысалы: «XVIII-XIX ғасырларда қалың көпшілікке (хат танытандарға) білім ғылымның әр саласынан хабар беру мақсаты болған аударма әдебиет кейін дами келе, әсіресе XX ғасырдың II жартысында қоғамдық-публицистикалық стильдің, ғылыми стильдің, ресми іс-қағаздарының қалыптасуында маңызды рөл атқарды» деді ғалым-академик Р.Сыздықова [4]. «Аударма әдебиет...қазақ әдеби тілінің жай-күйін танытуда, ғылыми түсініктерді жеткізуде тіліміздің ішкі мүмкіндіктерінің (сөз байлығының, сөз орамдарының) қаншалықты болғанын байқауда аса қажетті материал» деп атап өткен [5;65].

«Ғылым мен техникалық әдебиеттер стилі аударма әдебиеттер негізінде жеке стильдік тармақ болып қалыптасты» деген түйін де бар (Ө.Айтбаев). Өткен ғасырларда өмір сүрген қазақ зиякерлерінің өкілдері аударманың басты қайнар көз екендігін жақсы түсініп, әрі оның технологиясын шебер меңгергендіктен, аударма арқылы көптеген жаңа сөздер жасаған, мысалы, қазақ лингвистикасының негізін салушылардың бірі А.Байтұрсынұлы «әдебиетке, өнерге, тілге қатысты еуропалық, орыс әдебиеттануындағы ұғым, термин, категорияларға шып-шырғасын шығармай, түгелдей қазақша балама тапқан» [6;13].

«Ана тілі мүмкіншілігін пайдаланудың тағы бір жолы – калька тәсілі, яғни орыс не шет тілдерден енген жеке, күрделі терминдерді тұлғалық, мағыналық, құрамдық ерекшеліктерін сақтай отыра, өз тілімізге сөзбе-сөз аудару» - деп жазған болатын академик Ө.Қайдар [7;17]. Бір тілден екінші тілге аудару ісінің лингвистикалық тұрғыдан зерттелуін жүйелі талдап, бағдарламалық нақты ғылыми тұжырымдар ұсынылған еңбек деп, «Аударматану: лингвистикалық және лингвомәдени мәселелер» деген монографиялық еңбекті айтамыз [2].

Бұл еңбектің басты ғылыми және практикалық тұжырымдарын барынша жинақтап, топтап атап шығуға тырысамыз, олар мыналар:

- қазақ ғылымында аударманың практикасы бойынша аударманың теориялық жағымен салыстырғанда, анағұрылым көп жұмыстар жүргізілген; яғни XX ғасырдың елуінші жылдарының өзінде-ақ 300-ден астам көркем шығарма (орыс және шетел әдебиеті өкілдері жасаған) қазақ тіліне аударылған; оларды зерттеу көбіне әдебиеттану ғылымы аспектісінде қарастырылған;

- аударма ісі мәдениет-ұлт-тіл тұтастығы шеңберінде талданған; осыған байланысты бұл лингвомәдениеттану, когнитивті лингвистика бойынша және осы салалардың бағыттарын аударманың теориясымен салыстыра қараған алғашқы еңбектердің бірі деп санаймыз. Ғалым былай деп жазады: «Адам факторының тілдегі көрінісін, тіл мен сол тілді иеленуші адамның (тұтас бір халықтың) ойлау-пайымдау қабілетінің арасындағы байланысты, ұлттық мәдениеттің ұлт тіліне (және керісінше) ықпалын зерттеуде аударма әдебиет көп көмек жасайды. Аударма әдебиетті түпнұсқамен салыстыру бірнеше тілдерде бар универсалды бір ұғым, образ, стереотиптер үшін жұмсалатын тілдік единицалардың ұлттық-мәдени құндылығын дәлірек танытуға мүмкіндік береді» [2; 17].

- автор қазақ мәдениетінде орыс тілінен қазақ тіліне аудару тәжірибесінің мол болғандығын айтып, қазіргі кезде шығыс тілдерінен тәржіма жасаудың Қазақстанның экономикалық-саяси, мәдени-әлеуметтік байланыстары үшін маңызды болып отырғандығын көрсетеді;

- молынан жасалған аударма әдебиетті автор 2 бөлікке топтастырады:

а) көркем әдебиетті аудару; ә) арнаулы ақпаратты әдебиетті аудару (бұған қоғамдық-саяси, ресми, ғылыми мазмұндағы әдебиет жатады), бұларды тәржімалауда тілдік-стильдік ерекшеліктердің болатындығын талдайды [2; 23-24];

- аударылатын мәтіннің (түпнұсқаның) ерекшеліктерін көрсетеді;

- аударманы бағалаудың екіжақты нәтижесін талдайды [2; 42].

- аудармашының лингвоэтикалық құзіретінің қандай дәрежеде болуы керектігін анықтап береді;

- қазақ әдеби тілінің лексикалық-грамматикалық жүйесінің дамуындағы аударма әдебиеттің рөлі нақты тілдік фактілер бойынша жан-жақты талданады;

- аудармада концептілердің берілу ерекшеліктері айтылады;

- аудармадағы трансформация бойынша маңызды қорытындылар жасалады.

Кейінгі жылдарда да аудармаға қатысты едәуір жұмыстар атқарылды. Бағдарламалар (Н. Шаймердинова), сөз аударма ғылымына қатысты терминдердің сөздігі (А.Жұмабекова) шығарылды, ғылыми көпшілік мазмұнда, практикалық тұрғыдан көмек берерлік еңбектер бар («Аудармашыға көмек» С.Құлмановтың кітабы).

Соңғы уақыттарды, сонымен бірге, ағылшын, қытай, араб, парсы, түрік тілдерінен қазақшаға тәржімалау талдана бастады, бұған байланысты Ө.Ғалиева, П.Дәулетова және Д.Дүйсебаевтың еңбектерін атауға болады.

Біз бұған дейін қазақ аударматану ғылымындағы басты пікірлерге тоқталдық. Дегенмен ғылымның осы саласының әлемдік ғылымда, оның ішінде орыс тілі ғылымында қалай бастау алып, қандай зерттеулер жасалғандығына бөлек тоқталу қажет. Өйткені аударманың теориясы орыс тілі білімінде тиянақты зерттелген.

Орыс ғылымында алғашқы аударма-әдебиеттің ісі деп қаралған болатын. Аударманың лингвистикалық теориясын алғаш рет жүйелеп берген ғалым – А.В.Федоров. Автордың өзі былай деп жазады: «Бұл кітаптың, аударманы тіл білімінің масштабында қараған осы еңбектің бірінші басылымы шыққан кезде ол осы бағыттағы жалғыз және алғашқы еңбек болды; оған «аударманы әдебиет ғылымынан бөлек қарастырып, әдебиеттен шеттетіп жіберген» деген сын көп айтылды»[8;3]. Шындығына келгенде, А.Федоровтың осы еңбегінде әдебиетшілдік басым екендігі бар. Ол тілдік проблемаларға жанамалай қарайды. Зерттеуші аударманың тілдік проблемалары дегенде мыналарға көңіл бөледі және бұлар, анығында да, А.Федоровтың еңбегі арқылы бірнеше рет айтылған:

- аудару кезінде тілдік құралдарды таңдаудың шарттары;
- реалийлердің, баламасыз лексиканың берілу ерекшеліктері;
- жалған лексика түсінігі;
- грамматикалық құрылымдардың берілуі;
- фразалардың аударылу ерекшеліктері;
- аударылатын мәтіндердің жанрлық типіне қарай ерекшеліктері.

Аударма әдебиеттің қазақ әдеби тілінің лексикалық-грамматикалық құрылымының, функционалдық жүйесінің қалыптасуына, баюына, өзгеруіне тигізген әсері жөнінде айтылған көзқарас аударма ісінің тілдік тұрғыдан зерттелуінің қаншалықты маңызды екенін дәлелдеп отыр.

Әдебиеттер:

1. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер.—Алматы: Ғылым, 1966.-361б.
2. Алдашева А. Аударматану: лингвистикалық және лингвомәдени мәселелер.— Алматы: Арыс, 1998. — 215 б.
3. Айтбаев Ә. Аудармадағы фразеологиялық құбылыс.—Алматы: Ғылым, 1975. -206 б.
4. Сыздықова Р. Қазақ әдеби тілінің тарихы .-Алматы: Мектеп, 1984.-246 б.
5. Әбілқасымов Б. XIX ғасырдың екінші жартысындағы қазақ әдеби тілі. Алматы: Ғылым, 1982.-65б.
6. Нұрғалиев Р. Алып бәйтерек. А.Байтұрсынов «Ақ жол». — Алматы, 1991. — 30-14 бб.
7. Қайдаров Ә. Қазақ терминологиясына жаңаша көзқарас. — Алматы: Рауан, 1993.-41б.
8. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). — Учебное пособие. — 4-изд., перераб. и доп. — М.: Высшая школа, 1983. — 303 с.

ТИПЫ ИНФОРМАЦИИ В ТЕКСТЕ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ПЕРЕВОДЧИКОВ

Амирова Ж.Г.
(Алматы, Казахстан)

В практике подготовки будущих переводчиков на филологических факультетах университетов большое значение имеет формирование навыков продуктивной работы с текстом, поскольку именно текст является одновременно важнейшей единицей обучения иностранному языку и навыкам профессионального перевода. В современной отечественной и зарубежной лингвистической литературе сложилось устойчивое представление о тексте как комплексном языковом знаке, репрезентирующем полиполярную по своей природе информацию (см.: 1, 228). Процесс перевода требует сохранения информации, заложенной в тексте оригинала как некой инвариантной основы, а, следовательно, будущий переводчик должен владеть навыками сопоставительного анализа базовых информативных единиц (слов, словосочетаний, предложений) языка оригинала и языка перевода с учетом их соотносительности с фактами материальной и духовной объективной действительности и системой конкретного языка.

Каковы же основные типы информации, заложенной в тексте? Прежде всего, любой текст представляет собой «портрет» конкретного языка, на котором он создан, поскольку строится в соответствии со сложившимися в данном языке грамматическими и стилистическими нормами, включающими правила лексико-семантической сочетаемости и закономерности реализации значения. С другой стороны, в тексте наглядно проявляются такие особенности коммуникативного процесса, которые связаны с социально-историческими, социально-стилистическими и релятивными компонентами системы национально-специфической системы общения. Кроме того, любой текст обладает прагматическим потенциалом, связанным с целым комплексом функций, присущих языковому материалу как средству воздействия на реципиента (побудительной, эмоционально-оценочной, эмотивной, экспрессивной, эстетической).

Возможность перевода с одного языка на другой обусловлена тем, что один и тот же объект (фрагмент) реального мира находит свое отражение в языковых выражениях (словах, словосочетаниях, предложениях, текстах), существующих в разных языковых кодах (ИЯ и ЯП). Следовательно, языковые выражения кода 1 и кода 2, указывающие на один и тот же *референт*, должны соотноситься между собой как синонимические единицы. Однако это соотношение осложняется тем, что фрагмент реального мира (референт) получает свое языковое выражение в результате познавательной деятельности человека, формирующей в его сознании *образ* данного фрагмента реального мира, т.е. *денотат*, который, в конечном счете, и отражается единицей языка. Единицей языковой системы конкретного национального языка становится такое языковое выражение, которое отражает *денотат*, представляющий *результат коллективного познавательного опыта*, передаваемый из поколения в поколение, тесно связанный с национальным мировидением, национальной культурой. Один и тот же объект реальной действительности может быть по-разному воспринят и оценен представителями разных национальных социумов на основе сложившихся в каждом из них стереотипов сознания, систем жизненных ценностей,

коллективного исторического и культурного опыта. Поэтому *денотаты* – образы одного и того же фрагмента действительности (одного и того же *референта*), выражаемые единицами кода 1 (ИЯ) и кода 2 (ЯП), совпадая по основному содержанию, могут различаться в деталях, т.е. по объему содержания, а, следовательно, и имеются межъязыковые различия по количеству и форме языковых единиц, предназначенных для выражения этого объема. Эта специфика денотатов и является основой объективных трудностей, возникающих при переводе.

Степень различия денотатов 1 и 2, а также количества и формы единиц, предназначенных в том или ином языке для выражения содержания денотатов, зависит от степени близости исторического и национально-культурного опыта коммуникантов. Так, например, у носителей одного и того же языкового кода объем содержания денотатов одного и того же референта совпадает, у носителей генетически родственных языков с близким по содержанию историческим и культурным опытом (например, у представителей славянских или романских лингвокультурных сообществ) этот объем содержания может иметь некоторые несущественные различия, но денотаты в сознании говорящих на неродственных языках могут значительно различаться. Сравним для примера основные компоненты содержания денотатов, закреплённых в языковом сознании и практике речевого употребления носителей русского, английского и испанского языков, выражаемых словами *стол*, *table* и *la mesa*:

	<i>стол</i>	<i>table</i>	<i>la mesa</i>
1. Род мебели, на которую ставят или кладут что-то при работе, еде и т.п. –	<i>обеденный стол, операционный стол</i>	<i>dining room table, operating table</i>	<i>mesa de comedor, mesa de operaciones</i>
2. Предмет мебели вместе со всем, что поставлено на нем для еды. –	<i>накрывать на стол, убирать со стола, садиться за стол</i>	<i>to set a table, to clean a table, to sit down to table</i>	<i>cubrir la mesa, recoger la mesa, sentarse a la mesa</i>
3. Пища, еда, съестное; вид пищи, еды, режим питания.	<i>обильный стол, нищенский стол, вегетарианский стол</i>		<i>mesa abundante, mesa gallega, la mesa vegetariano</i>
4. Общество за столом, люди, совместно принимающие пищу	<i>шутка, позабавившая весь стол</i>	<i>jokes that amused the whole table</i>	
5. Таблица, расписание		<i>multiplication table (таблица умножения), timetable (расписание)</i>	
6. Отдел учреждения или само учреждение.	<i>стол заказов, стол находок, адресный стол</i>		
7. Комиссия, комитет, президиум			<i>mesa electoral (избирательная комиссия), presidente de mesa (председатель президиума)</i>

Из семи выделенных основных компонентов денотатного содержания полностью совпадают во всех трех языках компоненты 1 и 2 («род мебели» и «предмет мебели вместе с тем, что поставлено на нем для еды, для работы»). Следовательно, в контекстах, выражающих именно эти два значения, лексемы *стол*, *table* и *la mesa* могут служить устойчивыми единицами перевода. Компонент 3 («вид пищи, режим питания») присутствует у русского *стол* и испанского *la mesa*. В английском языке для выражения этого денотатного содержания преимущественно используются слова ***meal*** (*simple meal* – простая еда, *skimpy meal* – скудная еда) и ***diet*** (*vegetarian diet* – вегетарианский стол), Компонент денотатного содержания 4 («общество за столом») имеют русское *стол* и английское *table*. В испанском это значение обычно передается словом *compañía* (компания).

Компоненты 5, 6 и 7 не совпадают во всех трех языках и наглядно демонстрируют своеобразие национально обусловленных образов (денотатов) и способов языкового выражения денотатных значений. Так, например, только в сознании носителя английского языка слово *table* обозначает, прежде всего «*поверхность, на которой могут быть размещены различные предметы (еда, инструменты и т.п.) или знаки*» (*multiplication table*). Для носителя русского языка лексема *стол* имеет основное значение «*предмет мебели со всем его содержимым, предназначенным для приема пищи или для работы*» (отсюда характерные для современного русского языка употребления сочетаний *стол заказов, стол находок, паспортный стол* как наименований отделов и учреждений, где обязательно используется этот предмет мебели). Испанское *la mesa* выражает значение «*предмет мебели со всем его содержимым, предназначенным для работы или приема пищи, обсуждения содержимого и принятия решения*» и поэтому допускает сочетания *mesa electoral* и *presidente de mesa*.

Различия в количестве значений слов *стол*, *table* и *mesa* обусловлены спецификой выражаемых ими компонентов денотатного содержания и ограничивают их использование при переводе ряда контекстов (соотносимых со значениями 5, 6 и 7), требуют употребления других языковых единиц, предпочитаемых в данном языке для выражения этих специфических компонентов денотатного содержания.

Особенности национальной культуры так или иначе отражаются в языке народа – создателя и носителя этой культуры. Так в одном из контактирующих в межкультурной коммуникации языков могут быть слова, обозначающие предметы и понятия, характерные только для культуры и истории данного народа, но отсутствующие в жизни другого этноса. Таковы, например, казахские слова *ауыл, юрта, шанырақ, кереге, беркутчи*, и др., русские *зипун, шушун, поддевка* и др. Такие слова не имеют равноценных по смыслу эквивалентных замен в других языках. В самом деле, для казахского слова *юрта* не являются эквивалентами русские *изба* и *шатёр*, английские *house* (дом) или *tent* (палатка), испанское *la casa* (дом) и *la tienda* (палатка, шатёр), эстонские *maja* (дом), *kodu* (дом) и *telk* (палатка, шатёр), обозначающие иные понятия – иные типы жилища (т.е. соотносимые с иными *референтами*). Английское выражение *Boston tea-drinking* для американца обозначает не *чаепитие в городе Бостоне* (как некую особую церемонию), а историческое событие – эпизод борьбы английских колоний в Северной Америке за независимость, когда в знак протеста против беспошлинного ввоза англичанами чая в Северную Америку, что подрывало экономику колоний, члены организации «Сыны свободы» в декабре 1773 проникли на английские корабли в Бостонском порту и выбросили в море партию чая.

Как быть в этом случае переводчику? Существуют ли способы перевода подобных слов и выражений? Что же должен знать переводчик для успешной профессиональной деятельности? Существует определенный набор необходимых знаний, позволяющих справляться с переводом самых разнообразных текстов, преодолевать возникающие при переводе трудности, образующий *комплекс профессиональных знаний переводчика*. В этот комплекс входят:

БАЗОВЫЕ ЗНАНИЯ (основные знания, без которых переводческая деятельность вообще невозможна)	ФОНОВЫЕ ЗНАНИЯ (дополнительные знания, без которых переводческая деятельность возможна, но не на должном профессиональном уровне)
1. Знание <i>иностранного языка в полном объеме</i>, включая: • фонетику • лексику и фразеологию • морфологию • синтаксис • стилистику • историю данного языка	1. Знание <i>социокультурных сведений, характерных для определенной нации, отраженных в языке данной национальной общности</i>, которые включают: • специфические факты истории и государственного устройства данной национальной общности, • особенности ее географической среды, • характерные предметы материальной культуры прошлого и настоящего, • этнографические и фольклорные понятия
2. Знание основных методов, способов и приемов перевода	

Все перечисленные выше базовые и фоновые знания, необходимые переводчику, относятся не только к иностранному языку (или нескольким языкам), с которым он работает (ИЯ), но в равной мере и к родному языку переводчика – языку, на который он обычно переводит (ЯП). Незнание грамматической и лексической системы

родного языка, его стилистических и стилевых норм, истории, географии и культуры своего народа приводит к серьезным ошибкам, снижает качество перевода. Наиболее распространенной ошибкой, вызванной недостаточным знанием всех указанных аспектов родного языка, является стремление переводчика к построению таких структур, которые характерны для языка оригинала (ИЯ), но не являются правильными для языка перевода. Например, нарушение принятого в родном языке порядка слов в предложении, норм сочетаемости слов.

Таким образом, перевод как сложный и многогранный вид человеческой деятельности представляет собой не простую замену одного языка другим, а *соотношение различных культур, личностей, складов мышления и миропонимания (ментальностей), литературных традиций, разных исторических эпох, уровней развития* и т.п. Поэтому перевод может быть объектом изучения разных наук – культурологии, лингвокультурологии, этнографии, психологии, когнитологии, истории, литературоведения. В самом же переводе могут выделяться культурологические, когнитивные, психологические, литературные и пр. аспекты. В основе же современного переводедения лежит лингвистический подход (аспект).

Успешное осуществление переводческой деятельности предполагает осмысление закономерностей переводческого процесса, выявление комплекса закономерностей и основных правил, по которым должен строиться перевод, определение норм перевода.

С особой остротой проблема сохранения инвариантной информации оригинала в полном ее объеме встает перед специалистом в работе над переводом художественного текста. Художественный перевод – перевод текстов, в которых эмоциональная информация имеет не менее важное значение, чем информация интеллектуальная, предметно-логическая. Сферой применения художественного перевода является все жанровое многообразие художественных текстов, произведений литературной критики и публицистики. При переводе художественных текстов особое значение имеет форма изложения содержания. Особую сложность таким переводам придает то, что в художественных текстах используются единицы и средства всех стилей, образующие особую стилистическую систему, приобретающие новые смысловые и стилистические значения. Перевод художественных текстов является инструментом культурного освоения мира, расширения коллективной памяти человечества и поэтому представляет собой особый вид межкультурной коммуникации – культурно-этническую и художественно-эстетическую коммуникацию.

В процессе межъязыковой и межкультурной коммуникации главной задачей переводчика является обеспечение успеха коммуникации, т.е. достижения взаимопонимания между коммуникантами, иначе говоря, переводчик должен добиться того, чтобы переданная в сообщениях информация была воспринята полностью, без искажений. При этом он должен учитывать, что особенности образования и воспитания, национальные традиции и обычаи, диктующие правила поведения человека формируют у участников коммуникации различные ориентации в восприятии и оценке жизненных ситуаций и проблем. Например, английская пословица *A rolling stone gathers no moss*, на первый взгляд, легко переводится на русский язык выражением *Катящийся камень мха не собирает* / т.е. *мхом не обрастает*. Однако для двух коммуникантов – носителей разных национальных культур – адресанта-англичанина и адресата-русского это сообщение вызывает разные оценки ситуации, разные ассоциации и приводит к совершенно разным выводам. Для англичанина *мох* (из-за его серебристого цвета) олицетворяет богатство, накопленное добро, соответственно, *отсутствие мха* – это отсутствие накоплений, т.е. явление отрицательное, осуждаемое; вывод: *следует не бродить по свету, а сидеть дома и копить добро*. Для русского *мох*, покрывающий что-либо, является символом косности, закоренелости, отсутствия стремления к развитию (*пень замшелый, весь уж мохом порос* – говорят о человеке с иронией и осуждением), т.е. *наличие мха* расценивается как явление отрицательное; вывод: *нельзя сидеть на месте и обрастать мхом*. Соответственно, приведенный выше перевод (*Катящийся камень мха не собирает*) не передаст русскому адресату того смысла (отрицательного отношения к тому, кто бродит по свету и не накапливает богатства), который вкладывает адресант-англичанин в выражение *A rolling stone gathers no moss*, более того, такой перевод приведет русскоязычного адресата к совершенно противоположным выводам. Поэтому для достижения полного взаимопонимания (равноценности смысла и оценки ситуации в оригинале и переводе) в этом случае английская пословица должна быть передана не дословно, а при помощи русской пословицы с аналогичным (неодобрительным) смыслом *Кому на месте не сидится, тот добра не наживет*.

Таким образом, в межъязыковой и межкультурной коммуникации знание языка носителя иной национальной культуры является необходимым, но недостаточным условием для достижения взаимопонимания. Вторым необходимым компонентом оказывается знание особенностей национальной культуры собеседника. Это обстоятельство усложняет деятельность переводчика, которому приходится выполнять функции *межъязыкового и межкультурного посредника*.

Литература

1. Мусатаева М.Ш., Амирова Ж.Г., Екшенбеева Л.В. Теоретические и методические аспекты изучения лингвистики текста и дискурса. Алматы, 2012. С.228

Резюме

В данной статье рассматривается вопрос о способах адекватного перевода антропонимов для наиболее точной передачи авторской задумки на примере имён некоторых персонажей из книг И.Есенберлина «Кочевники». Автор статьи утверждает, что при переводе антропонимов очень важны и необходимы пояснения или комментарии, в противном случае значение имени будет передано не в полном объёме

Resume

This article discusses the ways of adequate translation of anthroponyms for the most accurate transfer of the author's ideas on the example of the names of some characters from the books of I. esenberlin "Nomads". The author argues that the translation of anthroponyms is very important and requires explanations or comments, otherwise the value of the name will not be transferred in full

Тіл білімінің дербес саласының бірі – қазақ антропонимдерінің қалыптасқан өзіндік жүйелі құрылымы бар.

Әдеби шығармалардағы кісі есімдерін – антропонимдерді арнайы қарастырған еңбектер аса көп емес. Қазақ антропонимика ғылымының негізін салушы Т.Жанұзақ ауыз әдебиеті мен көркем әдебиет кейіпкерлерінің лақап аттары туралы өзінің «Очерк казахской ономастики» деп аталатын еңбегінде қысқаша тоқталып өткен болса, академик Ә.Қайдар қазақ сатирасындағы кісі есімдері туралы біршама зерттеу жұмыстарын жүргізген.

Алайда аударма тәжірибесінде осы күнге дейін жалқы есімдерді жеткізудің ортақ шарттары жоқ. Түрлі жалқы есімдердің басқа тілге берілуі транскрипция арқылы жеткізіледі. Мысалы: Edwards – Эдвардс, Maryland – Мэриленд, DowningStreet – Даунинг Стрит, MorningStar – Морнинг Стар, Interprid – Интерприд. Саясат партиялары, кәсіподақ және тағы да басқа біріккен ұйымдардың атаулары міндетті түрде аудармаға түседі. Мысалы: Amalgamated Engineering Union – Біріккен машина салушылар кәсіподағы. Federal Bureau of Investigation – ФБР. Civil Rights Congress – Азаматтық құқық үшін күрес конгресі.

Көбіне жалқы есімдер екі элементтен тұрады – *жалқы* және *жалпы* есімнен. Жалпы есім элементін аударғанда, мұнда төрт әртүрлі жеткізу амал-тәсілдерін қарастыруға болады:

1. Жалпы есім тек қана транслитерацияға түседі. Аудармашы бұл тәсілді транслитерацияға түсіп жатқан сөз – оқырманға жеткілікті білікті болса ғана қолданылады. Мысалы: Fleet Street – Флит Стрит, Kansas City – Канзас Сити.

2. Жалпы есім бір мезетте аударылады да, транслитерацияланады да. Бұл тәсілді басты мақсатпен оқырманға бұл сөздің формасы таныс емес болып, мәтінін аша алмаса қолданылады. Мысалы: Black Hills – Блэк Хиллстаулары, Holly Loch – бухта Холли Лох.

3. Жалпы есім элементінің аудармасы: The Atlantic Ocean – Атлант мұхиты, Richard the Lion Heart – Ричард Арыстан жүректі.

4. Жалпы есім элементі қосылады. Ағылшын мәтіндерінде жалпы және жалқы есімдер – жалпы есімнің элементсіз жиі қолданылады. Өйткені ағылшын оқырманына мұнда не жайында айтылып жазылғаны жеткілікті түсінікті. Ал орыс аударма оқырманына – түсіндірмелі сөздер енгізуге тура келеді. Мысалы: Park Lane – улица Парк Лейн.

Қазақ есімдерінің де өзіне тән тарихы, шығуы, пайда болу жолы бар. Кісі есімдерінің шығуы, қойылу тарихы өте көне замандарға, алғашқы рулық қоғамға барып тіреледі. Әуелде ру, тайпа аттарының, содан кейін кісі аттарынан шыққаны күні бүгінде ғылымда белгілі болып отыр.

Жалқы есімдерді басқа тілге аудару – күрделі де көпқырлы мәселе. Жалқы есімдердің барлығы дерлік белгілі бір атауға, яғни белгілі бір зат атауы тобына жатады және жалқы есімдер осы зат және оның қасиеттері туралы ақпаратты жеткізеді. Жалқы есімдердің жеткізетін мағынасы оның теориялық сұрақтарын зерттегенде ғана емес, сондай-ақ тілаларлық, мәдениетаралық контактілер кезінде маңызды мәселеге айналады. Бір жағынан антропонимдер өзінің сыртқы формасын «ана тілінен» де тыс аймақта да сақтай отырып, тілаларлық кедергілерден тапжылмай өтетін қасиетке ие. Алайда, кей жағдайларда жалқы есімдердің басты элементтеріне мұндай кедергілерден өту қиынға соғып жатады. Ал мағынасын сақтай алмаған, яғни дұрыс жеткізілмеген жалқы есімдер өзге тілдік ортада өзіне жүктелген қызметті атқара алмайды. Құрамында есімдер бар мәтіндердің түсінбеушілік тудыруы немесе дұрыс қабылданбауы да осыдан шығады.

Бір қарағанда жалқы есімдерді өзге тілге аудару қиын емес сияқты көрінуі мүмкін. Бұл үдеріс тіпті, тек шартты түрде ғана аударма деп аталуы мүмкін: себебі, әдетте жалқы есімдер тек транскрипцияланады не транслитерацияланады. Жалқы есімдердің лингвистикада заттың атын білдіретін бірліктер болып саналатын зат есімдерден айырмашылығы - олардың атауыш (называющие) лексикалық бірліктер ретінде қарастырылуы. Басқа сөзбен айтқанда жалқы есімдерде оның номинативті функциясы, яғни бір типті объектілерді бір-бірінен айыру үшін атау функциясы бірінші кезекте тұрса, жалпы зат есімдердің негізгі қызметі – мағынасын жеткізу, белгілеу [1,153].

Аударма транскрипциясы арқылы аударылатын жалқы есімдерден басқа бірліктер тобына халықтар мен тайпалар атауын, жағрапиялық атауларды, іскерлік мекемелер, компаниялар, фирмалар, мерзімді басылымдар атауын, хоккей және басқа спорттық команда атауларын, рок-музыканттардың тұрақты топтары мен мәдени нысандар атауларын және т.б. жатқызады. Салыстырмалы түрде, мұндай атаулардың көпшілігі транскрипция және транслитерация тәсілдері арқылы оңай аударылады:

Bank of London - Бэнк оф Лондон,

Minnesota - Миннесота,

Wall Street Journal – Уолл Стрит Джорнал,

Beatles – Битлз,

The Capitol – Капитолий,

Metropolitan – Метрополитен және т.б.

Есімдер мен атаулардың басқа сөздік бірліктерден айырмашылығы басқа тілге аударған кезде өзінің алғашқы дыбыстық келбетін сақтап қалу қасиеті. Мұның себебі жалқы есімдердің семантикалық құрылым ерекшелігінде. Есімнің дыбыстық келбеті есімдерді жеткізу барысындағы ең маңызды мәселе.

Жалқы есімдерді басқа тілге аудару – көптеген қателіктер мен келеңсіздіктерге толы, қиын да көпқырлы үдеріс. Кез-келген объектінің өзіндік бірегей атауын сақтап қалу бірнеше міндеттердің орындалуын талап етеді [2, 14].

Атаулардың аударылмайтын қатары тілден тілге арнайы тәсілдер арқылы беріледі. Көптеген әдебиет көздерінде аударма теориясында мұндай атауларды тілден тілге өткізудің барлық тәсілдерін негізінен төмендегіше төртке бөліп қарастыруға болады делінеді. Мәселен, С.П. Романова мен А.Л. Кораллованың «Пособие по переводу с английского на русский» деген еңбегінде: «1) транскрипция и транслитерация; 2) калька; 3) аналог, или приблизительное соответствие; 4) толкование, или разъяснительный перевод» делінеді. Мұнда *транскрипция мен транслитерацияның* тиімділігі сонда, ол сөздің дыбыстық және графикалық тұрпатын береді, мәтін көлемінің ұлғайып кетуіне жол бермейді. *Калька* күрделі сөздер мен сөзтіркестерді бөлшектеп аударарды. *Аналог*, немесе *барабар сәйкестік*, бұл – түпнұсқа тіліндегі ұғымға толық сәйкес келмейтін, ұқсас ұғымдарды аударма тілінде беретін сөздер мен сөзтіркестер. Ал *түсіндірме* тәсілі әрдайым мәтіннің ұлғайып кетуіне жол береді және бұл оның басты кемшілігі болып табылады деп, берілген тәсілдер тарқатылады [3, 32-35].

Кей кезде бір сөз – жалқы есім – әртүрлі жағдайда түрліше берілуі мүмкін. Мысалы, ағылшын тілінде *Georg*, көбінесе *Джордж* деп транскрипцияланады, бірақ бұл ағылшын королінің аты болса, ол *Георг* деп транслитерация арқылы беріледі. Егер аудармашы дағдылы дәстүрді бұзса, басқаша жазылу арқылы белгілі қалалар, өзендер туралы сөз болып отырғандығы түсініксіз болуы мүмкін (мәселен, дәстүрлі *Рейн*, *Райн* емес, *Сэн* емес, *Сена*). Аудармашы тек ойдан шығарылған тұлғалардың фамилияларын немесе бірінші рет ұшырасатын я сирек кездесетін аттарды өз еркімен аударар алады.

Транслитерация немесе аударманы тандар кезде екі тілдің фонетикалық (дыбыстық) жүйесінің ұқсастығы немесе айырмашылығын білудің үлкен мәні бар. Екі тілдің әліпбиі бірдей болса, дыбыстық формасын беруден гөрі дәл транслитерацияны қолданған жөн. Екі тілдің дыбыстар жүйесінде айырмашылық елеулі болса (мысалы, ағылшын тілі және орыс/қазақ тілдері), олардың дыбыстық жағы жартылай немесе шартты түрде беріледі. Мысалы, ағылшын тілінде *London* - қазақша да, орысша да *Лондон*, дыбыстаулынан гөрі (*Ландон*) жазылуында көбірек ұқсастықтар бар.

Ағылшын жалқы есімдерін қазақ тілінде транскрипциялау орыс тіліндегі жазылуы бойынша қалыптасқан. Бұл туралы профессор Т.Жанұзақ «Қазақ есімдерінің тарихы» деген кітабының кісі аттарының жазылуы мен транскрипциясына арнаған IV тарауында 1959ж. шыққан инструкцияны (Инструкция по русской передаче географических названий Казахской ССР. Алма-Ата, 1968) қолдай келе, «Кісі аттары мен фамилияларды орыс тілінде транскрипциялау ережесін» толығымен мысалдар арқылы береді. Автор тарау соңында “Басқа тілдегі кісі аттары мен фамилиялар орыс тілінде қалай жазылса қазақ тілінде де солай жазылады» дейді. Бұл келтірілген соңғы сөйлем өз кезеңінде және Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін жариялаған күнге дейін маңызды болып келгенмен, бүгінгі күн талаптарын толықтай қанағаттандыра алатын «ереже» бола алмайтыны анық.

Калька қызметінің мәні – аударма тілінде түпнұсқа тіліндегі сөздің құрылымын сақтай отырып жаңа сөз бірлігін құру. Мысалы, *green revolution* – «жасыл революция», *William the Conqueror* – Вильгельм –Завоеватель – Вильгельм жаулап алушы.

Edward the Confessor - Эдуард – Исповедник – Эдуард - Дәріптеуші

Bloody Mary – Мария Кровавая – Қанды – Мария (Реформация жақтаушыларына қарсы көрсеткен қатал репрессияларымен танылған)

Мысалы, ағылшындардың *Santa Clausy* мен орыстың Дед Мороз – Аяз Атасын барабар деуге келмейді, алайда көп жағдайда аударма жасау барысында бұл екі реалий бірін бірі алмастыра береді.

Жуықталған аударманың құндылығы оның қонымдылығында. Аударманы қабылдаушы өзіне таныс және түсінікті ұғыммен істес болады.

А.В. Феодоров ұсынған жалқы есімдерді аударудың аталған төрт тәсілінен бөлек, лингвисттер тағы бір тәсіл – этимологиялық сәйкестік принциптері яғни транспозиция тәсілін ұсынады.

Жалқы есімдерді аударудың транспозиция әдісі тарихи және библиялық есімдер мен монархтардың есімдерін аударғанда кеңінен қолданылады. Мысалы: *Joseph* – Иосиф, *Elizabeth* – Елизавета, *Александр Македонский* – Ескендір Зұлқарнайын және т.б.

Есімнің қазақ тілінің өзінде қалыптанған бір графикалық тұрпаты болмағандықтан, өзге тілдерде берілуінің көпнұсқалығы заңдылық. Дегенмен, ағылшын тілінде есімнің *Khodzi Akhmed Jassavi* болып жазылуын да кездестіріп отырмыз, <*Ходзи ахмед джасави*> болып оқылатын бұл нұсқа 2003ж. «Ұмай» баспасынан қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде жарық көрген «Ұлы даланың ұлы қыздары», «*Великие дочери великой степи*», «*The Great Daughters of the Great Steppe*» деген анықтамалықтың I томынан тіркелді. Атақты *Бұқар жырау* «Көшпенділердің» орысшасында: Бухар-Жырау деп берілген болса, ағылшын нұсқасында 7 түрлі болып берілген: *Bukhara-Zhyrau, Bukhar-Zhyrau, Bukhar Zhyrau, Bukhar-Zhirau, Bukhar-zhyrau, Bukahr-Zhyrau, Bukhar-Zyrau* [4].

Осы сияқты өрескел бұрмалануға бой алдырған есімдер баршылық. Қазтуған жыраудың да есімі түрлі-түрлі жазылып келіп, кей жерлерде *Kazqutan-Zhyrau*, яғни *Қазғұтан жырау* болып түседі. *Тәуке хан* *Tauk-Khan, Khan Tauk* болып жазылып, *Тәуке* емес, «тауық» болып жүр. Ал *Az-Tauk–Wise-Tauk* делініп берілетін жерлері *аз тауық – ақылды тауық* дегендей мағыналарды көзге елестетеді.

Жалпы, аударма жұмыстары барысында кейде аудармашылар шығарма кейіпкерлері есімдерінің мән-мағынасын *транскрипция / транслитерация + калька*, кейде *транскрипция / транслитерация + түсіндірме* тәсілдері арқылы нақтылап отырады, алайда олардың арасында түсіндірмені қажет тұтатын есімдер де бар. *Ақсақ Темір, Қаздауысты Қазыбек, Асан Қайғы* т.б. осындай есімдер қатарына жатады. Мәселен, Асан Қайғы «Көшпенділер» шығармасының орыс тіліндегі аудармасы – «Кочевникиде» Асан-Қайғы – Асан-Горемыка [66] делінеді де, ағылшын тіліндегі аудармасы – «*The Nomads*» оны *Asan-Kaigu* деп транслитерация арқылы және *Assan the Poor Devil* [65] деп аударады. *The Poor Devil* деген көшедегі аянышты кісіге айтылатын, *бейшара, байғұс* деген мағынаны беретін тіркес. Асан-Қайғының басындағы қайғы күйбең тіршіліктің қайғысы емес, халықтың, елдің басындағы қайғы, ойшылдың, философтың қайғысы болатын. Сондықтан, есімнің *Asan, the Woeful* немесе *Asan, the Sorrowful* болып берілгені дұрыстау болатын еді.

Қорыта келгенде, жалқы есімдер – зат есімдер қатарының әмбебап, функционалды-семантикалық, аударманың транскрипция, транслитерация, сипаттама, калька, транспозиция сияқты түрлі тәсілдерін талап ететін категориясы. Жалқы есімдер қатарын өзге тілге аудару (беру) барысында ескерілуі тиіс, бірнеше факторлар да бар, атап айтқанда, дыбыс үйлесімділігі, есімнің аударма тіліндегі бара-барлығы, жалқы есімдердің қабылдаушы тілдің грамматикалық жүйесіндегі бейімделуі.

Кез-келген шығармадағы антропонимдерді өзге тілге аударған кезде аудармашы алдына есімнің аудармасы арқылы шығарма кейіпкерінің мінез-құлқын жеткізе отырып, оқырман санасында автордың кейіпкерге жүктеген образына сәйкес ассоциацияларды жеткізу талаптары қойылады.

Әдебиеттер:

1. Латышев Л.К., Семенов А. Л. Перевод: теория, практика и методика преподавания. М., 2003. – 250с.
2. Рсалиева Н.М. Қазақ онимдерін ағылшын тілінде транслитерациялаудың ғылыми-теориялық негіздері. Алматы, 2008-2006
3. Yesenberlin Ilyas. The Nomads. Almaty: The Ilyas Yesenberlin Foundation. – 2000. – 559 p.
4. Есенберлин И. Кочевники. Алматы: Фонд имени Ильяс Есенберлина, 1998. – 533 с.

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ В ПЕРЕВОДЕ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Светлана Маселбековна Копбаева
(Қазақстан, Алматы)

Түйіндемесі

Бұл мақалада аудармадағы лингвистикалық моделдеу қарастырылады. Лингвистикалық моделдеу аударма мәтіндерінің түпнұсқаға сәйкестігі критерийлері негізінде аударма мәтінін анықтап, аударма тілінің бірлігіне бастапқы тіл бірліктерінің эквиваленттік мәселесін объективті түрде шешуге негізделген. Аударма теориясы бойынша моделдеудің қолданыстағы түрлері аударма сапасын арттыруға ықпал етеді.

Summary

Linguistic translation modeling is considered in the article. Linguistic models reveal the essence of the translation on the basis of the criteria for the correspondence of the translation texts to the original, conditioned by an objective solution of the problem of equivalence of units of the source language to units of the translation language. Existing types of modeling in translation theory contribute to improving the quality and adequacy of translation.

Рассмотрение перевода как вида деятельности человека лучше начать с выделения компонентов процесса перевода. Первое, на что нужно обратить внимание, перевод – это лингвистическая деятельность, в которую вовлечены минимум два языка. Переводятся уже существующие тексты, т.е. речевые произведения, дискурсы имеющие определённое содержание или элементарную информацию. В этом тексте есть

заинтересованная сторона, которая является носителем другого языка. Только наличие текста на другом языке ведёт к возникновению процесса перевода.

Из истории перевода известно, что умение читать на иностранном языке – не повод отказываться от перевода. Освоение иностранного языка множит переводимые тексты. Массовый перевод иностранных текстов укрепляет государственность принимающего языка и ухудшает государственное состояние страны-донора. Глобальность системы социальных детерминантов не позволяет уловить человеческим разумом, когда необходим в том или ином государстве прорыв в виде массового перевода.

Равноценного воздействия текста на рецепиента своей культуры и рецепиента инокультуры, по определению, быть не может. Значит, переводной текст обрастает профессионально-переводческими приёмами. И переводчик должен в совершенстве овладеть профессиональными умениями и навыками.

Проблемы глобализации изучаются сейчас многими учёными. Исследуются различные лингвистические аспекты глобализации – исторические, лингвокультурные, терминологические и другие. Главным вопросом продолжает оставаться проблема места национального языка в общей семье языков и современные тенденции развития языков и их взаимодействие в аспекте переводческих процессов.

Й. Викторович в статье «О языковой политике в Европе» даёт оценку европейского языкового планирования в аспекте малых языков. Автор признаёт доминантную роль английского языка в Европе и отмечает его негативное влияние на некоторые социально-политические явления. Так изменение количества часов в школах в пользу английского языка изменяет языковое сознание носителя языка и может угрожать функционированию родного языка в полном объёме.

И.Мачкевич в статье «Интернациональные слова и формирование европейского словарного союза» отмечает, что каждый словарный союз формируется вокруг одного или нескольких языков – носителей важных для данного ареала культурных ценностей. Для ближневосточного ареала таким центром является классический арабский, для дальневосточного – китайский, для индийского – санскрит. Для европейского языкового союза автор выделяет следующие центры: классические греческий и латынь, средневековую латынь и среднегреческий. Греческий и латынь стали базой для слов, создаваемых из латинских и греческих элементов в современных языках. Важным источником являлись романские языки – французский и итальянский, но в меньшей степени. Испанский язык сыграл важную роль посредника для заимствований из арабского языка и языков Латинской Америки [1].

Нарастает важность английского языка как источника заимствований и он же является посредником и при заимствованиях из экзотических языков.

Следует отметить, что с 1964 года в теории перевода произошло поступательное развитие науки. Именно в этот период Ю. Найды в книге К науке переводить вводит понятие модель теории перевода, с помощью которого процесс перевода представляется в виде ряда преобразований единиц оригинала в единицы текста перевода.

Понятие модель перевода включило в себя процесс условного отображения используемых методов и приемов при переводе и его связи с некоторыми общими положениями других смежных наук, таких как: языкознание, психология и ее разновидности, теория коммуникации, теория деятельности и другими.

Толкованием нового термина занимались многие ученые, все они были едины во мнении, что в теории перевода необходим термин объединяющий множество подходов процесса перевода. Так и появилось понятие модель процесса перевода, которая и объединила подходы и одновременно разграничила их функциональное значение. С появлением понятия модель перевода началось бурное развитие поиска универсального принципа перевода, который бы смог точно определить функциональные рамки проводимые во время перевода.

Однако для начала надо разобраться в самом понятии модель перевода. В.Н. Комисаров определил термин модель перевода, как условное отображение процедуры осуществления процесса перевода, некое гипотетическое построение, отображающее основные этапы переводческого процесса и тех действий, которые характеризуют поведение переводчика на каждом этапе [2].

Позднее в 2002 он же в книге Теория перевода обозначил термин модель перевода, как условное описание ряда мыслительных операций, выполняя которые, можно осуществить процесс перевода всего оригинала или некоторой его части [3].

В учебной и научной литературе освящено множество моделей теории перевода. Одними из так называемых классических моделей перевода, являются следующие: денотативная (ситуативная) модель, трансформационная модель, семантическая модель, информационная модель, психолингвистическая модель, коммуникативно - функциональная модель, теория закономерных соответствий, когнитивная модель.

Модель закономерных соответствий служит обоснованием теории эквивалентных соответствий единиц языка перевода единицам языка оригинала. Исследователи, используя эту модель. Создают типологию эквивалентов для пар языков. Эквиваленты это смысловые соответствия, которые не зависят от контекста. Полная типология эквивалентов для конкретной пары языков должна учитывать основные явления, которые происходят в переводе в процессе подбора эквивалентов. Сейчас ведутся научные исследования проблем эквивалентности, но полная типология ещё не создана ни для одной пары языков.

Модель уровней эквивалентности близка к модели закономерных соответствий. Основанная на этой модели теория формирует коммуникативно- ситуативный подход к переводу и исходит из зависимости применяемых уровней эквивалентности от целей коммуникации.

Денотативная(ситуативная) модель перевода создаёт основу для рассмотрения особенностей и возможностей интерпретации средствами языка перевода денотатов, которые описаны языком оригинала. Объективное понимание единства и системности материального мира является основой этой модели перевода. Система денотатов определяет основную часть закономерных соответствий в парах конкретных языков.

Трансформационная модель является основой теории, которая представляет перевод как процесс и результат последовательных внутриязыковых и межъязыковых трансформаций. Согласно этой теории перевод строится как процесс восприятия смысла оригинала от поверхностной до глубинной структуры его текста и процесс порождения структур текста перевода [4].

Семантическая модель перевода является разновидностью трансформационной модели и рассматривает перевод как семантическое осмысление текста на одном языке и передачу того же смысла средствами другого языка.

В результате переводческой деятельности информация, которая содержится в одном тексте, выражается посредством текста другого языка.

Текст речевого произведения, подлежащий переводу с одного языка на другой называют текстом оригинала. Часто его называют оригиналом, оригинальным текстом или переводимым текстом. «Входным» его называют в системах машинного перевода. Текст полученный в результате перевода называют текстом перевода или переводным документом и просто переводом. «Выходной текст» это термин, который используется в системах машинного перевода.

Коммуникативная модель процесса перевода имеет ряд разновидностей, но в любом случае, она рассматривает акт двуязычной коммуникации. Во всех коммуникативных моделях есть отправитель сообщения (реципиент), канал по которому отправляется сообщение (устное или письменное сообщение), переводчик, канал по которому отправляется сообщение (устное или письменное сообщение), получатель сообщения (рецептор) и обратная связь. Необходимо отметить, межличностная коммуникация возникает по ряду причин, исходя от различных мотивов, целей и задач ее участников. Основной задачей данной модели являются некие детерминанты, направленные на передачу и получение информации с одного языка на другой. Согласно, теории межличностной коммуникации выделяются следующие типа коммуникации:

Линейная модель коммуникации, рассматривающая коммуникацию с точки зрения действия по отправлению кодированного сообщения по определенному каналу к переводчику, который перекодирует его и отправляет по каналу к получателю сообщения. Канал в данной модели, как и в любой другой может быть как в устной, так и в письменной форме речи. Основным недостатком данной модели является не полная уверенность в достижении цели коммуникации, так как она рассматривает коммуникацию как односторонний процесс, идущий от реципиента к рецептеру через переводчика без возможности обратной связи.

Другой моделью межличностной коммуникации является транзакционная модель. Она представляет коммуникацию с точки зрения процесса полилога, когда в беседе участвуют помимо отправителя сообщения, переводчика и получателя и другие коммуниканты. Однако такой вид коммуникации встречается крайне редко, так как в процессе перевода отягощается постоянным круговоротом полилогической коммуникации, и зачастую в течение некоторого времени все равно для достижения адекватности остаются два активных собеседника и переводчик.

При использовании устного канала связи между коммуникантами надо учитывать создающиеся помехи, препятствующие эффективной коммуникации. Данные помехи могут быть как естественные, так и искусственные. Под естественными помехами подразумевается артикуляция слов одним из коммуникантов, физиологические проблемы, препятствующие эффективной коммуникации и другие. К искусственным помехам можно отнести проблемы и сбой с аппаратурой, посторонние шумы во время коммуникации и другое.

Следовательно, под коммуникацией нельзя только рассматривать функцию передачи сообщения, но самое главное функцию восприятия информации, что же касается коммуникативной модели перевода, то здесь дело отягощается тем, что передаваемая информация переводчиком должна соответствовать ее первоначальному значению, понята рецептором и что самое главное должна произойти адекватная обратная связь, когда рецептор меняется местами с реципиентом.

Информативная модель основывается на суждении, что любое сообщение является носителем информации, даже более того, любая его единица, а именно слово является носителем разнообразной информации. Данная информация должна быть полноценно понята рецептором: воспринята, осмыслена, поглощена им во всем объеме, со всем смыслом, стилистическом, функциональном и другом многообразии.

Данный перевод сопровождается одновременным процессом передачи текста оригинала основанного на эквивалентном соответствии в языке перевода. Информативная модель учитывает фоновые знания отправителя сообщения, переводчика и получателя, основывается на своеобразии культурного видения мира, языковых традициях, ситуативности и коммуникативных особенностей порождения первичной информации.

Основным отличием информационной модели от схожей семантической является то, информативная модель не исследует глубинные содержательные компоненты и структуры. Она трактует тезис о том, что в сознании рецептора при одновременном анализе и синтезе содержательных компонентов, происходит восприятие и перекодирование целого сообщения без деления его на семантические компоненты или слова, в то время когда семантическая больше заинтересована в глубинных смыслах передачи отдельных семантических структур.

Психолингвистическая модель процесса перевода возникла благодаря трудам ученых Военного университета. Она основывается на коммуникативном подходе, однако, психолингвистическая модель акцентирует свое внимание больше на психологическом аспекте перевода как на акте межъязыковой и межкультурной коммуникации. Большой вклад в разработку данной теории внес А.Ф. Ширяев. Он дал трактовку данной модели как особого вида речевой деятельности, определив ее мотивационные и предметные стороны, способы и средства передачи информации, а также продукт и структуру.

1. Текст оригинала воспринимается переводчиком, преобразовываясь в ментальное понимание.
2. Текст из ментального понимания преобразовывается в текст на язык перевода.

Следовательно, психолингвистическая модель отражает процесс перевода, выполняемый в сознании переводчика. Она прослеживает поэтапные ментальные действия перемещения текста оригинала в текст перевода. Если не акцентировать внимание на поэтапном процессе перевода, можно выделить несколько важных особенностей:

1. Моделирование процесса перевода зависит от свойств конкретного типа языковых единиц.
2. Преобразование текста производится без промежуточных стадий, то есть от оригинала к тексту перевода.
3. Преобразование текста оригинала в текст перевода не учитывает описание способов перевода и не отражает всевозможные языковые изменения и трансформации, а просто является перечнем непосредственных переводческих операций [5].

Динамическая (функционально- прагматическая) модель процесса перевода. А.Д. Швейцер является основоположником коммуникативного подхода, а также функционально -психологического аспекта процесса перевода. На основе данных исследования А.Д. Швейцер разработал идею о функциональном доминанте. Функциональный доминант - это неизменяемое сообщение, то есть то, что должно оставаться неизменным в результате процесса перевода, так же известное как инвариант перевода. На основе этого, им была разработана динамическая модель, так же известная как функционально-прагматическая модель процесса перевода.

Согласно данной теории процесс принятия переводческих решений можно поделить на два этапа:

1. выбор стратегии перевода
2. выбор способа перевода, различных приемов и т.д.

А.Д. Швейцер большое внимание уделял первому этапу, а именно выбору стратегии перевода. Этот интерес обуславливался тем, что от выбора стратегии изменялся и сам облик переводного текста. Так например, при выборе текстуально точного перевода, текст перевода приближался к буквальному, а при вольном - текст перевода разительно отличался от текста оригинала. Так же, А.Д. Швейцер вычленил аспекты, которые должны были отражаться в тексте перевода в первую очередь, то есть он создал шкалу приоритетов. Так, например, при переводе исторических текстов, он выделил два аспекта: передача глубиной исторической специфики текста или детальная передача экзотических деталей местного колорита и колорита эпохи.

Здесь, важное значение играет понятие переводимости, которое Швейцер трактовал как относительное понятие. Инвариантом в такого роа текстов, как и в любых других, является формируемый речевой контекст и ситуация общения, которые можно передать различными способами не изменяя смысла.

Швейцер образовал ряд взаимосвязанных фильтров, определяющих стратегию выбора способа перевода. К данным факторам он отнес нормы языка оригинала и перевода, культурные особенности, коммуникативные ситуации (первичную и вторичную), предметную ситуацию, функциональную характеристику оригинала, детерминантов перевода.

Коммуникативно-функциональная теория перевода основывается на разграничении понятий: языковое значение и речевой смысл. Данное разграничение было введено З.Д. Львовским, по его определению, сутью деятельности переводчика является цепочка многократного перекодирования информации: смысл - значение - смысл - значение - смысл. Данная перекодировка составляет основу двуязычной коммуникации. Он так же определял, что в момент процесса перевода необходимо учитывать объективные и субъективные факторы, которые формируются в определенной речевой ситуации. В зависимости от функции коммуникативного процесса меняются и форматы речевой ситуации. Цели и задачи автора меняются от коммуникативного мотива, которые являются результатом взаимодействия форматов речевой ситуации. Форматы речевой ситуации подразделяются на следующие составляющие: личность автора сообщения, предмет его сообщения, место и время коммуникации, личность собеседника, мотивация его речевого поступка и так далее.

Согласно Львовскому переводческие трансформации носят как лингвистический, так и экстралингвистический характеры. Говоря о лингвистических характеристиках, надо отметить, что они возникают из-за различия систем и норма языка оригинала и языка перевода, в то время как экстралингвистические отражают разнообразность значений, культурологические различия, фоновые знания автора и получателя. Однако следует отметить, что З.Д. Львовский в качестве основного фактора перевода определял его адекватность, которую в свою очередь он рассматривал по принципу коммуникативно-функциональной равнозначности оригинала и текста перевода.

Герменевтическая модель перевода была создана А.Н. Крюковым, который трактовал, что перевод начинается с понимания и заканчивается пониманием. Переводчик в процессе перевода опирается на вторичное понимание им информации, передаваемую им же, с точки зрения возможности точного понимания ее рецептором. Данный анализ осуществляется на уровне социально-психологических установок, которые

управляют определенной языковой структурой высказывания. Следовательно, герменевтическая модель перевода основывается на интерпретационном подходе, а именно некому процессу вторичного порождения текста на языке перевода.

Когнитивная модель перевода изучает принципы разграничения и рассортировки информации в отдельные концепты. Термин концепт является базовым понятием когнитивного переводоведения, так же как и когнитивной лингвистики. Первые упоминания о данном термине датируются 1928 годом в статье С.А.Аскольдова Концепт и слово. В своей статье Аскольдов понимал под термином концепт - мыслительное образование, которое замещает нам в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода [5]. Однако широкое распространение в использовании данного термина приходится на середину XX века.

Возникновение когнитивной теории перевода началось с эмпирических исследований в области теории и практики перевода. Зарождение когнитивного переводоведения началось с 1982 года когда впервые – известный израильский ученый, практик и теоретик перевода Гидеон Тури (Gideon Toury) говорил о тайне процессов, происходящих в черном ящике языкового посредника. Данный когнитивный подход был главным образом сосредоточен на цели разделения и унификации разных стадий и фаз процесса перевода.

Согласно когнитивному подходу, переводчик в процессе перевода выступает как медиатор языкового посредничества, а перевод является мостом между культурами разных народов.

Задача медиатора, как посредника языкового обмена, далека от классического понимания задачи переводчика. Главной задачей переводчика является адекватный перевод текста сообщения с одного языка на другой без изменения его смысловой нагрузки. В то время как медиатор должен воспринимать текст оригинала и передать его на язык перевода учитывая его не только социальную, культурную значимость, но прежде всего его психологический контекст. Данный подход используется в классической теории перевода, когда речь идет о последовательном переводе, сокращенных видах перевода, когда перед переводчиком стоит задача интерпретации сообщения.

При когнитивном подходе можно выделить три основные задачи языкового посредничества:

- 1) коммуникативная функция устанавливается между говорящим или пишущим (первый отправитель) исходного текста или дискурса и посредника как первого получателя;
- 2) психическая деятельность посредника, обрабатывающего сообщение (либо письменные или устные).
- 3) коммуникативная функция устанавливается между посредником в качестве второго отправителя целевого текста или дискурса и конечных получателей сообщения.

Все эти три функции являются общими как для перевода, так и для интерпретации. Первая и третья относятся к функционально -прагматическому аспекту языкового посредничества в качестве социально-коммуникативного и культурного действия. В то время как второй обозначает когнитивные аспекты. Для успешного выполнения коммуникативной функции необходима оптимальная реализация познавательных процессов.

Сопоставительный анализ предоставляет возможность определить использованные модели в процессе перевода. Однако, можно заметить, что любой переводимый текст в независимости от его жанрово-стилистической принадлежности, является этапом межъязыкового и межкультурного взаимодействия, источающий лингво - психологическое воздействие реципиента, посредника - переводчика и рецептора. Следовательно, коммуникация не ограничивается лингвосоциокультурными аспектами взаимодействия, она больше основывается на когнитивном восприятии информационного потока оппонентов.

Лингвистическое моделирование перевода является одним из важных в общей лингвистической теории перевода и предусматривают создание теоретических моделей. Лингвистические модели раскрывают сущность перевода на основе критериев соответствия текстов перевода оригиналу, обусловленного объективным решением проблемы эквивалентности единиц исходного языка единицам языка перевода. Существующие типы моделирования в теории перевода способствуют улучшению качества и адекватности перевода.

Литература:

1. Татаринов В.А., Методология научного перевода, - М.: Издательство «Московский Лтцей», 2007
2. Комиссаров В.Н., Общая теория перевода. - М., 1999
3. Комиссаров В. Н., Теория перевода. - М., 2002 с. 410)
4. Семенов А.Л., Теория перевода, 2-е изд.,-М.: Издательский центр «Академия», 2013
5. Жаркова Г. Г. Диссертация Психолингвистическая модель перевода с листа, М: 1990. – <http://cheloveknauka.com/psiholingvisticheskaya-model-perevoda-s-lista#ixzz3Rac59KZ5>)

ҮНДІ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ «ҮШТІК» ЖӘНЕ ОНЫҢ ВЕДА ІЛІМІНДЕГІ АҢЫЗДЫҚ ТАНЫМЫ

Д.М. Кокеева
(Қазақстан, Алматы)

Аңдатпа

Мақалада ұрпақтан ұрпаққа беріліп келе жатқан ата-бабаларымыздың естелік мұраларының жиынтығы болып табылатын аңыз-әпсаналарға түсініктеме беріледі. Сонымен қатар үнді дүниетанымындағы «Үштік» құдайының аңыздық тұрғыдан сипатталуы қарастырыла отырып, ежелгі үнді әдебиетінің қайнар бұлағы болып табылатын Веда мәтіндеріндегі үнділік аңыздар Үштік (трилока) тұрғысынан сипатталынады.

Кілт сөздер: мифология, веда әдебиеті, Үштік құдайы, Брахме, Вишну, Шива.

Әпсаналарды зерттеуші ғалымдардың айтуынша, мифология – біріншіден, адамдардың жаратылыс туралы түсінігіне негізделген аңыздардың жиынтығы болса, екіншіден, аңыздардың шығуын, мазмұны мен оның таралуын зерттейтін сала. Әлемге аңыздық көзқарас бойынша «Дүниенің қалыпты жағдайы – тек абстракциялық ұғым емес, аңыздың өзінде баяндалатын сол дәуірдегі құдайлардың, алыптардың, қаһармандардың ата-бабалардың өздері жасап, бізге жеткізген жолдары мен дәстүрлері», – деген пікірді алға тартады. Расымен де дәстүрлі дүниетанымда аңыздың алатын орны ерекше. Сондықтан дәстүрлі дүниетанымда аңыз орнының ерекшелігі қоғам дамуының ежелгі кезеңіне тән қоршаған ортаны тану әдісі, әрі дәстүрлі дүниетанымның бастау көзі болып табылады.

Мифологияны зерттеуші ғалым С. Қондыбай да «Мифология, миф – ойдан шығарылған қиял емес, ол өткен заман адамының шындығын бойына сақтап қалған ата-баба сарқыты. Ол өткенді саналы бұрмалаудың, жалғандықтың ескерткіші емес, бірнеше мәрте бүктетіліп, оралып, ақиқаты мен қасиеті қатар өрілген, еріксіз шатасу тозаңының арасында байқалмай қалған ақиқаттың өрім қамшысы» [1, 10 б.], – дейді. Сондай-ақ, ғалым біз бұл тұжырымнан поэзия мен алғашқы білімнің, дін мен әдептің, өнер мен өмірлік тәжірибенің ерекше бірлігі орын алатындығын көре аламыз – деп пікірін сабақтай түседі.

Әр елдің, ұлттың қанына сіңген өз наным-сенімдері, аңыз деректері бар екендігі шындық. Өз ұлтының немесе өзге ұлттың аңыздарын зерттеушілер саны қаншама. Солардың бірі қазақ аңыздарын зерттеп, ғылымға өз үлестерін қосқан ғалымдар қатарынан Ш. Уәлихановтан бастап, кейінгі аға буын зерттеушілеріміз Ә. Марғұлан, М. Әуезов, Ә. Қоңыртаев, О. Сүлейменов, Ә. Нысанбаев, С. Ақатаев, Қ. Әбішев, Ғ. Есім, М. Орынбеков, Ф. Сүлейменов, І. Ерғалиев, С. Нұрмұратов, Қ. Нұрланова, З. Наурызбаева, Ғ. Қарағөзова, С. Қондыбай сынды отандық ғалымдар болса, XIX ғ. 50-70 жж. Ведалық аңыздар мәселелерімен Р.Н. Дандекар., Л. Рену., Я. Гонда, В.Норман Браун, К. Милиус., П.Тиме, Ф.Б.Я. Кейпер, Э.Бенвенист., В.Рау сынды танымал ғалымдар айналысқандығын білеміз.

Ал, үнді зерттеушілерінен доктор Бходжрадх Двидеви, Раманатх Кхейра, Акшивани Парашар, Винай, Гурприт Синһ, Радхакришн Шримали, Ашок Коушик сынды ғалымдарды атауға болады.

Миф – ата-бабамыздың ежелгі, бастапқы танымындағы ғалам, сол ғаламның алғашқы пенделерінің өмірі хақындағы түсініктері болғандықтан олардың қатарына аспан, жер, су дүниесі мен жер асты, осылардың тұрғындары, яғни, аспан тәңірлері мен тәңіриелер, құбыжықтар мен перілер, дәулер мен жасампаз батырлар мен ел тергеушілер, ғажайып мақұлықтар және тағы басқалар жатады.

Аңызтанушы ғалым Дж. Ф. Бирлайнның тұжырымдамасы бойынша, миф – адам баласы үшін барлық уақытта да бейне бір өзгермейтін, тұрақты нәрсе. Мифте жалпы модельдер, сюжеттер, тіпті ұсақ детальдар кездеседі. Анықтап айтар болсақ, миф ұрпақтан ұрпаққа беріліп келе жатқан біздің ата-бабаларымыздың естелік мұраларының жиынтығы. Сонымен қатар аңыз – біздің өмірімізге белгілі бір мән-мағына беретін сенім-нанымдар жиынтығы. [2, 15 б].

Жалпы, біз Үнді мифологиясы жайында не білеміз? Қызық та күрделі Үнді мифологиясында кездесетін аңыз-әңгімелерге толы оқиғалар ұшы-қиыры жоқ шексіз бір жіп я болмаса арқан іспетті. Себебі, сонау кезден құдайлардың арқауы болып танылып келген Үштік (Тримурти), одан қалса осыларға арқа сүйеген Веда іліміндегі 33 құдайдың бір-бірімен ұштасуы, бір-бірінің орнын толықтыруы, олардың әр қайсысының қызметтері мен күлкілі де қорқынышты, яки, тартымды бейнелері кез-келген оқырманды олар туралы берілген деректерге үнілпей қоймайтыны сөзсіз.

Түрлі тайпалардың басшысы ретінде танылған веда іліміндегі құдайлар пантеоны натур мифологиялық сипатқа ие. Ертедегі үнді тұрғындарының түсінігі бойынша әлем «Жер, ауа, аспан» сынды үш бағаттан тұрғандықтан, «Три лока» деген атаумен жеткен. Үнді дүниетанымындағы құдайлар осы аталмыш локаға байланысты үшке бөлініп әлемді басқарған деседі. Аспан құдайлары Митра, Варуна, Адитья, Сурья, Савитр, Пушан, Вишну, Ушас, Ашвина; ауа, яғни аспан мен жер арасын басқарушылар қатарына Индра, Маруты, Рудра, Ваю-Вата, Парджанья, жер – Агни, Сома, Брихаспати [3, 178 б.].

Миф адамзаттың рухани мәдениетінің алғашқы сатысы болғандықтан, үнді мифологиясын терең меңгеру үнді психологиясындағы, әдет-ғұрпындағы, тарихындағы бүгінгі күнге дейін түсініксіз тұстарын толығымен болмаса да барынша жаңаша қарау керектігін қажет етеді.

Веда ілімінде, қасиетті Үнді жазбаларында басқа құдайларға қарағанда Үштіктің алатын орны ерекше, яғни басым десек те болады. Индуизм полиморфизмі көптүрлі объектерді құрметтеуден тұратын құдайға

жалбарыну «Тримурти» концепциясымен байланысты. Гита мәтіндерінде Жоғарғы құдай туралы ұғым ерекше орынға ие. Гита упанишадтағы тұлғасыз Абсолютті Жоғарғы құдаймен теңестіреді. Сондықтан Абсолютті Брахманның мифологиялық кейпі Құдай болып та, Абсолютті тұлға болып та көрініс табады [4, 262 б.]. Құдайлар пантеонының бастысы ретінде таныталатын «Үштік» – Абсолют Брахман деп танылады. Олардың бірі Брахма – әлемді жаратушы, бірі Шива – қиратушы, бірі Вишну – реттеуші ретінде танымал. Аталмыш құдайлар миллиондаған үнділердің жүректерінен орын алған [5, 13 б.], – деп үнді зерттеушісі П. Динанатһ Шастри жеткізеді.

Үнді дүниетанымы бойынша Веда пантеонында маңызды орынды дева, яғни құдайлар алады. Ерте кезде үнділер оларға антропоморфтық сипат бере отырып, адамдардың мінез-құлқын, өмірге деген құлшынысын жазған. Құдай санскрит тілінде дева терминіне ие болуымен қатар, див немесе дио сөзінен шыққанын білдіреді. Дева бірде нұр шашу мағынасына ие болса, бірде аспан мағынасына ие. Веда теологиясы бойынша 33 құдайдың бәрі жоғарыда айтқанымыздай станасқа, яғни мекеніне байланысты үшке бөлінеді. Олар: аспан, жер және ауа.

А.А. Макдонелл ведалық мәтіндерге сүйене отырып, әлемді жер, аспан және ауа деп дәстүрлі топталуды жөн көрсе, Э.У. Хопкинс эпикалық құдайларды осы топталуларға Брахма, Шива және Вишну құдайлары аталмыш мекендерді басқаратындығы жайлы атап өтеді. Мифологияда құдайлар кейіптердің эпикаға дейінгі тарихы, құдайлардың сыртқы бейнелері, олардың қаруы, орналасқан жерлері, мифологиялық атқаратын қызметтері, негізгі атаулары, құдайлардың серіктері жайында сипатталады.

Эпоста Брахма абсолюттің жеке формасы ретінде танылады. Жоғарғы Атман, сондай-ақ, ведалық Праджапати сипаттарына ие. Упанишадтарда Праджапати барлық әлемді жаратушы әрі қиратушы және барлық құдайлардың әкесі ретінде танылады. А.А. Макдонелл абстрактті құдайдардың шығуы жайында екі деректі алға тартады. Біріншіден, эпиптеттің белгісіндегі дамуының жеке көрінісінде болса, екіншіден, абстрактті түсініктің кейіптелуінде Брахма Парамештхин (Жоғары), Локагуру (Әлем басшысы), Праджапати (Жер құдайы) атауларымен танымал.

Ригведадағы (X, 125) түсініктемеде Брахма туралы былай берілген: «Бұл дүние бастапқыда Брахманға ұқсады. Брахман өзінен құдайларды жасады. Ол жаратқан құдайларды дүниемен араластырып, бұл дүниеге отты, ауа кеңістігіне желді, аспанға күнді көтерді. О баста құдайларда мертігетін, өлімге ұшырайтын болған. Олар Брахман арқылы осы (дүниеге) жеткендіктен мәңгілікке айналды [5, 83 б.], – Осы түсіндірмеден (үнділердің түсінігімен қарағанда) біз Брахманың зор күшке ие екендігін, барлық жаратылыстың бастауы содан екендігін көреміз.

Үнді үштік құдайының ішінде маңызды орынға ие бірден бір құдай Брахма болып табылады. Махабхаратада Брахма әлем жаратылысы туралы ойланғанда Вишну кейпінде эмбрионадан пайда болған деседі.

Үнді күн тізбесі бойынша 1 тәулік 2,160,000,000 жыл теңдікті көрсететін әлемді Брахма жаратты. Брахма оянған кезде тіршілік жанданады. Бұл жаратылыс Брахма өмірінің соңына дейін жалғасын табады. Брахманың дәуірі тәмамдалған кезде, бүкіл жаратылыс жоқ болады, – деп түсіндіріледі [6, 37 б.].

Брахма құдайының дене бітімі, оның қару-жарағы мен көліктері жайында аңыздар төмендегідей сипатталады.

Үнді ғалымы В.Валдев зерттеулерінде Брахманың 5 басы бар екендігін және оның бесінші басы туралы былай дейді «Брахма алғашында бір басымен билік жүргізген. Брахма денесінің бір мүшесінен жүзі дидарға толы Сатарипа (Сарасвати) әйелін жаратқан. Брахма өзі жаратқан әдемі әйел жаратылысынынан көз ала алмайтын күй кешуге душар болып, Сарасватиы өзгенің көзінен таса ұстау мақсатында биікке орналастырады. Ал, оны бақылап тұру үшін өзінің оң жағынан, сол жағынан және артынан бастар жаратты. Алайда Сарасвати оның сұқтанған көздерінен жасырыну үшін одан да биікке көтеріледі. Сол биікке қарау үшін Брахма 4 бастың үстінен 1 бас тағы да жаратады. Осындай жолмен Брахма 5 басқа ие болған» [7, 81 б.].

Брахманың тағы бір есімі Вираз, яғни жұмақта тұратындарды басқарады. Аңыз бойынша Вираз Брахманың баласы деп те қарастырады. Брахма Арава кейпінде болған. Ол Пуруш, еркек бейнесінде және Вираз әйел бейнесінде жаратылған. Вираз табиғатты жандандырушы болса, ал Брахма абсолютті әрі соңғы жоба деп түсіндіріледі.

Бахавад Гита: 4-7-8, Шри Кришнаның айтуына сүйене кетейік: О, Үнді халқы, азғындық пен зұлымдық бар жерде күнә да көбеюін тоқтатпайды. Мен соларды реттеу үшін әр түрлі кейіпте жер бетіне түсіп отырамын. Мен адал жандар мен мейірімділерді қорғаймын, қолдаймын. Егер қаласам күнәға батқандарды түбімен жоямын. Мен осы дәуірдегі парасатты адал ойды реттеуге қатысамын, – делінген.

Үнді мифологиясы бойынша адамзат жаратылысынан кейін, құдайлар кейіптерге енген. Олардың ішінде 108 инкарнацияның негізгі мән-мағынасы бар. Солардың бірі үнді құдайлар пантеонының бірі Вишнудың 10 кейпі (амалы) маңызды рөл атқарады. Сондықтан Вишну құдайының амал-әрекеті қазіргі таңда жеке ағым ретінде танылу үстінде.

Әлемді реттеуші үнді құдайлар пантеонының бірі Вишну тыныштықты, бірлікті сақтау мақсатында жер бетіне төмендегідей 10 түрлі кейіппен түсіп отырған [8, 18 б.].

- матсуа балығының кейпіне түсуі;
- тасбақа кейпіне түсуі;
- шошқа кейпіне түсуі;
- жартылай адам Нарсинһ кейпіне түсуі;

- Ваман кейпіне түсуі;
- Данышпан Паршерам кейпіне түсуі;
- Домкрат кейпіне түсуі;
- Кришна бейнесіне енуі;
- Будда бейнесінде келуі;
- Калка кейпінде;

А. Барттың «Религии Индии» атты еңбегінде Е.П. Блаватская «Кришна Будданың кейпі әрі үнді дініне табынушыларының құтқарушысы. Кришнаның ана жатырында пайда болуы, тууы және балалық кездегі өмірі Жаңа Әсіеттегі тарихтың нақты протипі. Осыған байланысты миссионерлер Христостың туу туралы тарихын үнділер Үндістанға келген ежелгі христиандардан ұрлап алған деп дәлелдеуге тырысады» десе [9, 276 б.], Мэнли П. Холл Кришнаны Христостың үнділік баламасы деген ой тастайды [10, 717 б.]. Кейбір аваторлар үшін «Кришна өзінің халқына қырғын соғыстағы өліміне күле қарап, сол халықтың тоқырауын дайындаған Құдай, себебі оның жерге келудегі мақсаты жер бетін қаптаған тәкаппар халықтан тазарту» деп атап көрсетіледі.

Бхагавад-Гита мәтінінде Кришна жоғарғы Болмыспен теңестіріледі. «Кришна» термині Вишну мағынасын береді. Кришна Вишну аваторы ғана емес жоғарғы Болмыс атауына да ие. Кришна Хари есімімен де танымал. Отандық зерттеуші Қ.М. Борбасова Бхагават-Гитаның алғашқы аудармалары батыс жеріне жеткен уақытта 1869 ж. Ф. Лоринзер мәтінде христиан дінінің идеаларының әсері бар деп айтқандығын, бірақ, 1875 К. Гелангтың ізденісі бұл ойды жоққа шығарғандығы жөнінде тілге тиек етеді [11, 21 б.]. Десе де, XIX ғ. екінші жартысында М.Вебер, А. Холуман, Х.Хопнин сынды зерттеушілер «Бхагавад-Гита» мәтіндерінде көптеген бұрмалаулар енгізілгендігін сөз еткендігін ескергеніміз жөн.

Рухани құлдырау заманында адамдарға жол көрсету, қорғау мақсатында жер бетіне түсіп жүрген құдай пантеондарының бірі Вишну Кришна құдайы ретінде де танылған.

Үнді құдайлар пантеонының ішінде арийлер қабылдаған құдайдың бірі – Шива. Алғашқы үштік құдайлардың бірі ретінде бұл бейне көптеген ғалымдарды ізденіс үстіне қояды. Оны Махеш немесе Махадева (ұлы құдай) деп те атайды. Шива түрлі тәсілдермен суреттеледі, бірақ бұл құдайдың ерекшелігі мынада:

- оның орны (жолбарыс терісін жамылған);
- иықтары мен мойнында оралған жыландар;
- ұйысқан шаштары;
- шашына шаншыған ұзынша таяғы;
- басының төмен құйылатын Ганга өзені;
- трайдеңт (оның билігінің символы);
- қасиетті өгіз;
- шар.

Бұлардан басқа Шиваның бір ерекшелігі оның ұшқыр үшінші көзі. Махабхаратада Шиваның жол көрсететін үшінші көзі жайында екі көзқарас баян етіледі: Жары Парвати Шива артынан жүріп, оның көзін таңғанда, сол сәтте әлемді қараңғылық басып, барлық тіршілікке қауіп төнеді. Сол кезде Шива үшінші көз жаратып әлемге жарық сыйлады; екінші көзқарас бойынша, оның үш көзі күн, ай және отты бейнелеп тұрады екен [12, 110 б.]. Шри Шива Татвада бұл көз былай суреттеледі: оның ұшқыр көзі жалын шашып тұрады. Бұл ішкі дүниеде роль атқарады. Егер ол сыртқа бағыттаса онда бүкіл жаратылыс өртке шалдығады. Сондықтан да үшінші көздің қарасынан Кама, шөл құдайы және басқалар өртеніп кеткен. Барлық жаратылыс өз кезеңімен жойылып отырған. Шива үш көзді болғандықтан Тримаран-петра, Тримаран-амбаха, Тримаран-акша және Тримаран-наяна деп аталады. Әр түрлі символдарына байланысты Шива құдайы қасиетті жазбаларды бірнеше түсініктермен берілген.

Жоғарыда айтылған бес келбеттің ішінде Шиваның оңтүстік келбеті Адхора-бхайрава дедік. Ол «қорқыныш» деген мағынаны білдіреді. Аңызға тоқтала кетейік: Шива құдайының жары Сита дүниеден өткенде қайғыдан арыла алмаған ол жарының өлі денесін иығына салып, жер әлемді кезіп кетеді. Вишну құдайы Шиваны қайтадан өз билігіне алып келу мақсатында Сатидың денесіне дақтар түсіреді. Шива үшін ол дақтар қасиетті дақтарға айналды. Осы дақтарды Шива Вхайвара кейпіне түсіп қорғайды.

Шива басқарып отырған мүшелердің ішінен ең қорқынышты эзәзіл Киртимукха. Оны бір кездері Шива өзіне қарсы шыққан Рахумен күрестіру үшін жаратқан. Эзәзіл Шивадан тамақ талап еткенде, оның өз аяғын, қарнын, кеудесін жеуді бұйырады. Тек басы ғана қалған Киртимукха осылай қорқынышты болып танылған.

Жалпы үнді дүниетанымындағы Үштік құдайдың негізінде қалыптасқан аңыз әпсаналар халықтың дүниетанымы негізінде қалыптасқан деуге болады.

Шиваны бейнелеп тұратын бес кейіптің әрқайсысы шығыс, батыс, солтүстік және оңтүстік болып табылады. Бес келбеттің бес түсіндірмесі бар. Шығысқа қарайтын келбеті сарғылт-қызыл түсті Ишана деп аталады. Ол табиғатты меңгергенде немесе үйрену барысында барлық кейіпке түсіп отырған. Бұл жермен байланысты болғандықтан барлық табиғатты бейнелейді. Шиваның шығыс келбеті сарғылт түсті Плетут (жоғарғы адам) деп, батыс келбеті қызғылт түсті Вамадева (солшыл құдай) деп аталады. Ол дәуірді от элементтерімен сәйкестіріп тұрады. Бұл көз жанарымен байланысты. (Ахамкара). Шиваның оңтүстік келбеті көкшіл, кейде қара көк болады. Оны Агхора-бхайвара (қорқынышты) деп атайды. Бұл сөйлеу мүшесі мен

қабілетке байланысты. Шиваның солтүстік келбеті Сиоджат (кенеттен пайда болған) деп аталады. Бұл пікірді басқарады.

Сондай-ақ, жоғарыда айтылған Вишну құдайының барлық кейпі белгілі себептермен түсіп отырған деседі. Түйіндейтін болсақ, Вишну құдайының алғашқы Матсуа балығының кейпіне түсіп, Вайвасатты және оған ерген жақындары мен тірі мақлұқтарды құтқарып қалуы мұнда Нұқ пайғамбарды өзімен қоса иман келтіргендермен ауыр апаттан аман алып қалуымен сай келсе, Кришна, Будда кейпінде келуі Жаратушының әмірін жәһил қауымға жеткізуге, тура жолды көрсетуге жіберілген елшілер іспетті. Соңғы кейпі Калка бейнесінде келуі дедік, ол Иса Мәсіх бұл дүние астан кестен болар заматта, яғни Қиямет күні келетіндігімен үндестіріліп отырған сыңайлы. Үнді дінін ұстанушылар Вишну адам кейпінде қиямет күні жер бетіне түсіп, күнәһарларды тазалап, әділдерді қошеметтеу уақыты адамзат үшін «алтын ғасыр» деп аталады. Вишнудың жер бетіне Калка бейнесіне түсуі шоқынушылардың түсінігіндегі Христ осылай үнді аңызында христиандық дінінің де ұқсасықтары бар екендігі баян етіледі.

Үнді үштік құдайының ішінде маңызды орынға ие бірден бір құдай Брахма үнді күн тізбесі бойынша 1 тәулік 2,160,000,000 жыл теңдікті көрсететін әлемді жаратты дейді. Брахма оянған кезде тіршілік жанданады. Бұл жаратылыс Брахма өмірінің соңына дейін жалғасын табады. Брахманың дәуірі тәмамдалған кезде, бүкіл жаратылыс жоқ болады, - деп түсіндіріледі.

Жалпы, миф ерте замандағы адамдардың өзі туралы, қоршаған ортасы, жалпы ғалам туралы олардың орны мен реті, өзара байланысы, пайда болуы мен жоқ болуы туралы түсінігі. Ал, ертедегі адам өзі мен ғалам туралы не білген? Ол түсінік бойынша ғаламда белгілі бір тәртіп болғандықтан біз аңызды адам мен ғалам туралы, рухтар мен әруақтар, алғашқы адамдар мен адам сипатты батыр пенделер туралы түсінік деп ұғынуымыз қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қондыбай С. Арғықазақ мифологиясы. Бірінші кітап. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – 504 б.
2. Дж. Бирлайн. Параллельная мифология. – М., 1997. – С.15
3. Бонгард-Левин Г.М., Ильин Г.Ф. Индия в древности. М., Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1985.- С. 758
4. Гринцер П.А. Древнеиндийский эпос. Генезис и типология. – Москва.: Наука, 1974.- С. 418 (262)
5. Динанат Шастри. Hindu Dharmik Aadhar. – Delhi, 2005. – 13 p
6. Васильев Л.С. История религии Востока. Учебное пособие для вузов. – 3-е изд., перераб. и доп.-М.: «Книжный дом «Университет», 1998.- С.432
7. Valdev Vanshi. Puran Vikasit Bhao push he Krishn. – Delhi, 2001. – 27 jule. – 9 p
8. Radhakrishnan S. Indian philosophy // Oxford university press. – Vol – I. – 1996. – 386 p
9. Блаватская Е.П. Теософский словарь. – М.: Золотой век, 1994. - С. 596 (258)
10. Мэнли П. Холл. Энциклопедическое изложение масонской герметической каббалистической и розенкрейцеровской символической философии. - Санкт Петербург, 1994. - С. 792 (717)
11. Борбасова Қ.М. Қазақстандағы Кришнаизм // философия ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. - Алматы, 1999. – 135 б. (21)
12. Tavatiry Shantaminta Shiva. Hindu rites and customs. – Delhi, 2005. – 127 p

DIPLOMATIC DISCOURSE AS A SPECIAL FORM OF POLITICAL COMMUNICATION (based on the 2018 Russia–United States summit speeches)

U.B.Bailiyeva
(Kazakhstan, Almaty)

Abstract

The expansion of the space of mass communications and the emergence of new types of discourses that actively affect to the various aspects of social life implies the intensification of scientific activity in the field of multidisciplinary study of discourses. The process of communication is inextricably linked with speech activity. The discourse includes the study of the socio-cultural, cultural-historical and communicative characteristics of speech. The rapid development of political discourse in the modern world, as well as an increase in the number of translations into English and Russian, caused the requirement to analyze and display the process and the specifics of these translations. This factor determines the relevance of the research conducted in this article. The article identifies the specific and constitutive features of a diplomatic discourse, typical properties, functions and strategies of diplomatic and political communication corresponding to the aspects of a translation strategy based on the 2018 Russia–United States summit in Helsinki between Trump and Putin conference speeches.

Key words: political communication, president, diplomatic discourse, diplomacy, translation.

Introduction.

The current complex geopolitical situation in the world as a whole has increased the importance of the proper organization of the state's foreign policy. The growing role of diplomacy has led to even greater interest in the study of

the diplomatic language, which is the most important tool of diplomacy. Increasingly, in modern linguistic literature the idea arises of the need to study the diplomatic language as a special language subsystem, which has its own semantic and stylistic features that differ in dynamism and mobility, which allows reflecting in the language of diplomacy any changes in the political community. It is indisputable that the study of the linguistic means of modern diplomacy, as well as a comprehensive analysis of the diplomatic document, allow us to consider the main aspects of the process of functioning international interaction, to evaluate the success of diplomatic communication, which takes various forms.

Diplomatic discourse is characterized by a great pragmatic potential, containing the intentions of the author, which should be adequately transmitted by means of the language of translation to ensure constructive negotiations between the state representatives. For this reason, the question of the analysis of linguistic personality and its speech behavior can be considered one of the most important problems of linguistic research.

Political activity has always played a special role in the life of society. The country's place in the international arena, its relations with other states, its role in the activities of the world community depend on a certain political position or situation. However, an important role in determining the country's image is played by the way it is presented by the political leaders of these states. Through the agency of speeches, politicians have the opportunity to address both the international community and the citizens of their country. Therefore, to analyze and display the process and the translation specifics of the historic meeting between Vladimir Putin and Donald Trump, which took place on July 16 in Helsinki, caused an ambiguous reaction in the world in which V. Putin and D. Trump discussed ways of normalizing and developing bilateral relations, and pressing issues on the international agenda is becoming urgent.

Goals. The purpose of the study is to assess the role of translation in diplomatic relation and to analyze the prospects for the development of influence of translation to the interrelation between superpowers and to other countries around the world. In accordance with the goal, the political communication speeches in terms of diplomacy, taking into account the chops and changes proceeding in politics require rethinking of spheres of activity that are inextricably linked with public consciousness and those phenomena that are activated in a competitive environment are not sufficiently analyzed.

To clarify the interpretation of speeches of two state leaders and compare the features and specifics of the use of language means in ST and TT during the simultaneous translation in D. Trump's and V. Putin's congress speeches.

Methods. Analyzing the speeches of politicians, it is possible to identify the strategies and tactics of argumentation that they use to convince the audience. Studies of speeches allow, on the one hand, predicting the future actions and intentions of the politician, and on the other - to establish the most effective ways to influence listeners. This article uses a complex analysis based on an empirical research and comparative analysis. These methods made it possible to comprehensively consider the problem of diplomatic discourse and its connection with political discourse and political communication. On the other hand, in addition to informal consent, writing speeches is a very complicated process, since in most cases politicians in the process of speaking should not only inform the audience about any aspect of public life, but also ensure that the audience is in position, convince listeners to accept this or that position, and also get the support of citizens.

Results. The political sphere becomes the object of study of political scientists, sociologists, psychologists, linguists, etc., this object is investigated from different points of field. Diplomatic discourse can be considered as a special form of communicative activity, the main difference of which from other types of communication lies in its multidirectional nature is caused by different goals and objectives implemented in different contexts - public and closed. The specificity of the context, accordingly, as the specificity of the addressee - a wide mass audience or an equal, prepared and possessing information partner - determines the social model of interaction, and the very course of interaction, the ability to achieve goals, the choice of speech strategies and the characteristics of the language usage means directly depend on the level of the communicative competence development of linguistic individuals involved in communication.

Diplomatic discourse is a stable system of status-role relations established in the communicative space of the social institution of diplomacy. As in any other institutional discourse, there are also integral components of communicative speech activity. According to the many dictionary definitions, the public form of diplomatic discourse refers to this type of institutional communication, which largely coincides by its characteristics of political communication. Most vividly, the link between politics and diplomacy is manifested in the fact that, unlike a number of other spheres of activity, political and diplomatic actions are predominantly verbal actions, and in both cases language is not only a means of reflecting political reality, but a component of the political field [1]. **The first important role** is that the language serves as a "hidden source of power", which allows its users to have a direct impact on the course of events. In other words, in both political and diplomatic communication, language does not simply affect the state of affairs between states, with its help, a special vision of these relations, demanded by the state and certain political forces is created both in the minds of the negotiating partners and in the public consciousness. The important role of the interpreter is that as the translator transmits the entire speaker's vocabulary and its subtext in simultaneous translation. During the congress, which held in Helsinki between two leaders:

REPORTER (Jeff Mason from Reuters): For President Putin if I could follow up as well. Why should Americans and why should President Trump believe your statement that Russia did not intervene in the 2016 election given the evidence that US Intelligence agencies have provided? Will you consider extraditing the 12 Russian officials that were indicted last week by a US Grand jury.

PUTIN: As to who is to be believed, who is not to be believed: you can trust no one. Where did you get this idea that President Trump trusts me or I trust him? He defends the interests of the United States of America and I do defend the interests of the Russian Federation. We do have interests that are common. We are looking for points of contact [6].

Репортер: Президент Путин, могу я продолжить вопрос? Почему американцы и Трамп должны Вам верить, что Россия не вмешивалась в выборы в 2016 году? Я исхожу из разведывательных данных. Вы разрешите экстрадицию 12 российских граждан?

В. Путин: По поводу того, кому верить, а кому не верить и можно ли вообще верить: никому нельзя верить. С чего Вы взяли, что Президент Трамп мне доверяет, а я ему в полной степени доверяю? Он защищает интересы Соединённых Штатов Америки. Я защищаю интересы Российской Федерации. У нас есть совпадающие интересы, и мы ищем точки соприкосновения [7].

The second substantial factor that determines the similarity of these types of speech practices is a certain identity of the goals of diplomatic and political discourses, although this proximity is not always obvious and can be revealed only in the course of comparative analysis. At first glance, the goals of these types of discursive practices are fundamentally different. If the goal of political discourse is the struggle for power [2], then from the general definition of diplomacy it follows that, apart from the tasks of informing and harmonizing interests, the functions of diplomatic communication include protecting the interests of the country and its citizens. However, analysis of international documents shows that, in practice, the concept of “protecting interests” is often replaced by the task of establishing control over its partners, striving to take a leading position in the world through various forms of pressure on the international community and various international organizations, which initially precludes consideration of the positions of other participants in communication. For instance:

ТРАМП: Я, скорее всего, возьму политический риск на себя для того, чтобы достичь мира, вместо того чтобы рисковать миром и предавать политику. Я, как Президент в первую очередь думаю о том, что лучше для Америки, что лучше для американского народа [6].

Trump: I would rather take a political risk in pursuit of peace than to risk peace in pursuit of politics. As president, I will always put what is best for America and what is best for the American people. [7]

Such a goal of diplomatic discourse, characteristic, generally, for superpowers, brings it closer to political communication, understood as any kind of messaging, the content of which boils down to a public discussion of three fundamental issues:

- a) the distribution of public resources;
- b) control over decision-making / the right to make decisions (judicial, legislative, executive);
- c) the application of sanctions (the right to punish or award).

Trump: And I have to say if they had it, it would have been out long ago. And if anybody watched Peter Strzok testify over the last couple of days, and I was in Brussels watching it, it was a disgrace to the FBI. It was a disgrace to our country. And you would say, ‘That was **a total witch hunt.**’ Thank you very much, everybody [6].

Должен сказать, что, если бы у них был этот материал, они бы предоставили. Если кто-то видел Питера Страка, когда он давал показания в течение последних нескольких дней, когда я был в Брюсселе, – просто позор для ФБР. Это фактически позор для нашей страны. И мы должны сказать, что это фактически была «охота на ведьм» [7].

From the closeness of goals, there is a **third moment** that unites diplomatic and political discourses - the coincidence of their orientation towards the performance of a particular language function.

First of all, this remark concerns the common linguistic function which determines the nature of the language as a whole. The case in point is the regulatory function, which is leading for a special group that includes religious, advertising and military discourses [2].

The public form of diplomatic discourse is intended, first of all, to create public opinion on a number of international problems, i.e. its main public function is identical to the purpose of the political discourse, consisting in instilling to the addressees the need of “Politically correct” actions and / or assessments, since it is beneficial to those who endeavours to power. By disseminating information previously interpreted in a certain way, the agent of diplomatic discourse creates a “ground for persuasion” [3] of the international community and society within his country in the correctness of his position (interpretation / orientation), outlining at the same time the circle of his supporters (integration / differentiation). The last stage is the stage of development of the line of struggle against the enemy (agony). As in political discourse, in diplomatic communication, all these functions are realized with the help of special markers, i.e. explicitly, as well as implicitly, through ideological connotations of political terms, the tonality of the entire discourse, a special selection of evaluative vocabulary.

ПУТИН: Хотел бы также отметить, что после завершения окончательного разгрома террористов на юго-западе Сирии, в так называемой южной зоне, ситуация на Голанских высотах должна быть приведена в полное соответствие с соглашением 1974 года о разъединении израильских и сирийских войск. Это позволит вернуть спокойствие на Голаны, восстановить режим прекращения огня между Сирийской Арабской Республикой и Израилем, надежно обеспечить безопасность Государства Израиль. Господин Президент уделил этому сегодня особое внимание [7].

Putin: After terrorists were destroyed in the southern zone, the situation in the Golan Heights should be restored in line with a 1974 treaty. It would help to ease tension and Golan Heights and his tension between Syria and Israel and provide security for the State of Israel and distinguished Mr. President paid particular attention to it.

Also, crushing terrorists in the southwest of Syria: The south of Syria should be brought to the full compliance with the treaty of 1974 about the separation of forces, about separation of forces of Israel and Syria. This will bring peace to Golan Heights. And bring more peaceful relationship between Syria and Israel and also to provide security of the state of Israel. Mr. President paid special attention to the issue during today's negotiations [6].

The increasing publication of the content of diplomatic negotiations and some other diplomatic documents in the media takes us to another, **fourth point** of intersection of diplomatic and political discourses - a certain "vagueness" and "transparency" of their borders. On the one hand, these types of discourse remain institutional forms of communication. But the changes taking place in modern society cannot but impose on them a certain imprint, bringing these types of discursive practices closer to other types of communication.

This specificity is also characterized by the public form of diplomatic communication. We emphasize that the new features that the diplomatic discourse has acquired at the present stage of development are directly related to the global changes that have taken place in the world over the past decades. Among the most significant events should be noted the collapse of the superpower - the USSR; the formation of a number of new states expressing territorial claims against each other; the intensification of ethnic groups seeking independence; acute conflicts related to the desire of some states to possess nuclear weapons; the global financial and economic crisis, the exit from which is possible only with the joint participation of all the industrialized powers and international financial organizations; and some other equally essential reasons. The increasing complexity and changing international (and, in many countries, and domestic) situation led to the fact that:

- To a greater extent, commerce is included in the field of diplomacy, and diplomacy itself is increasingly reoriented towards integration. These two areas are considered priorities at the moment precisely because the world, in the opinion of many diplomats, should be considered as a combination of commercial and political, to be exact, diplomatic directions [4];
- Alternatively, in the modern world, issues of international politics are quite often the subject of party struggle. Thus, in many cases they are covered in the media from the point of view of narrow party interests, and not by the state, which, in turn, forces diplomats to have broader contacts with the media, informing the public about the opinion of the government they represent;
- Increasingly, heads of state and government are directly involved in solving international problems, which further highlights the personal qualities of the participants in diplomatic negotiations, which are difficult to overestimate in informal communication, which currently occupies a significant share of the entire negotiation process.

All of the above reasons suggest that the boundaries of the diplomatic discourse, at the present time, have grown significantly. In addition to the characteristics, which are typical for political discourse, it progressively reveals typical features of other types of discursive practices. Moreover, in one case it is attributable to the current situation of social development, in the other – deep historical roots.

The difference between diplomatic and political communication lies primarily in the specifics of the social institution and its representatives. If, following M. Agar, to consider a social institution as "socially legalized special skills or knowledge along with the people who are authorized to implement them"[5], a very limited circle of people belong to this institution in diplomatic communication. First of all, these are specially trained employees, i.e. members of the diplomatic corporations. The "top layer" is made up of senior government officials who possess the power and the most complete information, which enables them to carry out both political and diplomatic actions simultaneously. The addressee of this component of the diplomatic discourse is also specific. The current tendency of diplomacy towards openness allows us to talk about expanding the boundaries of the field of diplomatic communication clients. From the other side, this type of communication is aimed at the mass addressee, in which case the functions of the diplomatic discourse, as well as the political, are the functions of creating.

Conclusion. In general, according to our understanding, the political form of diplomatic discourse, above all, reflects the diverse connections of diplomatic communication and society. Its analysis provides us with an opportunity how the goals and objectives of the state's foreign policy, arising from the social norms and cultural values of the people are transmitted through this type of communication and form, in connection with the political language, the "image of the global world" in public consciousness. The success of the functioning of this form of diplomatic discourse is determined by the ability of the communication participants to use those communicative (verbal and non-verbal) means that are considered the most effective and relevant to the norms of social interaction in this type of communication. In other words, a special role in the functioning of this aspect of diplomatic discourse is played by the level of development of the communicative competence of the linguistic personality, which includes as its main indicators:

- 1) the measure of its ownership of various speech genres;
- 2) the dominant communicative attitude, based on the compliance of speech and ethical standards;
- 3) belonging to a particular type of speech culture.

The political form of diplomatic discourse is only the visible, and a smaller part institutional communication type of discourses. Most of the diplomatic communication is not intended for broad public discussion and is confidential. The specificity of this form of diplomatic discourse stems from the understanding of diplomacy as a science of negotiation, which brings together diplomatic communication with scientific communication.

References:

1. Ealy S. Communication, Speech, and Politics. – Washington, D.C.: University Press of America, 1981. – 244 p.
2. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. – Волгоград: Перемена, 2000. – 325 с.
3. Демьянков В.З. Политический дискурс как предмет политологической филологии // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. – М.: ИНИОН РАН, 2002. – №3. – С. 32 – 43.
4. Foreign Affairs. – 1996. – 5 Dec.
5. Agar M. Institutional Discourse // Text 5(3). – Amsterdam: Mouton Publishers, 1985. – P. 147–168.
6. <https://www.vox.com/2018/7/16/17576956/transcript-putin-trump-russia-helsinki-press-conference>
7. <http://kremlin.ru/events/president/news/58017>

DIFFICULTIES OF THE TRANSLATION OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS

A.M. Sebdaiyrova
(Almaty, Kazakhstan)

Түйіндеме

Бұл мақалада ғылыми және техникалық мәтіндерді аудару мәселелері қарастырылады. Терминдердің аудармасының күрделілігі оның анықталмағаны болып табылады, сондықтан терминдерді білдіретін тұжырымдардың өзіндік ерекшелігін қамтамасыз ету арнайы мәтінді аударудың ең маңызды міндеті болып табылады.

Резюме

В настоящей статье рассматриваются проблемы перевода научно-технических текстов. Сложность перевода терминов заключается в его многозначности, поэтому обеспечение тождественности означаемых терминами понятий представляет собой важнейшую задачу перевода специального текста.

Translating has traditionally been based on equivalence. Therefore, this view is changing. What is important in the translation of a text, nowadays, is not only the equivalence between words, but the translation of the main ideas, concerning the cultural background of the target language. In translating technical-scientific texts, one must first be aware of the accuracy of the translated text, in terms of how it transmits the goal of the writer of the source text to the reader of the translated text. Thus, the translated text will be able of contributing instrumentally to the technical-scientific area as a whole.

English Translation is an important aspect to complete the professionalism in English skill. It is not only important to be learned in university, but more than that. It is a must if you want to make money from it. Good in speaking English is not enough yet. You have to strengthen it by doing a good translation also. According to Larson (1984:3) translation is basically a change of form. These forms are referred to as the surface structure of a language. In translation, the form of the source language is replaced by the form of the receptor (target) language. The change of form should not change the meaning of the real text. It means that there is a change in form not change in meaning. To do that a translator should have some strategies to translate the source language to the target one. However, no matter how long the text is, the translator may find some difficulties in translating the text especially if the texts are scientific or technical.

To say that scientific-technical translation in Kazakhstan today is in depression is to say nothing. Though book shop shelves are crammed with various terribly expensive scientific-technical translated literature (especially on IT), the quality of these products is often found to be so confusing that the competent reader has to reconstruct mentally with the help of his or her own intuition the source text which was completely spoiled by the negligent translator.

Under such conditions accurate elaboration of new technical terminology is out of the question. Does a churn out translator who is always in a hurry have time for self-education or looking up in glossaries, encyclopedias, searching Internet for the Russian equivalents which are grammatically and etymologically correct? So non-existent cities, dukedoms, states appear; well-known names and last names are being distorted. Russian language, for example, acquired some terms from English ("zooming", "trashing", "interleaving", "provider", "outsourcing") even though there are existing Russian equivalents. Who knows, may be "computing", "recorder", "plug-in", "peering" and other senseless loan translations will appear in Russian.

Translation of scientific-technical literature can be done professionally only by high-skilled technical specialists who know the application domain and its specific terminology very well, who know the foreign language and, what is the most important, who can articulate their ideas competently in the target language following the content and the style

of the source text. And here we face the first problem – the search for good translators, because the experience of doing large-scale translation projects shows that at best we can find only 2 specialists who can translate really professionally out of 100 translators who are also confident in their translation skills.

Demand for good technical translators is always high, though their work is never appreciated. Publishing companies working with technical literature in translation in the USSR were paying 2-3.5 roubles for a standard typewritten page (28 double-spaced lines with 60 characters in each) as per model contract. The vast majority of translation agencies in modern Russia (often those who are represented by re-sellers) doesn't want (and sometimes simply can't afford due to barbarous taxes) to pay more than 160 roubles for the same standard page. Though, today the standard page turned either into 1800 characters or 250 words or even 300 words. Such unit of measure for translator's work as the author's sheet (40,000 symbols) now has fallen out of legislative control. The standard "10 days per author's sheet" doesn't exist either, and various translation agencies stopped to take the translator as the author of the literary work with all the ensuing consequences. Therefore, the second important problem is the culture of relationship between a powerless translator and an omnipotent employer regarding financial, moral, ethic, and legal aspects.

Today a technical translator has to do written translation under extremely strict conditions: to receive and send his work by e-mail, to work quickly, to guarantee the accuracy of terminology interpretation (which often turns out to be new), to struggle on his own through the jungle of non-contextual abbreviations, foreign denominations, unintelligible units of measure, and also to correct the text (as a rule, in a subjective manner) in accordance with customer's remarks after the examination of received translation. The employer usually sets terms at 5-8 pages per day, but demands at high quality translation, terminological correctness, and often – preservation of the source text format. It means that almost every ordered translation turns into an urgent work for the translator, however, clients don't want to pay for urgency and editing of "collective" translations as it was "in good old days", hence "hidden reserves" are brought into use at the expense of translators, whose work under the circumstances of absence of any quality standards can be easily declared to be improper by the client. Therefore setting effective and transparent criteria of technical translation quality and translators professional selection procedures are also important problems.

The important feature of the modern stage of scientific and technological advance is in the interpenetration of terms from different knowledge fields. As a result, for translation of technical literature and documentation, for instance, in communications, translators need to use branch-wise dictionaries and glossaries in telecommunications, radio electronics, microelectronics, computer science, economics and finances, advertising and marketing and often – in mass media. Approximately the same set of dictionaries is necessary today even during the translation of some modern magazine for car owners.

And what about new terminology in the areas where our lagging can be estimated at several decades (for example, in the field of physics of failures and complex manufacturing equipment maintenance organization)? It is an important task for the professional technical lexicographers working at creation of branch-wise dictionaries as they have to create or find sensible Russian analogues (but not loan translations) in full compliance with the norms of the source language. But how can the potential authors of new dictionaries be forced to transform their notes into means that help everybody? And how can it be done under the circumstances when paper-based special dictionaries don't keep pace with technological advance and their electronic analogues have, as a rule, closed architecture? Maybe a good stimulus would be constant publication of an extended variant of a dictionary by an authoritative dictionary publisher after appearance of an updated electronic dictionary with the following publication of a newer augmented electronic version of this dictionary etc.

References

1. Adams, Hazard. (1967) *The Interests of Criticism*. New York: Harcourt Brace and World Inc.
2. Bell, R. T. (1991) *Translation and Translating*. London and New York: Longman.
3. Gasagrade, J. (1954) "*The Ends of Translation*", *International Journal of American Linguistics*", Vol. 20, pp. 335-40.
4. Ghassib, H. (1996) "*The Importance of Syntax: A Look at Prose in Translation of Scientific Texts*." In the Proceeding of The Thirteenth International Conference on Language, Linguistics, Literature and Translation. Jordan: Yarmouk University.
5. Giles, D. (1995) *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

АУДАРМА БАРЫСЫНДА ОРЫН АЛАТЫН КОГНИТИВТІ ПРОЦЕССТЕР ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛІ МЕН ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЛИНГВОМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Әмина Талғатқызы Дәулетқұл
(Қазақстан, Алматы)

Когнитивті лингвистика - осы заманғы серпінді түрде дамып келе жатқан ғылыми зерттеулердің бөлігі. Когнитивті лингвистиканың негізі -тіл болып табылады. Ол ортақ когнитивті механизм ретінде танылады.

«Когнитивті лингвистикада адамның мінез-құлқы мен қызметі оның біліміне байланысты, ал тілдік мінез-құлығы -тілдік білімге негізделеді» [1]

«Когнитивті лингвистиканың мақсаттары:

1. әлемді тану мен түсіну процессінде тілдің рөлін анықтау;
2. білімнің когнитивті құрылымы мен тілдік бірліктерінің өзара қатынасын зерттеу;
3. әлем жайлы ақпаратты алу, өңдеу, жіберу барысында тілдің қатысу деңгейін айқындау;
4. білімнің концептілеу және категориялау үрдістерін зерттеу, мәдениет константасын категориялау және

концептілеудің құралдары мен әдістерін сипаттау.» [2]

Осылайша, когнитивті лингвистиканың мақсаттарына сәйкес тіл когнитивті лингвистиканың «ядросы» екенін айқын байқай аламыз.

Тіл- адамның ақыл-ой жүйесінің құрылымы мен көрінісі үшін өте құнды қор. Когнитивті бағдарлама - тану, түсіну, жад, ойлау сияқты универсалды үрдістермен байланысқан тілдік феномендерінің когнитивті аспектілері мен құрылымын зерттеуге бағытталған. Тіл адамның ой-өрісін, әлемнің бейнесін, ойлау жолдарын айқындайды, ал когнитивті лингвистика мидың менталды функциялары мен қызметтерін зерттеулерімен байланысты. Әрбір адамның когнитивті әлемі оның менталды іс-әрекеттері мен өмірлік тәжірибелері арқылы анықталады. Осыған орай, бұл іс-әрекеттерді біз тіл арқылы ғана анықтай аламыз.

Аударматану ғылымында когнитивті лингвистика ерекше орынға ие зерттеу үстіндегі жаңа ғылым саласы болып табылады. «Когнитивті қызмет тұрғысынан, аударма - аудармашының когнициясы арқылы екі әртүрлі адресант пен адресаттың когнитивті құрылымдарының өзара әрекеттесуі» [3]. Аудармашы аударма қызметі кезінде түпнұсқа мәтінінде автордың когнитивті сызбасын сараптап, түсініп оны аударма мәтініне салуы қажет.

Дәстүрлі аударма теориясы аударманы тек нәтиже ретінде алып қараса, қазіргі таңда аударма «интеллектуалды» қызмет, процесс ретінде танылуда [4]. Яғни, аударма кезінде ақпаратты қабылдау, түсіну, саралау, қайта жіберу үшін менталды процесстер орын алады. Тілдің когнитивті қасиетін түсіну арқылы аударманың да сипаттамасы өзгерді. Аударманы мәдениетаралық коммуникациясының делдалы ретінде аудармашы мен коммуниканттар арасындағы когнитивті құрылымдарының белсенділігі мен өзара әрекеттестігі ретінде таныды. Р.Стэйнер аударманы мәдениетаралық коммуникация нысаны ретінде қарастырады және мәдениет контекстіне жүгінеді. Ал мәдениетті күрделі «жүйелердің жүйесі» ретінде айқындайды[5] . Ал, Ю. Балашова лингвокогнитивті және лингвомәдениет тәсілдерін когнитивті лингвистиканың бір тармағы ретінде қарастырады. Когнитивті лингвистика тәсілдеріне сәйкес әлем жайлы білімнің негізі - менталды ақпараттың бірлігі болып табылатын концепт болып есептелді [6]. «Когнитивті лингвистиканың бір бағыты - лингвомәдениеттаным. Бұл бағыттың негізіне тілдің жинақтық функциясы жатады. Бұл функция халықтың тәжірибесі және әлемді тану жайлы ақпараттарды жинайды, сақтайды және жеткізеді» [7]. Жоғарыда аталған пікірлерге сәйкес, когнитивті лингвистика мен аударма ерекше байланысқа ие, ал мәдениеттаным когнитивті лингвистиканың ажырамас бөлігі, осыған сәйкес лингвомәдениеттаным да аударманың бір бөлігі екенін айта аламыз.

Аудармашы аударманы когнитивті құрылымдарды қолдана отырып, менталды операцияларды тілді түсінік деңгейінде кодтау кезінде ғана жүргізе алады. Яғни, түпнұсқа авторының менталды әлемінің мазмұнын өзінің мәдениетіне сай құрылымына салу арқылы қайта көрсетуі. Аударма барысында түпнұсқа мәтінінің авторы мен аудармашының когнитивті процесстері арасында ерекшеліктер орын алуы мүмкін. Ол тілде көрініс табатын мәдениеттердің әртүрлілігімен түсіндіріледі. Мысалы, «туыстық» концептін зерттейтін болсақ, қазақ тілі мен ағылшын тіліндегі туыскандыққа қатысты сөздер бір-бірінен ерекше болып келеді. Оларға географиялық, діни, тұрмыстық факторлар себеп болады. Қазақ тіліндегі сөздер (жеті ата, жүз) тарих пен қоғамдық ерекшеліктерге байланысты болғандықтан, ағылшын тілінде аудармасын таппайды. Дегенмен, ағылшын тіліндегі, зерттелінген Relatives-in-law және Godfather/mother сөздері қазақ тілінде эквивалентке ие.

Қазақ тіл	Ағылшын тілі	Себебі
Жеті ата	-	Жеті атаға толмай ағайын арасында қыз алыспайтын қыз беріспейтіндігі, бұл қазақи қағидалы ерекше бұлжымас жүйе. Ол бірден бір қазақ халқының таза ата тектің, текті ұрпақтың жалғасуын реттейтін дара әлеуетті қасиет.
Жүз	-	Тарихи-әлеуметтік категория. Біріншіден, байтақ қазақ сахарасында ғасырлар бойы қалыптасқан көшпелі шаруашылықтың жер ыңғайына қарай орналасуына байланысты. Екіншіден, ел,

		отан, жер қорғау мүддесінен туындаған. Үшіншіден, жеті атаға дейін қан араластырмай, тұқым тазалығын сақтау арқылы этностың генетикалық қорын аман алып қалуға бағытталған.
--	--	---

Ағылшын тілі	Қазақ тілі	Себебі
Relatives-in-law	«қайын жұрт»	Ұлыбритания мемлекеті монархиялық ел және билік әкеден-балаға берілетіндіктен, қан арқылы туыстар мен заңмен қосылған туыстарды айқындайтындықтан “in-law” деп айтады.
Godfather/mother	Кіндік шеше	Ағылшын тіліндегі «Godfather/mother» сөздерінің қазақ тілінде де эквиваленті бар. Христиан дінінде Құдайдың алдында балаға рухани тәрбиемен және діншілдікті қамтамасыз ететін адам. Яғни, ағылшынның әлемді тану бейнесінде бұл олардың діндеріне байланысты.

Аударма процесі кезінде ақпаратты декодтау, түсіну, қайта кодтау сияқты когнитивті механизмдер орын алады. Бұл когнитивті механизмдер арқылы мәдениетаралық коммуникациясының басты тасымалдаушысы, яғни аудармашы, жіберілген мәдени ақпаратты өзінің когнитивті жүйесінен өткізіп, реципиент мәдениетіне сәйкестендіріп аударуына көмектеседі. «Батыс психологтары когнитивті ой жайлы түсінікті ақпаратты және ие болатын тәжірибені жинау және қайта өңдеу тәсілдерінде тұрақты индивидуалды өзгешеліктерді қалыптастыру арқылы ақпаратты пайдаланудың ондаған тұрақты индивидуалды әдістерін анықтап, сипаттады» [8].

XX-ғасырдың 90-жылдарында Д.Жиль [9] аударманың алғашқы когнитивті моделін ұсынған. Бұл моделдің негізі қолда бар және жұмсалатын назар/жады қорының арасындағы өзгешеліктері болып табылады. Осы уақыттан бастап ғалымдар аудармашының когнитивті қызметіне көптеп назар аударуда.

«Аударма қызметіне сәйкес, бір жағынан, когниция - тану процесі ретінде аудармашы компетенциясын құруға бағытталса, екінші жағынан, когниция - білімді қолдану процесі ретінде аударма реципиенттерінің когнитивті білімін есепке алумен қатар өзінің когнитивті біліміне негізделіп, күрделі ойлау операцияларын атқарудан тұратын аударма процессінің мәнін айқындайды» [10].

Қорытындылай келе, когнитивті лингвистика ғылымның жас саласы болғанымен, аударматану ғылымында ерекше назардағы, өзекті, толығымен зерттеліп бітпеген мәселенің бірі. Ал, мәдениет аудармамен де, когнитивті лингвистикамен де етене байланыста болғандықтан, лингвомәдениеттаным да үнемі зерттелу үстінде. Аударма көп өлшемді және көпқырлы процесс болғандықтан, екі тілдің заңдары мен жүйелері, мәдениет, коммуникативті жағдай, түпнұсқа мәтінінің функционалды сипаттамасы, аударма нормалары сияқты лингвистикалық және экстралингвистикалық факторларға тәуелді. Аударма барысында когнитивті механизмдердің маңызды рөлге ие екенін және бұл екі процесстердің бір-бірімен тығыз байланысқа ие екенін анықтадық. Қазақ тілі мен ағылшын тілінде когнитивті процесстерінде, әсіресе лингво-мәдени аспекті жағынан айырмашылықтардың бар екенін, олардың себептерін айқындадық. Аударма барысында когнитивті және менталды процесстер орын алады, сондықтан бұл екі ғылымның байланысына лингвистердің тарапынан ғана емес, сонымен қатар психологтардың, философтардың, әлеуметтанушылардың да тарапынан назарын аударылууда.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: учебное пособие / В.А. Маслова. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 296 с.
2. Кочетова О.А. Проблемы и задачи когнитивной лингвистики // Изв. Рос. гос. пед. унта им. А.И. Герцена. – СПб., 2006.
3. Усачева А.Н. Перевод: от лингвистической теории к когнитивной модели/ А.Н.Усачева // Вестник Волгоградского государственного университета. - Сер.2, Языкознание. - 2011- (13). - с 131-136
4. Кунанбаева С.С. Концептологические основы когнитивной лингвистики в становлении полиязычной личности. Учебное пособие/С.С.Кунанбаева. Алматы, 2017- 264 с.

5. Steiner, R. Philosophy, cosmology and religion: Ten lectures given at the Goetheanum in Dornach, Switzerland, Sept. 6–15, 1922 / R. Steiner. – Spring Valley ; N. Y. : Anthroposophic Press, 1984. – 174 p
6. .Балашова Е.Ю. Концепты любовь и ненависть в русском и американском языковых сознаниях: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Саратов, 2004.
7. .Костин А.В. Способы концептуализации обиходно-бытовых понятий разножанровых произведений В.И. Дала: (на материале концепта «вода»): автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Иваново, 2002.
8. Cognitive linguistics: basic readings / ed. by Dirk Geeraerts. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 2006. – 485 p. – (Cognitive linguistics research ; N 34).
9. Gile, D. Basic concepts and models for translator and interpreter training / D. Gile. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1995. – 283 p.
10. Ремхе И.Н. Переводческий процесс в аспекте когнитивного моделирования: монография/ -М.: Флинта: Наука, 2015.- 131 с.

АУДАРМА ТЕОРИЯСЫНДАҒЫ ДИСКУРС ЖӘНЕ БАҚ-Ы ДИСКУРСЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Айгүл Ерлан
(Алматы, Қазақстан)

Аннотация

Мақалада дискурс, дискурстық анализ ұғымдары, атақты аудармашы П. Ньюмарктің «коммуникативтік» және «семантикалық» атты аударма стратегияларына жалпы шолу жасалады. Сонымен қатар, аталмыш стратегиялардың ерекшеліктері, БАҚ-ы дискурсы негізінде жасалған салыстырмалы-салғыстырмалы зерттеу әдісінің нәтижелері мен сипатталатын болады. Мақаланың мақсаты БАҚ-ы дискурсы ерекшеліктерін анықтау, атақты аудармашылардың стратегияларын қазақ БАҚ-ы дискурсы материалдарын аударуда тиімді, әрі сауатты қолдану төңірегінде ұсыныстар беру болып саналады.

Abstract

The article examines the notions of discourse, discourse analysis, P. Newmark's communicative and semantic translation strategies. Moreover, the article deals with the peculiarities of these strategies, and shows the results of a comparative and contrastive analysis based on media discourse. The purpose of the article is to identify the media discourse peculiarities, and to make recommendations for effective and competent use of popular translators' strategies in translating the Kazakh media discourse materials.

Соңғы жылдары гуманитарлық салалардағы шет тілдерін меңгеру, аударма саласы, шет тілдері филологиясы, шет тілдері мамандарын даярлау сынды салалардың жаңа технологиялар мен білім саласындағы жаңашылдықтар әсерінен көптеген өзгерістерге ұшырап, жаңа терминдердің қалыптасуына алып келді. Дискурс және дискурстік анализ терминдері аталмыш өзгерістердің бірі және бірегейі болып қабылдана отырып, қазақ аударма теориясында тыңғылықты зерттеу мен сараптауды қажет ететін ұғымдар есебінде қабылданып отыр. Дискурс және дискурстық талдау туралы зерттеулер 1960 жылдардың соңғы ширегіне қарай батыс ғалымдарының назарына ілігіп, көптеген ғылыми жұмыстарында көрініс табады. Ағымдағы тарихи кезең гуманитарлық сала ғылымдары үшін аса бір маңызды кезең болып есептеліп, семиотика, психолингвистика, социоллингвистика, прагматика салаларының лингвистикалық тұрғыдан зерттелуі нәтижесінде пайда болды деп қабылданады.

Дискурс сөзінің етимологиялық негізіне көз жүгіртетін болсақ, аталмыш сөз 14 ғасырда алғаш қолданып, ‘discursus’ деген латын сөзінің негізінде құралып, «сұхбат, әңгіме» мағынасын білдірген болатын. Ағымдағы уақытта, бұл сөз бірқатар мақсаттар үшін пайдаланылып, сол қолданыстары аясында сипатталып, анықталады. [1, 2]

Оксфорд сөздігіне сүйенсек, дискурс дегеніміз - белгілі бір тақырыпты ауызша немесе жазбаша тұрғыда ресми түрде талқылау; жазбаша немесе ауызша қарым-қатынас немесе дебат; лингвистикалық мағынасы: бір-бірімен байланысқан сөздер легі деген анықтама беріледі. [2]

БАҚ-ы дискурсы ақпараттық қоғамның өзіндік талаптарына жауап беру үшін аса маңызды болып табылады. Ақпараттық серпіліс заманында БАҚ-ы дискурсын аударма саласын тұрғысынан зерттеу әлем бойынша ақпараттың таралуы, аталмыш ақпараттың сауатты түрде қабылданып, өңделуі және жүзеге асырылуы сынды бірқатар мәселелер қатарын жоюға мүмкіндік береді.

Дәстүрлі лингвистика тұрғысынан алғанда, мәтін дегеніміз орамдылық пен тұтастық ерешеліктеріне ие болатын, мағыналық байланыс негізінде біріктірілген сөйлемдер жүйесі. Ал БАҚ-ы дискурсы тұрғысында мәтін ұғымының ауқымы едеуір ұлғая түседі. Бұл тұрғыдан мәтін тек қана вербальді деңгейдің символдар жүйесі болып қана қоймай, ақпарат таралатын негізгі каналдар түріне байланысты әр түрлі семиотикалық символдар, атап айтқанда тілдік, графикалық, дыбыстық, визуальді символдар жүйесі ретінде қабылданады. Аударма саласының негізгі нысаны мәтін болып табылады. Осы себепті, БАҚ-ы дискурсының мәтіндерін аудару ерекшеліктері мен негізгі жолдары аударма саласы үшін негізгі мәселелердің бірі болып танылады. [3, 5]

Медиа дискурсы дегеніміз дискурстың функционалды түрде анықталған түрі, ол бұқаралық қарым-қатынас саласындағы сөйлеу әрекеттері мен сөйлеу әрекеттері өнімдерінің өзара әрекеттесуінен туындайтын барлық күрделі және ауқымды аспектілерінің жиынтығы. Оксфорд сөздігінде аталмыш тақырыпқа берілген анықтамаларға көз жүгіртсек, «Жазбаша немесе ауызша қарым-қатынас түрі немесе дебат; Белгілі бір тақырыпты ауызша немесе жазбаша түрде ресми талқылау негізінде жүзеге асыру; Бір-бірімен байланысқан сөйлемдер, мәтін немесе сұхбаттардың легі». [4, 7]

Аударма теориясы және мәтін лингвистикасы сынды ғылым салалары, өзіндік негіздерінің құрылуының алғаш кезеңдерінде, мәтін мәселесіне аса көп көңіл бөлген болса, қазіргі уақытта мәтін ұғымынан да кең мәселелерді қамтитын дискурс ұғымы аталмыш пәндердің негізгі зерттеу нысандарының бірі болып отыр. БАҚ дискурсының жалпы дискурс ұғымында алатын орны ерекше. Қоғамдағы адамдардың өмірі аталмыш БАҚ мен тығыз байланыста өтіп жатқандан соң, бұл тақырыптың өзектілігі айтпаса да белгілі екендігін көруге болады.

Ньюмарктің «семантикалық» және «коммуникативтік» аударма түрлері

Британиялық танымал аудармашы және зерттеуші ғалым П. Ньюмарк өзінің 1981 жылы жарық көрген «Approaches to Translation» атты еңбегінде Наида және Лоуренстің стратегияларымен үндесетін екі негізгі аударма түрлерін ажыратқан болатын. Ньюмарк өзінің аударма стратегияларын «коммуникативтік аударма» және «семантикалық аударма» деп атап, зерттеулерін ғылымға енгізді.

«Коммуникативтік аударма» дегеніміз түпнұсқа мәтін нақты мәнмәтіндік мағынасын оқырмандардың қабылдауына жеңіл әрі түсінікті етіп аудару болып табылады. [5, 39] «Коммуникативтік аударма» өзіне тән мақсаты мен қызметіне байланысты, Наиданың «динамикалық эквиваленттілігі» мен Венутидің «доместикация» тәсілдеріне ұқсас. Осыған байланысты Шэбнем Шэкерниа өзінің «Study of Nida's (formal and dynamic equivalence) and Newmark's (semantic and communicative translation) translating theories on two short stories» атты мақаласында, «коммуникативтік аударманың» сипаттамасы Наиданың «динамикалық эквиваленттілігіне» ұқсас, себебі аударма мәтін аударылатын тіл оқырмандарына лайық етіліп жасалады, ал «семантикалық аударма» Наиданың «формальді эквиваленттілік» стратегиясына ұқсас деп жазады. [6, 1] Питер Ньюмарктың айтуы бойынша, «коммуникативтік аударманың» негізгі мақсаты – аударма жасалатын тіл оқырмандары түпнұсқа мәтін оқырмандары мәтінді қалай қабылдаса дәл солай қабылдануға тырысатын және аударылған нұсқаны анықтататын аударма түрі.

Ньюмарк өзінің «Approaches to Translation» атты еңбегінде «семантикалық аударма» нақты мәнмәтіндік мағынаны түпнұсқа мәтін тілінің семантикалық және синтактикалық құрылымдарына неғұрлым жақын етіп аудару деп келтіреді. [5, 69] Ньюмарктің «семантикалық аударма» тәсілі түпнұсқа мәтіннің қалыбын сақтауды негіз етіп алады және аударылатын мәтін мағынасын түпнұсқа мәтіннің мәнмәтіндік мағынасына неғұрлым жақын етіп қайта тудыруға тырысады. Шэбнем Шэкерниа өз еңбегінде «семантикалық аударма түпнұсқа мәтін тілінің мәдени ерекшеліктерін сақтайды, делдалдың, яғни аудармашының ойлану үрдістеріне неізделеді және ең негізгі деген ақпаратты ұйымдастырады» – деп, жазады. [6, 1] Бұл күрделі, егжей-тегжейлі ақпаратқа көп көңіл бөлетін, ақпараты мол мәтіндерге қолданылады.

Алайда, бірқатар ғалымдар Питер Ньюмарктің аударма тәсілдері Наида мен Венутидің аударма тәсілдерімен үйлесім табады деп пайымдаса да, Ньюмарк ұсынған «семантикалық аударма» Венути мен Наиданың «формальді эквиваленттілік» және «форенизация» аударма стратегияларынан өзгеше деп есептейді. Бұның себебіне терең бойлайтын болсақ, Ньюмарктің «семантикалық аударма» стратегиясының өзіндік ерекшеліктері бар екендігіне анықтай аламыз.

«Семантикалық аударма» – «дәлме-дәл» жасалатын сөзбе сөз аудармадан өзгеше, себебі бұл аударма түрі түпнұсқаның эстетикалық құндылықтарын (әсем және табиғи үйлесімділігін, мағынасын сақтай отырып, орайы келгенде ешбір күмән тудырмай, сөздерді ауыстыру және сөздердің қайталануын болдыртпай аудару) есепке ала отырып жүзеге асуы қажет. Сөзбе сөз аударма мен «семантикалық аударманың» ең негізгі айырмашылықтары бұл сөзбе-сөз аударма – ымырасыз және догмалық болып келсе, ал «семантикалық аударма» оралымды және жүз пайыз дәлме дәлдіктен гөрі шығармашылық ерекшеліктерді нысанға алуды көздейді және аудармашының аударманы интуитивтік эмпатия тұрғысынан жүзеге асыруын құптайды. [7, 69]

Коммуникативті және семантикалық аударма түрлеріне мысалдар (Qazaq times, Егемен Қазақстан, Ақорда сынды ақпараттық порталдардан алынды):

Сол себепті менің анам (Гүлнара Кәрімова – ред) елде болып жатқан өзгерістерді қаржылай және физикалық тұрғыда қолдауды жөн санап отыр» - деп жазды.	According to the son of Gulnara Karimova Islam Karimov, his mother Gulnara Karimova, promises to provide "financial and physical" assistance to the processes taking place in the country.
2017 жылдың 28 шілде күні Өзбекстан Бас прокуратурасы «Гүлнара Кәрімованың үстінен қылмыстық іс қозғалғандығы» жөнінде мәлімдеген. Кейіннен “экс-ханшайымды” 2015 жылдың тамыз айында Ташкент қалалық соты 5 жылға бас бостандығынан айырғандығы белгілі болған.	Recall, it is worth noting that on July 28, 2017, the Office for Organized Crime and Anti-Corruption at the General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan announced on the official website of the General Prosecutor's Office that “a criminal case was initiated against Gulnara Karimova”.

Премьер-Министр Бақытжан Сағынтаевтың төрағалығымен өткен Үкімет отырысында инвестициялар және даму министрі Жеңіс Қасымбек Мемлекет басшысының тарифтерді төмендету және тарифтердің ашықтығын қамтамасыз ету, сондай-ақ өңірлердегі көмірмен қамту және түпкілікті тұтынушылар үшін бағаны төмендету бойынша атқарылып жатқан жұмыстар туралы баяндады.	At the Government meeting chaired by the Prime Minister Bakytzhan Sagintayev, Minister for Investments and Development Zhenis Kassymbek reported on the implementation of the Head of State's instructions to reduce costs and ensure the transparency of the tariff formation system, as well as on the work on coal supply and price reduction in the regions.
Осыған байланысты, өңірлердің әкімдеріне көмірді түпкі тұтынушыға дейін жеткізуді бақылау, сондай-ақ көмір бағасының 15—20% -ға төмендеуі аясында темір жол тұйықтарында тасымалдаушылар тарапынан бағаның негізсіз өсірілуіне жол бермеуді бақылауға алу тапсырылды.	In this regard, regional akims are instructed to take control of the coal delivery to the final consumer, as well as against the background of a 15-20% decline in coal prices at dead ends, to prevent unreasonable price increases.
Баяндаманы тыңдау қорытындысы бойынша, Премьер-Министр Б. Сағынтаев Үкімет өз тарапынан көмір разрездерінде бағаны төмендету бойынша барлық жұмыстарды жүргізіп жатқанын атап өтті, енді негізгі жұмыс — әкімдіктердің мойнында.	Following the report hearings, Prime Minister Sagintayev noted that the Government, for its part, had completed all the work to reduce coal prices, now the main work is for akimats.
Қазақстан Президенті ТМД елдері басшыларымен бірге Мемлекеттік академиялық Мария театрының сахнасында қойылған П.И.Чайковскийдің «Шелкунчик» балетін тамашалады.	The President of Kazakhstan and other leaders of the CIS countries, visited the State Academic Mariinsky Theatre for The Nutcracker ballet by composer Pyotr Tchaikovsky.
Спектакльдің қоюшысы, декорациялар мен костюмдер үлгісінің, сондай-ақ бүкіл көрнекілік концепциясының авторы – Ресей Федерациясы мемлекеттік сыйлығының лауреаты М.Шемякин.	Mihail Chemiakin, the state prize winner of the Russian Federation, directed and designed the production of the ballet.
Отырыста Жоғары Еуразия экономикалық кеңес мүшелері күн тәртібіндегі цифрландыру мәселелерін іске асыру барысы жөніндегі баяндаманы тыңдап, газ, мұнай және мұнай өнімдері салаларында ортақ нарық қалыптастырудың, сондай-ақ интеграциялық бірлестік аясындағы өзара ықпалдастықтың өзекті мәселелерін талқылады.	During the meeting, the Supreme Eurasian Economic Council members heard the report on actualizing the digital agenda, and have considered the formation of common markets in the areas of gas, oil and petroleum products and discussed relevant topics for further cooperation as part of the integration association as well.
– Әлемдік экономиканың құбылмалылығына байланысты сыртқы жағдайлар мен тәуекелдерге қарамастан, біз өсімнің оң қарқынын сақтап қала алдық. Биылғы қаңтар-қыркүйек айларында сыртқы және өзара сауда-саттық көлемі айтарлықтай артты, – деді Мемлекет басшысы.	Despite the prevailing external conditions and risks associated with the volatility of the global economy, we have managed to maintain a positive growth trend. Thus, from January to September of this year there was a significant increase in the volume of foreign and mutual trade, Nursultan Nazarbayev said.
Қазақстан Президенті Еуразия экономикалық одағы аясындағы өзара ықпалдастықты одан әрі кеңейту үдерісіне қолдау білдіріп, Еуразия экономикалық комиссиясы мен оған мүше елдердің үкіметтері тарапынан жаңа жұмыс бағыттарының әрқайсысының экономикалық тұрғыдан мақсатқа қаншалықты сай келетіндігіне терең талдау жасау қажеттігін атап өтті.	The President of Kazakhstan expressed support for further expansion of cooperation within the EAEU, stressing the need for in-depth analysis of the economic feasibility of each new direction of work on the part of the EEC and the governments of the participating countries.
– Мен сонау 1994 жылы Мәскеу мемлекеттік университетінің қабырғасында осы интеграциялық жобаны құру идеясын алғаш рет жария етіп, тең құқылық пен еркіндік қағидаттары жөнінде айттым. Сол кезде бірге-бірге халықаралық аренаның белді мүшесіне айналатын қуатты экономикалық одақ қалыптасады деп ойладым. Бүгінде бұл идея шындыққа айналды. Келесі жылы Еуразия экономикалық одағы туралы келісімге қол қойылғанына 5 жыл және еуразиялық интеграция идеясына 25 жыл толады. Осы екі мерейлі сәтке	Back in 1994, I first spoke at Moscow State University with the idea of creating this integration project and spoke about the principles of equality and voluntary involvement. Then I pictured to myself a powerful economic union, which in length of time translated into a big player on the international stage. Today, this idea has materialized. Next year marks 5 years since inking the Treaty on the EAEU and 25 years of Eurasian integration. I am inviting to meet in regular session in Astana next May, coinciding with these two anniversaries, the Head of State said.

арналған кезекті отырысты келесі жылы мамыр айында Астанада өткізуді ұсынамын, – деді Нұрсұлтан Назарбаев.	
Нұрсұлтан Назарбаев Жули Пайетпен жүздесу барысында генерал-губернатордың Қазақстанға алғашқы ресми сапарының канадалық ғарышкер Давид Сен-Жактың Байқоңыр айлағынан ғарышқа аттанған кезімен тұспа-тұс келуінің символдық мәнін атап өтті.	The Head of State welcomed Julie Payette and noted the symbolism of the first official visit of the Governor-General to Kazakhstan, which coincided with the successful flight of Canadian astronaut David Saint-Jacques from the Baikonur Cosmodrome.

Мәтін түрлері мен аударма стратегиялары сабақтастығы

«Семантикалық» мен «коммуникативті» аударма стратегияларын ұтымды қолданылуы үшін мәтін түрлерін ажыратып алу ауадаи қажет. Ағылшын тіліндегі мәтіндердің функсәналді классификациясы мәселесіне келер болсақ, мәтінді атқаратын қызметіне қараи бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады.

С. Грэмли, М.К. Патзолд өздерінің «A Survey of Modern English» атты еңбектерінде мәтінді мынадай түрлерге жіктейді: хабарлы, сипаттау, бұйыру, түсіндірмелі, аргументативті. [8, 25]

Хабарлау мәндес мәтіндер шынайы өмірдегі болып жатан оқиғалар мен уақытқа байланысты болып есептеледі. Бұл мәтіндер ойдан құрастырылған және шынайы болып екіге бөлінеді. Ойдан құрастырылған мәтіндер қатарына ертегілер, новеллалар кіретін болса, шынайы оқиғаларды баяндайтын мәтін түріне жаңалықтар, баяндамалардан құралады. Бұл мәтіндерде оқиғалар бірінен соң бірі жалғасып отырады және оқиғалар динамикалық етістіктер мен келесі үстеулер арқылы жеткізіледі “and then”, “first”, “second”, “third”.

Сипаттау мәтіндері адамдардың немесе қандай да бір заттардың кеңістіктегі орнын сипаттайды. Сипаттау мәндес мәтіндер қандай да бір заттың немесе адамның орны мекені жайлы ақпарат бере отырып, қосалқы ақпарат бере алады. Сипаттау мәтіндері орын мен мекенді және жай-күйді білдіретін етістіктерге үстеу сөздерді қосып қолдану арқылы жасалады.

Мысалы: The operation panel is located on the right-hand side at the rear; New Orleans lies on the Mississippi. [8, 25]

Бұйрық беру немесе бұйыру мағынасы бар мәтіндер болашақта болатын іс-шарамен тығыз байланысты болады. Бұл мәтін түріне бұйрық райдағы сөйлемдер мен ағылшын тілінің ерекшеліктеріне сай болып келетін сыпайы түрде сұраныс жасау немесе талап ету өтіну сынды ерекшеліктер аталмыш мәтін түріне сай келеді. Бұл мәтін түрі шынайы өмірде болып жатқан оқиғалар, жағдайлармен тығыз байланысты.

Түсіндірмелі мәтіндер белгілі бір құбылысты немесе оқиғаны анықтайды және ерекшеліктерін сипаттайды. Анықтама, түсіндірмелі сөздіктер, қысқаша мазмұнын таныстыратын мәтіндер түсіндірмелі мәтіндер құрамына кіреді. Аталмыш мәтін түрі төрт негізгі түрге бөліне алады. Олар: субъективтік немесе обективтік, аналитикалық және синтетикалық. Бұл мәтін түрі жай күйді білдіретін етістіктер және эпистемикалық модальды сөздер, сапаны немесе күнделікті іс-әрекеттерді сипаттайтын етістіктер түсіндірмелі мәтінде қолданылады. Аргументативті мәтіндер ақпаратты қабылдаушы адамдардың ойлары міндетті түрде өзгертілуі керек немесе өзгеріске ұшырауы қажет деген тұжырымнан аулақ болады. Аргументативті мәтіндер көп жағдайда белгілі бір заттың сапасына немесе бір адамға тән ерекшеліктер жайлы тұжырымдарға қарсы ой бағыттау арқылы жасалады. Жарнама мәтіндері аргументативті мәтіндердің қатарына кіреді. Себебі, бұл мәтіндер адамдары көндіру, олардың белгілі бір құбылысқа затқа байлынысты көзқарасын өзгерту, дәлелдер келтіріп, адамдарды иландыруды мақсат етеді. [8, 65]

Жоғарыда келтірген бірнеше мәтін түріне сәйкес «коммуникативті» және «семантикалық» мәтін түріне қарай алма кезек қолданылатындығына куә бола аламыз. «Талғамға талас жоқ» демекші аудармашылар қауымы «форенизация» немесе «доместикация» тәсілдерін өз қалауларына байланысты таңдай алады. Алайда, «доместикация» немесе «форенизацияның» аудармада мәтін немесе екінші бір мәдениет өкілдерінің ерекшеліктерін есепке алмай жасалуы, аудармашылардың түрлі қателіктерге бой алдыруына әкеліп соғады. Осы себепті, біз мәтіндерді бірнеше топқа бөліп, олардың ерекшеліктеріне сай аудармашыларға бірнеше ұсыныстар жасағымыз келеді. Хабарлау мәнді, аргументативті, сипаттау мәтіндеріне «коммуникативті» тәсілін қолдану аударманың түп мақсатына жетуге пайда келтіретінін айта өту қажет. Бұған себеп, аталмыш мәтіндер құрамына романдар, новеллалар, көркем туындылар, жарнамалар, сипаттау мақсатында жазылған мәтіндер кіреді. Ал, «семантикалық аударма» стратегиясы ақпараты мол күрділі мәтіндерге қолданылуы қажет. [6, 3] Сол себепті, бұйрық мәндес мәтіндер, түсіндірмелі мәтіндер, «семантикалық аударма» стратегиясын қолдану арқылы аударылуы қажет. Бұған себеп – аталмыш мәтіндердің көп мөлшерде термин сөздер, арнаулы ұғымдар мен өзге тілдің ерекшеліктерін қамтуы болып отыр. Анықтамалар, түсіндірмелі сөздіктер мен қосымша құралдарды аударғанда, әрі бұйрық райда тұрған сөйлемнің ағылшын тілінде әр түрлі модальділікке сай бөлінетіндігін ескерер болсақ, «семантикалық аударма» тәсілі аудармашының түпнұсқа мәтін бергісі келген негізгі ақпарат пен ойдан ауытқымауын қамтамасыз етеді деп айта аламыз.

Қорытындылай келе, дискурс және БАҚ-ы дискурсының аударма теориясында алар орын ерекше. Ағымдағы мақалада БАҚ-ы дискурсының ерекшеліктері мен сипаттарын анықтау үшін сынды ақпараттық порталдардан алынған мәтіндерге талдау жүргізу нәтежиесінде БАҚ-ы дискурсын аудару кезінде қолданылатын

аударма стратегияларын ажыраттық. Аударма стратегиялары мен мәтін сабақтастығы мәселесін қарастырып, мәтін ерекшеліктеріне қарап аударма стратегияларын таңдай білу қажеттілігін аңғардық. Аталмыш мәселелерді шешуге және аудармашылардың қызметін жақсартуға деген маңызды ұсыныстар берілді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Introduction: Discourse Analysis as a New Cross-Discipline Teun, A. van Dijk
2. Oxford dictionary, https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/discourse_1
3. Понятие дискурса в современной лингвистике, А.К. Хурматуллин/ Ученые записки Казанского государственного университета, Том 151, кн. 6 Гуманитарные науки 2009
4. <https://articlekz.com/article/19506>
5. Approaches to translation, Ньюмарк П., 1981
6. Study of Nida's (formal and dynamic equivalence) and Newmark's (semantic and communicative translation) translating theories on two short stories, Шәкерия Ш./ Merit Research Journal of Education and Review (ISSN: 2350-2282) Vol. 2(1) pp. 001-007, January, 2013
7. Approaches to translation, Ньюмарк П., 1981
8. A Survey of Modern English, Gramley S., Pätzold K.M./ London, Routledge

М.ӘУЕЗОВТЫҢ «КӨКСЕРЕК» ШЫҒАРМАСЫН АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕ АУДАРУ БАРЫСЫНДАҒЫ АУДАРМАШЫЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАРДЫҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУЫ (С.О.ЧОРАКАЕВ ПЕН С.ГЕЙГАН, С.ХОЛЛИНГСВОРТ АУДАРМАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

Аманбаева Ф.
(Алматы, Қазақстан)

Аннотация

Мақалада М.Әуезовтың «Көксерек» шығармасының С.О.Чоракаев пен С.Гейган, С.Холлингсворт тәржімалаған екі аударма нұсқалары қарастырылады. Авторлар олардың арасындағы айырмашылықтар мен ерекшеліктердің себептерін анықтау мақсатымен зерттеуді лексикалық, синтаксистік деңгейлерде жасап салыстырады. Сонымен қатар авторлар жеке кісілік, уақыт факторларын ескере отырып, олардың аударма барысында аудармашылық трансформациялардың қолдануына қалай әсер ететінін қарастырады. Зерттеудің нәтижесінде С.О.Чоракаев аудармасы нұсқасындағы қателіктер белгіленді, сонымен қатар С.Гейган мен С.Холлингсворт аудармасы қазіргі ағылшын тілінің нормалары мен ережелеріне сай екендігі анықталды.

Түйін сөздер: М.Әуезов, Көксерек, аудармашылық трансформация, С.Гейган, С.Холлингсворт, С.О.Чоракаев, аударманың көптілігі

Қазіргі таңда «Рухани жаңғыру» [1] бағдарламасының аясында «Біз - қазақпыз...» атты қазақ халқының танымал ақын-жазушыларының шығармалары ағылшын тіліне аударылуда. Осы уақытқа дейін М.Әуезовтың, О.Сүлейменовтың, О.Бөкейдің, М.Мақатаевтың, Б.Соқпақпаевтың т.б. шығармалары Ұлыбритания, АҚШ баспаларынан шығып жатыр. М.Әуезовтың «Қаралы сұлу», «Көксерек», «Қаракөз», т.б. шығармаларын Саймон Холлингсворт пен Саймон Гейган ағылшын тіліне аударып, аталған шығармалар «Beauty in mourning» («Қаралы сұлу») [2] деп аталатын жинақ ретінде шықты. Жиырма бес жылдан аса орыс тілді шығармаларды ағылшын тілге аударумен айналысып жүрген филологтар М.Әуезов шығармаларын аударуды «қиын бақыт» дейді: «Аудару барысындағы ең қиын нәрсе автордың өзіндік стилін беру. Себебі М.Әуезов оқырманмен ұжымдық бейсана атымен сөйлескен болатын. Ол басқа да ұлы ақын-жазушылар сияқты халықты өз терісімен ғана емес, тіпті ғарыш арқылы сезеді» [3]. Алайда М.Әуезов тек ХХІ ғасырда аударыла басталған емес, оның Л.Наврозов аударып, 1957 жылы жарыққа шыққан «Абай жолы» романы, «Жеті жарғы» баспасынан 1997 жылы шыққан С.О.Чоракаев аударған «Көксерек» [4] әңгімелері халыққа танымал.

Осындай жағдайда «аударманың көптілігі» деген ұғымды қолдансақ та болады. Ғалым Ю.Левин бойынша аударманың көптілігі дегеніміз белгілі бір ұлттық әдебиетте түпнұсқасы мәтін түріндегі бір шет тілінде жазылған әдеби шығарманың бірнеше аудармасы [5;213]. Ал осындай көптіліктің себептері А.Попович бойынша: «Аударманың қайталануы тілдің дамуындағы өзгерістерге, түрлі стильдердің дамуына, метақарым-қатынас мәнінің өзгерістеріне, белгілі бір дәуірдің эстетикалық сезімі мен талғамына байланысты. Жаңа буынның келуіне, әдеби мектептер мен бағыттардың өзгерістеріне байланысты қажеттілік туғанда түпнұсқа аударылады. Кейбір жағдайларда аударманың қайталануы тек әдеби себептерге ғана байланысты емес, сонымен қатар сыртқы себептерге (мысалы, коммерциялық мүдде) байланысты да болады» [6;189].

Біз осы жұмыста алғашқылардың бірі болып 2017 жылы шыққан С.Гейган, С.Холлингсворт пен 1997 жылы шыққан С.О.Чоракаев аударған «Көксерек» әңгімесінің ағылшын тіліндегі екі түрлі нұсқасын лексикалық, синтаксистік, стилистикалық деңгейлер бойынша талдап, ұқсастықтары мен айырмашылықтарын көрсетеміз.

Аудармаларының арасында 20 жылдай уақыт жатқандықтан, аудармашылардың біреулерде ағылшын тілі ана тілі, ал басқасында шет тілі болғандықтан, айырмашылықтардың болуына ешбір күмәніміз жоқ.

Осы екі еңбекті негізге алып, аудармашылардың қандай әдіс-тәсіл қолданғанын көріп, аудармалардың ерекшеліктеріне назарымызды аудартайық. Лингвистикалық аударма теориясының көмегімен біз аудармашылардың қандай трансформациялар қолданғанын көре аламыз. Аудармашылық трансформацияларды В.Н.Комиссаров, А.Д.Швейцер, Я.И.Рецкер, Қазақстан ғалымдарының ішінен А.Қ.Жұмабекова, сонымен қатар оларды translation techniques деп атаған Ж.-П. Вине, Ж. Дарбельне, М. Бейкер сияқты көптеген ғалымдар зерттеген болатын, алайда біз осы жұмысымызда өзінің жүйелілігіне байланысты В.Н.Комиссаров және А.Қ.Жұмабекова ұсынған аудармашылық трансформацияларға сүйеніп, талдау жасаймыз. В.Н.Комиссаров, А.Қ.Жұмабекова бойынша аудармашылық (тілаларлық) трансформация - ол белгіленген мазмұнда бастапқы тіл бірліктерінен аударма тілінің бірліктеріне ауысуы [7;172] [8;61].

Алдымен шығармадағы ономасиондық лексиканың берілу жолдарын қарастырайық.

Қазақ тіліндегі нұсқасы	Орыс тіліндегі нұсқасы	С.О.Чоракаев аудармасы	С.Гейган/С.Холлингсворт аудармасы
Қара адыр	Черный холм	Black Hill	Black Hill
Құрмаш	Курмаш	Kurmash	Kurmash
Көксерек	Коксерек	Kokserek	Kokserek
	Серый Лютый	Fierce-Grey	Savage Grey
Қасен	Хасен	Khasen	Khasen
	Семипалатинск	Semipalatinsk	Semipalatinsk
Аққасқа	Аккаска	Akkaska	Akkaska
Бөгембай	Богамбай	Bogambai	Bogembai
Қанжығалы	Канжыгалы	Kanzhygalys	Kanzhygal

Аудармашылар аударма барысында транслитерация, транскрипция, сонымен қатар калькалау әдістерін қолданған болатын. Көріп отырғанымыздай, аудармашылар жалқы есімдерді бір тәсілді қолданып аударғанына байланысты олардың көбісі бір-бірімен сәйкес келеді. Алайда «Серый Лютый» ағылшын тілінде екі түрлі нұсқасымен берілген. С.О.Чоракаев аудармасындағы *fierce* ол қатал, ашулы, ал С.Гейган, С.Холлингсворт аудармасында *savage* сөзі жабайы деген мағыналарды білдіреді. Біздің ойлауымыз бойынша *savage* нұсқасы қасқырды керекті жағынан сипаттайды, себебі шығарманы оқу барысында қасқырдың қаталдығына немесе ашулылығына емес, қанша адамдар арасында тәрбиелесен де, оның жабайы хайуан екендігіне назарын аудартады. Сонымен қатар Semipalatinsk сияқты жалқы есімнің қазақ тілдегі нұсқасының жоқтығын айтып кету керек. Шығарманы орыс тіліне аудару кезінде аудармашы А.Пантелеева орыс тілді оқырмандарға түсінікті ету үшін кейбір қосуларды қолданған. Сонымен бірге қателіктерді де байқауға болады. Кестеде көріп отырғанымыздай, қазақ батырының аты Бөгембай орыс тіліне аударылуы барысында өзгеріске ұшырады: «е» әрпі «а» әрпімен ауыстырылды. Ал «Қараадыр» орыс тіліне калька арқылы аударылғандықтан, ағылшын тіліне де солай аударылған болатын. Бірақ осы мәнмәтінде ол географиялық атауды білдіретіндіктен, оны транслитерация жолымен аудару дұрыс болар еді. Қанжығалы сөзінің ағылшын нұсқасына қарайық. С.О.Чоракаев аудармасында ешбір ережелерге бағынбайтын -s жұрнағы пайда болды, ал екінші нұсқасында тіпті -ы әрпі алынып тасталынды. Біз ешқандай ережелер мен нормаларға сай емес екі аударма нұсқасын да қолдай алмаймыз.

Ағылшын тіліндегі екі нұсқасы да орыс тілі арқылы аударылғандықтан, біз талдауымызды орыс-ағылшын тілдеріндегі сөйлемдерді салыстырып жасаймыз.

Жас шөптер басылып, тапталып қалған [4;8].

Волчи лапы вскоре утоптали *свеженарытую* землю [4;48].

The wolves' paws soon tramped down the rummaged earth [4;80].

Their paws soon packed down the *freshly* burrowed earth [2;59].

Осы сөйлемде грамматикалық ауыстыруды көруге болады. С.О.Чоракаев аудармасында *wolves* зат есім болып қалды. Ал орыс тіліндегі *волчи* зат есімін С.Гейган мен С.Холлингсворт аудармасында *their*, яғни есімдікпен ауыстырылды. Аудармашылар осы тәсілді *wolf* сөзін қайта-қайта қолданбауы үшін, әрі оқырмандарға

жағымды естілуі үшін қолданған болатын. Сонымен қатар бірінші аудармада *свеженарытый* сөзін тек *rumtaged*, яғни жаңа сөзін тастап алған болатын.

Қозы екі қомағай ауыздың кергісінде қан жоса болып дар-дар айрылды [4;9].

Волк и волчица набросились на него и в одну минуту разорвали на части [4;49].

The two wolves pounced upon it and in no time torn it apart [3;81].

Wolf and she-wolf hurled themselves onto the animal and in less than a minute had torn it to small pieces [2;60].

С.О.Чоракаев аудармасында *волк и волчица* *two wolves* сөз тіркесімен берілген болатын. Аудармашы осында жалпылау (генерализация) әдісін қолданған болатын. Екінші аудармада *wolf and she-wolf* сөзбе-сөз аударылып тұр. Қайтадан грамматикалық ауыстыру кездесіп жатыр. Орыс тіліндегі *него* есімдігін екінші аудармада *the animal*, яғни зат есіммен ауыстырып тұр. Сонымен қатар екінші аудармада аудармашылар сөйлемдерді қосу арқылы сөйлемге жағымсыз реңкке ауыстырды.

Ін үстіне мүйіз тұяқтар тасырлап дүбірлетіп келді, айқай-дабыр молайды [4;9].

Люди съехались у самого логова, прыгнули с коней [4;49].

The horsemen gathered in a group right before the lair and got off *their* horses [4;81].

The men rode up to the lair and jumped from *their* horses [2;61].

Бұл мысалда нақтылау (конкретизация) әдісін көруге болады. Бірінші аудармада *люди* сөзін сөзбе-сөз аудармай, нақты қандай адам екендігін нақтылап отыр. Осы жағдайда келген адамдар - салт аттылар. Екінші сөйлемде *мен* деп нақтыламай, сол қалпында қалдырды. Екі аудармада да компенсация қолданылып тұр. Аудармашылар *their* есімдігін екі нұсқасында да қосқан. Оның себебі ағылшын тілінде осы мәнмәтін бойынша жай, кез келген ат туралы айтуға болмайды, нақтылап, қандай ат, кімнің аты екенін жазу керек.

Енді біразда көк шөпте әрлі-берлі аунап-аунап, керіліп тұрып, жегендерін құса бастады [4;9].

Волк и волчица повалились в сочной пахучей траве [4;49].

The wolf and his mate rolled around in the juicy, fragrant grass [4;81].

The wolves sprawled out on the succulent, fragrant grass [2;60].

Аудармашысы екінші аудармасында екі рет *wolf* сөзін қайталамау үшін жалпылауды қолданған болатын.

Баурын көтеріп, тырбанып жүруге айналған соң, мойнына жіп тағылды [4;11].

Курмаш не расставался с ним; приготовил для него *чистую* *плошку*, мягкий кожаный ошейник [4;50].

Kurmash did not part with *the cub* for a moment. He got him *a clean saucer* and made him a soft leather collar [4;82].

There was no parting Kurmash from *him*; he made *a new little bowl* for him and a soft leather collar [2;61].

Бірінші аудармада аудармашы бір құрмалас сөйлеммен екі жай сөйлем құрап сөйлемдерді бөліп аударған. Осы орыс тілінен калькаланып аударылғаны көрініп тұр, себебі грамматикалық, лексикалық құрылымы дәлме-дәл қайталанып жатыр. Сонымен қатар осы сөйлемде *с ним* есімдігі *the cub* - күшік зат есіммен ауыстырылып аударылды. Осындағы *чистая плошка* сөзбе-сөз аударылса, екінші аудармада *new little bowl* сөз тіркесімен ауыстырылды. Ағылшын тілінде сөйлейтін адамдар итке арналған ыдысты көбінесе *bowl* дейді, Oxford Dictionary бойынша *saucer* - *a shallow dish, typically having a circular indentation in the centre, on which a cup is placed*, яғни ортасында өзіне ғана сәйкес тостағанды қоятын орын болатын жайпақ ыдыс [9]. Сонымен бірінші аудармаға қарағанда екінші аударманың ағылшын тілінің нормаларына сәйкес аударылғанын көре аламыз. Осындай жағдай аудармашылардың өздері ана тілі ағылшын болуына байланысты.

Он еще *не прозрел*, когда у него выросли клыки, - *говорила* бабушка. - Не успеет встать на ноги - прижмет к затылку уши [4;50]

He *couldn't see yet*, and he had already grown fangs, *said* the grandmother. The moment he can stand on his feet he will flatten back his ears *like all wolves do* [4;82].

He *hasn't grown to full size yet*, but when his fangs are fully grown, he'll be pinning his ears back and snapping at us before he even gets on his own two feet, the grandmother *warned* [2;62].

Орыс тіліндегі *еще не прозрел*, яғни көзі ашылған жоқ деген сөз тіркесін бірінші аудармада *couldnt see yet*, яғни әлі көре алмады деп сөзбе-сөз аударып қойып, ал екінші аудармада модуляция әдісі қолданғаны көрініп тұр. Себебі *hasn't grown to full size yet* сөзбе-сөз аудармасы өзінің толық қалпына дейін өскен жоқ, сондықтан көзі әлі көрмейді. Осында себеп-салдар қатынасын байқай аламыз. Сонымен бірге нақтылау да (конкретизация) екінші аудармада қолданылған. Мысалға, *говорила* *бабушка* бірінші аудармада *said the grandmother* деп беріліп тұр, ал екінші аудармада дәл осы сөз *warned* сөзімен алмастырылды, яғни әжесі жай ғана айтпай, немересін қасқырдың қаупі туралы ескертіп қойды.

Ауыл-үйдің қатындары өсек таратып жүрді [4;12].

А женщины *сказали* [4;50].

The woman *said* [4;83].

But the woman *replied* [2;62].

Аудармада *сказали* сөзі, *said* нейтралды сөзбен ауыстырылды. Екінші аудармада *сказали* сөзін *replied* сөзімен ауыстырып, іс-әрекетті нақтылады. Осындай трансформация түрін біз нақтылау (конкретизация) деп атаймыз. Әйелдер тек қана айтпай, олар біреудің сөзіне жауап қайтарған болатын.

Көргіш көздер ін түбіне қадалды [4;9].

Волчица стояла в шиповнике на крутом откосе оврага, вывалив из оскаленной пасти язык. Она все видела [4;49].

The she-wolf stood in the dog-rose bushes on the steep slope of the gully, her tongue hanging out from between her bared teeth [4;81].

Standing in the briar of dog roses on the steep slope of the ravine, her tongue lolling from her bared teeth, she could see everything [2;61].

Осында трансформацияның грамматикалық түрі қолданылып тұр. Бірінші аударма түпнұсқа сияқты. Ал екінші аудармада сөйлемдердің құрылымын ауыстыру арқылы бір жай сөйлем қалдырды.

От аула к аулу ползла худая молва [4;58].

The frightening news spread from village to village [4;89].

Terrifying rumors spread from aul to aul [2;69].

Аул дейтін тұрмыстық реалийді бірінші аудармада С.Влахов бойынша аударма тілінің оқырманына таныс емес ұғымды оған жақын, әрі таныс басқа ұғыммен беру деп аталатын функционалдық аналог [10; 48] ретінде ағылшын тілінде берген болатын, яғни ағылшын тілді оқырманға ауылға жақын ұғым ол *village* (деревня). Ал екінші аудармада реалий транслитерация әдісі көмегімен берілген болатын.

Луна *зашла*. Ночь была на исходе [4;57].

The moon *had set* and the night was drawing to an end [4;88].

The moon was *on the wane*. The night was coming to an end [2;68].

Екі аудармада үлкен айырмашылықтар байқалмайды. Бірақ екінші аудармада *have set* орнына *on the wane* деген эмоционалды-экспрессивті сөз тіркесін қолданған болатын. Бірінші аударма әсерсіз, “құрғақ” естіледі.

Аязды түнде табанының астындағы қар шықыр-шықыр етеді [4;17].

Ветер стих, подморозило [4;56].

The wind was subsided. It was freezing [4;87].

The wind abated and the frost had set in [2;67].

Орыс тілді нұсқасын оқысақ, сөйлем бір бүтін сияқты оқылып жатқанын көруге болады. Алайда бұрынғы аударманың сөйлемдерді бөліп аударғанына байланысты, түпнұсқа сияқты әсер етіп тұрған жоқ. Сонымен қатар етістіктің осы жағдайға сай келмейтін шағын қолдануға байланысты лексикалық мағынасы ауысып кетіпті. Ал кейінгі аударма құлаққа жағымды естіліп, түпнұсқа сияқты жағымсыз әсер қалдырып жатыр.

Но Серый Лютый так и *не пришел на его зов*. Волк появился в ауле ночью [4;55].

But Fierce-Grey never *came back to his call*. The wolf turned up in the aul at night [4;86].

But Savage Grey *paid no need to his plaintive calls*, only returning to the aul later that night [2;66].

Алдымен бірінші сөйлемнің аудармасы орыс тілді нұсқасынан калька арқылы беріліп тұрғаны анық көрініп тұр. *Come back to one's call* ағылшын тіліне грамматика жағынан дұрыс аударылса да, ағылшын тілді елдерде осындай сөз тіркесін есту өте жирек құбылыс. Аудармашы сөйлемді сөзбе-сөз аударып, қателікке ұшырады. Түпнұсқа сияқты да екі жай сөйлеммен берілген болатын. Ал екінші сөйлемге назарымызды аудартсақ, аудармашының сөйлемді эмоционалды ренге боятқаны көрініп тұр. Мысалға, аудармашы компенсация әдісін қолданып, *plaintive calls* сөз тіркесін қосқан болатын, яғни қасқырдың тіпті баланың аянышты шақыруына да елесген жоқ. Сонымен қатар екі сөйлемді қосып аударған.

Раненько они нынче объявились, - *сказал* чабан [4;55].

They came quite early this year, a shepherd *said* [4;86].

They are early this year, the herdsman *remarked* [2;66].

Осында жоғарыда көп қайталанған нақтылауды көре аламыз. Орыс тіліндегі *сказал* орнына екінші аудармада *remarked*, яғни ескертті деген мағынамен нақтылап тұр. Чабан сөзі бірінші аудармада Oxford Dictionary бойынша *shepherd - a person who tends and rears sheep* [9], яғни қойды бағатын адам, ал екіншісінде *herdsmen - the owner or keeper of a herd of domesticated animals* [9], яғни қой, ат, сиыр, т.б. түлікті бағатын адаммен аударды. Бұл нұсқасының қайсысы дұрыс екені анық көрінбейді. Себебі мәнмәтін бойынша сол адамның қай түлік малды бағатыны туралы ешбір сөз жоқ.

И назвал Курмаш *своего любимца* Коксерека, что означает Серый Лютый [4;54].

So Kurmash gave his *pet* the name of Kokserek, which means Fierce-Grey [4;84].

And Kurmash called his *beloved cub* «Kokserek», which means «Savage Grey» [2;64].

Бірінші нұсқасында аудармашы *любимец* сөзін *pet* жай ғана үй жануары деп аударып қойды, ал екінші аудармада аудармашылар Курмаштың қасқырға деген қатынасын, онымен байланысын көрсетіп, жай кәдімгі үй жануары емес, оның жақсы көретін күшігі деп аударып қойып, сөйлемге эмоционалды реңкі қосты. Қасқырдың лақап аты туралы біз жоғарыда сөз қозғаған болатынбыз. Еске салып қойсақ, біз екінші нұсқасындағы аттың берілу жолын қолдаймыз.

Қорытылай келгенде, әрбір аудармашының өзіндік ерекшеліктері, өзіндік стилі айқын көрініп тұр. Трансформацияның тиісті түрін таңдау аудармашының аялық біліміне байланысты, лингвистикалық және экстралингвистикалық факторларды ескеруді талап ететін күрделі әрекет.

С.О.Чоракаев аудармасында жалпылау (генерализация) трансформацияның түрі жиі кездестіріліп келеді. Сонымен қатар аударманың синтаксистік құрылымы орыс тіліндегі түпнұсқасынан калькаланып келеді, осыған байланысты сөйлемдердің сөзбе-сөз аударылғаны байқалып тұрады. Жоғарыда көрсетілгендей қазіргі ағылшын тілінің нормаларына жатпайтын жайттар да аз емес.

Біздің байқауымызша, С.Гейган мен С.Холлингсворт аудармасында керісінше нақтылау (конкретизация) жиі қолданылады. Аудармашылар компенсацияны қолданып сөйлемдерді мәнмәтінге байланысты жағымды не

жағымсыз эмоционалды реңктерге бояйды. Оның үстіне аудармашылар сөзбе-сөз аудармадан аулақ болып, сөздердің семантикасына қарап аударуына тырысты. Көрсетілгендей секілді басқа да айырмашылықтар көп, бірақ мақала шегінде барлық үлгілерді көрсету мүмкін емес.

Жалпы алғанда, өзінің кемшіліктеріне, 20-30 жыл бұрын тәржімаланғанына қарамастан С.О.Чоракаев аудармасы XX ғасырдың соңының әдеби, мәдени нормаларына жатып, мақсатты аудиториясына үйлеседі. Ал С.Гейган, С.Холлингсворт аудармасы қазіргі ағылшын тілдің нормалары мен ережелеріне сай болуы, өздері ағылшын тілінің иелері ретінде болуына байланысты өткен ғасырдың аудармасына қарағанда жеңіл, түсінікті оқылады. Алайда екі аударма нұсқасы дәнекер тіл - орыс тілі арқылы жасалғанына байланысты, семантикалық жоғалтуларды байқауға болады, сол себепті олардың екеуін де толыққанды аудармалар деп есептеуге дәтіміз жоқ. Сондықтан М.Әуезов сияқты қазақ елінің мұрасының, мәдениетінің өкілдерін бүкіл әлемге жариялап, таныстыру мақсатында осындай мәселелені шешудің бір жолы орыс тіліндегі аудармалардың сапасын көтеру немесе қазақ тілінен тура ағылшын тіліне көркем аударма жасайтын аудармашыларды дайындау.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру -Астана, 2017. [Электрондық ресурс]. - Қолжетімділік тәртібі: <http://www.akorda.kz>
2. Auezov M. Beauty in mourning. Translation by S. Geoghegan, S. Hollingsworth – London:Russell Press, 2017. - 412
3. Олеся Корнеева. «Мы – казахи...» выходим в англоязычный мир [Электрондық ресурс]. Қолжетімділік тәртібі: <https://dknews.kz/in-the-newspaper/46124-my-kazakhi-vykhodim-v-angloyazychnyj-mir.html>
4. Ауезов М. «Көксерек» (на казахском, русском, английском языках). - Алматы: “Жеті жарғы”, 1997.- 112
5. Левин Ю. Д. Проблема переводной множественности // Литература и перевод: проблемы теории. - М.: Прогресс, 1992.
6. Попович А. Проблемы художественного перевода / пер. со словац. - М.: Высшая школа, 1980. 199
7. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты).- М.: Высш. шк., 1990. - 253
8. Жұмабекова А.Қ. Аударма теориясы. - А.:Абай ат. ҚазҰПУ, 2010. - 264
9. Oxford Dictionary of English, edited by Angus Stevenson.- Oxford University Press, 2010. [Электрондық ресурс]. Қолжетімділік тәртібі: <https://en.oxforddictionaries.com>
10. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. - М.: Международные отношения, 1980. - 352

3-секция. Аударманың қолданбалы аспектілері

3-секция. Прикладные аспекты перевода

3-section. Applied aspects of translation

ПЕРЕВОД И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ

Мукашева Айша Сериковна
(Казахстан, Алматы)

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы и проблемы перевода в рамках межкультурной коммуникации и высказывается утверждение о том, что перевод является не только лингвистическим процессом и актом межкультурной коммуникации, но и представляет собой феномен коммуникации между культурами.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, переводчик, адекватный перевод,

Summary

The article focuses on the questions and problems of translation within cross-cultural communication. The main idea of the article is that translation is not only a linguistic process and an act of cross-lingual communication, but also represents a phenomenon of communication between cultures

Keywords: cross-cultural communication, translator, appropriate translation

Сегодня в условиях стремительно растущей глобализации мировой экономики, неизбежного взаимопроникновения культур и активного взаимодействия международного сообщества в самых различных сферах деятельности человека остро встает вопрос о качестве межкультурной и межкультурной коммуникации. Поэтому современные реалии, не говоря уже о будущем развитии мира, требуют от нас знания иностранных языков, каждый из которых выполняет свое назначение в живом организме мирового сообщества. В связи с этим в последние десятилетия по всему миру, включая Республику Казахстан, наблюдается настоящий бум изучения иностранных языков и, конечно, отмечается небывалый спрос на высокопрофессиональных, компетентных

переводчиков – именно этим объясняется значительное увеличение в казахстанских вузах специальностей, направленных на подготовку переводчиков, специалистов по межкультурной коммуникации и лингвистов.

Основной целью данной статьи является рассмотрение процесса перевода как средства межкультурной коммуникации, поскольку язык и культура прочно взаимосвязаны. Язык не только отражает культурную реальность, но и придает ей форму. Поэтому мы можем сделать перевод более ясным, если будем согласовывать смысл лингвистического элемента с культурным контекстом. [1; 99].

Деятельность переводчика неотрывно связана с восприятием текста письменной или устной речи на одном языке, трансформацией этого текста из одной языковой системы в другую и воспроизведением полученного текста в письменной или устной форме на другом языке. При этом большое значение придается тому, чтобы результат трансформации (перевода и перекодирования) был максимально приближен к языку оригинала с учетом всех критериев адекватного перевода, среди которых следует выделить максимальную степень смысловой близости перевода оригиналу (эквивалентность), способность текста производить коммуникативный эффект при учете социального статуса коммуникантов, речевой ситуации и различных сопутствующих явлений, а также жанрово-стилистическое соответствие текстов оригинала и перевода.

Перечисленные критерии характерны для лингвистической и коммуникативной концепций перевода, рассматривающих перевод, прежде всего, как акт межкультурной коммуникации. Но, если взглянуть на перевод с точки зрения теории межкультурной коммуникации, то при переводе сопоставляются не только два языка, но и две культуры в широком понимании этого слова, а ситуативный контекст коммуникации воспринимается как часть культурного мира.

Люди, вступая в коммуникацию и в обмен информацией на своем языке, подсознательно ориентируются на свои нормы поведения, на свою систему культурных ценностей. В процессе контактов между представителями различных культур сталкиваются культурно-специфические взгляды на мир, при которых каждый из партнеров первоначально не осознает различия в этих взглядах, каждый считает свои представления нормальными, а представления другого иными. [2] Таким образом, в межкультурной коммуникации собеседники, принадлежащие различным лингвокультурам, по-разному воспринимают высказывания, а это значит, что коммуникативная функция языка, заключающаяся в передаче значения, не всегда или не в полном объеме достигает своей цели.

Именно поэтому адекватный перевод – это не только применение знаний родного и иностранного языков, но и обязательный учет системы культурных ценностей участников межкультурной коммуникации. Переводчик постоянно сталкивается с «культурно-окрашенными» контекстами даже в самых тривиальных ситуациях». [3;92] Существует множество языков и в каждом из них своя картина мира, потому перевод является не только актом лингвистическим, но и культурным, иными словами, акт коммуникации на границе культур. Согласно модели коммуникативного процесса, разработанной авторами научной работы «Human Communication: Principles, Contexts, and Skills» [4, с. 35], в сравнении с психологическим и социальным контекстами коммуникации культурный контекст является наиболее масштабным и включающим в себя все остальные характеристики, влияющие на коммуникацию.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что задача перевода – это не только процесс замещения текста на одном языке текстом на другом языке и подбор эквивалентных соответствий, но и предоставление необходимых для понимания иноязычного текста пояснений, способствующих полноценному восприятию национально-культурных особенностей переводимой информации.

Следует отметить, что процесс перевода всегда имеет два аспекта – язык и культуру, так как они взаимосвязаны и неразделимы (вопросы взаимосвязи языка и культуры освещены в работах В.В. Верещагина, Ю.С. Степанова, В.А. Масловой, С.Г. Тер-Минасовой, В.В. Красных, С.Г. Воркачева и многих других).

Смысл переводимой информации понятен только в том случае, когда смысл согласуется с культурным контекстом, в котором употребляется. Так, С.Г. Тер-Минасова утверждает, что понятия же об одних и тех же, то есть эквивалентных, предметах и явлениях действительности в разных языках различны, потому что строятся на разных представлениях в национально-отличных сознаниях [5,63]. Именно различия в культурах собеседников по коммуникации накладывают отпечаток на различия в толковании языковой информации и коммуникативного поведения.

Смысловые и содержательные барьеры, возникающие в межкультурной коммуникации, являются прямым результатом того, что каждый участник коммуникации привносит в нее собственную систему смыслов, присущих ему как представителю соответствующей культуры. Таким образом, чем меньше сходства между системами и культурами двух языков, тем сложнее работать переводчику и тем менее продуктивным будет перевод при межкультурной коммуникации.

Еще одним важным условием адекватности перевода является правильность определения исходной единицы перевода, то есть выявление текстовой функции языковой единицы, заключающейся в ситуативной зависимости от условий текста, в том числе, зависимости от широкого национально-культурного контекста. Во всех языках есть слова, денотаты которых являются чисто национальными и не имеют эквивалента в лексической системе другого языка. Слова, план содержания которых невозможно сопоставить с какими-либо иноязычными понятиями, так называемая «безэквивалентная лексика», например, названия блюд, слэнг. Но наличие в тексте безэквивалентной лексики не означает невозможности его перевода – отсутствие в словарном составе языка специального обозначения для какого-либо понятия в виде слова или устойчивого словосочетания не означает

невозможности выразить это понятие средствами данного языка при наличии достаточных знаний культурного контекста переводимой языковой единицы [6,96].

Понимание иноязычных коммуникативных категорий, национально-специфических, этнопсихологических и социальных языковых норм межкультурной коммуникации, способствует адекватной адаптации языковой личности будущего переводчика к восприятию культурно-языковой или окружающей среды, обусловленной способностью «видеть» данную действительность со стороны мироощущения своего партнера по коммуникации. культурно маркированные единицы требуют особого подхода от будущего переводчика в применении знаний лингвострановедческого характера при передаче и на иностранные языки и наоборот. [2].

Итак, в качестве выводов к настоящей статье хотелось бы привести следующие утверждения:

- перевод можно рассматривать как эффективный и действенный способ коммуникации между представителями различных культур и языков;
- перевод – это, прежде всего, процесс межкультурного взаимодействия участников коммуникации;
- одна из важнейших миссий переводчика как посредника языкового контакта – преодоление дистанции между культурами коммуникантов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. **Бреус Е.В.** Теория и практика перевода с английского языка на русский: Учебное пособие. Часть 1. – М.: Изд-во УРАО, 2007. – 104 с.
2. **Сулейманова Н. К.** Специфика профессиональной деятельности переводчика в межкультурной коммуникации // Молодой ученый. — 2016. — №21. — С. 1022-1027. — URL <https://moluch.ru/archive/125/34427/> (дата обращения: 02.05.2019).
3. **Цурикова Л.В.** Когнитивные аспекты межкультурной деятельности переводчика // Социокультурные проблемы перевода: сб. науч. трудов, вып.4. – Воронеж: ВГУ, 2001. – с 93-100.
4. Book C.L., Albrecht T.L., Atkin Ch., Bettinghaus E.P., Donhue W.A., Farace R.V., Greenberg B.S., Hepler H.W., Milkovich M., Miller G.R., Ralph D.C., Smith T.J. Human Communication: Principles, Contexts, and Skills. – N.Y.: St. Martin's Press, 1980. – 311 p.
5. **Тер-Минасова С.Г.** Язык и межкультурная коммуникация: (Учеб. пособие) — М.: Слово/Slovo, 2000. — 624 с.
6. **Влахов С. Флорин С.** Непереводимое в переводе. М.: Международные отношения, 1986. 416 с.

ИЗУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ПОСРЕДСТВОМ ИСКУССТВА

Агыбаева Айжан Копбалсыновна
(Казахстан, Алматы)

Английский язык является самым распространенным языком в мире. Его используют как инструмент общения около половины земного шара. Английский язык – один из важнейших международных языков более двух веков. Существует многообразие диалектов и говоров английского языка. На английском языке (в качестве второго) говорят более чем в 50 странах мира. Английский язык – язык дипломатии, политики, науки, экономики и т.д. Более 90% всех мировых СМИ распространяются на английском языке. Более 70% всех научных статей, журналов выпускаются на английском языке.

В век прогресса и технологий, знание и изучение английского языка необходимо каждому цивилизованному, интеллигентному и самодостаточному человеку. Изучение языка – это вовсе не простое дело. Этот процесс может занять немало времени и терпения.

Существует множество методов изучения языка, основным методом считается заучивание наизусть текстов, слов и т.д. Английский язык возможно изучать не только методом «зубрежки», но и через игры, видеоуроки, стихотворения, общения с носителями языка и искусство.

В настоящее время появляются нетрадиционные методы обучения, которые представляют альтернативу традиционной классической системе. Нетрадиционные методы обучения способствуют формированию мотивации обучения иностранным языкам[1].

Изучение английского языка посредством музыки направлено на реализацию когнитивно – коммуникативного подхода. Данный подход заставляет по-новому взглянуть на традиционные способы и приемы обучения иностранному языку[2].

Целью статьи является изучение английского языка через искусство. А задачей работы является анализ процесса изучения английского языка через музыку.

Музыка занимает далеко не последнее место в искусстве, благодаря благоприятному воздействию на организм человека. И именно поэтому, метод изучения языка через музыку является одним из результативных методов изучения.

Предмет «музыка» зачастую соприкасается со многими школьными предметами. Интегрированные уроки приносят свои плоды, так как можно объединять предметы, не имеющие ничего общего с музыкой. В наше время изучение английского языка является неотъемлемой частью образования. Знание английского языка определенно упрощает вероятность предстоящего обучения и устройства на работу в странах Европы. Поэтому, при изучении английского языка применяются разнообразные методики, облегчающие и ускоряющие освоение данного языка. Большинство из них оказывают яркое эмоциональное воздействие на обучаемых.

Полноценное становление фактических, образовательных, развивающих и воспитательных задач обучения может быть только при условии воздействия не столько на сознание обучающихся, сколько на сферу их личностных увлечений, предрасположенностей и тем [3]. Музыка – один из результативных методов воздействия на эмоциональное состояние любого человека. Музыка – составляющая культуры абсолютно любого народа, благодаря чему мы можем сказать, что если прослушивать музыку той народности, чей язык мы изучаем на этом же языке, то возможно более углубленно постичь культурные и бытовые особенности, традиции, мировосприятие и сам, как таковой, язык.

В XIX веке исследователь И. Догель определил, что при прослушивании музыки изменяются давление и глубина дыхания не только у животных, но и у людей. Многие врачи во время операций включали музыку: благодаря их наблюдениям мы узнали, что процессы, происходящие в организме пациента, протекали гармоничнее.

Раньше в Древнегреческих школах, для того чтобы лучше запомнить, заучивали тексты пением. Один из великих педагогов К. Д. Ушинский утверждал, что распевание на занятии – это мощный преподавательский способ, который не только объединяет учеников, помогает воспитать их чувственность, но и способствует развитию памяти [4].

Изучение языка посредством песен плодотворно влияет на наши знания в этой области, потому что:

1. Происходит увеличение словарного запаса

Предположим, наш уровень знаний – средний, мы понимаем тексты современных исполнителей песен, но услышав «классических» английских певцов мы осознаем, что их словарный запас намного шире. Естественно, многие слова нам становятся не понятны. Это одна из возможностей пополнить наш багаж знаний. Для этого нужно выписать незнакомые слова и выучить.

2. Изучаем идиомы

Слушая некоторые композиции, мы не можем понять, как перевести некоторые строки. При переводе каждого слова получается какая-то бессмыслица. Эти словосочетания есть «идиома». Рекомендуется заучить эти идиомы и запомнить их.

3. Улучшаем понимание языка на слух

Слушая разнообразный материал на английском языке, мы проводим работу над аудированием. Любимые английские песни помогают нам привыкнуть к иностранной речи. Обычное прослушивание приносит немного пользы. Для того, чтобы получить пользу от прослушивания, нам нужно поработать над песней. Для начала на нужно выбрать понравившуюся композицию, но если трудно воспринимается на слух, то нужно остановиться на песни, которую исполняют в более медленном темпе[5].

Затем мы должны прослушать песню и постараться понять как можно больше слов. Нам нужно вслушаться не только в текст, но и в интонацию исполнителя — это также помогает нам понять смысл песни.

В-третьих, мы должны слушать композицию и одновременно читать текст, при этом стараясь разобрать в речи певца каждое слово. Если в тексте есть новые слова, то их нужно выписать для того, чтобы потом правильно произносить.

И самое последнее – четвертое. Мы уже прослушиваем композицию, но уже не смотрим в текст. Мы стараемся понять каждое слово певца.

4. Совершенствование произношения.

При изучении языка, следует слушать музыку с правильным произношением. Ведь сами того не подозревая, мы копируем речь любимого исполнителя и, следовательно, можно усовершенствовать свое произношение.

5. Возможность обучения языку везде, где будет удобно.

Прослушивание музыкальных произведений часто служит в качестве самостоятельной работы при изучении английского языка[6].

Необходимо правильно организовать самостоятельную работу по чтению газет и журналов, так как именно правильная организация самостоятельной работы представляет одну из ключевых дидактико-организующих проблем и основу вузовского обучения иностранным языкам [7].

Как тексты песен, так и сами песни находятся в свободном доступе в сети Интернет и их можно с легкостью найти, также их можно сохранить на любой смартфон, планшет, ноутбук и т.д. Следовательно, это один из доступных приемов усовершенствования и изучения английского языка.

Хотелось бы отметить трех исполнителей, творчество которых благотворно влияет на изучение иностранного языка:

1. Британский музыкант «Sting». Каждая композиция этого певца – шедевр. Эти песни очень приятно и полезно слушать, потому что они обладают не только приятной и запоминающейся мелодией, но и богаты в плане литературной выразительности.

2. Рок-группа Linkin park. Хотелось бы обратить внимание не на все творчество группы, а именно на определенную песню. Благодаря композиции “Numb” мы можем узнать о многих идиомах английского языка.

3. Michael Jackson. Прослушивая песни Майкла, можно поймать себя на мысли, что слышны не только слова, но и сами звуки. Он обладает идеальной дикцией, благодаря которой нам приятней и легче изучать язык.

Некоторые исследователи рекомендуют родителям «знакомить» детей с английским языком уже в дошкольном возрасте. Потому что в этом возрасте память детей более восприимчива к изучению английского языка и к ранее не известной информации и потом им будет легче изучать предметы в учебном заведении.

При изучении английского языка можно выразить методические prerogatives песен следующим образом:

- песни – средства надежного усвоения материала. Исследователи доказали: ” В человеческом мозге для прослушивания музыки и речи выделены разные области. Центральная часть мозга, отвечающая за музыку располагается в левом полушарии, отвечающем за творческую деятельность. Только поэтому она запоминает и работает быстрее, чем речевой центр, располагающийся в противоположном – правом полушарии. Музыка в свою очередь выполняет соединительную роль, то есть объединяет работу двух полушарий и поэтому запоминается информация лучше, чем стихотворения .

- песни способствуют овладению навыками произношения. Частое повторение простых, коротких песен способствует закреплению правильного произношения;

- песни помогают мотивировать обучающихся на учебу, что безусловно очень важно, ведь обучение без мотиваций непродуктивно.

Необходимо помнить, что ребенку нужны впечатления, полученные от изучения данного предмета. Именно поэтому, многие педагоги используют творческий аспект на своих уроках.

Реализация задач изучения вероятно всего лишь тогда, когда затрагивается эмоциональная сфера обучающихся и личные отличительные черты ребенка. Постоянное изучение песен на занятии заметно упрощает процесс изучения английского языка.

В заключении хотелось бы отметить, что английский язык играет очень важную роль в жизни каждого человека. И, следовательно, нужно изобретать новые методы для более легкого изучения языка.

На мой взгляд, метод изучения языка через искусство – это самый действенный и понятный почти всей аудитории метод, так как с помощью музыки мы не только изучаем английский язык, но и духовно воспитываем детей, приобщаем их к искусству и т.д. Его можно использовать не только на уроках английского языка, но и на уроках мировой и художественной культуры, классных часах и многих других.

Библиографический список

1. Павленко В. Г. Современные методы обучения иностранным языкам в неязыковом вузе. Современные тенденции в научной деятельности VII Международная научно-практическая конференция. Научный центр “Олимп”. Москва, 2015. С. 1056-1058.
2. Павленко В. Г. Сущность и составляющие когнитивно-коммуникативного подхода при обучении иностранному языку. Уральский научный вестник. 2016. Т. 6. № 2. С. 58-65.
3. Васильев В.А., Катанская А.Р., Маслова Л.П., Торсуева Е.И. Фонетика английского языка: нормативный курс// Учебник для институтов и факультетов иностранных языков. — 2-е изд., перераб. — М., 1980. — 256 с
4. Гатаулина Г. Г., Махиянова Э. А. ИНТЕГРАЦИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ . – Новосибирск: СибАК, 2012.
5. Синькевич Г. С. Песня на уроке английского языка. // Иностранные языки в школе. — 2000. — No 1. — С. 50—53
6. Павленко В.Г. Организация самостоятельной работы студентов при изучении иностранного языка в неязыковом вузе. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук – Москва.- 2015.- Часть II.- С. 102-104.

COGNITIVE APPROACHES TO TRANSLATION

Z.B.Yeshimbetova
(Kazakhstan, Almaty)

Annotation

Cognitive translation is closely related to the ever-increasing process in translation studies, which uses different methods to observe the actual chronological activity of translating by different groups of participants with different text types and different contexts. The different cognitive scientific approaches propose different answers to the question of what happens in the minds of translators. An understanding of cognition is a prerequisite for explaining many of the practical tasks relevant in translation, since these tasks are based on thinking, learning, and understanding. The growing practical relevance of the translation processes studied increased the potential for applied research, since it enabled

researchers, for example, to use the results to develop suitable didactic measures to support the learning and teaching of translation competences.

Аннотация

Когнитивный перевод тесно связан с постоянно растущим процессом в переводческих исследованиях, который использует различные методы для наблюдения за фактической хронологической активностью перевода различными типами текста и контекстами. Различные когнитивно-научные подходы предлагают разные ответы на вопрос о том, что происходит в переводчиков. Понимание познания является необходимым условием для объяснения многих практических задач, относящихся к переводу, поскольку эти задачи основаны на мышлении, обучении и понимании. Растущая практическая значимость изучаемых процессов перевода увеличила потенциал для прикладных исследований, поскольку это позволило исследователям, например, использовать результаты для разработки подходящих дидактических мер для поддержки обучения и преподавания компетенций перевода.

Аңдатпа

Когнитивті аударма мәтін мен контексттердің түрлерімен, аударманың нақты хронологиялық қызметін бақылау үшін әртүрлі әдістерді қолданатын аударма зерттеулерінде байқалатын процесспен тығыз байланысты. Танымдық түсінік - аудармаға қатысты көптеген тәжірибелік тапсырмаларды түсіндірудің міндетті шарты, өйткені бұл тапсырмалар ойлау, үйрену және түсінуге негізделген. Зерттелетін аударма үдерістерінің тәжірибелік маңыздылығы зерттелетін әлеуетті арттырды. Өйткені, үйрету мен аударма құзыреттіліктерін оқытуды қолдау үшін тиісті дидактикалық шаралар әзірлеу үшін нәтижелерді пайдалануға мүмкіндік береді.

Cognitive scientific approaches to translation try to understand and explain the workings of translators' minds:

-How do translators and the other actors involved in translation create meaning in the situations and texts they handle?

-How do they arrive at their strategies and choices?

-How does their cultural

and linguistic background influence their thinking and understanding?

-How do they develop translation competence?

All cognitive scientific approaches to answering these questions have one thing in common: they do not restrict their description to intelligent behavior like learning, problem solving, and translation. Their main goal is to explain the development and workings of the mental processes that make complex cognitive behavior like translation possible. This is why and how cognitive approaches differ from other—for example, linguistic or psychological—approaches to translation: They refer to and expand existing cognitive scientific models of the mind to describe the processes which might serve to explain the behavior and choices of translators [1, 42] .

Cognitive translation is closely related to the ever-increasing process in translation studies, which uses different methods to observe the actual chronological activity of translating by different groups of participants with different text types and different contexts. What makes cognitive translation research cognitive is the fact that it tries to look “behind” the observable processes and, when doing so, refers to certain cognitive scientific concepts or approaches as a framework. Consequently, cognitive approaches focus clearly on the people and processes involved in translation and employ a primarily descriptive—as opposed to a normative— mode of research, applying various empirical and experimental designs [2, 11]. Thus, they can be seen as part of “translator studies,” the recent tendency in translation studies to focus explicitly on the translator, rather than on translations as texts: “A broad outline of Translator Studies would cover sociology, culture and cognition, all looking at the translator’s agency, in different ways”. Instead of only analyzing texts or external behavior, cognitive scientists consider inner processes. The mind is no longer a “black box.” There are, for example, now sophisticated methods and instruments available which make the neurological processes in the brain visible. However, the cognitive processes as such are neither visible nor self-evident, and there are several competing hypotheses in cognitive science regarding the meaning of the neurological and behavioral evidence. One question that remains open is, for example, the location of meaning [3, 19] .

Consequently, the different cognitive scientific approaches propose different answers to the question of what happens in the minds of translators. An understanding of cognition is a prerequisite for explaining many of the practical tasks relevant in translation, since these tasks are based on thinking, learning, and understanding.

What are the effects of different methods of teaching and learning?

Why do translators find some things easy to translate, yet others difficult?

How can meaning be assigned to target situations and source texts?

Are there any universal elements to thought processes which remain the same across different cultures and serve as a basis for translation?

Can machine translation programs actually show us how “human translators” work—or can they only show us how people don’t work?

Methodological Approaches Modern cognitive scientists and cognitive science methods often have their roots in psychology, artificial intelligence, philosophy, linguistics, anthropology, and neuroscience. For example, psycholinguistic on bilingualism has had a major effect on translation studies, while text comprehension and production has provided important discourse processing concepts. All these disciplines bring their own methodological traditions and competences to the study of cognition. In translation studies, the methods used to date have included, for example, introspection —later criticized for its insufficient empirical basis and for relying on the authors’ own experience. With methodological innovation having become a major topic in cognitive translation, increasing attention is also placed on combining translation process observation with translation product analysis and corpus-based translation studies [4, 13].

The growing practical relevance of the translation processes studied increased the potential for applied research, since it enabled researchers, for example, to use the results to develop suitable didactic measures to support the learning and teaching of translation competences. At the same time, defining professionalism and expertise in an operationalizable manner has become one of the current themes in cognitive translation studies. In light of the quality of translations produced by some professionals in empirical studies, the pragmatic solely education and length of work experience definition has proved insufficient when looking to identify “best practice” and best performance. The issues of acquiring the social role of a professional translator and acquiring the expertise to perform excellently in a field can be seen as distinct yet closely related research topics. After all, as situated and constructivist approaches to cognition show, the social and cognitive perspectives are intertwined:

- the possibility of assuming the role of a professional in a production network facilitates and enables the acquisition and implementation of the expertise needed for the task.

Technology has provided a framework for new scientific models. For example, the development of the models used in the cognitive approaches to translation has been oriented on the computer metaphor since the 1960s, on the neuronal network metaphor since the 1990s. The development of the cognitive approaches to translation provided below uses:

- information processing;
- neural networks and connectionism;
- situated cognition.

Translation as Information Processing studies in the early days of translation and communication, the telephone or coding and recoding in different linguistic systems served as an explanatory model. According to this classic model, translators work like code switchers: they replace the elements and rules in one coding system with the elements and rules of another.

Once a person has learned a language system and its corresponding elements and rules in another language system, they can basically rely on their own dexterity and proficiency—a bit like a machine. By this principle, the function of a text could be determined by means of system-linguistic analysis. However, this model proved to be too simplistic: sense and meaning cannot be primarily or exclusively explained through reaction to stimuli or by decoding symbols. If the brain works like a computer rather than a telephone—an assumption that takes us into the domain of modern cognitive science—translation is still a matter of codes, rules, and uncovering the binding function of the text, but in a far more subtle sense [5,39].

The first and probably best known—although now much disputed—information processing as symbol manipulation approach combines the notion of an inherent universal system of rules with the notion of thinking as a logical operation on symbols. According to this principle, people of all cultures think with the help of the same language structure, which we use when translating.

Different languages are merely surface phenomena which can be associated back to the basic rules, and thus to their meaning, using syntactic analysis. If all perception and understanding is a coding in internal symbols, and all thinking is an operation of these symbols, translation is also a kind of—albeit complicated—computer program. Equivalence theory approaches to translation imply a corresponding picture of translation as the comparison of linguistic and cultural systems.

According to these approaches, the relevant properties, concept networks, and linguistic conventions used in different cultures lay the basis for translation as information processing and linguistic transfer.

Depending on our culture and situation, we categorize differently and judge certain objects to be more representative than others. The meaning of the word bird is not defined across all cultures based on its characteristics as a two-legged, two-winged, beaked vertebrate that can fly. Instead, humans associate it with the species they are most familiar with or which is most prevalent in their society, thus instantaneously associating it with an individual and, at the same time, culturally dependent world of colors, sounds, and movement. Consequently, our understanding of a text necessarily depends on our nonlinguistic presuppositions and preconceptions. The prototype theory well and truly rocks the ideal of translation as a subject-independent recoding of a linguistically transparent meaning. It is one of a group of cognitive models which postulate different experience-based units of thought. These units are referred to, for example, as frames, scripts, schemas, scenes, or scenarios. In translation studies, model of scenes and frames to explain the experiential basis of text analysis and production in translation. All of these approaches are based on the assumption that the world knowledge gained through individual experience plays a dominant role in thinking, understanding, and learning. We don't begin to understand and produce texts when we read the first words they contain, we begin to do so when we activate our understanding of the particular situation, which leads us to expect certain types of texts and content. Translators can therefore never reproduce, they offer possibilities for new constructions of meaning. The scheme theory model served to explain the emotional, flexible, contextual, creative, and constructive sides to translation. Translators, it would seem, do not simply process symbolic information based on a set of rules, they construct meaning in concrete situations. In doing so, they draw on their own experiential meaning, they are self-referential. Understanding was explained as an interaction between situation-specific inputs and internal, individual, and culture-specific models. Cognition was modeled as pattern recognition using artificial neural networks. In the cognitive sciences, this created the paradigm of connectionism or parallel distributed processing. This approach not only attempts to provide a functional explanation for human cognition, it also draws on the structure of the brain with its millions upon millions of connected nerve cells [6,41].

According to this approach, there are no preprogrammed symbols and rules. Knowledge is not located in the individual neurons, it is distributed across the entire network—hence the term “parallel distributed processing.” The use

of models of biological neural networks is referred to as connectionism, a term now also applied to the whole approach. The meaning of symbols is actively learned in concrete interactions on the sub-symbolic level. The repetition of situations creates relative, but meaning is nonetheless in a constant process of change. The connectionist networks approach provides explanations for many translation phenomena that were left unanswered by the symbol manipulation approach. Translators can also activate copious patterns and use different interpretations to suit the situative, textual, and internal context, even when the source text is unclear. Their culture-specific knowledge and experience and their prior knowledge of the target group affect the way they translate. They try to explain the ability to take account of a situation, base the interpretations on what is relevant in a specific situation, and limit the scope of information that is considered in the process [7,55].

In translation studies, discusses the problem of endless circles of inferences in terms of relevance, relevance theory. Höning combines experience-based—and culture-specific—world knowledge and its manifestation in translation into a connectionist model of constructive translation. In doing so, these experts formulated cognitive approaches to translation which explain why translators cannot simply reproduce “the” functions and meanings of a text in another culture and situation, but have to take a responsible role as decision makers, experts, and interpreters.

References:

1. Alves, F., Pagano, A., Neumann, S., Steiner, E., & Hansen-Schirra, S. (2010). Translation units and grammatical shifts: Towards an integration of product- and process-based translation research. In G. M. Shreve & E. Angelone (Eds.), *Translation and cognition* (pp. 109–42). Amsterdam, Netherlands: John Benjamins.
1. 2.Buzelin, H. (2005). Unexpected allies. How Latour’s network theory could complement Bourdieusian analyses in translation studies. *The Translator*, 11(2), 193–218.
2. Campbell, S., & Wakim, B. (2007). Methodological questions about translation research: A model to underpin research into the mental processes of translation. *Target*, 19(1), 1–19.
3. 4.Chesterman, A. (2009). The name and nature of Translator Studies. *Hermes*, 42, 13–22.
4. Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, MA: MIT Press. Clark, A. (1997). *Being there. Putting brain, body, and world together again*. Cambridge, MA: MIT Press.
5. Dragsted, B. (2010). Coordination of reading and writing processes in translation: An eye on uncharted territory. In G. M. Shreve & E. Angelone (Eds.), *Translation and cognition* (pp. 41–62). Amsterdam, Netherlands: John Benjamins.
6. Dreyfus, H. L., & Dreyfus, S. E. (1986). *Mind over machine: The power of human intuition and expertise in the era of the computer*. Oxford, England: Blackwell. Fillmore, C. J. (1977). Scenes-and-frames semantics. In A. Zampolli (Ed.), *Linguistic structure processing* (pp. 55–81). Amsterdam, Netherlands: North Holland.

«ТАУҒА БІТКЕН ЖАЛБЫЗ» ӘНГІМЕСІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ СИПАТ

Серікбол Құсайынұлы Сыздықов
(Қазақстан, Алматы)

Резюме

Писатель упоминает в своем рассказе о многих тысячах растений, описывает их и рассказывает о характере. Он был мятой. Это была не просто растительность. Картина показывает большой интерес к бабушке героя. Мята - это священная трава в казахском познании. Таким образом, он смог очень успешно показать казахскую национальную идентичность.

Resume

The writer mentions in his story about many thousands of plants, describes them and tells about the character. He was crumpled. It was not just vegetation. The picture shows a great interest in the grandmother of the hero. Mint is a sacred grass in the Kazakh knowledge. Thus, he was able to very successfully show the Kazakh national identity.

Жақында арамьздан мәңгілікке өткен Акселеу Сейдімбектің қазақ әдебиеті мен мәдениетіне ерекше мол үлес қосқан жеке дара тұлға ретінде ұлт санасында асқақ есімі сақталатынына ешкімнің күмәні болмаса керек. Аханның көркем шығармаларының өзі қазақ прозасының мәйегіне айналғаны бүгінде тариха енген ақиқат. Жалпы әлемдік әдебиеттану ғылымында сөз өнеріндегі ерекше көркемдік құбылыстың бірі, керек десеңіз бірегейі ұлттық характер мәселесі екені соңғы жылдары өткір айтыла бастады. Ұлттық характер барлықтың(болмыстың) бастауы. Бүкіл дүние, ондағы тіршілік иесін жаратушы өзіндік ерекшелікпен жаратқан. Ал, ұлттық характер дегеніңіз сол ерекшеліктен бастау алады. Бұны жазушы Акселеу Сейдімбек суреткер ретінде терең түсінген. Мәселен, ол өзінің әңгімелеріне жазған «Әңгіме алдындағы сөз» атты аңдатпасында былай дейді: «...Табиғат жаны нәзік, мейірімі мол, ерекше тәзімді де бейнетқор Анаң сияқты болып көрінеді. Сөйте тұра, қажет болса орнымен қатал да бола алады. Оның әділдігінің теңдесі жоқ. Тірі жан атаулының бәріне бірдей қарайды, ешқайсысын алалауды білмейді. Ал болмашы қателіктеріңді елеусіз қалдырмастан, лайықты

жазасын көлденең тартып отыратын қасиет те тек қана табиғатқа тән. Бұл ретте ол – тіршілік атаулының реттеушісі, ұлы сұрыптаушысы» [1,214].

Табиғатқа философиялық таныммен анықтама берген, әрі бұл анықтама ұлттық мінезге негізделіп отыр. Қазақ табиғатпен егіз халық екені көп айтылып жүр. Бірақ, осы ерекшелік бүгінге дейін терең зерттелмеген. А.Лаушкина деген орыс ғалымы бұл мәселенің қай халықтың да болмасын сөз өнері үшін аса өзекті екенін жарты ғасыр бұрын айтып кеткен. Тек әдебиеттану ғылымының бұған назар аудармағаны болмаса: «Проблема национального характера – вопрос важный, и малоизученный в современном литературоведении» [2,59].

Ұлттық характердің баса ашып көрсететін мәселесі сол халықтың рухани биік парасатын, төл қасиеттерін айқындауында десек, сол шындыққа апарар жол болмақ. Осы тарапта, біз Ақселеу ағаның «Тауға біткен жалбыз» әңгімесіндегі ұлттық характер мәселесіне назар аудармақпыз. Әңгіме былай басталады: «Бұл таудың ілгергі жаугершілік замандағы аты «Найзатас» болса керек. Елім деп еңіреген ерлер осынау найзадай тік біткен, жалаңаш, жалғыз биіктің түстік жақ сауырын жалдап шығып, қарауыл қарайды екен. Бертін келе жаудың іргесі сөгіліп, ел ішіне тыныштық орнаған кезде әлгі жалғыз биікті жергілікті тұрғындар Саңғыру деп атайтын болыпты. Күні бүгінге дейін осы бір еңселі тау Саңғыру деп аталады. Оның себебі, жыл сайын жаз шыға Саңғырудың қиын қиясын қос бүркіт келіп жайлайды екен де ұя салып, жұмыртқа басып, балапан шығарып, бір басы екеу болып қайтып жүреді екен. Сонда Саңғырудың найза биігі әлгі бүркіттердің саңғырығынан ағарып жататын болған ғой» [3,216]. Жазушы осы шағын әңгімесінің бастауында ұлттық мінездің тереңіне бойлайды, Бұнда тарихи тағлым бар, сонымен қатар, сол ұлттың мінезінен, болмысынан, өмір сүру салтынан мол ақпарат бар. Табиғаттың, жердің қадырын білетін халық атуды жазбай танитындай етіп қояды. Тарихи тереңге тартатын мән аталған шыңның алғашқы атауында болып тұр. Алғашқы атауы – Найзатас. Ол сонау бір жаугершілік заманнан хабар беріп тұрса, екінші жағынан бабалардың батырлық рухынан жеткен қуат лебі дерсің. Бүгінде, Саңғыру аталған. Бұл, не? Рухтың әлсіреуі ме? Әлде, бейбіт өмірдің белгісі ме? Ойланатын мәселе. Мәне, біздің бабаларымыз әрбір жер атауын кездейсоқ қоя салмаған. Оны осы атаулар көрсетіп тұр. Бүркіт қазақ үшін қасиетті құс. Бұл шыңға солар келіп ұя сала бастағанда соған көрсеткен құрметі болса керек. Олардың саңғырығынан шың басы ағарып жатсын деп ырымдап қоюы да мүмкін. Ұлттық мінез табиғатпен қоян-қолтық араласқанда көрінеді. Бұл қазақ байшөгелінің көрінісі. Жазушының көркем тілі ұлттық нақышымен ерекшеленеді. Мәселен, шың басына ұя салған бүркіттер жайынан хабардар еткенде:

«Сол тауға жылдағысындай, биыл да жаз шыға қос бүркіт қанат бүкті». «Қанат бүкті» - бұл Ақселеу Сейдімбектің стиліне тән деталь. Даралық стильдің көрінісі. Жазушы дана қарттардың бейнесін ашуда да ерекше шеберлік көрсетеді. Әңгімедегі кейіпкер ақсақалға қаратып, осы қос бүркіт неге аспанда қалқып ұшып жүр дейді, сонда: «Е, бұл кез бүркіт балапанының темір қанат боп есейген шағы ғой, бұдан былай өз қанатымен ұшып, өз аяғымен жемін ілмесе бөтегесі шығып тоймайды, сонсоң да дамыл көрмей жем тасыған енесі жиі-жиі көзге түсе береді. Шіркін, не керек дәуреніміз өтті ғой, болмаса бұл кез деген, бүркіт балапанын қолға түсіретін мезгіл емес пе, енесінің бауырында бұла боп жетілген балапанның жілік майы ғұмырында үзілер деймісің» деп, армандай тәтті қиялдың ұшығын емеурін ететін еді»[3,216].

Жазушы шағын әңгімеде тау тарихына, оның атауына тереңдеп барып, одан бүркіт тарихына ойысып, оны терең түйіп тастап, ұлттық мінезге тән тағы ерекшелікке бас кейіпкер қиялы арқылы бізге қол создырады. Ол, не еді? Ол осы әңгімеге атау болып тұрған «тау жалбызы» болатын. Кейіпкердің осыған келу сәтін жазушы соншалықты көркемдікпен берген:

«Таудан құлай ескен қоңыр леп терең шатқалда тұнып тұрған мың-сан өсімдіктің хош иісімен әлсін-әлсін шомылдырып өтеді. Мұндайда әсіресе, жалбыз бен киік отының саумал иісі көкірекке толып, өзіне ынтықтыра шақырғандай болады. Мен шалғыннан басымды көтеріп, төңірегімнен жалбыздың жапырағын іздеймін. Сол сәт әжем марқұмның: «Тауға біткен жалбызым-ау!» – деп емесесі үзіліп отыратын сәті есіме түседі. Бауыр етіндей баласын жалбызға теңеуінде не сыр бар екен деп ойлаймын. Тезірек жалбызды тауып алғым келіп төңірегімді шарлаймын. Тау жалбызы таптыра ма оңайлықпен. Таптырмайды» [3,217].

Жазушы қаншама мың сан өсімдіктің барын, олардың біразын атап суреттеп келіп, кейіпкердің аңсарынан хабар береді. Ол тау жалбызы болатын. Ол тек қана өсімдік емес еді. Ол бала қиялындағы әжесінің аялы алақаны еді. Немересін сол тау жалбызына теңейтін. Сол жалбыз арқылы суреткер кейіпкердің әжесіне деген сағынышын жеткізген. Сол шыңға бет алған топтың негізгі ниеті бүркіттің балапанын алу болатын. Оқиға шарықтау шегіне жетіп, олар мақсаттаған жеріне жетеді. Осы сәтті жазушы былай суреттейді: «Алдымен көргенім ірі шөмшekten салған бүркіттің жайсыз ұясы еді. Аядай жерге әп-сәтте көз қыдыртып үлгерген мені ұядан да гөрі бырдай болып шашылған ақ сөңке сүйектер таң қалдырды. Арқардың жамбас сүйегі, киіктің ортан жілігі, түлкі мен қоянның тұтас қаңқалары арбиып көзге түседі. Ұп-ұсақ болып саудырап жатқан құс сүйегінде де жік жоқ. Тіптен мына ұяның шөмшегінен гөрі қураған қаңқа сүйектерінің көп екенін енді байқағандаймын. Осынау қалың қаңқаның ішінде төңкерілген табадай болып тасбақаның сауыты да жатыр. Мен өз көзіме өзім сенбей, сауытты аударып көрдім. Кәдуелгі тасбақаның сауыты, сырты бұж-бұж болып қабыршақтана қурай бастапты. Бұл өңірде тасбақаның болмайтыны анық. Ең жақын дегенде ту-у сонау үш жүз, төрт жүз шақырым жердегі Шу бойының құмынан ғана кездессе керек еді, мына сары үрпек балапанның жұдырықтай бөтегесін толтыру үшін енесі осынша керемет еңбек сіңіреді екен-ау. О, шіркін, ақылға сымас, асқарға құлаш ұрғызған тәтті тіршілік-ай десейші. Менің көз алдыма таңын созып, топшысын талдырып, ұрпағы үшін жанын азапқа салған ұя басар бүркіт елестеді» [3,218].

Баланың шың басындағы бүркіт ұясынын алғаш көргендегі алғашқы әсерін суреткер осылай берген. Тіршілік үшін, ұрпақ үшін мәңгілік қуатпен қазақ даласының аспанын шарлаған бүркіттерді суреттей отырып, қазақ мінезінен хабар береді. Және оны жай ғана суреттемейді, ертегіге, аңызға сүйеп суреттейді: «Жай елестеген жоқ, ертегілерде айтылатын Шыңырау атты самырық құс сияқтанып, дәл қазір қанатынан дауыл есіп, көзінің жасы нөсер болып, айшылық алыс жерлерден ұрпағым деп емесісі үзіліп келе жатқандай көрінді. Бір түрлі бойым шымырлап кетті». Жазушы осылайша бала қиялының байлығынан хабар беріп кетеді. Академик Зәки Ахметов: «Ұлттық характер – шығармадағы кейіпкердің ұлттық сипатымен ерекшеленген мінез-бітімі, оның белгілі бір халықтың өкілі екендігін танытатын психологиялық және ойлау, сөйлеу өзгешелігі» дейді.[4,360].

Жазушы осыншама ақпараттан көркемдік тәсілмен хабар беріп, табиғаттың сұлулығын ерекше суреттейді. Бірақ, көркем шығарманың терең түбінде ана жүрегінің жылылығы жатыр. Әңгіменің сюжетіне негізгі арқау болған бүркіт балапанын алу мотивін екінші позицияға аударған баланың әжесіне деген сағынышы болатын. Әңгіменің шешуін жазушы соншалықты динамикалық тартыста береді: «Бұл екі арада саумалай тартылған қыл арқан дыңылдай керіліп, жоғары көтере бастады. Мен тас жықпылына біткен бір түп жалбызды жұлып үлгергенше шың кемерінен табаным да көтеріліп үлгерді. Қыркүйек айында буыны қатып, толысқан жалбыздың иісі ерекше екен. Менің қазіргі сәттегі әрі-сәрі көңілімді орнықтырғандай, осы бір шүйкедей ғана жапырақтың саумал иісі сарайымды ашып жіберді. Есіме тағы да әжей марқұмның: «Тауға біткен жалбызым-ау!» – деп отыратын сөзі түсті. Есіме түсуі мұң екен қолымдағы жалбыз елбіреп, саусағын созған әжемді елестетіп, ұсақ түк басқан қара көк жапырақтар көзіме оттай басылды. Жалбыздың да буын-буыны босағандай, алпыс екі тамыры иігендей, жұпар иісімен ағыл-тегіл шомылдырып жатыр. Әжей марқұмның: «Тауға біткен жалбызым-ау!» – деп отыратын сөзінің қадір-қасиетін тек қазір ғана, мына қиын қиямен жоғары тартылып бара жатқан сәтте түсінген сияқтымын. Жүрегім бір түрлі елжіреп кетті. Менің ендігі мейрімді әжем, мәңгі өлмейтін әжем мынау мүлгіген тылсым табиғат сияқты. қолымдағы жалбыз әжемнің ақ төсін аймалаған мұңсыз-қамсыз кездерімізді еске түсірді» [3,218].

Осы әңгіменің атауы шығармаға алтын желі болған. Жалбыз символдық роль атқарған. Ұлттық мінездің, дархан көңілдің белгісіндей болған. Жалбыз қазақ танымында қасиетті шөп. Сол арқылы қазақтың ұлттық болмысын суреткер өте сәтті көрсете білген. Әңгіменің сентенция түйіні де ерекше сөзбен түйінделген: «Мен балапанды алып қайтпағаным тіпті де өкінгенім жоқ». Бұл ұлттық характерді берудің үздік көркемдік үлгісі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Сейдімбек А. Әңгіме алдындағы сөз. 214-215 беттер.\\ Кітапта: Сейдімбек А. Аққыз. Повестер мен әңгімелер. – Алматы: Атамұра, 2002. -288 бет.
2. Лаушкина А. Национальные черты в характере Онегина// В журн. : Русская литература, №4., Ленинград., Издательство «Наука». 1966.
3. Сейдімбек А. Тауға біткен жалбыз. 216-219 беттер.\\ Кітапта: Сейдімбек А. Аққыз. Повестер мен әңгімелер. – Алматы: Атамұра, 2002. -288 бет.
4. Ахметов З. Ұлттық характер. //Кітапта: Әдебиеттану терминдер сөздігі. (Құрастыр. З.Ахметов., Т.Шанбай), - Семей-Новосибирск, «Талер-Пресс», 2006,-398 бет.

«ТАУҒА БІТКЕН ЖАЛБЫЗ» ӘҢГІМЕСІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ СИПАТ

Серікбол Құсайынұлы Сыздықов
(Қазақстан, Алматы)

Резюме

Писатель упоминает в своем рассказе о многих тысячах растений, описывает их и рассказывает о характере. Он был мятой. Это была не просто растительность. Картина показывает большой интерес к бабушке героя. Мята - это священная трава в казахском познании. Таким образом, он смог очень успешно показать казахскую национальную идентичность.

Resume

The writer mentions in his story about many thousands of plants, describes them and tells about the character. He was crumpled. It was not just vegetation. The picture shows a great interest in the grandmother of the hero. Mint is a sacred grass in the Kazakh knowledge. Thus, he was able to very successfully show the Kazakh national identity.

Жақында арамыздан мәңгілікке өткен Ақселеу Сейдімбектің қазақ әдебиеті мен мәдениетіне ерекше мол үлес қосқан жеке дара тұлға ретінде ұлт санасында асқақ есімі сақталатынына ешкімнің күмәні болмаса керек. Аханның көркем шығармаларының өзі қазақ прозасының мәйегіне айналғаны бүгінде тариха енген ақиқат. Жалпы әлемдік әдебиеттану ғылымында сөз өнеріндегі ерекше көркемдік құбылыстың бірі, керек десеніз бірегейі ұлттық характер мәселесі екені соңғы жылдары өткір айтыла бастады. Ұлттық характер барлықтың(болмыстың) бастауы. Бүкіл дүние, ондағы тіршілік иесін жаратушы өзіндік ерекшелікпен жаратқан. Ал, ұлттық характер дегеніңіз сол ерекшеліктен бастау алады. Бұны жазушы Ақселеу Сейдімбек суреткер ретінде терең түсінген. Мәселен, ол өзінің әңгімелеріне жазған «Әңгіме алдындағы сөз» атты аңдатпасында былай дейді: «...Табиғат жаны нәзік, мейірімі мол, ерекше төзімді де бейнетқор Анаң сияқты болып көрінеді. Сөйте тұра, қажет болса орнымен қатал да бола алады. Оның әділдігінің теңдесі жоқ. Тірі жан атаулының бәріне

бірдей қарайды, ешқайсысын алалауды білмейді. Ал болмашы қателіктерінді елеусіз қалдырмастан, лайықты жазасын көлденең тартып отыратын қасиет те тек қана табиғатқа тән. Бұл ретте ол – тіршілік атаулының реттеушісі, ұлы сұрыптаушысы» [1,214].

Табиғатқа философиялық таныммен анықтама берген, әрі бұл анықтама ұлттық мінезге негізделіп отыр. Қазақ табиғатпен егіз халық екені көп айтылып жүр. Бірақ, осы ерекшелік бүгінге дейін терең зерттелмеген. А.Лаушкина деген орыс ғалымы бұл мәселенің қай халықтың да болмасын сөз өнері үшін аса өзекті екенін жарты ғасыр бұрын айтып кеткен. Тек әдебиеттану ғылымның бұған назар аудармағаны болмаса: «Проблема национального характера – вопрос важный, и малоизученный в современном литературоведении» [2,59].

Ұлттық характердің баса ашып көрсететін мәселесі сол халықтың рухани биік парасатын, төл қасиеттерін айқындауында десек, сол шындыққа апарар жол болмақ. Осы тарапта, біз Акселеу ағаның «Тауға біткен жалбыз» әңгімесіндегі ұлттық характер мәселесіне назар аудармақпыз. Әңгіме былай басталады: «Бұл таудың ілгергі жаугершілік замандағы аты «Найзатас» болса керек. Елім деп еңіреген ерлер осынау найзадай тік біткен, жалаңаш, жалғыз биіктің түстік жақ сауырын жалдап шығып, қарауыл қарайды екен. Бертін келе жаудың іргесі сөгіліп, ел ішіне тыныштық орнаған кезде әлгі жалғыз биікті жергілікті тұрғындар Саңғыру деп атайтын болыпты. Күні бүгінге дейін осы бір еңселі тау Саңғыру деп аталады. Оның себебі, жыл сайын жаз шыға Саңғырудың қиын қиясын қос бүркіт келіп жайлайды екен де ұя салып, жұмыртқа басып, балапан шығарып, бір басы екеу болып қайтып жүреді екен. Сонда Саңғырудың найза биігі әлгі бүркіттердің саңғырығынан ағарып жататын болған ғой» [3,216]. Жазушы осы шағын әңгімесінің бастауында ұлттық мінездің тереңіне бойлайды, Бұнда тарихи тағлым бар, сонымен қатар, сол ұлттың мінезінен, болмысынан, өмір сүру салтынан мол ақпарат бар. Табиғаттың, жердің қадырын білетін халық атуды жазбай танитындай етіп қояды. Тарихи тереңге тартатын мән аталған шынның алғашқы атауында болып тұр. Алғашқы атауы – Найзатас. Ол сонау бір жаугершілік заманнан хабар беріп тұрса, екінші жағынан бабалардың батырлық рухынан жеткен қуат лебі дерсің. Бүгінде, Саңғыру аталған. Бұл, не? Рухтың әлсіреуі ме? Әлде, бейбіт өмірдің белгісі ме? Ойланатын мәселе. Мәне, біздің бабаларымыз әрбір жер атауын кездейсоқ қоя салмаған. Оны осы атаулар көрсетіп тұр. Бүркіт қазақ үшін қасиетті құс. Бұл шыңға солар келіп ұя сала бастағанда соған көрсеткен құрметі болса керек. Олардың саңғырығынан шың басы ағарып жатсын деп ырымдап қоюы да мүмкін. Ұлттық мінез табиғатпен қоян-қолтық араласқанда көрінеді. Бұл қазақ байшөгелінің көрінісі. Жазушының көркем тілі ұлттық нақышымен ерекшеленеді. Мәселен, шың басына ұя салған бүркіттер жайынан хабардар еткенде:

«Сол тауға жылдағысындай, биыл да жаз шыға қос бүркіт қанат бүкті». «Қанат бүкті» - бұл Акселеу Сейдімбектің стиліне тән деталь. Даралық стильдің көрінісі. Жазушы дана қарттардың бейнесін ашуда да ерекше шеберлік көрсетеді. Әңгімедегі кейіпкер ақсақалға қаратып, осы қос бүркіт неге аспанда қалқып ұшып жүр дейді, сонда: «Е, бұл кез бүркіт балапанының темір қанат боп есейген шағы ғой, бұдан былай өз қанатымен ұшып, өз аяғымен жемін ілмесе бөтегесі шығып тоймайды, сонсоң да дамыл көрмей жем тасыған енесі жиі-жиі көзге түсе береді. Шіркін, не керек дәуреніміз өтті ғой, болмаса бұл кез деген, бүркіт балапанын қолға түсіретін мезгіл емес пе, енесінің бауырында бұла боп жетілген балапанның жілік майы ғұмырында үзілер деймісін» деп, армандай тәтті қиялдың ұшығын емеурін ететін еді»[3,216].

Жазушы шағын әңгімеде тау тарихына, оның атауына тереңдеп барып, одан бүркіт тарихына ойысып, оны терең түйіп тастап, ұлттық мінезге тән тағы ерекшелікке бас кейіпкер қиялы арқылы бізге қол создырады. Ол, не еді? Ол осы әңгімеге атау болып тұрған «тау жалбызы» болатын. Кейіпкердің осыған келу сәтін жазушы соншалықты көркемдікпен берген:

«Таудан құлай ескен қоңыр леп терең шатқалда тұнып тұрған мың-сан өсімдіктің хош иісімен әлсін-әлсін шомылдырып өтеді. Мұндайда әсіресе, жалбыз бен киік отының саумал иісі көкірекке толып, өзіне ынтықтыра шақырғандай болады. Мен шалғыннан басымды көтеріп, төңірегімнен жалбыздың жапырағын іздеймін. Сол сәт әжем марқұмның: «Тауға біткен жалбызым-ау!» – деп емешесі үзіліп отыратын сәті есіме түседі. Бауыр етіндей баласын жалбызға теңеуінде не сыр бар екен деп ойлаймын. Тезірек жалбызды тауып алғым келіп төңірегімді шарлаймын. Тау жалбызы таптыра ма оңайлықпен. Таптырмайды» [3,217].

Жазушы қаншама мың сан өсімдіктің барын, олардың біразын атап суреттеп келіп, кейіпкердің аңсарынан хабар береді. Ол тау жалбызы болатын. Ол тек қана өсімдік емес еді. Ол бала қиялындағы әжесінің аялы алақаны еді. Немересін сол тау жалбызына теңейтін. Сол жалбыз арқылы суреткер кейіпкердің әжесіне деген сағынышын жеткізген. Сол шыңға бет алған топтың негізгі ниеті бүркіттің балапанын алу болатын. Оқиға шарықтау шегіне жетіп, олар мақсаттаған жеріне жетеді. Осы сәтті жазушы былай суреттейді: «Алдымен көргенім ірі шөмшекпен салған бүркіттің жайсыз ұясы еді. Аядай жерге әп-сәтте көз қыдыртып үлгерген мені ұядан да гөрі бырдай болып шашылған ақ сөңке сүйектер таң қалдырды. Арқардың жамбас сүйегі, киіктің ортан жілігі, түлкі мен қоянның тұтас қаңқалары арбыып көзге түседі. Ұп-ұсақ болып саудырап жатқан құс сүйегінде де жік жоқ. Тіптен мына ұяның шөмшегінен гөрі құраған қаңқа сүйектерінің көп екенін енді байқағандаймын. Осынау қалың қаңқаның ішінде төңкерілген табадай болып тасбақаның сауыты да жатыр. Мен өз көзіме өзім сенбей, сауытты аударып көрдім. Кәдуелгі тасбақаның сауыты, сырты бұж-бұж болып қабыршақтана құрай бастапты. Бұл өңірде тасбақаның болмайтыны анық. Ең жақын дегенде ту-у сонау үш жүз, төрт жүз шақырым жердегі Шу бойының құмынан ғана кездессе керек еді, мына сары үрпек балапанның жұдырықтай бөтегесін толтыру үшін енесі осынша керемет еңбек сіңіреді екен-ау. О, шіркін, ақылға сымас, асқарға құлаш ұрғызған тәтті тіршілік-ай десейші. Менің көз алдыма таңын созып, топшысын талдырып, ұрпағы үшін жанын азапқа салған ұя басар бүркіт елестеді» [3,218].

Баланың шың басындағы бүркіт ұясынын алғаш көргендегі алғашқы әсерін суреткер осылай берген. Тіршілік үшін, ұрпақ үшін мәңгілік қуатпен қазақ даласының аспанын шарлаған бүркіттерді суреттей отырып, қазақ мінезінен хабар береді. Және оны жай ғана суреттемейді, ертегіге, аңызға сүйеп суреттейді: «Жай елестеген жоқ, ертегілерде айтылатын Шыңырау атты самырық құс сияқтанып, дәл қазір қанатынан дауыл есіп, көзінің жасы нөсер болып, айшылық алыс жерлерден ұрпағым деп емешесі үзіліп келе жатқандай көрінді. Бір түрлі бойым шымырлап кетті». Жазушы осылайша бала қиялының байлығынан хабар беріп кетеді. Академик Зәки Ахметов: «Ұлттық характер – шығармадағы кейіпкердің ұлттық сипатымен ерекшеленген мінез-бітімі, оның белгілі бір халықтың өкілі екендігін танытатын психологиялық және ойлау, сөйлеу өзгешелігі» дейді.[4,360].

Жазушы осыншама ақпараттан көркемдік тәсілмен хабар беріп, табиғаттың сұлулығын ерекше суреттейді. Бірақ, көркем шығарманың терең түбінде ана жүрегінің жылылығы жатыр. Әңгіменің сюжетіне негізгі арқау болған бүркіт балапанын алу мотивін екінші позицияға аударған баланың әжесіне деген сағынышы болатын. Әңгіменің шешуін жазушы соншалықты динамикалық тартыста береді: «Бұл екі арада саумалай тартылған қыл арқан дыңылдай керіліп, жоғары көтере бастады. Мен тас жықпылына біткен бір түп жалбызды жұлып үлгергенше шың кемерінен табаным да көтеріліп үлгерді. Қыркүйек айында буыны қатып, толысқан жалбыздың иісі ерекше екен. Менің қазіргі сәттегі әрі-сәрі көңілімді орнықтырғандай, осы бір шүйкедей ғана жапырақтың саумал иісі сарайымды ашып жіберді. Есіме тағы да әжей марқұмның: «Тауға біткен жалбызым-ау!» – деп отыратын сөзі түсті. Есіме түсуі мұң екен қолымдағы жалбыз елбіреп, саусағын созған әжемді елестетіп, ұсақ түк басқан қара көк жапырақтар көзіме оттай басылды. Жалбыздың да буын-буыны босағандай, алпыс екі тамыры иігендей, жұпар иісімен ағыл-тегіл шомылдырып жатыр. Әжей марқұмның: «Тауға біткен жалбызым-ау!» – деп отыратын сөзінің қадір-қасиетін тек қазір ғана, мына қиын қиямен жоғары тартылып бара жатқан сәтте түсінген сияқтымын. Жүрегім бір түрлі елжіреп кетті. Менің ендігі мейрімді әжем, мәңгі өлмейтін әжем мынау мүлгіген тылсым табиғат сияқты. қолымдағы жалбыз әжемнің ақ төсін аймалаған мұңсыз-қамсыз кездерімізді еске түсірді» [3,218].

Осы әңгіменің атауы шығармаға алтын желі болған. Жалбыз символдық роль атқарған. Ұлттық мінездің, дархан көңілдің белгісіндей болған. Жалбыз қазақ танымында қасиетті шөп. Сол арқылы қазақтың ұлттық болмысын суреткер өте сәтті көрсете білген. Әңгіменің сентенция түйіні де ерекше сөзбен түйінделген: «Мен балапанды алып қайтпағаным тіпті де өкінгенім жоқ». Бұл ұлттық характерді берудің үздік көркемдік үлгісі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

5. Сейдімбек А. Әңгіме алдындағы сөз. 214-215 беттер.\\ Кітапта: Сейдімбек А. Аққыз. Повестер мен әңгімелер. – Алматы: Атамұра, 2002. -288 бет.
6. Лаушкина А. Национальные черты в характере Онегина// В журн. : Русская литература, №4., Ленинград., Издательство «Наука». 1966.
7. Сейдімбек А. Тауға біткен жалбыз. 216-219 беттер.\\ Кітапта: Сейдімбек А. Аққыз. Повестер мен әңгімелер. – Алматы: Атамұра, 2002. -288 бет.
8. Ахметов З. Ұлттық характер. //Кітапта: Әдебиеттану терминдер сөздігі. (Құрастыр. З.Ахметов., Т.Шанбай), - Семей-Новосибирск, «Талер-Пресс», 2006,-398 бет.

АУДАРМА СӨЗДІКТЕРДЕГІ ЛЕКСЕМАЛАР АРАСЫНДАҒЫ СЕМАФРАЗЕОЛОГИЗМ

Оразова Р. К.
(Казахстан, Алматы)

Аннотация

Араб және қазақ тілдерінің құрамында туыстық атаулары бар фразеологизмдерді салғастыра зерттеу – отандық тіл білімінде әлі қолға алына қоймаған тың дүние. Араб тіл білімі саласында да бұл тақырыпты лингвистикалық тұрғыдан зерттеуге арналған арнайы ғылыми еңбектер санаулы деуге болады. Осы тұрғыдан бұл сөздерді мағынасы мен құрылымы жағынан салғастыра зерттеу – қазақ тіл біліміндегі, сонымен қатар араб тіл біліміндегі де өзекті мәселе. Өзара туыстас емес құрылымы әр түрлі араб және қазақ тілдеріндегі туыстық атаулар алғаш рет салғастыра зерттеледі.

Жұмысымызда туыстық атауларының тұрақты тіркестермен келгендегі атқаратын функциялары, беретін мағыналары сөз болды, сондай-ақ екі халықтың да өмірінде маңызды орын алатын, лексикалық байлығының негізгі саласы мақал-мәтелдерде туыстық қатынастардың қаншалықты суреттелетініне көзіміз жетті.

Тірек сөздер: *фразеологиялық тіркестер, туыстық лексемалары, сыртқы және ішкі факторлар, араб тілі, мақал-мәтелдер, аударма және түсіндірме сөздіктер.*

Фразеологизмдер – тіл атаулының бәріне тән құбылыс. Тілдердің, әсіресе құрылымы әр түрлі туыстас емес тілдердің фразеологизмдерін кешенді түрде салғастыра зерттеу – салыстырмалы және салғастырмалы тіл білімінің қызықты, әрі келешегі мол саласы.

Фразеология саласын тіл білімінің жеке пәні ретінде қалыптастыруда оның нысандарын, тілдегі орны мен табиғатын зерттеу әдістерін анықтауда, маңызды теориялық тұжырымдар жасауда көптеген отандық және

шетелдік лингвист-ғалымдардың еңбектері ерекше орын алады. Олардың ішінде Копыленко М.М., Кеңесбаев І., Қайдаров А.Т., Сабитова М.Т., Чернышова И.И., Флейшер В., Добровольский Д., Исабеков С.Е., Сәтенев С.К., Смағұлова Г.Н. т.б. атақты ғалымдардың жалпы және салыстырмалы-салғастырмалы фразеология саласының дамуына қосқан үлестері орасан зор.

Туыстық атауларды талдауға арналған жұмыстарда тек жекелеген бір топ ғана зерттеуге алынады, мысалы: әке, бала [1;31].

Дегенмен, туыстық терминдерімен қатар, туыстық атаулар жүйесін көптеген лексемалар мен фразеологиялық тіркестер құрайды. Мысалы: *сөз атасы - мақал*.

Көріп отырғанымыздай, туыстықты білдіретін жүйені талдау әртүрлі құрылымдық бірліктерді зерттеудің проблемасымен байланысты, яғни туыстықты білдіретін жүйеге универбалды және универбал емес бірліктер кіреді. Әсіресе, туыстық атаулардың универбалды емес бірліктер-туыстық фразеологизмдері қызығушылық тудырады. Туыстықтың фразеологиялық тіркестері туыстықты білдіретін (әке-шеше) және білдірмейтін (күйеу қазық, сөз төркіні, анадан туғандай) лексемалардан тұрады. Туыстық атаулардың фразеологиялық тіркестерін зерттеудің өзектілігі олардың ішінде тілдік байланыс пен қоғамдық факторлардың айқын көрінуімен түсіндіріледі.

Біріншіден, фразеологиялық тіркестердің құрамына олардың пайда болу кезіндегі ең көп қолданылатын және кең тараған лексемалар кіреді. Екіншіден, фразеологиялық тіркес өз құрамына кірген лексемалардың алғашқы семантикалық мағыналарын сақтайды. Үшіншіден, туыстықты білдірмейтін семантикалардың туыстықты білдіретін семаларға айналу заңдылығы байқалады.

Туыстық лексемалары мен фразеологиялық тіркестерінің құрылымдық-семантикалық талдауы туыстықтың әртүрлі типтерінің аталуындағы лексемалардың орны мен олардың фразеологиялық тіркестердегі түрлену заңдылығын көрсететін лингвистикалық және экстралингвистикалық факторлардың айқындалуына септігін тигізеді.

Аударма сөздіктерде лексемалар арасындағы семантикалық байланысты көрсетудің зор мәні бар, себебі шет тілді үйренуші әр сөзді тек қана жеке сөздер жиынтығы деп емес, белгілі бір өзара байланыстағы лексикалық бірліктердің құрылымдық жиынтығы деп қарау керек. Зерттеушілердің байқағанындай, тіл туралы ғылымда берілген материал жік-жікке бөлініп қаралады, яғни өзінің тілдік бірліктерінің, олардың топтарының, түрлі грамматикалық, семантикалық құбылыстарының дифференциалды белгілері бойынша көптеген түрлі детальдарға бөлінеді. Бұл, әсіресе лексикология саласында анық байқалады. Салыстырмалы аспектіде зерттеу нысаны болып отырған араб және қазақ тілдеріндегі туыстық атауды білдіретін жекелеген лексикалық бірліктер мен олардың әртүрлі белгілеріне байланысты бөлінген топтары, олармен келген тұрақты тіркестер т.б. қазіргі типологиялық және салыстырмалы зерттеудің дамуында лингвистикалық талдаудың терминологиясы дәлдік пен толықтыруды талап етеді. Тілді жүйелей қарастырудың және терминологиялық айырмашылықтарының түрлі аспектілері З.Д.Попова мен И.А.Стерниннің еңбектерінде талданады...

Қазақ тілі лексикасының жүйелілігін айтқанда, аталған сөздіктегі өзіміздің жеке лингвистикалық факторларды, атап айтқанда лексикалық бірліктердің категориалды лексика-семантикалық қатынастарын талдауға тура келеді. Екітілді лексикография саласындағы белгілі маман В.П.Берковтің айтуы бойынша: «...в основу разработки системы значений и их оттенков в двуязычном словаре должна быть положена филиация в соответствующем толковом словаре» [2;41].

Бүгінде біз тоқталып отырған араб тілінің лексикалық жүйесіне, өзіндік ерекшеліктеріне, қазақ тілімен ұқсастықтары мен айырмашылықтарына, сөздіктегі аудармалардың мағыналық жағына көңіл аударғымыз келеді. Сөз мағынасының түп-төркінін, мәнін түсіну үшін мағынаны оның ең кіші семаларына ажырату керек. Дәл осы сәтте, араб тілінің сөз құрылымдық жүйесі, сөзжасам жүйесіне ерекше көңіл аудару қажет. Семит тілдер тобының ең бай тармағы саналатын араб тілінің сөз жасаудағы түбірімен өзгеріске ұшырайтын ерекшеліктері, сөздің көп мағыналылығы, дауысты дыбыстардың жазылмай, харажат түрінде берілуі, фонетикалық айырмашылықтар аудармада қиындық келтіретіні даусыз.

Біз бұл бөлімде араб және қазақ тіліндегі туыстық атауларының өзінің тікелей беретін тура мағынасынан басқа тұрақты сөз тіркестерінде кездесетін ауыспалы мағыналарының кейбіреуіне және араб тілі мен қазақ тіліндегі тұрақты тіркестердің бір тобы мақал-мәтелдерде кездесетін туыстық қатынастар туралы сөз қозғамақпыз. Тұрақты тіркестердегі сөз мағыналарының ауысуы белгілі бір тілдік лексемалардың сол елдің әлеуметтік-мәдени жүктемесіндегі алатын орнын білдіреді.

Тұрақты тіркестер туралы айтқанда біз негізінен лексикографиялық еңбектерге, аударма және түсіндерме сөздіктерге жүгінеміз. Мұндай тіркестердің пайда болуында да қоғамдық, әлеуметтік, мәдени т.б. факторлардың әсері өте үлкен. Мұны біз барлық тілге тән ұғымы ортақ әке-шеше, ұл, қыз сөздерінен жасалған тұрақты тіркестерден көруімізге болады. Тағы айта кететін жайт, араб-қазақ сөздіктерінің аздығына және қысқалығына байланысты араб-орыс сөздіктеріне жүгінеміз. Әрине, әр сөздік бұл автордың бірнеше жылдық еңбегінің нәтижесі. Айталық, Барановтың араб-орыс сөздігінде 42 мыңдай жеке сөздерді қамтыса, Дәдебаевтің арабша-қазақша сөздігінде 7 500-дей ғана сөз аударылған, қазақша-арабша тілашарда одан да аз сөздер тікелей өзінің бір мағынасында көрсетілген. Ал, қазақ-араб түсіндірме сөздігінде қазақ тілінде кездесетін арабизмдер ғана теріп алынған. Туысқандықты білдіретін кей сөздерді талдап көрейік:

Абун-әке сөзі Дәдебаевта тек бір ғана мағынасында;

Баранов бұл сөздің қолдану аясындағы өзгерістерін және тұрақты тіркестерін береді:

Иа абати- о, батюшка! Биabi анта- ты мне дороже отца

Абауани- родители, отцы, предки. Абууатун-отцовство; низамул-абууати- патриархат. Тұрақты тіркестерде келуі: Абу-/занби- комета; абу нами- мак; абу-муғазил- аист; абу-һаул- сфинкс; абул-иақзан- петух; абу-ришах- флюгер [3;21].

Араб тілінің түсіндірме сөздігінде сөздің жасалу тұрғысынан және сөйлемдегі қолданылу ерекшеліктеріне байланысты, сөз тіркестерімен келгендегі мағыналарын нақты мысалдар арқылы талдап түсіндіреді: الوليد : الاب : الجد و يطلق علي العم و علي صاحب الشيء و علي من كان سببا في إيجاد شيء أو ظهوره أو إصلاحه [4;5].

Уммун- шеше сөзі Дәдебаевта бір мағынасы ғана берілген.

Баранов сөздігі бойынша бұл сөздің бес мағынасы берілген: 1- мать;

2- основа(түбір, негіз); 3-первоисточник, оригинал (түпнұсқа): а) умму-л-лугатис-самиати- семитский праязык; б)ал-хадаратул-инсаниатул-умм- первоначальная цивилизация; 4- главная часть: уммул-масаил- важнейший вопрос, уммаһатул-мудун- главнейшие города; 5- матрица- из чего исходит начало, дает жизнь (тех.): уммул-арба,аин- сороконожка; уммул-ханун- мягкая мозговая оболочка; уммул-халул- ракушка; уммур-раси- темя; уммул-башар- Ева; уммул-қура- Мекка; уммул-қира- огонь; уммул-ки таб- первая сура Корана; уммун-нужум- млечный путь т.б.

Араб тілінің түсіндірме сөздігіндегі берілген мағынасы:

الأم: اصل الشيء (للحيوان و النبات): الوالدة: الشيء يتبعه فروع له.(ج) امات و أمهات و أم القرآن فاتحته, و أم الكتاب اللوح و المحفوظ . الأمة جماعة [4;7].

Ибнун- ұл, бала; Дәдебаевта ибнул-уатан- отандас,жерлес мағынасы қоса берген. Барановта осы мағыналарына қоса: ибнул-ибни- внук; ибнул-ахи- племянник; ибнул-,амми (хаали)- двоюродный брат; ибну-заужи- пасынок; ибну сулби,и-его родной сын; ибнул-мадина- горожанин, ибнул-жинси- земляк, соотечественник; ибнуд-дин- единовец; ибнур-рухи- самостоятельно пробивший себе дорогу; ибнус-сабили- а) путник, странник;б) бездомный; ибнул-шаума фи...- новичок в...; ибнул-,араб- араб; ибнул-,ишин- 20лет от роду, ибну-насили или ибнуз-зауат- из знатной семьи; абна,у-ша,би- граждане, абна,ул-лугати- соотечественник, говорящие на одном языке; бану умми- мои братья, ибну адам- человек. Сонымен қатар тайпа атымен да тіркеседі: бану умеия- Омеййады; банул-аббас- Аббасиды; бану харб- племя Харб; бану тамим- племя Тамим; қаланың аттарымен.ибну миср- египтянин; ибну димашқ- житель уроженец Дамаска.

Ибнатун, банатун- қызы, бойжеткен қыз. Ибнаул-ахи (ухти)- племянница; ибнаул-,амми (халли)- двоюродная сестра, кузина, жена деген де мағынасы бар. ибнатуз-заужи- падчерица; бинтул-хилал- порядочная девушка; бинтул-балади- горожанка, бинтул-наси- девушка из знатной семьи. Тұрақты тіркестердегі мағынасы: Бинтул-амси- дела недавнего прошлого; Бинтуш-афати- слово; бинтул-,инаб- вино; бинтул-,айни- слеза; бинтул-фикри- пікір; бинтул-,ма,а- русалка; бинтул-иаман- кофе; банаулд-даһар- несчастье; банатус-садри –заботы; банатуз-зунун; банатут-тариқи- ответвление дороги, окольные пути; банатул- һауаь- жрицы любви;

Жаддун- ата; жаддатун- әже сөздері туралы да осыны айтуға болады. Жаддун сөзінің тағы бір мағынасы 1)величие, 2)счастье, удача. Сөз тіркесінде. ;асирул-жадди- несчастливый, неудачник; ал-жаддул-,асир- злая судьба. Екі сөздікте де арғы ата-баба тіркестері үлкен немесе әке/шеше сөздері арқылы берілген, оны кестеден көруге болады.

Ахун және ухтун (брат, сестра) сөздерімен келетін тұрақты тіркестерде біраз сөздерді кездестіруге болады. Мысалы: ахун-науми- смерть; муаннастың (әйел тегі) атун жалғауы жалғануы арқылы сөз мағынасы өзгереді: ахишатун- 1) привязь, 2) петля, ловушка, 3) связь, узы, 4)тех. ворот(Сирия). уаха – етістік түрінде келгенде – «устанавливать братские отношения» мағынасынан басқа «приследовать, стремиться, придерживаться» деген аудармалары бар [3;27].

Осыдан келіп, жоғарыда көрсетілген талдау негізінде мынадай қорытынды жасауға болады: арабтың өз тіліндегі түсіндірмеге Барановтың аудармасының өте жақын екенін көреміз, ал қазақ тіліне аудару барысында бұл сөздер аясының өте тар, бір мағынада ғана қолданылатынын байқаймыз. Бұл әсіресе, араб тілін зерттеуші мамандар үшін аударма барысында көптеген қиындықтар келтіруі мүмкін. Әрине, қазақ тілінде сөздіктер аз болғандықтан, бұған да шүкіршілік етеміз. Дегенмен, қысқа сөздіктердің өзінде есім сөздердің бір ғана мағынасын бергенмен, түбір етістіктердің түрленуін ескеріп, бірнеше мағынада көрсетілгенін айта кеткен жөн. Сөздердің көп мағыналылығы мен тұрақты тіркестерде келуін алдағы шығарылатын сөздіктерде міндетті түрде қолдану қажет деп есептейміз.

Қазақ тіліндегі туыстық атаулардың тұрақты тіркестерде келуіне тоқталсақ:

1. Күйеу лексемасы – күйеу жолдас (күйеудің қасына еріп келген жолдасы); күйеу қазық – аулада ат байлау үшін қағылған ағаш не темір қазық; күшік күйеу - әйелінің туыстарымен бірге тұратын күйеу; күйеу түсті – жігіттің қалыңдыққа ұрын баруы;
2. Жеңгетай – жігіттің қалыңдық жеңгесіне беретін сыйы; жеңгетай болу – қыз бен жігіт арасына дәнекер болу,
3. Төркін – «келіннің өз жұрты» тура мағынасымен қатар, бір нәрсенің түбірі, негізі, басы мағынасын береді: «сөздің төркіні».
4. «Өгейсіту» - бөтенсу, жат көру, «күндеу, күндестік жасау» - қызғану, көре алмау мағынасында;
5. «Бәйбішесіну» - маңғаздану;
6. «Тоқалдан туғандай» - кемсіту, төмендету т.б. мағыналары кездеседі. «тоқал ешкі» - мүйізі жоқ не сынған мал; «тоқал там»- төбесі жоқ, көтерілмеген шым үйі.

7. «Қыздан туғандай» - ибалы, әдепті; «Қыздың жиған жүгіндей» - өте ұқыпты жиналған зат. «Қыздың баласындай» - ұқыпты, жинақы; «Қыз мінезді жігіт» - сабырлы, ұстамды, кішіпейіл адам;
8. «Әкесін танытады»; «Көкесін көзіне көрсету» - қорқыту, күш көрсету мағынасында; «Атаңның басы» -? «Ененді ұрайын» - жаман мағынадағы боқтық сөз;
9. «Жаңа түскен келіндей» -сызылу, ұялу;
10. «Анадан туғандай» - тыржалаңаш, лыпасыз; таза, пәк мағынасында өте аз кездеседі.
11. «Сәби күлкі» - аңғал, пәк күлкі; «Жаңа тудың ба?»- ештеңеден хабарсыз, түк білмеу;
12. «Байлықтың атасы - еңбек» ауыспалы мағынада;
13. «Әкесі өлгенді де естіртеді» - мәтел. «Су анасы – бұлақ». «Ағайынның аты озғанша, ауылдастың тайы озсын».

Үлкендердің үйленген жас жұбайларға беретін батасы, айтылатын тілегі ретінде қолданылатын «қосағыңмен қоса ағар» фразеологизміндегі «қосақ» сөзінің алғашқы мағынасы «мойындарына бұғау салынған қой, ешкілер қатары, жегулі аттар жұбы» дегенді, ал ағарту, ақ кіру етістігінен *ағар* сөзін білдірсе, бертін келе «қосақ» сөзі ерлі-зайыпты, ал «ағар» сөзі – шашқа ақ түсу мағынасына ие болған. Фразеологизмнің қалыптасуына осы ауыспалы мағынасы себеп болып, ауызекі тілде жиі қолданылып, жақсы мәнде айтылады.

Мыс: тату-тәтті, ұзақ өмір сүріндер. Қосағыңмен қоса ағар! [5]. Тіркесті жартылай уәжілік түрінде қалыптасқан деуімізге болады, себебі бұрынғы беретін мағынасы қазіргі мағынасымен тура сәйкес келмесе де, жартылай мәнде сақталған. «Қос», «қосылу» сөздерінен шыққан «қосақ» сөзі «қосылып ағару» деген мағынаны білдіре отырып, о баста тек мал басына байланысты қолданылса, келе-келе адамға қатысты айтылған. Қос малдың баратін өнімі де мол болып, молшылық пен ырыс-берекені әкелетіні сияқты, адам үшін де қосылып өмір сүру мәнді, мағыналы болатыны сөзсіз. Ерлі-зайыптылардың шаштарына ақ кіргенше бақытты ғұмыр кешіп, бірге өмір сүруі тіркестің қалыптасуына негіз болған.

(Сөз атасы- мақал дейді қазақта). Рүстемовтың сөзімен айтқанда: «Мақал-мәтелдердегі ұлттық ерекшеліктерді ашу үшін осындай фразео-семантикалық топтарға бөліп қарастыру орынды. Өйткені, мақал-мәтелдерді фразео-семантикалық топтарға бөліп-зерттеу - әр халықтың сол тақырып көлеміндегі ұғымы мен ұлттық көрінісін кеңінен ашуға өз септігін тигізеді» [6;159].

Араб тілін зерттеушілердің бірі А. Домбаева өз еңбегінде араб және қазақ мақал-мәтелдерін үш фразео-семантикалық топтарға: жанұя, соматикалық және сан есімді мақал-мәтелдерге бөліп, салғастырмалы зерттеу жұмысын жүргізіп, олардың арасындағы бірнеше ұқсастықтар мен ерекшеліктерді ашады.

Мысалы, «ер адам мен әйел адам» фразео-семантикалық тобында әртүрлі сипат берілген. Қазақ мақал-мәтелдерінде ер адам мен әйел адамды қатар қойып, салыстыру кездеседі: *Ер елді басқарса, Әйел от басын басқарады. Еркек ер мінезділігімен, әйел биязы мінезділігімен сүйкімді. Еркек үйдің иманы, әйел үйдің жинағы. Еркекке жүрек, әйелге тірек керек. Ердің асылы күшінен білінеді, әйелдің асылы ісінен білінеді.*

Яғни, қазақтарда ер адам – ел басшысы, үйдің қорғаны, ержүрек, батыр және бір сөзді: «Ер екі сөйлемейді», «Ер жігіттің екі сөйлегені -өлгені», деген сипаттар берілсе, әйел адам оған көмекші, қамқоршы, үйдің көркі, қиындыққа төзетін кейіпте беріледі.

Зерттеу барысында байқағанымыз, араб тілінде де, қазақ тілінде де туыстық қатынасқа байланысты мақал-мәтелдер жиі қолданыста жүреді. Оның ішінде ата-анаға байланыстылары көп. Өйткені, екі халықта да ата-ананы құрметтеп, олардың орнын ерекше бағалаған. Мысалы: арабта: *Дүниені мың айналсаң да ананың құшағынан артық жер таппайсың; Жұмақ анаңның табанының астында; т.б.*

Қазақта: *Әкең-асқар тау, анаң- мөлдір бұлақ, бала- жағасындағы құрақ; Әке көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер; т.б.*

Қыз бен ана, әке мен бала арасындағы қатынас, тәлім-тәрбиеге байланысты араб және қазақ мақал-мәтелдерінің мағыналас келетіндері де бар: арабта: *шешесінің тілінің құдіретін қысқарту керек, қызы шешесіне еліктейді.*

Қазақта: *Аяғын көр де, асын иш; шешесін көр де, қызын ал.*

Бала тәрбиесіндегі ата-ананың орнын екі тілдегі мақал-мәтелдер былайша көрсетеді: арабта: *Сенің жақсы істерің- балаңнан; Негізгі(нағыз) бала- балаңның баласы.*

Қазақта: *Баланың жақсысы- қызық, жаманы- күйік. Балалы үй- базар, баласыз үй – қу мазар; т.б.*

Ағайын, туыс арасындағы жақындық екі халық мақал-мәтелдерінде ерекше сипатталған. Өйткені, араб халқы да қазақтар секілді ежелден бауырмал, ағайын-туыс арасындағы қарым-қатынасты жоғары бағалаған. Мысалы: Арабта: *ағамның баласымен жақын туыспын, ағамның баласының баласымен алыс туыспын.*

Қазақта: *Туысы бірдің –уысы бір; ағайын тату болса, ат көп; абысын тату болса, ас көп. т.б.*

Сондай-ақ, туыстық қарым-қатынасты білдіретін қазақ мақал-мәтелдерінен ағайын арасындағы араздық, бақталастық секілді күрделі қатынастарды білдіретін орамдарды кездестіруге болады: *Ағайын бар болса, көре алмайды, жоқ болса, бере алмайды. Ағайын ащы, мал тұщы.*

Туыстық қатынасты білдіретін екі тілдегі мақал-мәтелдердің ішінде, мағына жағынан ұқсастық табатыны- қыз балаға қатысты мақалдар. Екі халықта да қыз баланы қадірлеп, төрден орын берген.

Ислам дініндегі тәрбие бойынша қыз баланың сыпайылығы, имандылығы, инабаттылығы басты назарда болған. Сондықтан да, діні бір, тәрбиесі ұқсас, араб және қазақ тіліндегі қыз балаға қатысты мақал-мәтелдер де мағына жағынан бір-бірімен сәйкестік табады. Соның ішінде, «қыз бала жат жұрттық» деген ұғым екі тілдегі мақал-мәтелдерде кеңінен кездеседі: арабта: *ұлыңнан бұрын қызыңды айттыр; қазақта: Қыз-жат жұрттық. Арабта: қызын айттырса, ашуланып, өкінген сыңай танытады. Қазақта: қызы бардың- назы бар. Арабта:*

баяудың өмірі суда қалмайды. **Қазақта:** отырған қыз орнын табар. **Арабта:** қыз өссе, уақыт ұзақ болмайды. Қазақта: қыз өссе, елдің көркі, гүл өссе, жердің көркі. Қыз бала өз үйіне қонақ.

Қыз бала тәрбиесіне де қаншалықты көңіл бөлінетінін мынадай мысалдардан аңғарамыз: **арабта:** Үйден шыққан қыздың кеңістік өлшемі өзгереді. Егер сен арыңды сақтағың келсе, басқаға көзі түскен қызыңды тұрмысқа бер.

Қазақта: Қызға қырық үйден тыю. Қызың өссе, қылықтымен ауылдас бол[7].

Жоғарғыдағы мақалдың мағынасына жүгінсек, арабтарда қызына, не ұлына өмірлік жарды ата-аналары табады. Ал, іей аайқада болған баланың әке-шешесі өз абыройын сақтау үшін, қыз баласын тезірек өздері қалаған адамға тұрмысқа береді, ұлын үйлендіреді. Бұндай құбылысты қазақ халқының өмірінде ертеректе, Ислам дінін қабылдағаннан кейін пайда болғанын көркем шығармалардан кездестіруге болады. Қазақ халқындағы «Ананың тілі алмаған, қасарысқан қыз жаман» деген мақал осының негізінде де айтылуы әбден мүмкін.

Екінші топты құрайтын- «үйге» қатысты араб және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдер семантикалық мағына аясында бірдей қолданылады. Өйткені, қазақ және араб халқы ерте заманда көшпелі тұрмыс кешкен. Екі халық тіршілігінде үйдің атқаратын рөлі өте үлкен болған. Мысалы:

арабта: (Әр ит өз есігінде қатты үреді). (Қоңыздың әкесі өз елінде сұлтан).

қазақта: Өз үйім өлең төсегім. Он үште отау иесі. Өз үйім, кең сарайдай боз үйім.

Саны жағынан қарастырғанда - «үйге» қатысты мақал-мәтелдердің ішінде, қазақ тілінде - 98, ал араб тілінде -50. Сондай-ақ, «үйге» қатысты араб мақал-мәтелдеріне қарағанда, қазақ мақал-мәтелдеріне ұлттық нышан басым: Он үште отау иесі. Абыройды ақ отау жапты.

«Отау» – арабтар үшін түсініктемені қажет ететін, ұлттық нышаны бар, қазақ лексикасына ғана тән сөз. Ұлттық тәрбиеміздің кейбір жақтары ерлер мен әйелдердің мінез-құлқынан, сөйлеу тілінен көрініс табады. «Әкеге қарап, ұл өсер; шешеге қарап, қыз өсер» секілді халқымыздың мақал-мәтелдерінде атадан тарап келе жатқан жастарды тәрбиелеу әдісін байқауға болады. Ата-бабаларымыз ұл мен қыз бала тәрбиесіне үлкен мән берген. Халық тәрбиесінде батырлар жыры, аңыз-әңгімелер, ертегі, дастандардың алатын орны зор, ондағы кейіпкерлерді ұл-қыздарына үлгі ретінде көрсете білген.

Араб және қазақ тілдері тілдік табиғаты тұрғысынан туыс тілдер емес. Бірақ діннің ортақтығы мен тарихының түйісетін жерлері, мәдени-экономикалық байланыстары, көшпелі елдер тұрмысының ұқсастығы – олардың тілдеріндегі мақал-мәтелдер секілді кейбір элементтердің ортақтасуына әсер етті. Тұрмыс-салтқа және жан-жануарға қатысты мақал-мәтелдерде туыстық терминдерінің қолданылуы да, әртүрлі реңктегі мән-мағыналары да үндес болып келеді: арабта: баланың ақылы түйенің бойында. Қазақта: түйедей бойың болғаниша, түймедей ойың болсын.

Арабта: рима, ескі әдетіне қайта оралды.

Қазақта : ондай-ондай ханның қызында да болады.

Қазақта: ырылдарсың, қаппассың; менен жақын таппасың.

Астыңдағы атыңа сенбе, қойыңдағы қатыныңа сенбе.

Қаниша батыр болса да, жауға салма жалғызды.

Қарға баласын аппағым дейді. Атаңа не істесең, алдыңа сол келер.

Келінді бастан, әйелді жастан. Қалыңсыз қыз болса да, кәдесіз қыз болмас.

Келіннің аяғынан, қойшының таяғынан.

Күйеу жүз жылдық, құда мың жылдық.

Қымызды кім ішпейді, қызға кім бармайды.

Әкенің жақсылығы жездедей-ақ. Әкесі жоқ -жарты жетім, шешесі жоқ – бүтін жетім. Қасқырдың баласын қаниша асырасың да, далаға қарап ұлиды.

Жиен ел болмас, желке ас болмас. Жаман күйеу – қайынсақ.

Анаңды Меккеге үш арқалап апарсаң да, қарызынан құтылмайсың.

Жұмысымызда туыстық атауларының тұрақты тіркестермен келгендегі атқаратын функциялары, беретін мағыналары сөз болды, сондай-ақ екі халықтың да өмірінде маңызды орын алатын, лексикалық байлығының негізгі саласы мақал-мәтелдерде туыстық қатынастардың қаншалықты суреттелетініне көзіміз жетті.

Қорыта айтсақ, салғастырмалы әдіс арқылы жасалған талдау негізінде құрылымы әртүрлі тілдер тобына жататын қазақ және араб тілдеріндегі туыстық атаулары әлеуметтік, тарихи ұқсастықтарынан туған ортақ желілер мен ерекшеліктері, этнолингвомәдени формулалары бар, алайда семантикалық мазмұны бірдей, коммуникативтік қызметі тұрғысынан ортақ тілдік, этномәдени бірлік ретінде танымыз.

Әдебиеттер:

1. Сарыбаева М.Ш. Система обозначений родства в английском, русском и казахском языках. А.1991. 31б.
2. Берков В.П. Двухязычная лексикография: учебник. С-Пб.1996. 41стр.
3. Баранов Х.К. Арабско-русский словарь. М.2001.
4. المعجم الوجيز. ج.م.ع. 1994.
5. Тоқмағамбетов А. Шығармалар жинағы.
6. Рүстемов Л.З. Қазіргі қазақ тіліндегі араб-парсы кірме сөздері. А. 1982. 159б.
7. Домбаева А. Қазақ және араб тіліндегі мақал-мәтелдер.

Аннотация

В данной статье речь идет об интеркаляции в речи билингвов. Статья знакомит с взглядами ученых на использование и переключение языковых систем. По мнению ученых самые различные сочетания элементов используемых языковых систем при билингвизме мало зависят от степени знания языка, определяясь главным образом целью общения, речевой ситуацией. Переключение происходит в основном, когда происходит смена языка вследствие переключения речевых типов с одного языка на другой, при переносе целых предложений с одного языка на другой язык, при переключении внутри одного предложения.

Кілттік сөздер: Интеркаляция, диалект, билингвизм.

Abstract

In the article the intercalations in the speech of bilinguals are considered. The article introduces the visions of scholars on the use and switch from one language system to another. In the opinion of scientists different combinations of elements from the used language systems in the bilingual process have minor dependence on the rate of language knowledge, being principally defined by the aim of communication, language situation. Switching off will mainly happen when we deal with language change in the result of switching speech types from one language to another, if we transfer the whole sentences from one language to another, in switching inside one and the same sentence.

Key words: Intercalation, dialect, bilingualism

Тілдік қатынас теориясындағы негізгі ұғымдардың бірі – билингвизм ұғымы болып саналады. Билингвизм дегеннің сөзбе-сөз мағынасы – бір қоғам шегіндегі (әдетте мемлекет) екі немесе одан да көп тілдердің өмір сүруі мен қызмет етуі. Басқа жақтан мысал іздей-ақ, өз елімізді қарастыратын болсақ, Қазақстанның әлеуметтік-коммуникативтік жүйесін 128 тіл құрайды. Яғни, Қазақстанда тұратын адам тең құбылалы ел азаматы болу үшін кем дегенде екі (орыс және қазақ) немесе үш (орыс, қазақ және өз ана тілі) тілді меңгеруі тиіс. Егер индивид бірнеше тілдерді меңгерсе, ондай адамды билингв деп атайды, ал бұл құбылыстың өзін билингвизм дейді. Билингвизмнің қазақша баламасы – қостілділік. Қостілділік қазақтың «қос» («екі» сөзімен мәндес) және «тіл» (адамдардың өзара қарым-қатынас құралы) деген сөздерден тұрады. Кей ғалымдар билингвизм немесе қостілділікті қандай да бір үдеріс ретінде түсінеді. Мысалы, Е.М. Верещагин қостілділікті адамға екі түрлі тілдік жүйеге тән сөйлеу түрін қайта шығару, тудыруға мүмкіндік беретін психикалық механизм ретінде анықтаса, В.Ю. Розенцвейг қостілділікті екі тілді меңгеру ретінде, қарым-қатынас жағдаятына байланысты бір тілден екіншісіне ұдайы ауысу ретінде анықтайды. Ал У. Вайнрайх болса билингвизм құбылысын екі тілді кезек-кезек қолдану практикасы ретінде, ал оны жүзеге асыратындарды билингв ретінде анықтайды. Алайда біз билингвизмді «Қостілділік», ал билингвті «Қостілді» ретінде қарастыруды жөн санадық.

Қостілдінің бір тілден екінші тілге ауысуы оның коммуникативтік ниетіне, қарым-қатынас мақсатына және тілдік жағдаятқа байланысты жүзеге асырылады. А.П. Дульзонның айтуына қарағанда, қостілділік кезінде қолданылатын тілдік жүйелер элементтерінің әр түрлі тіркесуінің тілді меңгеру деңгейіне қатысы аз және ол тек тілдік жағдаятқа байланысты ғана болады.

С. Поплактың мәлімдеуінше тілдік ауысу келесі жағдайларда жүзеге асырылады: 1) тілдің ауысуы тілдік типтердің бір тілден екінші тілге ауысуының салдарынан; 2) толық сөйлемдер бір тілден екінші тілге ауысқанда; 3) бір сөйлемнің ішінде ауысулар болған кезде. [1].

П. Ауэрдың пайымдауына келсек, ауысу мынадай жағдайларда байқалады: а) сөйлеушінің сөзіне қарай; б) сөйлеу актісінің қатысушыларына қарай [2].

Тілден тілге ауысуды А.Е. Карлинский қостілдінің сөйлеу әрекетіндегі тілдердің түйісуі процесінде орын алатын психологиялық құбылыс ретінде қарастыруды дұрыс деп санайды. Және де бұл жағдайларда бір тілдің екінші тілге ықпал етуі кезінде жүзеге асатын интеркаляция және транскляция ажыратады [3]. Бірінші типті ауысу интеркаляция - қостілдінің ана тілінің екінші тілге ықпал етуінің нәтижесінде орын алады. Бұндай жағдайларда қостілді өзге тілде сөз құрастыру кезінде өз ана тіліндегі дағдыларының екінші тілге көшуін бастан өткізеді. Қостілдінің екінші тілдегі құзыреттілігі шектеулі, сондықтан ол екінші тілде жетпей жатқан тілдік бірліктерді өз ана тілінен көшіреді. Бұл жағдайда қостілдінің құзыретінің бірінші тілдегі (1Т) құзыреттіліктің екінші тілде (2Т) сөзжасам кезіндегі ықпалы туралы айту керек [3, 4]. Мысалы қазақ және орыс тілдеріндегі сөз тәртібін алуға болады. Орыс тілінде хабарлы сөйлемде баяндауыш екінші орында тұратын болса, қазақ тілінде ол сөйлемнің соңында тұруы тиіс, сондықтан орыстілді сөйлеуші қазақ тілінде ойын жеткізгісі келсе, ана тілінің ықпалына қарай сөйлемде баяндауышты екінші орынға қояды (Я приехал вечера вечером – Мен келдім кеше кешке.)

Бір тілден екінші тілге ауысу кезінде тілдік интеркаляцияның типтерін зерттеу барысында біз басшылыққа белгілі қазақ-неміс прозаигі, аудармашысы, эссеисті, сыншысы және әдебиеттанушысы Г. Бельгердің «Дом скитальца» атты шығармасын алдық. (Салыстыру орыс және неміс тілінің диалектерінің арасында жүргізіледі)

I. Номенклатуралық тип тілде лауазымды тұлғаның қызметін және оның әлеуметтік мәртебесі мен позициясын айқындайтын терминдерді қолданғанда орын алады, мысалы: Genosse Erlich, lieber Mensch, sage jemandem, damit die dringend **приемищика** schicken, ich muss die Schaffen laut акту abgeben! Ich werde von der Staffel bleiben. (Г. Бельгер. Дом скитальца, 85 б.).

II. Номинативтік интеркаляция сөз арасында зат, құбылыс атауларын қыстырумен ерекшеленеді. В. К. Гейнц егер қостілді бұрын мүлде кездестірмеген немесе жаңа жағдаятта түрлендірілген зат атулары мен аралас сөздерді кездестірген кезде аралас сөз тек мүмкін ғана емес, ол қажеттілік болып табылатынын атап өткен («плита» plit, «кружка» kruške, «банка» range) т.б. [5]. Диалект иелерінің сөздерінде тұрмыстық заттар, жан-жануарлар атауы жиі кездеседі, мысалы: «Кто же умер? Unser Tade, Hatti ist **duot**» Как?! Unser Friedrich? Gewissenhaft, goudmutig Wolodja, Musiker, Lehrer, stolz der Familie. Grens Onkel Christian ist auch in **трудоармия**, aber ich weiß nicht. (Г.Бельгер. Дом скитальца, 108 б.).

Бұл мысалда орыс тілінің номинативтік лексикасымен (Володя, трудармия, т.б.) қатар қолданылатын диалект сөздер көп кездеседі. Диалект сөздердің өздеріне тән ерекшеліктері бар, оларға : 1) hatti – „Vater“, негізді қайта құрудың швабтік әдісі, бұл жерде дауыстыға басталатын сөзге алдыңғы сөздің соңындағы дауыссыз дыбыс, көбінесе артикль жалғанады, мысалы шваб. hatti „Vater“ < min+att. 2) duot – „tot“.

III. Редунанттық. Интеркаляцияның бұл түрінің негізі өзге тілдің диалектісіне енген сөздер екі тілде де әртүрлі синонимдер ретінде қолданылады, мысалы: «Ja, ja ... ist nichts zu machen. Ich sderwə in der Fremde. Ja, ja, bruədər, nichts zu machen. Ich sderwə nicht dergleichen, на чужбине» (Г.Бельгер. Дом скитальца, 152 б.). Бұл жердегі sderwə, bruədər сөздері диалект сөздер.

IV. Редупликативтік интеркаляция. Бұл тип біртүбірлі сөздердің қайталануы және өз ана тіліндегі синоним сөздердің бірігіп бір күрделі сөз жасауы кезінде байқалады, мысалы: «Du schäst, diese böse, Zähne, Raube. Fisch! Die Kasachen nennen diese Fische schortan. Ich nenne diese Fische Hecht – шука» (Г.Бельгер. Дом скитальца, 232 б.).

V. Фразалық интеркаляция. Интеркаляцияның бұндай түрі диалектіге фразалардың синтагмаларын көшіруде жүзеге асырылады. Мысалы: интеркаляция келесі жағдайларда пайда болады: 1) неміс-қостілдінің орыс тілінде қарым-қатынасқа түсі кезінде төлеу сөзді беруінде: un-do so:xt-er: «Ты извини», un-do so:y-iç: «Нет! С человеком надо считаться»; 2) біртүлдімен диалог жүргізу кезінде: khoumd-en manskhäl қаңә ä:r seiçt «Сен неге жылап отырсың?» un-do so:y-iç «Олар мені қайыр сұрауға мәжбүрлеп жатыр, ал мен оны қаламаймын». un-do se:çt-er: «Мен саған қазір көмектесемін». – Ер адам өтіп бара жатып: «Сен неге жылап отырсың?»- деп сұрады. Мен: «Олар мені қайыр сұрауға мәжбүрлеп жатыр, ал мен оны қаламаймын»-дедім. Ол: «Мен саған қазір көмектесемін» деді, т.б.

VI. Вокативтік интеркаляция өзге тілдің қаратпа және диалект сөздерін екінші тілге қыстырумен ерекшеленеді, мысалы: Richtig fêdē Franz. Все **мы здесь** ēzl. – Ja, mein Sohn, **мой сын**. Narren sagen das, was die Klauker denken (Г. Бельгер. Дом скитальца, с.132); „ – Na, mein Kinr ... **Кренишься?** Держусь пока, но муторно как-то (Г.Бельгер. Дом скитальца, с.132

VII. Аксиологиялық. Өзге тілден қыстырмаларда тұлғаға немесе жағдаятқа баға беру болады, мысалы: «Умница, Olkje. Entgegenkommene Seele. **Молодчина!**» (Г. Бельгер. Дом скитальца, с. 208); Sēnə guəd, Klöügr nnd wonderbar dōxdr, meine hārdə, **мое сердечко!** Klöügr Khopf, **умная головка!** (Г. Бельгер. Дом скитальца, с. 210).

Осылайша, бір тілден екінші тілге ауысу номинативтік, номенклатуралық, редунанттық, редулитивтік, фразалық, вокативтік және аксиологиялық интеркаляциялар арқылы жүзеге асырылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Poplacks: Kontrasting patterns of Codes – witching in two communities // M. Heller (ed): Codeswitching, 1988.
2. Auer P. Zweisprache Konversationen. Codeswitching und Transfer bei italienischen Migrantenkindern in Konstanz – 1983. – P.51.
3. Карлинский А.Е. Основы теории взаимодействия языков. Алматы: Ғылым, 1990. – 181с.
4. Орусбаев А. О. Языковая жизнь Киргизии (функциональная дистрибуция языков). – Фрунзе: Илим – 1990.
5. Гейнц В.К. Иноязычные заимствования в верхнегессенских говорах Омской обл. «Вопросы диалектологии и языкознания», Омск, 1969. – 52с.

FEATURES OF TRANSLATION OF MILITARY ENGLISH AND RUSSIAN TERMS

Morugova Yelena
(Kazakhstan, Almaty)

Abstract

The article gives a brief description of a number of problems of military sublanguage associated with the semantic interpretation of English military terms that denote the realities of foreign reality and do not have common terminological equivalents in the Russian language.

Key words: military terminology, terminological phrases, transcription, transliteration.

The basis of the military sub-language as a subsystem of language that supports the field of professional communication, is military language, which includes terms, abbreviations, words, precision and situational cliché [1].

Under the military term a stable unit of synthetic or analytical category assigned to the corresponding concept in conceptual and functional system of a particular sector of the military profession is understood, as well as the value correlated with the values of other terms in lexical system of the language [2]. A military term can be any lexical unit of a language if it acquires a terminological function. That is why, the English word *"plate"* means *"saucer"* in generally accepted language, *"horseshoe"* – in equine, *"scale"* – in the zoological terminology, and it is set to *"armor plate"* in the military terminology. In the military sublanguage terms function in close relationship with each other and form a terminological system.

Military terminology has a certain set of general properties that do not depend on any language, which characterize the military sublanguage as a whole [3].

The main characteristics of military terminology are such as consistency, the presence of a definition, the tendency to monosemicity within its terminological field, the lack of expression, stylistic neutrality. G. M. Strelkovsky allocates among them the unambiguous functional correlation (within a specific application), nominativeness (independence from context), the system of conditionality and stylistic neutrality [4]. The main difficulties in the translation of terms lie in the strict requirements of unambiguity and the need to establish the content of the concept.

According to its content, the English¹ military terminology is quite differentiated. It includes both one-component terms with clear semantic boundaries and multi-component terms. The ambiguity of even one-component terms complicates their adequate understanding, and makes the translation completely dependent on the context and situation.

Following the linguistic ideas of L. L. Nelyubin [5], we believe that the English military terms in terms of their interpretation can be divided into three groups:

1. Terms denoting the realities of foreign reality, identical to the realities of our reality, the interpretation of which does not present any particular difficulty. As an equivalent, either Russian or international term is used, for example: **"warship"** – «военный корабль», **"army aviation"** – «армейская авиация», **"military police"** – «военная полиция», **"field uniform"** – «полевая форма одежды».

2. Terms denoting the realities of foreign reality, which are absent in our reality, but have generally accepted Russian terminological equivalents.

For an adequate interpretation of such terms, the most appropriate method is lexical and semantic replacement, in particular modulation (semantic development), i.e. replacement of a word or phrase of a foreign language by a unit of a translated language, the meaning of which is logically derived from the value of the original unit [6]. Several examples of this type of military terms can be given: **"classified information"** – «секретные сведения», **"noncommissioned officers"** – «младший командный состав», **"designed marksman"** – «пехотный снайпер», **"effective rate of fire"** – «боевая скорострельность», **"continuous wave"** – «телеграфный режим работы», **"equilibrator"** – «уравновешивающий механизм орудия».

3. Terms that denote the realities of foreign reality and do not have common terminological equivalents in the Russian language, for example: **"ensign"** – «энсин (младший офицер флота)», **"stealth"** – «низкий уровень обнаружения», **"fire-and-forget missile"** – «самонаводящаяся ракета».

The terms of this group are the most interesting and the most difficult to interpret. Usually such terms are translated into Russian in the following ways:

- by transcribing or literal calculation: **"captain"** – «кэптен», **"warrant officer"** – «уорент-офицер», **"commodore"** – «коммодор», **"drone"** – «дрон»;
- by partial or full transliteration: **"chief master sergeant"** – «главный мастер-сержант», **"second lieutenant"** – «второй лейтенант», **"nuclear no-first-use policy"** – «политика неприменения первыми ядерного оружия», **"photo interpreter"** – «дешифровщик аэрофотоснимков»;
- by the description of the meaning of the English term: **"payload"** – «боевое снаряжение (ракеты)», **"attack problem"** – «тактическая задача по ведению наступательного боя», **"to scramble fighters"** – «поднимать истребители-перехватчики по тревоге», **"foxhole"** – «заблаговременно оборудованный стрелковый окоп», **"arresting"** – «торможение самолета при посадке на палубу авианосца с помощью аэрофинишера».

Such realities and concepts become especially important when it is impossible to determine their terminological correspondences in different languages.

Summarizing the above, we can state that the military sublanguage, being an integral part of the general literary language, develops and functions according to its laws. In some cases, it is very difficult and almost impossible to determine the terminology matches in two languages. The non-equivalent nature of the terms is due to the linguistic and cultural differences of languages, and the correct interpretation of such terms requires a thorough etymological analysis of their components.

LIST OF REFERENCES:

1. Миньяр-Белоручев Р. К. Учебник военного перевода: французский язык: спец. курс / Р. К. Миньяр-Белоручев, В. П. Остапенко, А. Ф. Ширяев ; под ред. Р. К. Миньяр-Белоручева. – М.: Воениздат, 1984. – 444 с.
2. Шевченко М. А. Роль профессионального подязыка в обучении военному переводу / М. А. Шевченко, А. А. Игнатов, С. К. Гураль // Язык и культура. – 2015. – № 4 (32). – С. 164–172.

3. Кислякова А. А. Военный подъязык в системе литературного языка / А. А. Кислякова // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2009. – № 566. – С. 128–139.
4. Стрелковский Г. М. Теория и практика военного перевода: немецкий язык / Г. М. Стрелковский. – М.: Воениздат, 1979. – 272 с.
5. Нелюбин Л. Л. Учебник военного перевода: английский язык: общий курс / Л. Л. Нелюбин, А. А. Дормидонтов, А. А. Васильченко; под ред. Л. Л. Нелюбина. – М.: Воениздат, 1981. – 380 с.
6. Brasse's multilingual military dictionary. – Lnd: Brasse's defence publ., 1987 – 815p.
7. Англо-русский военный словарь: в 2-х томах. – М., Воениздат, 1987.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

Ардак Бақытқызы Нұрдаулетова
(*Казахстан, Алматы*)

Resume

In this article, the research was conducted on the lexical and semantic features of the translation of economic texts. The goal in translating economic texts is to convey the most correct translation taking into account the differences existing in the economic realities of the countries. As practice shows, the greatest difficulty in translating are phrasal terms which denote a single concept or phenomenon. The most accurate translation of economic texts can only be achieved if the translator selects equivalent terms.

Резюме

Бұл мақалада зерттеу жұмысы экономикалық мәтіндерді аударудың лексико-семантикалық ерекшеліктерін қарастырды. Экономикалық мәтіндерді аударудың мақсаты мемлекеттің экономикалық қарым-қатынасын есепке ала отырып, мейлінше аударма мәтінінің дұрыс аудармасын ұсыну. Практика нәтижелері көрсеткендей, аударма мәселесі тіркесті терминдерді аударған кезде олардың бір мағынаны немесе құбылысты анықтауы. Экономикалық мәтіндердің дәйекті аудармасының берілуі аудармашының балама терминдерді дұрыс тауып қолдануына байланысты.

Глобализация мировой экономики — это факт, с которым невозможно спорить. Абсолютное большинство стран мира интегрировано в мировую экономику, и события на рынках немедленно отражаются на состоянии экономики в стране. Среди многочисленных проблем, которые изучает современное языкознание, важное место занимает изучение лингвистических аспектов межкультурной речевой деятельности, называемой переводом или переводческой деятельностью.

Хотя английский язык претендует на роль универсального языка международного общения и основного языка глобальной экономики, на практике перевод с английского остается весьма востребованной услугой в большинстве неанглоязычных стран мира.

Цель данной статьи является выделение лексико-стилистических особенностей экономических текстов как средство коммуникации в сфере экономики. Изучение влияния данных особенностей на практику перевода текстов экономической тематики показывает актуальность нашего исследования.

Основной чертой языка перевода экономических текстов является точное и четкое изложение материала при почти полном отсутствии эмоциональных элементов. То есть, без глубокого знания предмета "экономика" и особенностей применения в данной конкретной стране перевод терминов будет неадекватен в той или иной мере.

Комиссаров В.Н. рассматривает перевод как крупномасштабный естественный эксперимент по сопоставлению языковых и речевых единиц в двух языках в реальных актах межкультурной коммуникации, и его изучение позволяет обнаружить в каждом из этих языков немаловажные особенности, которые могут оставаться не выявленными в рамках «одноязычных» исследований [1, 85с.].

Текст — это внутренне организованная последовательность отрезков письменного произведения или записанной либо звучащей речи, относительно законченной по своему содержанию и строению.

Экономические тексты насыщены определениями и терминами, содержат большое количество цифр. Необходимо сохранить взаимосвязь между цифрами и понятиями, передать точный смысл текста, исключить подмену и двусмысленность понятий. В связи с этим напрашивается вывод, что абсолютно точного перевода того или иного термина практически невозможно дать, так как условия осуществления экономической деятельности различны в разных странах. Эти характерные черты присущи и устной речи данной сферы. Содержание должно получиться четким, сжатым, ясным, логически выстроенным.

Особенность перевода экономических текстов заключается в том, чтобы передать более точный перевод которые имеются в различных реалиях экономики учитывая при этом различия. Поэтому основными требованиями, которым должен отвечать хороший деловой перевод, являются:

- точность - все положения должны быть изложены в переводе;
- сжатость - все положения оригинала должны быть изложены сжато и лаконично;

- ясность - сжатость и лаконичность языка перевода не должны мешать изложению лексики, ее пониманию;

- литературность - текст перевода должен удовлетворять общепринятым нормам литературного языка, без употребления синтаксических конструкций языка оригинала.

При переводе экономических текстов применяются следующие приемы:

- подбор русского термина или общеупотребительного слова (словосочетания) с близким значением;

- транскрипция, транслитерация;

- описательный перевод.

Рассмотрим применение этих способов на практике. Для осуществления адекватного перевода этих или других терминов в профессионально подготовленной аудитории слушателей, занимающихся переводом подобных текстов.

Прием **транскрипции** при переводе может использоваться ограниченно. Подбор близкого по значению русского и казахского слова в данном случае невозможен; описательный же перевод представляется слишком громоздким, так что для перевода термина может быть рекомендована транскрипция: *аутсорсинг* - аутсорсинг.

Наличие в ПЯ интернациональных терминов-дублетов: использование для выражения одного понятия и русского, и заимствованного терминов:

bonus - *бонус*; *вознаграждение*; *премия*;

correlation - *корреляция*; *соответствие*; *соотношение*;

contract - *контракт*; *договор*;

standard - *стандарт*; *норма*.

Однопереводными однозначными терминами являются в основном термины, принадлежащие к интернациональной терминологической лексике.

К ним относятся:

- **простые термины** образованные:

- на материале лексики французского, латинского, немецкого и других языков: *deficit* – *дефицит* (от лат. *deficit* – *недостает*,

- на материале лексики английского языка: *devaluation* – *девальвация*);

- **сложные термины**, которые подразделяются на сложные слова: *taxpayer*- *налогоплательщик* *infrastructure* – *инфраструктура* и

- **простые словосочетания**: *a letter of credit*- *аккредитив*

- **сложные словосочетания**: *interest-bearing deposit* – *процентный вклад*.

Интернациональными терминами являются русские термины амортизация, износ, эквивалентные термину *amortization*, однако термин *амортизация*, в диахроническом плане представляющий собой транскрипцию термина *amortization* (*амортизация нематериальных активов*), в русском языке употребляется более широко - в отношении всех видов активов [2, 14с.].

В некоторых случаях причиной многозначности является происхождение терминов от многозначных общеупотребительных слов достаточно широкой семантики. В качестве примера приведем многозначный английский термин *amount*, которому при переводе текстов финансовой отчетности соответствуют несколько русских **эквивалентов**, например: 1. *сумма*; *величина*; 2. *объем*.

Можно отметить, что при передаче первого значения термина также возникает явление многозначности. Задача в нашем случае не всегда простая, так как многие термины появились в русском языке сравнительно недавно и/или были заимствованы из того же английского языка.

Прекрасно иллюстрирует это положение термин *account*, имеющий следующие значения: 1. *бухгалтерский счет*; 2. *отчет*.

Часть составных терминов, включающих в свой состав элемент *account*, образована на основе первого значения: *accounts payable* - *кредиторская задолженность*; *accounts receivable* - *дебиторская задолженность*; *reserve account* - *резервный счет*.

Описательный перевод позволяет передать значение термина достаточно точно, но многокомпонентное словосочетание усложняет синтаксическую структуру соответствующего предложения текста ПЯ. При переводе безэквивалентной терминологии может быть использован описательный перевод с ИЯ на ПЯ, например:

listed company - *компания, акции которой продаются на фондовой бирже*

purchase commitments - *обязательства по оплате размещенных заказов*;

holding gain - *доход от увеличения стоимости активов*;

В лингвистике способность слова вступать в словосочетания с другими словами называется **валентностью**. В специальной лексике выделяется обширный перечень сочетаний слов, которые в научно-технических речевых произведениях образуют своеобразные микро-контексты с различными уровнями внутренней организованности. Она может быть достигнута только в случае обнаружения эквивалентных терминов.

Анализ значений слов свойственных многозначным терминам в тексте, необходим для обеспечения точности перевода составных терминов. так как основой для образования терминов могут являться разные значения ключевого слова.

При **калькировании** могут использоваться грамматические и лексические трансформации:

sale-leaseback transaction - сделка по продаже имущества на возвратного лизинга;

customer acceptance - приемлемость товара для покупателя;

termination income benefit - денежное пособие, выплачиваемое по истечении срока действия договора.

Вот несколько примеров с словом "problem": *basic (chief, main, essential, specific, difficult, complex, etc.) problem*;

Основная (главная, существенная, определенная, трудная, сложная, и т.д.) проблема;

This is a problem dealing (concerned) with (bearing on ..., relating to ...) computer science;

Это - проблема, имеющая дело (заинтересованная) (опирающаяся ..., касающаяся ...) информатика;

The main aspects (the core, the essence) of the problem is the ...

Главные аспекты (ядро, сущность) проблемы-...

Как показывает практика, наибольшую трудность при переводе представляют термины, состоящие из двух слов и более и обозначающие одно понятие или явление экономической деятельности. Расхождения в лексико-грамматической структуре терминов ИЯ и РЯ вследствие невозможности передать семантику каждого терминологического элемента одним аналогичным компонентом при переводе.

Для английских научно-технических текстов очень важно словообразование способом конверсии: переход слова из одной части речи в другую без каких-либо морфологических изменений в составе слова. *Лексико-семантический способ*: приобретение одним и тем же словом разных значений (распадение слова на омонимы).

Наиболее распространенным видом такого перехода является образование глаголов от имен существительных, например:

lay-out - расположение, размещение (от глагола *to layout*), *fall* - падение, выпадение (от глагола *to fall*),

hold up - задержка (от глагола *to hold up*).

to handle - оперировать, манипулировать, обращаться с чем-либо; *to pump off (out)* - откачивать, *to oil (to grease)* – смазывать.

Изменение падежной формы определяющего существительного и введение предлога. Здесь общий падеж имени существительного в структуре термина иностранного языка – косвенные падежи имени существительного в структуре термина РЯ. В качестве примера приведем следующие пары и эквиваленты:

sales tax - налог с продаж;

income tax - налог на прибыль;

market position - положение на рынке;

Расхождения этой разновидности возникают при переводе однословных терминов, которым соответствуют русские составные термины. Например:

maintenance - техническое обслуживание;

research - научные исследования;

proceeds - денежные поступления;

security - ценная бумага.

В настоящей работе проведено исследование лексико-стилистических особенностей перевода научно-технических текстов в связи с значимостью этой проблемы для межкультурной коммуникации. Цель при переводе экономических текстов состоит в том, чтобы донести наиболее правильный перевод с учетом различий, имеющихся в экономических реалиях стран. Как показывает практика, наибольшую трудность при переводе представляют термины, состоящие из двух слов и более и обозначающие одно понятие или явление экономической деятельности. *Наиболее точный перевод экономических текстов может быть достигнут только в том случае, когда переводчик подберет эквивалентные термины.*

Одними из главных целей перевода экономических текстов является передача информации на лексическом, стилистическом, грамматическом уровнях. Это требует от переводчика умения произвести разнообразные межъязыковые преобразования, то есть переводческие трансформации. Передача прагматической функции текста достигается при помощи адекватности перевода. Также следует отметить главное правило экономического перевода на английский язык: переведенный текст по всем характеристикам и параметрам, т.е. точность перевода, стиль и смысл. Перевод должен быть идентичен оригиналу и максимально точно адаптирован для оптимального восприятия целевой аудиторией.

Литература

1. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) - М.: Высшая школа, 1990. - 253 с.
2. Гринев С.В. Введение в терминоведение - М.: Московский лицей - 1993. - 309 с.
3. Longman Business English Dictionary. – Pearson Education Limited, 2007. - P.135.
4. Современный экономический словарь он-лайн. Источник: <http://www.economic-enc.net/>

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІНДЕ ІЛЕСПЕ АУДАРМА МАМАНДАРЫН ДАЙЫНДАУ

А.Т. Айсағалиева
(Қазақстан, Алматы)

Ілеспе аударма екінші дүниежүзілік соғыспен тығыз байланысты жайттарда пайда болғаны тарихтан мәлім. Сәйкесінше, аталмыш мамандық әлемнің алдыңғы қатарлы мемлекеттерінде арнайы бағыт ретінде оқытыла бастады. Мәселен, швейцарлық «Наша Газета» басылымында 2011 жылдың 13-қазанында жарық көрген «Женевалық аудармашылар мектебі 70 жылдық мерейтойын тойлауда» атты мақалада берілген ақпаратқа сәйкес, аталмыш оқу орны ілеспе аударма мамандарын дайындай бастағандардың алғашқысы болып есептеледі.[5]

Ал Қазақстанда аударманың бұл бағыты мамандық ретінде Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық қатынастар және Әлем тілдері университетінде 2009 жылы ғана қатарға енді. Жаһандық даму кезеңінде елімізге, жас ұрпаққа заман талабына сай білім алып, сұранысқа ие мамандықтың қыр-сырын үйренуге бұндай оқиғаның берер мүмкіндігі мол. Жоғары оқу орнында ілеспе аударманың келесідей екі саласы бойынша білім беріле бастады: 5B020725 – қазақ тілінен орыс тіліне және керісінше орыс тілінен қазақ тіліне ілеспе аударма; 5B020726 – қазақ тілінен басқа тілдерге және керісінше басқа тілден қазақ тіліне ілеспе аударма.

Бастапқы жылдардан бастап, аталмыш мамандыққа қызығушылық танытып, оқуға түсуге ниет білдіргендер саны, айтарлықтай, жоғары деңгейде. Бұндай тұжырымға келуіміздің себебі – Ұлттық Бірыңғай Тестілеуден жоғары балл жинаған талапкерлердің де, төмен көрсеткішке ие болғандардың да ілеспе аудармаға құжаттарын қатарласа тапсыруында. Білім министрлігі тарапынан жаңадан ашылған мамандыққа да, оқуға ниет білдірген талапкерге де тұрақты түрде қолдау көрсетіліп келеді. Оған 2010 жылдан бері мамандыққа бөлінген мемлекеттік грант санын дәлел ретінде келтіруге болады. Мысалы, Егемен Қазақстан газетінің 2010 жылғы 10-тамыздағы нөмірінде жарияланған сол жылғы мемлекеттік грант иегерлерінің тізіміне сүйенсек, екі мамандыққа бірдей грант бөлінген: қазақ бөлімдеріне – 5, орыс бөлімдеріне – 10. 2011-2013 жылдар аралығында қос мамандыққа берілген грант саны тұрақты түрде 10. Ал 2015 жылдан бастап тапсырушылардың санына байланысты қазақ бөліміне – 23, орыс бөліміне – 7 орыннан беріліп келеді.[6] Демек, мамандыққа деген сенім мен сұраныс тұрақты түрде артуда.

Ендігі мақсат – оны дамыту, яғни Ресейдегі Мәскеу мемлекеттік университеті, Германиядағы Гейдельберг университеті дайындайтын ілеспе аудармашылармен бәсекеге түсе алатын мамандар дайындау. Өрине, оқытуда он жылдық қана тәжірибесі бар кафедра үшін бұл үлкен сынақ. Дегенмен, биік мақсат үлкен жетістікке жетелейді. Дәл осындай міндетті алдыға қойған оқытушылар алдымен аталған мәскеулік жоғары оқу орнында біліктіліктерін арттырып, тәжірибе жинақтайды. Оған қоса халықаралық деңгейде өтетін мемлекет басшылары басқосуларында, саяси-экономикалық кездесулерде, бизнес форумдарда, діни конференцияларда ілеспе аудармашы қызметін атқарады. Сабақ барысында стандартты бағдарлама бойынша тақырыпты түсіндіре отыра, өз тәжірибесімен бөлісіп, студенттің оқуға деген, ілеспе аудармаға деген ықыласын арттырып отырады. Өйткені, шынайы ниет пен асқан қызығушылықсыз аталмыш мамандықты игеру мүмкін емес. Бұл мамандықты оқытуда бастысы теория мен тәжірибені қатар үйрету. Мысалы, аталмыш университеттің түлегі, қазіргі таңда Болашақ бағдармаласымен Англияда аударма ісі мамандығы бойынша білім алып жүрген магистрант Қадірқұл Ділбардың айтуынша, ілеспе аударма оның бала кезгі арманы екен. Қазақстанда аталмыш мамандық ашылғанын естігеннен кейін, еш күмәнсіз оқуға тапсырады. Ол оқытушылардың берген білімі мен әрдайым жігерлендіріп отыратын қабілеті арқасында топтағы студенттермен берілген дәріскерлік ақпаратты бәсекелесе аударып, сыни көзқарас қалыптастыра отыра игеру арқылы өз мамандығын ойдағыдай дәрежеде тәмәмдағанын айтады. Университеттегі білім алған жылдары немен есінде қалғанын сұрағанымызда, Ділбар өзі аса құрметтейтін оқытушылардың білім беру әдістемесін, практикалық пәндерден сабақ беретін Зихроллаев Елмұрат Мұратұлынан аудармаға дайындықты ұйымдастыруды, қажетті тақырып аясында жаңа сөздерден глоссарий құрып, терминологиямен оңай әрі жинақы түрде жұмыс жасауды, Боранбаев Дәурен Бақытжанұлының кез келген ақпаратты өңдеп, сыни оқи отырып, тәуелсіз көзқарас қалыптастыруды меңгергенін, Әубәкір Нүркен Абайұлының уәждемелі дәрістерін, аудио-видео материалдарды аударғаннан кейін қатемен жұмыс жасауды үйреткенін атап өтті. «Бұл ілеспе аударманың бір бөлігі ғана. Дегенмен, ілеспе аудармашы атану үшін төрт жылдық бакалавриатты меңгеру аздық етеді, ол үздіксіз ізденісті, тоқтаусыз тәжірибені талап етеді, яғни ілеспе аударманы тек мамандық ретінде ғана қабылдау жеткіліксіз, онымен бірге өмір сүру керек», - деп ойын аяқтады Ділбар.

Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінде ілеспе аударма мамандығы өз ішінде екі бағытта мамандар дайындайды. Бірі болашақ мамандарды экономика, бизнес, газ-мұнай бағытында аудармаға машықтандырса, екіншісі – білім, ғылым, дін және саясат бағытында. Аталған салалар бойынша оқудың бірінші жылынан бастап кәсіби пәндер оқытылады. Олар: ілеспе аударманың лингвистикалық негіздері; ауызша-жазбаша аударма практикасы; ресми іс-қағаз жүргізу; ауызша аударма: экономикалық дискурс; Қазақстан мен АҚШ/Ұлыбритания елдеріндегі негізгі өнеркәсіп салаларын ауызша аудару тәжірибесі; екіжақты аударма практикасы; ілеспе аударма: жаттығу кезеңі және практика; ілеспе аударма: инновациялық-индустриалды мұнай-газ өндіру және халықаралық мұнай нарығы және т.б.[7] Сонымен қатар, практикалық жазбаша аударма, аударма теориясы, когнитивті лингвистика, мәдениетаралық қарым-қатынастың когнитивті-

лингвокультурологиялық негіздері сияқты пәндер де оқытылады. Аталған пәндердің жанжақтылығы оқу барысында болашақ ілеспе аудармашыны кәсіби аударма кеңістігіне дайындау мақсатында құрастырылған. Қазақ тілінде аударма ісі туралы оқу-әдістемелік материалдардың аздығынан, кафедра оқытушылары кәсіби пәндерге дайындық барысында атақты ілеспе аудармашылар дайындаған әдебиет, сөздік, анықтамалықтарды аударып, студентке ақпаратты ағылшын-қазақ тілдері сыңарында береді. Олардың қатарында келесідей әдістемеліктер бар:

- Лин Виссонның «Синхронный перевод с русского на английский» («Орыс тілінен ағылшын тіліне ілеспе аударма»), оқытушы кітапты меңгере отыра, өзіне керек тілге, яғни қазақ тілінен ағылшын тіліне ілеспе аудармаға бейімдейді [1];
- Г.В. Черновтың «Теория и практика синхронного перевода» («Ілеспе аударма теориясы және практикасы») [2];
- А.Ф. Ширияевтың «Синхронный перевод» («Ілеспе аударма»);
- Робин Сеттонның «Simultaneous interpretation. A cognitive-pragmatic analysis» («Ілеспе аударма. Когнитивті-прагматикалық анализ») және т.б.

Дегенмен, бұл студентке тек теориялық ақпарат беруге арналған жинақтар. Ал оларды ілеспе аудармаға машықтандыру барысында тәжірибелік сабақтарда қолданылатын ақпарат көздері мен материалдар тіптен бөлек арналардан алынады. Оқытушылар түрлі көлемдегі мәтіндерді қағаздан ілеспе аударманы жаттықтыру үшін қолданады. Мәселен, ағылшын тілінде керекті аударма мәтіндерін жиі bbc.com, cnn.com, [VOA English reports](http://voa.com), ағылшын саяси арналарынан алады, ал қазақ тіліндегі мәтіндер арнайы сала бойынша дайындалады. Ілеспе аудармаға арнайы дайындалған танымал көшбасшы, саясаткер, кәсіпкер, экономист, тілшілердің белгілі бір отырыстан алынған аудио-видео материалдары беріледі. Ақпарат әрдайым шынайы, ресми арналардан алынуы ең басты шарт болып табылады. Әдетте, бос уақытында теледидар, газет-журнал бетінен жаңалық оқымайтын студент дәл осы аударма сабақтарында берілген ақпаратты өңдеп, аудару барысында қоғамда болып жатқан оқиға туралы хабар алып, ой түйіп, өз көзқарасын қалыптастырады. Белгілі тақырып аясында қос тілде сөздік қорын толықтырып, спикерлердің түрлі сөйлеу темпіне үлгеруге жаттығады.

Болашақ ілеспе аудармашыларды дайындауда тағы бір үлкен рөл атқаратын жайт бар. Ол - оқу барысында студентті кәсіби арнаға бейімдеу үшін арнайы дайындалған аудиториялар. Бұндай оқу кабинеттері керекті құрал-жабдықтармен қамтылуы тиіс. Аталмыш оқу орнында арнайы жабдықталған аудиториялар саны бірнеше. Университет қабырғасында жүргізілген ізденіс барысында күнделікті практикалық ілеспе аударма сабақтары жеке-жеке бөлінген компьютер, құлаққап және оқытушы арқылы басқарылатын аударманы жүзеге асыруға, сондай-ақ оны тексеруге мүмкіндік беретін арнайы синхронизация құрылғысы орнатылған кішігірім блоктар қойылған лингафон аудиторияларда өтетініне көз жеткізілді. Бұл оқу кабинеттерінде аудио, видео жазбалар аударылады. Мәселен, әр студент өз компьютерінде керекті тапсырманы ашып, берілген видео жазбаны бір рет тыңдап, кездестірген жаңа сөздерді теріп, алдымен ABBYY Lingvo сөздігімен жұмыс жасайды, кейін өзі дайындаған глоссарий көмегімен видеоны Audacity бағдарламасында қажетті тілге ілесе отырып тәржімелейді. Ережеше сәйкес, бұндай аудио, видео жазбалардың ұзақтығы 5-15 минут аралығында болады. Бағдарлама жадында сақталған аударманы оқытушы өз компьютерінде тексеріп, бағалайды. Нәтижеге сәйкес қатемен жұмыс орындалады.

Конференцияларда орындалатын ілеспе аудармаға негізделі құрылған аудиторияның жасақтамасы алдыңғы аталған кабинеттерден өзгешеленеді. Бұндай конференция залдары екіге бөлінген: бір бөлігінде әр қатысушыға жеке микрофон мен құлаққап орнатылған үлкен дөңгелек үстел, спикер мінбесі, интерактивті тақта орнатылған (1- сурет), ал екінші бөлігінде үш аудармашы кабинкасы орнатылған (2 - сурет). Тәржімеші алдында микрофон, құлаққап, «Бастау», «Тоқтату» және керекті каналға көшуге мүмкіндік беретін батырмалар орнатылған жазу құрылғысы жасақталған.

(1- сурет)

(2 - сурет)

Практикалық конференцияларды аудару үрдісі былай жүзеге асады: сабақ басталысымен топ студенттері дөңгелек үстелге жайғасады, алдымен алдарындағы құрылғылардың жұмысын тексереді, журнал бойынша екі студент аудармашы кабиналарына жіберіліп, бір студент спикер ретінде тағайындалады, оратор үйге берілген тақырып бойынша өз баяндамасын қазақ тілінде оқиды, бірінші аудармашы оратор сөйлеп жатқан каналды тыңдай отырып, оның баяндамасын ағылшын тіліне ілеспе аударды, екінші аудармашы бірінші аудармашы сөйлеп жатқан каналды тыңдай отырып, ағылшын тілінен қазақ тіліне кері ілеспе тәржімелейді, аудиторияда отырған студенттердің бір жартысы бірінші аудармашыны, екінші жартысы екінші аудармашыны тыңдай отырып, тәржімешілердің ұтымды аудармаларын немесе қателік жіберген тұстарын белгілеп отырады. Оқытушы болса барлық арнаны кезекпен тыңдай отыра, тыңдаушылармен орындалған аударманы талқылап, оған баға береді. Әдетте бір студент шамамен 15-20 минут аударма жасайды, кейін кезекпен ауысып отырады. Бұндай сабақтарда студент әрі ілеспе әрі екіжақты аудармаға дағдыланады. Практикалық аударма сабақтарында берілетін тапсырмалардың ауырлық деңгейі курс жоғарылаған сайын артып отырады. Оқудың соңғы жылында студент кәсіби дайындығы деңгейіне байланысты әр түрлі конференцияларда, бизнес кездесулерде, саяси-әлеуметтік шараларда ілеспе аудармашы ретінде бой көрсете алады. Университет болашақ ілеспе тәржімешілерді өз саласына байланысты еліміздегі «Қарашығанақ Петролеум Оперейтинг Б.В.», «Тенгизшевройл» секілді ірі шетелдік газ-мұнай компанияларына, «Қазақфильм», «Қазақстан» ұлттық телеарнасы секілді саяси-әлеуметтік бағдарламалар редакцияларына, Сыртқы Істер Министрлігі, БҰҰ филиалы, сияқты мемлекеттік органдарға, шетел елшіліктеріне өндірістік тәжірибеге жібереді. Тәжірибе барысында өзін жақсы қырынан көрсете алған студенттерге жиі еңбек келісімшарттары ұсынылып жатады.

Төрт жылдық бакалавриатты тәмамдаған мамандар білімдерін одан әрі нығайтып, жаңа жоғары деңгейді меңгергісі келетін талапкерлер Абылай хан атындағы университетке ілеспе аударма мамандығы бойынша екі жылдық магистратураға тапсыра алады. Магистранттарға академиялық біліктілігі, ғылыми-педагогикалық еңбек өтілімі жоғары академик, алты ғылым докторы, бес профессор, үш доцент сабақ береді. Сонымен қатар, жыл сайын шетелден арнайы ғалымдар шақыртылады. Емтиханда жоғары көрсеткішке ие болған магистранттар шет елдерде ғылыми-өндірістік тәжірибеден өте алады. Жас зерттеушілер өз еңбектерін университеттің «Вестник» атты ғылыми басылымында жариялай алады. Мәселен, аталмыш журналдың №3(38) 2015 нөмірлі шығарылымында жарияланған бір топ магистранттардың ізденістерін мысал ретінде келтіруге болады. Магистрант, ілеспе аудармашы М.Т. Дильманованың «Қытай тілінен орыс тіліне ілеспе аударма барысындағы столлинг стратегияны іске асыру ерекшеліктері»; магистрант әрі ілеспе тәржімеші А.С. Далдыбаеваның «Ілеспе аударма кезіндегі корей тілінің грамматикалық құрылымы»; ілеспе аудармашы, магистрант А.Ерболаттың «Ілеспе аудармадағы ықтимал болжамдау стратегиясы мен күту стратегиясын салыстыру» атты мақалалары магистранттардың оқумен қатар ғылыми-ағартушылық жұмыстарға да белсене ат салысып жүргенін көрсетеді.[] Бұл ғылымға деген үлкен көмек, өйткені, ілеспе аударма терең зерттеуді талап ететін сала. Ол туралы білетінімізден білмейтініміз көп.

Қорытындылай келсек, ілеспе аударманы оқыту - сапқа жаңадан қосылған бағыт. Көптеген оқытушылардың өзі жаңа ғана магистр атағын алған ілеспе аудармашылар. Бұл мамандық ерекше, кез келген ғылымда алдымен теория, кейін практика пайда болса, ілеспе аударма теориясы тәжірибеден бастау алады. 1919 жылы Париж бейбітшілік конференциясынан кейін тәржіменің бұл түріне аса көңіл бөліне бастады. Әлемнің алдыңға қатарлы оқу орындары ілеспе аударма мамандарын дайындай бастады. Ал Қазақстанда аталмыш сала кадрларын дайындауға Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық қатынастар және Әлем тілдері университеті ғана құзырлы. Соның арқасында, қазіргі таңда ағылшын, орыс, түрік, корей, қытай, испан, неміс, француз, т.б. көптеген шет тілдерінен қазақ тіліне және керісінше қазақ тілінен жоғарыда аталған тілдерге тікелей ілеспе аударма іске асырылады. Мемлекет тарапынан көрсетіліп отырған қолдаудың арқасында мамандық дамып келеді. Қоғам ішінде етене танылып, ілеспе тәржімеге деген сенім мен сұраныс артуда. Сол себепті, болашақта ілеспе аударма мамандығы басқа да жоғары оқу орындарында пайда болады деген сенім бар. Сондай-ақ аталған университет алдағы уақытта бакалавриат, магистратурамен қатар PhD докторантура деңгейінде де конференция тәржімешілерін дайындайтыны анық.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Линн В. Синхронный перевод с русского на английский. – М., 2000. – 200 с
2. Чернов Г.В. Понятие синхронного перевода. – М., 1987. – 250 б.
3. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М.: Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
4. Федоров, А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Учеб. пособ. для ин-тов и факультетов иностр. языков. – 5-е изд. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; - М.: ООО «Издательский Дом «Филология Три», 2002. – 416 с.
5. <http://nashagazeta.ch/news/12399>
6. <http://egemen.kz>
7. <http://portal.ablaikhan.kz>

**ПРОБЛЕМА СОХРАНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ОКРАСКИ В ПЕРЕВОДАХ
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ (НА ПРИМЕРЕ ПЕРЕВОДА РАССКАЗА Д.ДОСЖАНА
«МАЛЬЧИК-ЖОКЕЙ»)**

Қахар Қ.О.
(Казахстан, Алматы)

Түйіндеме

Мақалада Д.Досжановтың «Бәйге» әңгімесінің түпнұсқасы мен аудармасының салыстырмалы талдауы келтірілген. Мәтінді аудармашылық тұрғыдан талдай отырып, лексика мен синтаксиске және де эмоционалды-экспрессивті құралдарға ерекше назар аударылды. Нақты салыстырмалы материал көркем мәтінді аударғанда ұлттық бояуды сақтау мәселесі контекстінде берілген. Мақалада ұлттық бояудың берілуі аударма толықтығы дәрежесіне байланысты екенін дәйекті түрде дәлелдейді. Халық өмірінің көрінісіне толы әңгіме аудармасы қазақ халқының ерекше рухын жеткізуге мүмкіндік беретін нақты суреттерге және идиоматикалық элементтерге толы.

Resume

The article presents a comparative analysis of the original translation of Dukenbay Doszhanov's story «Little Jockey». Analyzing the text from the translation standpoint, special attention is paid to the vocabulary, syntax, and emotional and expressive means. We give specific comparative materials in the context of preservation of the national color in the translation of a literary text. The article has proved that the transfer of the national color depends on the degree of authenticity of the translation. Translation of the story, “deeply folk at its core”, are full of specific imagery and idiomatic elements, which make it possible to reveal the unique spirit of the Kazakh people.

На протяжении долгого исторического периода вопрос о переводе художественного текста вызывал и продолжает вызывать острую полемику среди литературоведов, лингвистов, теоретиков и практиков перевода. Перевод – это прежде всего, творческий процесс, и основная задача переводчика заключается в достижении адекватного и точного перевода. Одной из проблем, с которыми приходится сталкиваться специалисту при передаче текста с языка оригинала на язык перевода, является отсутствие языкового соответствия в языке перевода. Индивидуальные особенности жизни и быта любого народа напрямую связаны с географическим положением, климатическими условиями, историческим развитием, социально-политическим строем, уровнем развития науки, искусства и закрепляются в языковой и культурной картине мира носителей языка. Очевидно, что язык – это не просто отражение культуры какого-либо народа. Язык хранит в себе национально-культурные коды нации. Непонимание культурных кодов переводчиком очень часто приводит к неправильной интерпретации исходного текста и, как следствие, к искажению языковых единиц в другой социальной, культурной языковой среде.

Специфичность вопроса о возможности передать национальное своеобразие обусловлена тем, что именно художественная литература отражает в образах определенную действительность, связанную с жизнью конкретного народа, язык которого и дает основу для воплощения образов. Следует подчеркнуть, что литература каждой страны дает ряд произведений на темы и сюжеты, взятые из жизни других народов и тем не менее отмеченные печатью собственной народности.

«Передача национальной окраски находится в самой тесной зависимости от полноценного перевода в целом: а) с одной стороны от степени точности в передаче художественных образов, связанной и с вещественным смыслом слов; б) с другой стороны, от характера средств общенародного языка, применяемых в переводе и не имеющих специфически местной окраски»[1,295]. Само собой разумеется, что возможность правильно передать обозначения вещей, о которых идет речь в подлиннике, и образов, связанных с ними, предполагает определенные знания о той действительности, которая изображена в переводимом произведении (независимо от того, приобретены ли такие знания путем прямого знакомства с ней или почерпнуты из книг либо иных источников). За этими знаниями как в страноведении, так и в сопоставительном языкознании и теории перевода закрепилось в последнее время определение «фоновых» («фоновые знания»): имеется в виду совокупность представления о том, что составляет реальный фон, на котором разворачивается картина жизни другой страны, другого народа.

Для теории и практики перевода фактически имеет значение лишь часть фоновых знаний – та, которая относится к явлениям специфическим для иной культуры, иной страны. В связи с этим В.С.Виноградов считает, что в «исследовании, посвященном лексическим проблемам, представляется более целесообразным пользоваться термином «фоновая информация», и так определяется предложенное понятие : «Фоновые сведения – это социокультурные сведения характерные лишь для определенной нации или национальности, освоенные массой их представителей и отраженные в языке данной национальной общности»[2,146].

Национально-культурные особенности оригинала применительно к проблемам художественного перевода образуют органическое единство, в котором форма литературного произведения обусловлена народным языком и содержанием, отражающем образы национальной действительности. Проблема сохранения и воссоздания национально-культурной специфики оригинала возникает не тогда, когда дело касается сюжетно-тематической стороны литературного произведения, а когда национальная окраска выражается в идиоматичности текста, сочетающейся с национальной спецификой образов и ситуаций. Чем шире панорама народной жизни, чем ближе язык произведения к стилистике фольклора, тем больше проблем перед

переводчиком, пытающимся воссоздать национально-культурную специфику. «...даже если люди владеют одним и тем же языком они не всегда могут правильно понять друг друга и причиной часто является именно расхождение культур» [3,183].

Материалом исследования послужил рассказ «Мальчик-жокей» современного казахского писателя-прозаика Дукенбая Досжана (1942–2013), лауреата Государственной премии Республики Казахстан и Национальной премии имени М. Ауэзова, и перевод его рассказа на английский. Анализируемые тексты оригинала богаты национально-специфическими лексическими единицами, отражающими вековые традиции казахов, самобытный колорит древнего тюркского народа. В этой связи в переводах были использованы различные приёмы для их передачи.

Остановимся подробнее на примерах перевода национально-культурных реалий казахских историко-этнических произведений на английский язык. Анализ художественного перевода национально-культурных реалий, сделанный на материале воссоздания рассказа Дукенбая Досжана «Мальчик-жокей» на английском языке, позволяет нам выявить некоторые типичные переводческие приемы (мы взяли перевод текста оригинала и перевод этнографической группы реалий на английский язык, выполненный Ж.К.Бутлер). Так, например, при помощи приемов транскрипции и транслитерации были переведены реалии, несущие в себе исторический и национальный колорит: «*ainalma-baiga*» и «*aidama-baiga*»:

«Бекбаулы атқа жеті жасынан шауып жүр, қазір он екіде. Шабысқа кәнігі. Атқа қанық. Сайыпкер әкесі ұлына сенеді. Сондықтан да Қаратау жұртының намысын қорғауға тағы жіберіп отыр. Қазақ бәйгесінің Бекбаулы білетін екі түрі бар. Бірі- **айналма бәйге**, екіншісі- **айдама бәйге**. Айдама бәйгеде аттар күні бұрын белгіленген алыс жерге апарылады да, кейіннен қарай, елге дейін тура шабады. Мұнда жұрт ат шабысын көре алмайды. Тек бәйгеден қалай келгенін көреді. Ал, айналма бәйге кең жазықтың әр тұсына қадаған қарауыл қадалардан айналып шабылады. Мұнда жұрт аттың шабысын да, бәйгеден қалай келгенін де көріп тұрады. Бүгінгісі – айналма бәйге е болатын[4,370].- The little rider knew of two types of racing. The first was **circuit racing**. These races took place in the wide, open steppe around markers and the spectators could watch the contest from start to finish because the track was right before their eyes. The Kazakhs called these races «*ainalma-baiga*». The other type or races was in a set direction. The horses started in the distant steppe and galloped towards a village. The spectators could then only see who came in first at the finish. And these races were called «*aidama-baiga*» [5,12].

Приведённые примеры показывают, что при передаче казахских этнографических реалий часто используются приёмы транскрипции и транслитерации, позволяющие сохранить национальную окраску лексем. Однако применять их без описаний нужно осторожно, так как фоновых знаний читателя может оказаться недостаточно, чтобы расшифровать культурную информацию, содержащуюся в слове-реалии.

«Екінші айналымның аяғында Бекбаулыны бір ат қуып жетті. **Сауыр сипасты. Тізін қазысты. Бірақ Керкік оздырған жоқ. Бауыры қайыстай жазыла берді.** – At the end of the second lap one of the racers caught Kerkiik up. The **horses galloped neck and neck and their rumps touched** but Kerkiik would'n let himself be overtaken. His whole **body arched forwards and he flew like a bird over the steppe**». Здесь Ж.К.Бутлер от себя добавляет «whole body arched forwards and he flew like a bird over the steppe» для полного понимания смысла предложения.

Рассмотренные нами приемы передачи национально-культурных реалий в практике переводческой работы обычно не функционируют изолированно друг от друга, а применяются в сочетании. Исключительное использование только одного из них привело бы либо к перегрузке переводного текста иноязычным словесным материалом, или «экзотизмами» (при транскрипции, транслитерации и калькировании), либо к непомерному расширению текста (при перифрастическом способе), либо к объединению вещественного смысла или полной утрате национальной специфичности.

«Бекбаулы түсінеді. «**Ат бабыңда, ендігі сөз сенікі**» дегені еді бұл әкесінің. Қарт әке тәптіштеуді сүймейтін. – **Dalabai was quick to understand. His father was a generally a man of few words. “The horse won't let you down. Now everything is up to you”** – this is what his father meant». Переводчик перевел имя главного героя как «Далабай», так как к контексту рассказа изменение имени главного не влияет здесь эффективнее было бы использовать транскрипцию.

На материале перевода рассказа Дукенбая Досжана «Мальчик-жокей» мы еще раз показали, насколько сложной проблемой является воспроизведение слов, отражающих казахскую действительность, национальное своеобразие в переводе на неродственный язык. Сохранение реалий, так же как и их перевод, составляет особую трудность при переводе с одного языка на другой. Реалии, отражая специфику национальной культуры, создают яркий образ, не всегда доступный представителю иноязычной культуры. И благополучное разрешение подобных моментов на практике требует немалых усилий от переводчиков. При межъязыковом преобразовании неизбежны потери, т.е. имеет место неполная передача значений, выражаемых текстами подлинника, стало быть, текст перевода никогда не может быть полным и абсолютным эквивалентом текста подлинника. Задача переводчика заключается в том, чтобы сделать эту эквивалентность как можно полнее, т.е. добиваться доведения потерь до минимума. Таким образом, при анализе англоязычных переводов художественных произведений Д.Досжана были выявлены следующие закономерности. Наиболее частотными являются приёмы транслитерации, а также описания, объяснения, толкования. Такие способы перевода, как функциональный аналог, родовидовая замена, не находят широкого употребления. Иными словами, переводчики предпочитают придерживаться текста оригинала и руководствоваться авторским замыслом. Характерно, что частотность применения того или иного способа перевода слов с национальным колоритом не означает его эффективности. Например, транскрипция и

транслитерация, как правило, передают лишь звуковую либо графическую форму слова, способствуя сохранению колорита, однако не дают англоязычному читателю представления о внутренней форме лексемы. В то же время можно констатировать: несмотря на насыщенность оригинальных текстов национально-специфическими словами, авторам переводов на достаточно высоком уровне удалось реконструировать картину мира казахского писателя.

Литература:

1. Федоров А.В. Введение в теорию перевода. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1953. – 295 с.
2. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – М.: Высшая школа, 1983. – 304 с.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М., 1990. – 247 с.
4. Досжан Д. Жүз әңгіме: Таңдамалы әңгімелер. Екі томдық. – Алм.: Мереке баспасы, 2012. – 307б.
5. Мальчик-жокей: Рассказы/ Д.Досжан; Пер. Ж.К.Бутлер, - М.: Прогресс, 1979- 24с- Англ.яз.
6. Жайынбаева, А.А. Русские и английские интерпретации реалий казахской культуры // Молодой ученый. – 2015. – №6. – С. 805-809.
7. Хакимова Ш.Р. Приёмы перевода интернациональных реалий // Филология и лингвистика в современном обществе: Материалы II Междунар. науч. конф. – М.: Буки-Веди, 2014.

АУДАРМАДАҒЫ ЛЕКСИКАНЫҢ ҚЫЗМЕТІ

А.К.Болысбек
(Алматы, Казахстан)

Резюме

В статье трансформации перевода и их важность в переводе. Перевод в казахской литературе не чужды. Многие произведения классических поэтов- писателей переводились на родной язык, построили мост между казахскими читателями и зарубежными классиками. В художественный литературе или при перевода текста в целях объяснения читателю использовать методы для лексики.

Resume

The article about the transformation of translation and their importance in translation. Translation in Kazakh literature is not alien. Many works of classical writers were translated into their native language, translators have made a bridge between Kazakh readers and foreign classics. In fiction or in the translation of the text in order to explain the reader to use methods for vocabulary.

Қазіргі лингвистикалық зерттеулердің көптеген күрделі мәселелер арасында «аударма», «аударма қызметі» деп аталатын ауызекі сөйлеу әрекеттерінің лингвистикалық аспектілерін зерттеу маңызды орын алады.

Аударма тілдің әр түрлі тілдерде өз ойларын білдіретін қарым-қатынас функциясын орындайтынын қамтамасыз ететін маңызды көмекші құрал болып табылады. Осылайша, аударманы ауызша сөйлеу актісі ретінде түсіндіру дұрыс.

Аударма-бұл өте күрделі және көп салалы адами іс-әрекеттің бір түрі. Күнделікті ауызекі тілде аударма ісі туралы «бір тілден екінші тілге аудару делінеді» біраққа шындығына келетін болсақ, аударма ісінде мәдениет аралық қарым қатынас, ой толғау, көркем әдебиеттер, әр түрлі мәдениеттің ұстанымдар, салт-дәстүрлерімен тығыз байланыста. Аудармашылықпен тіл танушылар, мәдениеттанушылар, этнографтар, психологтар, әдебиеттанушылар мен тарихшылар айналысады. Алайда аударма ісінде ең маңызды рөлді тілдер атқарады.

Аударманың ауызша, жазбаша, сөзбе-сөз, ілеспе, көркем әдеби, рефераттау және аннотациялау т.б түрлері бар.

Іс жүзінде аударма барысында мәтіндердің аудармасы әр түрлі әдістерді қолданады, тек жоғарыда аталғандың біреуі басым болады. Ол бастапқы мәтін мен аударма мәтін арасындағы қарым-қатынастың сипатын толықтай анықтайды, аударма бірліктерін орнатады, бастапқы мәтінді аударма мәтінге аударуға әр түрлі тәсілдер қолдануға болады.

Аударма барысына аударманың дұрыс аударылмауына, біздің ойымызша, бастапқы тілдегі мәтіннің құрылымын сөз мағынасын дұрыс таңдай алмау, аударма әдісіне ықпал ететін мәдени айырмашылықтарды түсінбеу аударманың нәтижесіне кері әсер етеді.

Аудармада тілдік жүйенің әр деңгейінің (лексикалық, морфологиялық, фонетикалық, синтаксистік) бір-бірімен тығыз байланысты екені ерекше көрінеді. Бір тілден екінші тілге аудару мәселесін қарастыруда басты назарды әр тілдің өзіне тән ерекшелігі бар грамматикалық, лексикалық, құбылыстарға аудару қажет.

Белгілі ғалым Л.С Бархударов трансформация терминіне сүйене отырып өзінің аударма концепциясын құрады. «лингвистикалық аударма теориясының пәні аударма үдерісін тіл аралық трансформация ретінде ғылыми сипаттау болып табылады», - деп жазады зерттеуші [1,116]. Аударма теориясында трансформация термині тек тілдің жалпы синхронды сипаттамасында ғана қолданыла алатындығын ескертеді.

Л.С.Бархударов «аударма үдерісінде жүзеге асатын барлық өзгертулер немесе трансформациялардың түрлерін төрт қарапайым типке апаруға болады деп есептеді. Олар: 1) ауыстыру, 2) алмастыру, 3)қосу, 4)түсіру. Алмастыруды ол «аударма мәтіндегі тілдік элементтердің орнын түпнұсқа мәтін мен салыстырғанда өзгерту» деп аталады.

Мысалы: қазақ тіліндегі *жайлы* сөзі, орыс тілінде *уютный*, ағылшын тілінде *cosy*. Қазақша сөйлем «Менің ұлымның бөлмесі өте жайлы» орыс тілінде «Комната моего сына очень уютная», ағылшынша «My son's room is cosy» сөйлемдері бір-бірімен лексикалық құрамы бойынша сәйкес келесі.

Ауыстырылуы мүмкін элементтерге ол мәтіндегі сөздер, сөз тіркестері, күрделі сөйлемдердің бөлшектері (clauses) және жеке сөйлемдерді жатқызды. Зерттеуші аударма трансформацияларының ішіндегі ең жиі кездесетін түрі- алмасуларды, тіл деңгейлерінің айырмашылығын негізге ала отырып, грамматикалық және лексикалық деп бөледі. Грамматикалық алмасулар тобының ішінен ол өз пішінінің, сөз таптарының, сөйлем мүшелерінің, күрделі сөйлемдегі синтаксистік ауыстыруларды ажыратады. Лексикалық алмастыру ретінде ол нақтылау, жалпылау және себеп-салдар қатынасына негізделген ауыстыруды қарастырады. Аудармаға қосудың қажеттілігін тудыратын себептердің бірі ретінде Л.С.Бархударов түпнұсқа тіліндегі сөз тіркестерінің семантикалық компоненттерінің айқындалмауын, сөйлем құрылымын синтаксистік қайта құру кезінде қосымша компоненттерді қосу керектігі, сондай-ақ түпнұсқа тіліндегі грамматикалық құралдармен берілген мағыналарды лексикалық құралдармен жеткізу қажеттілігін айтады. Семантикалық тұрғыдан артық элементтерді алып тастау – түсіру болып табылады. Л.С.Бархударов «Негізінде трансформациялардың барлығы бір уақытта, бір-бірімен үйлесімділікте орындалады. Яғни, орын ауыстыру, алмастыруға грамматикалық өзгеріс лексикалыққа ұласады. Трансформацияның дәл осындай күрделі әрі кешенді, сипаты аударманы қиын әрі күрделі етеді» [1, 173]- деп тұжырымдайды. Л.С.Бархударов теориясында аудармашылық трансформациялар аудармалық тәсілмен үндеседі. Ғалым осылайша ауыстыруды аудармашылық трансформацияның ең көп тараған, әрі көп қырлы түрі екенін анықтаса, ал нақтылауды лексикалық ауыстырудың бір типі ретінде қарастыра отырып, оны тәсіл деп те атайды.

Егер жалпы мәдени құндылықтарға негізделген мәтіндер туралы сөйлейтін болсақ, оларды аударғанда мәселелердің ең аз саны пайда болады. Дегенмен, аударылмайтын бағалау, стилистикалық және эмоциялық компоненттердің бар болуы жиі дұрыс аудармаға тосқауыл болып табылады, өйткені бұл компоненттер әртүрлі ұлттық-мәдени дәстүрлерде әр түрлі мағынаға ие.

Лексикалық-грамматикалық трансформациялар кезінде түпнұсқаның синтаксистік құрылымы да, лексикасы да өзгереді:

- антонимдік аударма
- сипаттама аударма
- компенсация
- компрессия

Антонимдік аударма түпнұсқада берілген ұғымның адекватты (дұрыс) баламасын беру үшін, оның сол ұғымға қарама –қарсы сөзбен алмастырылуы арқылы жүзеге асырылатын лексикалық-грамматикалық трансформация (аударма тәсілі). Сонымен бірге мұндай аударма барысында түпнұсқадағы болымды мағынаға ие сөз аударма мәтінінде оған қарама-қарсы мағыналы сөзбен аударылады және керісінше де солай болады. Антонимдер бір-бірімен контекстің ішінде ғана ауыстыра алатынын ұмытпау керек. Жеке сөздерді антонимдермен ауыстыруға еш уақытта болмайды, мысалы, *қараңғы* деген сөзді *жарық (яркий)* деген ұғыммен немесе *қауіпті* деген сөзді (*безопасный*) *қауіпсіз* деген сөзбен аударуға болмайды. [2,64]

Мысалы: «Абай жолы» романын ағылшын тіліне аудару барысындағы трансформацияға тоқталатын болсақ: [4,21]

«Арттағылар Байтас пен жорға Жұмабай -Мына баланың ауылға асығуын-ай!»	«He can't wait to get back to the aul! Baitas and old Zhumabai exclaimed again and again»
---	---

Сипаттама аударма (эксплицация) – белгілі бір ұғымды басқа тілдік құралдармен сипаттаудан (оның мағынасын эксплицациялаудан) тұратын аударма тәсілі. Бұл тәсіл аударма тілінде сәйкес атаудың болмаған жағдайында немесе аудармашының оны білмеген жағдайында қолданылады.

Сипаттама аударма- аудармашыға ең қиын жағдайларда көмек көрсететін әмбебап тәсіл. Ол әлеуметтік, географиялық не ұлттық ерекшеліктерге байланысты аударма тілінде сай ұғымды белгілейтін сөз жоқ болғанда өте тиімді. Сипаттама аударма таныс емес реалий сөздерді (баламасыз лексиканы) оқырман мен тыңдаушыға түсіндіріп жеткізеді. Бұл тәсіл транслитерация немесе транскрипция арқылы жиі қолданылады. Бұл аудармашы үшін өте қиын, ал оқырман не тыңдаушы үшін өте жеңіл тәсіл. Сипаттау – сызықша, жақша, сілтеме, кітап соңындағы ескертпелер арқылы беріледі.[2, 65] Мысалы: [4,21]

Poor boy! He must have been dying of boredom in that madrasah* all winter!	*Madrasah-a Moslem religious school.
Zhumabai carried an old weapon under his knee, the black shokpar**, while Baitas kept a long birch-wood soeel*** in place with the tip of his boot.	**shokpar-a club used as weapon ***soeel-a long pole with a horsehair loop at one end used by riders in battle.

As became an aksakal****, Kunanbai spoke in a roundabout way, circling round his subject like a hawk over his prey.	****aksakal-old man, the elder of the aul aul- a nomad community
---	---

Десек те, аударматанудағы мәтін немесе көркем әдебиетті аудару барысында трансформацияны қолдану аудармашы үшін ең маңыздысы болып табылады, себебі, аудармашы трансформацияның әдіс-тәсілдерін қолдану арқылы оқып отырған оқырманға нақты мағұлмат жеткізе алады, егер оқырманға белгісіз болған басқа ұлттың мәдениеті мен әдебін сипаттама арқылы мағынасын толықтай түсіндірме арқылы нұсқайды. Лексикалық мағынасы жағынан сөз немесе сөйлемдерді аудару үдерісінде аудармашы сондай-ақ, әдіс-тәсілдерді мейлінше көп қолдануына болады. Бұл аудармашы үшін тиімді әрі мәтін мағынасын толықтай жеткізуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Л.С.Бархударов «Язык и перевод» кітабы, Москва, 1975.- 240 с.
2. А.К.Жұмабекова «Аударма теориясы» оқу құралы, Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, 2010. – 264 б.
3. <https://www.wattpad.com/491616472> «Абай жолы» романы электронды нұсқасы
4. «Abai» Progress publishers, Moscow, 451p.

АУДАРМА ПРОЦЕСІНДЕГІ КОММУНИКАТИВТІ ЭКВИВАЛЕНТТІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Әділова Дамиля
(Алматы, Қазақстан)

Аңдатпа

Сөздің толық семантикалық мүмкіндігін, сөздің мән-мағыналық көрінісін айқындай отырып, аударматану – аударманы лингвистикалық құбылыс ретінде зерттейтін тіл білімінің саласын, жағдаят – сөйлеу әрекеті сәтінде болатын немесе айтылымда сипатталатын шындыққа сай болмыстың құрамдас бөліктерінің жиынтығы болып саналады. Түпнұсқа – аудармадағы бастапқы мәтін, құрылымдық мағына семантикалық мағынаның құрылымдық аспектісі. Бұл мағына семиотика теориясына сәйкес белгілі бір таңбалық жүйе шеңберіндегі таңбаларға деген қатынасы арқылы анықталады. Осы негізде, ол өз ішінде синтагматикалық құрылымдық мағына және парадигматикалық құрылымдық мағына түрлерін сипаттайды.

Аннотация

Описывая полную семантическую способность слова, контекстуальное значение слова, перевод – это раздел лингвистики, который изучается как лингвистический феномен, и набор компонентов текста, которое находится в момент говорения или говорения в произнесенном слове. Оригинал – это структурный аспект семантического смысла оригинального текста, структурный смысл перевода. Это определяется отношением символов к символу в рамках теории семиотики. На этом основании он описывает синтагматическое структурное значение и парадигматическое структурное значение.

Annotation

Describing the full semantic ability of a word, the contextual meaning of a word, translation is a section of linguistics that is studied as a linguistic phenomenon, and a set of body components that is at the moment of speaking or speaking in a spoken word. The original is the structural aspect of the semantical meaning of the original text, the structural meaning of the translation. This is determined by the ratio of symbols to symbols in the framework of the theory of semiotics. On this basis, he describes a syntagmatic structural value and a paradigmatic structural value.

Аударма – тіл қызметінің бір түрі ретінде бір тілде айтылған ойларды басқа тілдің құралдарымен соған сәйкестікте немесе толық құндылықта беру процесі. Сәйкестіктегі және толық құндылықтағы аударма түпнұсқаның ерекшелігі мен мазмұнын дәл және толық түрде жеткізумен бірге, оның тілдік түрлерін барлық құрылымдық ерекшеліктерімен, стилімен, лексика, семантика және грамматикасымен коса есептегенде, аударма жасалатын тілдің мінсіз үйлесімділігімен тиянақталады.

– Қандай да бір мәтінді немесе ауызша сөйленген сөздерді басқа тілдік құралдармен жеткізу.

– Бір тілден екінші тілге аударылған мәтін (немесе ауызша сөйленген сөз).

– Аудармашы қызметінің нәтижесі – мәтін.

– Бір тілде айтылған ойларды (сезімдер, эмоциялар) басқа тілдік құралдармен жеткізу процесі.

Тіл білімінде семантика теориясының жүйелілік мәселесін зерттеуші Л.А.Новиков өзінің зерттеуінде мағына түрлерінің мынадай жіктелімін ұсынады:

1) Сигнификативтік мағына ұғымға, мән-мағынаға қатынасы болу арқылы айқындалады. Ол сөздің толық семантикалық мүмкіндігін, сөздің мән-мағыналық көрінісін айқындайды. Мысалы, аударматану – аударманы лингвистикалық құбылыс ретінде зерттейтін тіл білімінің саласы; жағдаят – сөйлеу әрекеті сәтінде болатын немесе айтылымда сипатталатын шындыққа сай болмыстың құрамдас бөліктерінің жиынтығы; түпнұсқа – аудармадағы бастапқы мәтін (аударма осы мәтіннен жасалады) т.б.;

2) Құрылымдық мағына семиотика теориясына сәйкес белгілі бір таңбалық жүйе шеңберіндегі таңбаларға деген қатынасы арқылы анықталады. Осы негізде ол өз ішінде синтагматикалық құрылымдық мағына және парадигматикалық құрылымдық мағына түрлеріне бөлінеді:

а) синтагматикалық құрылымдық мағына. Құрылымдық мағынаның бұл түрін валенттілік деп те атайды. Мысалы, аударма тілі, аударма теориясы, аударма процесі, аударма бірлігі, аударма лингвистикасы, аударма нормасы, аударма баламалығының нормасы және т.б.

ә) парадигматикалық құрылымдық мағына. Ол белгілі бір топ құрайтын лексикалық бірліктердің өзара байланысын және қарама-қарсы мағыналарын белгілейді.

3) Прагматикалық мағына негізінен, сөздің эмоционалды және экспрессивті-стилистикалық сипатын көрсетеді. Сондықтан бағалаудың спецификалық тілдік көрінісін белгілейтін семантикалық мағынаның бір түрі болып саналады. Ол аталымның экспрессивті түрінде ғана орын алады;

4) Сигматикалық (заттық, денотативтік, жағдаяттық) мағына атқаратын негізгі қызметі тілдік бірліктердің нақты жұмсалуды мен белгілі коммуникативтік міндетті атқаруымен байланысты. [1,21] Сонымен, тіл білімінде «термин-мағына-ұғым» мәселесіне қатысты үш түрлі көзқарас қалыптасты:

1.Терминдердің семантикалық мағынасы бар, бірақ ол сол ұғыммен толық сәйкес келе бермейді (Л.С.Ковтун, Д.Н.Горский, К.Н.Левковская); [2,16]

2.Терминдердің семантикалық мағынасы бар және ол сол ұғымды толық сипаттайды (Е.М. Галкина-Федорук, П.С.Попов, А.Шафф);

3.Терминдер – ұғыммен сәйкес келетін семантикалық мағынаға ешбір қатысы жоқ тілдік бірліктер (В.А.Звегинцев, А.А.Реформатский, Л.Н.Капаназде).

Сонымен бірге, «Терминнің ерекшелігі оның тұрпат межесінде емес, мазмұн межесінде, яғни, оның мағына сипатында. Ғылыми термин – бұл ғылыми ұғыммен байланысты мағынасы бар тілдік бірлік. Бірақ бұл мағына ғылыми ұғымның тек негізгі және маңызды белгілерін ғана көрсетеді» деген пікірлер бар екені белгілі. Негізінде, термин-сөздер – ғылыми ұғымдарға сәйкес келетін арнайы терминологиялық мағынасы бар тілдік құрылымдар.

Аударматану саласының терминологиялық жүйесіне жататын терминдердің барлығына бірдей ортақ сема (архисема) – «аудару ісі» болып табылады. Бұл – «аудару» мағынасын білдіретін өзекті сема. Жалпылаушы сема барлық терминдік атауын «аударма» деген жалпы атау төңірегіне топтастырса, даралаушы сема әр терминдік бірліктің «көркем аударма», «сөзбе-сөз аударма», «төлтума аударма», «толыққанды аударма», «еркін аударма», «баламалы аударма» секілді мағыналық ерекшеліктерін көрсетеді. [3,21]

Бір тілде күні бұрын баяндалған сөз мағыналарын басқа тілдік құралдармен беру дегеніміз, аталған сөз сөйлеу шығармасында мазмұндалған ақпаратты басқа тілдік құралдармен жеткізу. Соған сәйкес келетін құралдармен толық құнды ақпарат беру. Аталған тілде ұсынылған ауызша немесе жазбаша мәтінді басқа тілде (ауызша немесе жазбаша) тілаларлық қатынаста қайта тудыру және трансформациялау болып табылады.

Бір тілдегі мәтіндік материалды басқа тілдегі баламалы мәтіндік материалмен ауыстыра отырып, сөйлеу тілі коммуникациясының қостілділік жағдайында өту процесін анықтауға мүмкіндік бар. Коммуникация қызметін ұлғайтатын сөйлеу қызметінің түрі, негізгі сөзбен қабылдап пайдаланатын кодтар бір-біріне сайма-сай келмеген жағдайда мәліметтерді жеткізу мақсатында жасалады. Бір тілде жасалынған мәтінді басқа бір тілде қайта жасап шығару – ақпаратты қайта өңдеу процесі болып саналады. Белгілі бір өнер шығармасында мазмұндалған әртүрлі ақпаратты жеткізу барысында соған сай бейнелеу құралдарын іздестіру, сонымен бірге бастапқысына түр бойынша мейлінше толық сәйкестіктегі жаңа мәтінді табу ерекшелігін айтуға болады. [4,62] Бұл әсіресе, көркем мәтінге қажетті жағдай. Бастапқы мәтін мазмұны мен түрін толық сақтау кезіндегі басқа тілдің құралдарымен бір тілге келіп түскен ақпараттарды жеткізетін қос тілділік жағдайындағы сөйлеу тіліндегі қатынас процесін тілаларлық коммуникация үшін қажетті мәліметтерді жеткізу мен қабылдауға бағытталған сөйлеу тілінің қызметі деп айтуға болады. Сәйкестік мағыналық инварианты арқылы белгіленеді. Инвариант – тілдік бірлік құрылымы. [5,83]

Аударма тек түпнұсқада бейнеленгеннің бәрін жеткізіп қана қоймауы тиіс, сондай-ақ ол онда қалай бейнеленгенін көркемдігімен жеткізуі тиіс. Салыстырмалы семантикалық зерттеулер және т.б. үшін, жайшылықта қос тілді лексикография үшін, екі немесе бірнеше тілдің және олардың бірліктерінің арасындағы семантикалық сәйкестікті іздестіру мақсатындағы салыстыру жасау. Бір тілдегі мәтінді екінші тілдегі мәтінмен ауыстыратын тілдік операция. Аударманы бір тілдегі баламалық мәтіндік материалмен ауыстыру ретінде де айқындауға болады. Аударма – негізгі тілдегі мәтінді аударма тілінде балама жасауға негізделетін мәтінді өңдеу және вербализациялау процесі, яғни мүмкіндікке орай түпнұсқаны мазмұндау мен стилистикалық мағынасын жеткізу. [6,116]

Аударма тілаларлық және халықаралық коммуникацияның бір жақты бағытталған екі желілі процесі ретінде анықталуы мүмкін. Мұнда осыған сай мақсатты түрдегі талдау негізінде бастапқы мәтіннен соң бірінші не басқа тілдік және мәдени ортада ауыстыратын қайталама мәтін жасалады. Ешқандай өзгертуге мүмкіндік бермейтін түпнұсқаны толық құндылықта ауыстыру, қостілділік жағдайында ақпаратты қайта өңдеу процесі. Бір тілде айтылған ойды басқа бір тіл құралдарымен қайталап жеткізу, сөз сөйлеу коммуникациясының әралуан түрінің бірі болып танылады, осының барысында мәтін талқыланады және жасалып шығады. [7,97] Аударма – сөз сөйлеу қызметінің бір түрі, оның мақсаты сөз сөйлеу құрылымын қайта құру болып табылады, нәтижесінде мазмұнның өзгеріссіз жоспары сақталумен бірге, ойды жеткізу жоспары да өзгереді, бір тіл екіншісімен

ауыстырылады. Тілдік дәнекер түрі, қоғамдық негізде белгіленген, бұл барынша мүмкіндік мөлшерінде жанама түрдегі қос тілді коммуникацияны тұтастылығымен, тиімділігімен және қатынастағы табиғилығымен кәдімгі бір тілді коммуникацияға жақындату болып табылады. [8,118] Аударма – халықтың рухани қызметінің, мәдени өмірінің бір саласы, халықтар арасындағы үзілмейтін процестердің бірі. Белгілердің бір жүйесінен екінші жүйесіне ауысу, аудармашының аударылатын тіл мәтінін қабылдауынан бастап аударма тілін жасауға дейінгі қызметі. Ақпаратты жеткізу жолымен жүзеге асырылатын коммуникация актісі, яғни бір тілдегі ақпаратты жеткізуші арқылы екінші тілдегі адамға жолдауы, басқаша айтқанда, қос тілді коммуникация актісі. Сөз немесе оның грамматикалық құрылымы және түпнұсқа тілінің басқа құралдары аударылмайды, түпнұсқаның мазмұны, ойы аударылады. Ойды айқын жеткізуге бірнеше дұрыс аударма нұсқалары жасалады. Қандай да бір мәтінді немесе ауызша сөйленген сөзді мазмұны мен түр бірлігін сақтау негізінде басқа тілдің құралдарымен қайта жасап шығу. [9,152] Аударма теориясының көрнекті маманы Л.С.Бархударов «аударма дегеніміз – бір тілдің сөйлеу шығармашылығын, мазмұн межесін, яғни мағынасын өзгеріссіз екінші тілдің сөйлеу шығармашылығына айналдыру процесі» деп атайды. Яғни ғалымның мұндай аудармаға қойып отырған ең басты талабы – мағынаны өзгеріссіз беру болса керек және жалпы алғанда бұған ешкімнің де күмәні бола қоймас деп санауға болады. [10,18] Алайда бұл пікірге Дж. Кэтфорд: «...Аударатын тіл мен аударылатын тілдегі мәтін «бір ғана мағынаны білдіреді» немесе аударма процесінде «мағына ауысуы» болады деген пікірдің негізі жоқ. Мағына, біздің ойымызша, белгілі бір тілдің өзіндік «қасиеті», – деген түзету енгізеді. Бұл ғалымның әр тілдің өзіндік ерекшелігін баса айтып отырғанын, осы аударатын және аударылатын тілді тұтынушы халықтардың адамзаттық ортақ танымын, яғни қандай тілдік бірлік арқылы білдірсе де, негізгі мағына сақталатынын жоққа шығаруға болмайтынын айтуға болады. Аударма жасаудағы мазмұн мен тұрпат межесін сақтау аударма процесінде ұлттық колоритті сақтау мәселесіне алып келеді. Ғалымдардың көпшілігі аударылатын мәтінде кіріс тілдің лингвистикалық заңдылықтарын сақтаумен қатар, шығыс тілді қолданушы халықтың ұлттық колориті сақталуы тиіс деген пікірде: «...аударылатын мәтін аударушының мәдениетіне көшірілуі» тиіс болғанына қарамастан, аударылған мәтінде шығыс тілді қолданушының мәдени колоритін сақтауы керек». Демек аударма – тілаларлық қатынасты қамтамасыз етіп, маңызды әлеуметтік, белгілі бір қоғамның өзінен тілі, мәдениеті, өмір сүру дағдысы өзгеше басқа бір қоғаммен қатынас орнату қызметін атқаратын құбылыс.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Новиков Л.А. Избранные труды. Т. I. проблемы языкового значения. Т. Эстетические аспекты языка. Miscellanea. М. : Изд-во РУДН, 2001
2. Ковтун Л.С. Соотношение эстетического и логического компонентов в ... Л., 1986. — 16 с. Клычков Г. С. Специфика семантических изменений
3. Копанев П.И. Теория и практика письменного перевода. М.: Высшая школа, 1986. – Ч. I, II.
4. Латышев Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики. М.. 1988.
5. Якобсон Р.О. О лингвистических аспектах перевода// Комментарии. Избранные работы- М.: Прогресс, 1985.- С. 359-368.
6. Кереева - Канафиева К. Русско-казахские литературные отношения. Алма –Ата, 1980,
7. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические. М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 448 с
8. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводоведческая практика. М.: Международные отношения, 1974. – 216 с.
9. Комиссаров В. Теория перевода. М., 1990, 332 с.
10. Бархударов Л.С. (Вопросы общей и частной теории перевода). – М.: Международные отношения, 1975. 5с.

USING MACHINE TRANSLATION AS A MEANS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Abilkhan Gulnafis
(Kazakhstan, Almaty)

Түйінді

Мақала компьютер немесе компьютерлік аударма арқылы мәдениетаралық коммуникацияны зерттеуге арналған. Мақалада машина аудармасының әр түрлі әдістеріне қысқаша шолуы жасалып, фразеологиялық аударма тұжырымдамасын таңдау дәлелдер келтірілген. Автор машиналық аудармада мәтінді алуда қиынға соғатын лингвистикалық құбылыстарды талдайды. Сондай-ақ, мақалада лингвистикалық, ауызша және әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті дамытудың тәсілі ретінде оқу құралының маңыздылығына назар аударылады.

Resume

The article is dedicated to the description of applying the potentials of the systems of computer or machine translation as an instrument of cross-cultural communication. The article presents a short survey of various methods of machine translation and gives arguments for the choice of conception of phraseological translation. The author analyzes

linguistic phenomena making it difficult to get coherent text under machine translation. The paper also points out the significance of teaching machine translation as a way for developing linguistic, oral and socio-cultural competences.

Speaking about the professional training of specialists in the field of foreign languages and intercultural communication - translators, synchronists, teachers, philologists, linguists, public relations specialists, culturologists, one can not fail to mention such an integral part of education as the use of computer or machine translation and work with electronic bilingual and multilingual dictionaries.

Integration processes occurring throughout the world have led to a rapid increase in the flow of information circulating between countries and peoples, and have made the task of overcoming language barriers more urgent than it was until now. Traditional methods of solving this problem, such as learning foreign languages and translation activities, do not cope with it in full. There was an objective need to find another, more effective way to solve it. This way is the creation of modern machine translation systems from one natural language to another[1].

The intensive development of machine translation systems as an instrument of intercultural communication has been observed over the past few decades, beginning with the advent of the Internet and the globalization of the world economy.

What with the development of information technology, the process of various communications between people, even those located at great distances from each other, has significantly improved. But the language barrier remains practically the only obstacle in intercourse and various communications. Therefore, there is an intensive development and introduction of new methods of computer translation all over the world, new commercial programs are being created on their basis.

The introduction of the study of machine and on-line translation systems into educational programs will significantly improve both the process of learning foreign languages and the implementation of intercultural communication.

Currently, there are a number of approaches to the development and implementation of machine translation programs. Familiarization with these approaches is important for the training of future linguists and translators.

The basic translation rule in its modern sense is the requirement to translate not single words, but the meaning conveyed by individual language units in a specific context. Based on cultural considerations, the text is considered the main carrier of the meaning [2]. It is necessary to take into account the intercontextuality of verbal information, i.e. cultural and semantic links with as many significant texts as possible in the terminology and culture of the source language, as well as in the culture and concepts of the language obtained at the output.

Unfortunately, *the direct translation algorithm*, which translates text word for word using the built-in bilingual dictionary, gives good results only when translating sentences that are fairly simple in structure and trivial in meaning. In this case, we can talk about the translation of the statement on the template or on the model. In direct translation, only the semantic meaning of the word is translated. Morphological or syntactic features of word forms are not taken into account[3].

There is also a computer translation based on mathematical logic and the calculation of the statistical probability of occurrence of a particular language unit. The program of statistical computer translation translates similar expressions based on the logic of the repeatability of words in a language, i.e. statistical probability.

Recently, the concept of "*translator's memory*"[4], has also become widespread. Sometimes it is called Sentence memory - "the registrar, the accumulator of sentences". When using this method, foreign texts are first translated manually by highly qualified translators, then these texts are entered into the computer's memory, divided into sentences and phrases, forming the basis of translation correspondences - equivalents between them.

The resulting database is loaded into the search engine, and then with its help you can automatically receive a competent translation of those sections of the text that were embedded in this knowledge base. The results of the translation of new text fragments supplement the general base of translated correspondences. The disadvantages of this method include the fact that it is designed for bilingual translation, is very time consuming and labor intensive.

It is now customary to use the *phraseological translation* method, when not a single word is accepted as a unit of translation, but a collection of words, a text segment, and not only the semantic meanings of individual words and syntax rules are analyzed, but the meaning of whole word combinations and the syntactic structure of a text segment.

In such work with texts, the transformation of the linguistic shell of the meaning inherent in the texts as a culturological phenomenon, and not only the identification of the meaning of the word as a linguistic phenomenon, occurs. The basic units of speech and language and speech in the concept of phraseological translation are considered to be phraseological units - phrases and phrases included in the dictionary.

Along with phraseological units in machine translation systems, speech models are used, which also represent certain structures that can be filled with words or phrases, getting complete sentences or text fragments. Separate words are used when translation cannot be made on the basis of known phraseological units. The system of phraseological machine translation has a built-in knowledge base with translation equivalents of the most common phrases, colloquial expressions, idioms, phraseological combinations and individual words. For machine translation, dictionaries containing a number of translation correspondences between the names of concepts are necessary.

In parallel with the translation of texts, an automatic mode should provide for the possibility of an interactive mode in which the translator himself, who is a user of this system, can directly intervene in the translation process, initiate a search for the necessary translation equivalents and edit the text obtained during translation.

The well-known for Russian users computer translation program *Prompt*, accessible to users via the Internet, includes a spell checker, a dictionary of synonyms, lists of word forms of Russian-language equivalents. *Prompt* has got a built-in translation system. But very often, the text translated in this program has no sense. The reasons for inaccuracies and difficulties in translating can be such linguistic phenomena as polysemy, homonymy, ellipsis, numerous phraseological turns, stable speech expressions, proverbs, sayings. All this specificity should be reflected in the educational process of training specialists in the field of foreign language and intercultural communication. The reasons for inaccuracies and difficulties in translating can be such linguistic phenomena as polysemy, homonymy, ellipsis, numerous phraseological turns, stable speech expressions, proverbs, sayings. All this specificity should be reflected in the educational process of training specialists in the field of foreign language and intercultural communication. The phenomenon of polysemy is observed in the fact that the English words and phrases in translation can be assigned to a list of different in terms of translation equivalents. In English, the grammatical homonymy of words occurs very often. For example, the words “face”, “design”, “look”, “pump”, “end” in different contexts can act as nouns and verbs, the word “well” - as nouns, verbs and adverbs, the word “good” - in the role of a noun and adjective, the word “level” - in the role of a noun, adjective and verb. The grammatical homonymy of these and similar words can only be resolved by using the context. In this case, the dictionaries of synonyms and hyponyms embedded in the programs, which are narrower in meaning, bring great benefit. Any language is constantly changing and complemented by new lexical units. In order for the translation to meet modern requirements, modern vocabulary systems are constantly replenished by compilers through daily tracking, searching, analyzing, studying the editing of verbal information of Internet resources - media sites, social networks, e-mail, blogs, and modern art works[5].

Recently, a huge number of new English-language terms and abbreviations have appeared in magazines and newspapers, the Internet, scientific and technical literature, and cinema, which are becoming common vocabulary. There are following English-language computer borrowings: *iphone*, *ipad*, *soft*, *driver*, *plug-in*, *fire wall*, *bitcoin*, etc., as well as computer terms that make up difficult words: *internet-магазин*, *internet-провайдер*, *internet-трейдинг*, *on-line словарь*, *screen shot*, *web- дизайн*, *web-browser*, *web-страницы*, etc.

In addition, numerous modern business idioms deserve special attention. For example: *bean counter* (*есенуи*), *rat race* (*қатал бәсекелестік, байлыққа ұмтылу*), *cashy job* (*оңай жұмыс*), *ideal hamster* (*идея генераторы*), *goldbricker* (*еріншек, өтірік жұмыспен көзбаяу*), *mover and shaker* (*қуатты адам, беделді тұлға*).

No less interesting idiomatic expressions from the world of communications and business:

- to run on a shoestring — to run with a very small amount of money /әрбір пенаны есептеу; шығындарды азайту;
- to give somebody a rocket — to reprimand somebody severely /біреуді қатаң жазалау, айыптау;
- to get a word in edgeways — to have little chance to speak because the other person is very talkative /мылжың адам алдында, әңгімесіне бір сөзді қыстыра алмау;
- to stick one’s neck out — to express one’s own view openly and frankly /өз ойын ашық жеткізу; өзіне қауіп төндіру;
- to hit the nail on the head — to be absolutely right / дәл айту, болжам дұрыс шығу; chickenfeed, peanuts — ridiculously cheap / тиін тұру, күлкілі арзан сомма;
- to have the gift of the gab — to be able to be very eloquent and persuasive /көп сөйлеудің көсірі, шешен;
- to push one’s luck — to take risk when the possibility is too difficult and too demanding /қиын жағдайда қатерге бас тігу;
- to go to any length — to use any means to achieve something /мақсатқа қол жеткізу үшін бәріне бару;
- to be in the pipeline — to be already in process, being dealt with /мақсатқа жету барысында болу;
- to give a rough ride — to be very critical / өте сыни баға беру;
- to go through a bad patch – to have a difficult period /өмірдің қиын кезеңдерінен жүріп өту.

All these language changes should be reflected in the compilation of electronic thematic dictionaries and in working with modern English texts. Establishing translation correspondences between Russian and English phrases is a more difficult task than establishing translation equivalents between words, since word boundaries are defined much easier than word boundaries. Programs can choose the wrong value when translating multi-valued words. A more accurate translation requires a large dictionary base - a knowledge base that takes up a significant amount of memory. Therefore, the compilation of user dictionaries supplied with the translator is a very laborious process. When interpreting complex artistic, highly specialized texts, dialogues, machine translation requires a serious correction from the translator. In this case, electronic dictionaries can provide a variety of synonyms and shades of modality and compatibility of terms. All known paper dictionaries are considered obsolete, since, unlike modern electronic dictionaries, such as *ABBYY LINGVO*, *Multitran*, *Oxford Dictionar*, *Cambridge Dictionary*, etc.[6], do not contain modern colloquial expressions, phraseological units, professionalisms, jargon, slang. For electronic dictionaries, the following is characteristic: frequent version changes and the presence of constant feedback with a wide range of users.

Translation of texts from one language to another is a complicated procedure that requires not only appropriate linguistic training of an interpreter, but also good knowledge of the subject areas, which include translated texts. It is not so much the words and the sequence of words that are translated, but the mental images generated by these words in the translator's mind.

In conclusion I want to add, that university students using modern electronic systems should use them as auxiliary means of studying the subject and improving their language, speech and socio-cultural competencies, as well as vocabulary memorization training. Automated text processing can be used by students when detecting and correcting spelling errors, translating texts, compiling thematic dictionaries in their specialty.

The systems of machine translation of texts from one natural language to another are built on modeling the work of a human translator. The effectiveness of these computer programs depends on the extent to which they incorporate and take into account the objective laws of the functioning of thinking and natural language.

These laws are not well understood. In the process of translation, it is recommended to consider phraseological combinations, speech patterns, idioms, stable expressions, rather than individual words, as the basic units of meaning. It is impossible, nevertheless, not to note that even with a high-quality translation there may be some shift in the meaning of the translated text relative to the meaning of the original. At present, there are no exact algorithms for the semantic-syntactic analysis of arbitrary texts.

For this, it would be necessary to present language sentences and texts in natural languages in accordance with strict rules in a purely formalized form. Speaking languages cannot be fully modeled. F. de Saussure argued that language is understandable only at the phenomenological level. Language is like a black box, and one can only speculate about the mechanism of its functioning associated with human thinking. And it is impossible to comprehend it completely [7].

The use of computer translation systems contributes to the development of speech and language competences, provides the required communication and serves as a powerful tool for distance learning and self-education.

References:

1. Humboldt V. von. Selected works on linguistics / per from it .; total ed. G.V. Ramishvili; afterglow A.V. Gulygi and V.A. Zvegintsev. M.: OAO IG Progress, 2000. 400 p.
2. Kameneva N. A. Cultural studies aspects of studying foreign languages // Almanac of modern science and education. 2010. No 9. P. 108-109.
3. Kameneva N. A. Development of creative abilities of students of higher professional education // In the world of scientific discoveries. 2010. No 1-2. Pp. 197-204.
4. N. N. Leontyev. Automatic understanding of texts: systems, models. Resources: studies. manual for students of linguistic faculties of universities. M.: Publishing Center "Academy", 2006. 304 p.
5. Nisilevich A. B., Strizhova E. V., Kharitonova O. V., Kameneva N. A. Another approach to education // Philological sciences. Questions of theory and practice. Tambov: Diploma, 2013. No 8-1 (26). Pp. 127-130.
6. Saussure F. de. The course of general linguistics / Per. from Fr. by ed. and with notes. R. I. Shore. 3rd ed. M.: KomKniga, 2006. 256 p.
7. Lynan T. Communication in the Language Classroom. Oxford handbook for teachers. Oxford: Oxford University Press, 1996. 174 c.

ПРОБЛЕМЫ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ В ПЕРЕВОДЕ

Ж. Ж. Аяпова
(Казахстан, Алматы)

Resume

The article discusses the classifications and presents the views of Russian linguists R.O. Jakobson and V.N. Komissarov on the theory of equivalence. A comparison between the texts in source language and texts in target language was made. It helped us to find out that the most important feature of translation is expressed in the concept of equivalence, which is one of the key concepts of contemporary translation studies.

Резюме

Мақалада россиялық Р.О. Якобсон және В.Н. Комиссаровлингвисттерінің эквиваленттік теориясына көзқарасы мен классификациясы қарастырылған. Аударылған және түпнұсқа мәтіндерді салыстыру арқылы аудару ісіндегі ең маңызды түсінікті, яғни аударудағы жарқын ерекшелігі эквиваленттілікте екенін түсінуге болады.

Эквивалентность перевода (от лат. *aequus* - равный, равноценный и *valentis* — имеющий силу, основательный) - это смысловая близость текстов оригинала и перевода. [3, 29]

По мнению В. С. Виноградова, под эквивалентностью следует понимать «сохранение относительного равенства содержательной, смысловой, семантической, стилистической и функционально-коммуникативной информации, содержащейся в оригинале и переводе» [1, 18].

Степень эквивалентности перевода изменчива, и это зависит от условий формы перевода, от характеристик исходного текста (его жанровой и культурной специфики), а также культурных различий носителей языка оригинала и языка перевода. Например, в научных текстах степень эквивалентности перевода зависит от принятых в исходном языке и языке перевода терминологических систем. В художественном переводе эквивалентность текстов оригинала и перевода зависит как от социокультурных различий, так и от профессиональной культуры переводчика, которая обуславливается высшим уровнем подготовленности,

интегрирующим в себе информационную осведомленность о профессиональной деятельности, психологическую готовность к ее выполнению и технологические умения решать профессиональные задачи. [2, 16]

Задачей переводчика художественного текста является полное воспроизведение содержательной, эмоционально-экспрессивной, эстетической и культурной ценности исходного текста и к достижению равноценного с оригиналом воздействия перевода на читателя.

Социокультурные факторы, которые составляют основу языковых структур, подрывает идею «эквивалентности» слов разных языков, совпадающих по значению. В самом деле, эквивалентные слова различны и по объему семантики (дом шире по значению, чем *house*, так как включает и *home*, и *building*, и *block of flats*, и *condominium*, и *mansion*), и по употреблению в речи (дом в русском адресе и отсутствие слов с данным значением в английском адресе), и по стилистическим коннотациям (*зеленые глаза* и *green eyes*), и по возможностям лексической сочетаемости (*крепкий чай* и *strong tea*). Однако в случае, когда все эти языковые моменты соответствуют в разных языках, не следует забывать о внеязыковых различиях, то есть о том, что различны как сами предметы и явления, так и представления, понятия о них. Это обуславливается различием образов жизни, точки зрения, привычки, традиции, которые определяют национальную культуру народа. Дом и *house* - это разные виды жилища, имеющие разную социальную и культурную структуру. [5, 69-70]

Предположим, мы переведем английское предложение «*The student is reading a book*» как «*студент читает книгу*». В исходном тексте имеется указание на то о ком именно идет речь, известном собеседникам. В переводном тексте данное указание отсутствует, как и информация о том, что действие происходит в момент речи, а не повторяется регулярно.

Если же переводчик намеревается перевести каждое слово в тексте перевода, то результаты могут быть довольно таки неприятными. Возьмем пример, «*Бить баклуши*». Определением слова «*баклуша*» является обрубок древесины. Если мы переведем это дословно, то получим что-то вроде «*To beat the wood stump*». Разумеется, этот перевод является непригодным для использования.

Сохранение цели коммуникации, которую составляет речевая функция любого высказывания, обеспечивает эквивалентность подобных переводов. Известный лингвист Роман Якобсон заложил в основу своей классификации речевых функций основные компоненты вербальной коммуникации. В любой коммуникации присутствуют шесть компонентов: отправитель сообщения, адресат, референт (то, о чем идет речь в сообщении), канал связи, языковой код и само сообщение. В случае если высказывание ориентировано на отправителя сообщения, выражая его чувства, эмоции, то оно выполняет эмотивную функцию. Установка на адресата реализует побудительную функцию, намерение вызывать у аудитории определенную реакцию. Референтная функция акцентирует внимание на содержании сообщения. Установка на канал связи именуется контактоустанавливающей, или фатической, так как ее основной задачей является проверка наличия контакта. Ориентация на языковой код подразумевает устройство самого языка, форму и значение его единиц, что ведет к металингвистической функции. Р. Якобсон предложил отнести ориентацию на форму сообщения, которая производит определенное эстетическое впечатление, к поэтической функции.

В. Н. Комиссаров выделил в плане содержания исходного текста и текста перевода пять уровней эквивалентности:

1. Уровень цели коммуникации - на данном уровне перевода сохраняется только та часть содержания исходного текста, которая составляет цель коммуникации. Например, в произведении Джона Голсуорси «Цвет Яблони» предложение «*A flower herself*», переведено подобным образом: «*Сама она как полевая травинка*»;

2. Уровень высказывания - в тексте перевода отражается та же ситуация, что и в оригинале, хотя имеются изменения в способе ее описания. Например: *He answered the telephone* - *Он снял трубку*. Здесь сохранению указания на одинаковую ситуацию сопутствуют структурно-семантические расхождения с оригиналом в переводе.

3. Уровень сообщения - в переводе сохраняются общие понятия, с помощью которых описывается ситуация. Например: *Scrubbing makes me bad-tempered* - *От мытья полов у меня настроение портится*.

4. Уровень описания ситуации - сохранение в переводе цели коммуникации, уровня высказывания и его описания, добавляется еще и инвариантность синтаксических структур исходного текста и текста перевода: *I told him what I thought of him* - *Я сказал ему свое мнение о нем*. *He was never tired of old songs* - *Старые песни ему никогда не надоедали*.

5. Уровень слов - в переводе сохраняются все основные части содержания оригинала: *I saw him at the theatre* - *Я видел его в театре*.

Рассмотрим вышеуказанные уровни эквивалентности более подробно. Для начала, необходимо отметить, что если цель коммуникации не сохраняется, то перевод, в результате, выходит неэквивалентным. Английская поговорка «*A rolling stone gathers no moss*» описывает ситуацию, передаваемую в русском переводе, например: «*Катающийся камень мха не собирает (или мхом не обрастает)*». Если спросить у любого носителя русского языка, «хорошо» или «плохо» что нет «мха». Вполне вероятно, он ответит «хорошо». Для нас образ мха ассоциируется с чем-то неприятным, «замшелым». Когда как для английского рецептора «мох» в данной

ситуации обозначает богатство, «добро». Именно поэтому эта английская пословица подразумевает вывод, что не следует бродить по свету, а стоит сидеть дома и наживать добро. Возьмем фразеологический словарь А.В. Кунина, в котором дается следующий вариант перевода: «*Кому на месте не сидится, тот добра не наживет*».

В романе Дж. Голсуорси «Цвет яблони» имеется такой эпизод, где герой замечает: «*It's fond of you already. Ah, Megan, everything is fond of you*». В переводе нам дается такой вариант: «*Он уже любит вас. О Мигэн, все любят вас!*» В данной ситуации наблюдается метод целостного преобразования: «*everything is fond of you*» - «*все любят вас*», а также контекстуальная замена местоимения «*it*» на русское местоимение «*он*». Этот метод используется, так как контекстуальные условия выявляют различия эквивалентных единиц, которые не позволяют употреблять их в переводе.

В романе Дж. Джерома «Трое в одной лодке» один из героев кричит в возмущении: «*You are no fit to be in a boat*». Буквальный перевод будет таков: «*Ты не годен для того, чтобы быть в лодке*». Данный вариант перевода для русского языка неестественен, и в переводе мы читаем: «*Тебя нельзя пускать в лодку*». В исходном тексте говорится «*He is the last man to betray a friend*», имея в виду, что если выстроить людей по степени вероятности предательства друга, то он будет стоять последним в этом ряду. В русском переводе данное предложение передано иначе: «*Уж он-то друга не предаст*».

Как отмечает В.Н. Комиссаров, в одном детективном романе ему встретился один эпизод, в котором герой романа едет в машине и замечает, что впереди идущая машина все время виляет, мешая его движению. В попытке обнаружить причину такого поведения водителя, он видит, что «*He had his left hand around the neck around the neck of his companion*». В переводе на русский язык данная ситуация будет иметь подобный вариант: «*Водитель машины обнимал рядом сидящую девушку левой рукой*». В итоге, это предложение вызывает ряд вопросов у русского читателя. Во-первых, если водитель обнимает девушку левой рукой, то это означает, что он сидит спиной к движению машины. Переводчику необходимо сделать выбор: либо он опустит упоминание о том, какую руку использовал водитель, либо заменит левую руку на правую, либо укажет в сноске, что в Англии левостороннее движение. [4, 119-130]

Таким образом, сопоставление переводов с текстами в исходном языке показывает, что эквивалентность сохраняется при обеспечении ее цели коммуникации. Благодаря классификации лингвиста Р. Якобсона и уровням, которые выделил в плане содержания исходного текста и текста перевода, В.Н. Комиссаров, мы выявили основные компоненты вербальной коммуникации. Их изучение позволяет определить, какую степень близости к тексту оригинала переводчик может добиться в определенной ситуации.

Литература

1. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. М. : Изд-во ин-та общ. сред. образования РАО, 2001. 18 с.
2. Жумабекова А.К. – Основы межкультурной профессиональной коммуникации и научно-технического перевода (в условиях трехязычия). Часть 2. Магистратура: Учебное пособие. - Алматы, 2015, 16 с
3. Илюшкина М.Ю. Теория перевода: основные понятия и проблемы, 2015, 29 с, 31-32 с
4. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение, учебное пособие, 2-е издание, 2011, 119-130 с
5. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация, 2000, 69-70 с